

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİMDALI**

**AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ VE
SİYASİ PARTİLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Veysel DİNLER

DANIŞMAN

Doç. Dr. Enver BOZKURT

ISPARTA - 2003

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM SİYASİ PARTİLERİN HUKUKİ STATÜSÜ

I. SİYASİ PARTİLERİN ÖZELLİKLERİ VE TARİHSEL GELİŞİMLERİ.....	5
A. SİYASİ PARTİNİN TANIMI VE UNSURLARI.....	5
B. SİYASİ PARTİLERİN ÖZELLİKLERİ	8
C. SİYASİ PARTİLERİN İŞLEVLERİ.....	10
D. SİYASİ PARTİLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	14
II. SİYASİ PARTİLERLE İLGİLİ HUKUKİ DÜZENLEMELER.....	16
A. TEMEL ÖZGÜRLÜKLER VE SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ	19
1. İfade Özgürlüğü.....	19
2. Örgütlenme Özgürlüğü.....	21
3. Siyasi Parti Özgürlüğü	21
B. ANAYASAL DÜZENLEMELER	22
1. Türkiye	23
a) Cumhuriyet Öncesi Dönem.....	23
b) 1924 Anayasası Dönemi	23
c) 1961 Anayasası Dönemi	23
d) 1982 Anayasası Dönemi	23
aa) 1995 Yılındaki Anayasa Değişiklikleri	24
bb) 2001 Yılındaki Anayasa Değişiklikleri.....	25
2. Almanya	28
3. Diğer Ülkeler.....	29
C. YASAL DÜZENLEMELER.....	30
1. Özel Bir Siyasi Partiler Yasası Olmayan Ülkeler	31
2. Özel Bir Siyasi Partiler Yasasına Sahip Ülkeler	32
a) Türkiye	32
aa) 648 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu	32
bb) 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu	33
aaa) 1999 Yılında Yapılan SPK Değişiklikleri	33
bbb) 2002 Yılında Yapılan SPK Değişiklikleri.....	34
ccc) 2003 Yılında Yapılan SPK Değişiklikleri	35
b) Almanya	36
D. SİYASİ PARTİLERİN HUKUKİ STATÜLERİYLE İLGİLİ AVRUPA DÜZEYİNDE SON GELİŞMELER	36
1. Tsatsos Raporu ve Avrupa Parlamentosu Kararı	37
2. Venedik Komisyonu Raporu	38

III. SİYASİ PARTİLERİN TÜZEL KİŞİLİK KAZANMALARI VE TÜZEL KİŞİLİKLERİNİN SONA ERMESİ	40
A. TÜZEL KİŞİLİK KAZANMA	40
B. SİYASİ PARTİ TÜZEL KİŞİLİĞİNİN SONA ERMESİ.....	41
1. Kapanma.....	41
2. Başka Bir Parti ile Birleşme	42
3. Kendiliğinden Dağılmış Sayılma	42
4. Kapatma	42

IV. SİYASİ PARTİ YASAKLARI.....	44
A. MİLİTAN DEMOKRASİ ANLAYIŞI	44
B. SİYASİ PARTİ YASAKLARIYLA İLGİLİ HUKUKİ DÜZENLENMELER	45
1. Türkiye	46
a) Biçimsel Yasaklar	48
b) Kuruluş Açısından Yasaklar	48
c) Faaliyet Açısından Yasaklar	49
2. Diğer Ülkeler.....	51
3. Siyasi Parti Yasaklarının Değerlendirilmesi	54

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK VE ALMAN HUKUKUNDA SİYASİ PARTİ KAPATMA

I. SİYASİ PARTİLERİN KAPATILMA REJİMİ.....	56
A. TÜRKİYE	57
1. Anayasada Belirtilen İlkeler Aykırı Tüzük, Program ve Eylem	58
a) Devletin Ülkesi ve Milletiyle Bölünmez Bütünlüğü.....	58
b) Laiklik	62
c) Demokratik Devlet.....	64
2. Yasak Eylemlerin İşlendiği “Odak” Olma	66
3. Siyasi Partiler Kanunu’nda Parti Kapatma.....	68
B. ALMANYA	69
1. Hür ve Demokratik Temel Düzenin Korunması	69
2. Federal Almanya Cumhuriyeti’nin Varlığının Korunması	70

II. SİYASİ PARTİLERİN KAPATILMA USULÜ	70
A. TÜRKİYE	71
1. Yargılamada Yetkili Organ	72
2. Dava Açma Yetkisi	72
3. Davanın Niteliği	74
4. Yargılama Usulü	74
B. ALMANYA.....	77

III. SİYASİ PARTİ KAPATMA KARARININ SONUÇLARI	78
A. TÜRKİYE	78
1. Partinin Karşılaşacağı Sonuç.....	78
2. Milletvekilleri ve Üyelerin Durumu.....	78
B. ALMANYA.....	80
1. Partinin Karşılaşacağı Sonuç.....	80
2. Milletvekilleri ve Üyelerin Durumu.....	80

IV. SİYASİ PARTİ KAPATMA DAVALARI	80
A. TÜRK ANAYASA MAHKEMESİ'NDE SİYASİ PARTİ DAVALARI	80
1. Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP) Davası.....	80
a) Sosyal Bir Sınıfın Diğer Sosyal Sınıflar Üzerinde Egemenliğini Savunmak ve Yerleştirmeyi Amaçlamak.....	80
aa) İddia.....	80
bb) Savunma.....	81
cc) Karar.....	81
b) Devletin Ülkesi ve Milletiyle Bölünmez Bütünlüğünü Bozmak.....	81
aa) İddia.....	81
bb) Savunma.....	82
cc) Karar.....	82
c) Kullanılması ve Kurulması Yasaklanmış Adla Siyasi Parti Kurulması.....	83
aa) İddia.....	83
bb) Savunma.....	83
cc) Karar.....	83
d) Kapatılan Bir Siyasi Partinin Devamı Olduğunu Beyan ve İddia Etmek.....	84
aa) İddia.....	84
bb) Savunma.....	84
cc) Karar.....	84
2. Sosyalist Parti (SP) Davası.....	84
a) İddia.....	85
b) Savunma.....	86
c) Karar.....	87
3. Halkın Emek Partisi (HEP) Davası.....	89
a) Devletin Ülkesi ve Milletiyle Bölünmez Bütünlüğünü Bozmak.....	90
aa) İddia.....	90
bb) Savunma.....	91
cc) Karar.....	92
b) Siyasi Partiler Yasasında Yasaklanmış Eylemlerin İşlendiği "Odak" Olma.....	92
aa) İddia.....	92
bb) Savunma.....	93
cc) Karar.....	93
4. Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP) Davası.....	94
a) Devletin Ülkesi ve Milletiyle Bölünmez Bütünlüğünü Bozmak.....	94
aa) İddia.....	94
bb) Savunma.....	95
cc) Karar.....	96
b) Laiklik İlkesine Aykırılık.....	97
aa) İddia.....	97
bb) Savunma.....	98
cc) Karar.....	98
5. Demokrasi Partisi (DEP) Davası.....	99
a) İddia.....	99
b) Savunma.....	101
c) Karar.....	102
6. Refah Partisi (RP) Davası.....	103
a) İddia.....	103
b) Savunma.....	105

c) Karar.....	106
7. Fazilet Partisi (FP) Davası.....	109
a) Laik Düzeni Ortadan Kaldırmayı Amaçlamak	109
aa) İddia.....	109
bb) Savunma.....	111
cc) Karar	111
b) Kapatılan Bir Siyasi Partinin Devamı Olmak	113
aa) İddia.....	113
bb) Savunma.....	113
cc) Karar	114
8. Anayasa Mahkemesi'nin Siyasi Partilere İlişkin Kararları	115
a) Siyasi Parti Özgürlüğü ve Sınırı.....	115
b) Militan Demokrasi Anlayışı.....	115
c) Anayasa Mahkemesi'nin Yerleşik İçtihatları.....	116
d) AİHS ve AİHM Kararlarının Etkisi	118
e) Anayasa Mahkemesi'ne Getirilen Eleştiriler	120
B. ALMANYA FEDERAL ANAYASA MAHKEMESİ'NDE SİYASİ PARTİ	
DAVALARI.....	121
1. Sosyalist İmparatorluk Partisi (SRP) Davası	122
2. Alman Komünist Partisi (KPD) Davası	123
3. Federal Anayasa Mahkemesi'nin Siyasi Partilere İlişkin Kararları	124

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AİHS VE AİHM KARARLARI ÇERÇEVESİNDE SİYASİ PARTİLER

I. AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİNDE SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ	126
A. SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ VE TEMEL ÖZGÜRLÜKLER	127
1. Dernek ve Toplantı Özgürlüğü (Madde 11).....	128
2. İfade Özgürlüğü (Madde 10).....	130
3. Düşünce ve İnanç Özgürlüğü (Madde 9)	132
4. Seçim Özgürlüğü (1. Protokol Madde 3)	133
B. SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜNÜN SINIRI	134
1. Özgürlüklerin Sınırı (Madde 17).....	134
2. Sınırlamanın Sınırı (Demokratik Toplum).....	136
II. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARINDA SİYASİ	
PARTİLER	137
A. AİHM'NİN DAVALARI İNCELEME YÖNTEMİ	137
1. Maddenin Uygulanabilirliği	137
2. Müdahale Olup Olmadığı.....	138
3. Müdahalenin Haklı Olup Olmadığı.....	138
a) Kanunilik.....	138
b) Meşru Amaç	138
c) Demokratik Toplumda Gereklik	139
d) Ölçülülük.....	139
B. SİYASİ PARTİ DAVALARI.....	140
1. Alman Komünist Partisi Davası.....	140
2. Türk Anayasa Mahkemesince Kapatılan Partilerin Davaları.....	141
a) Türkiye Birleşik Komünist Partisi Davası	141

aa) Başvuru Sahiplerinin İddiası	141
bb) Türk Hükümeti'nin İtiraz ve İddiaları.....	142
cc) Komisyon ve AİHM'nin Kararı	143
dd) Kararın Değerlendirilmesi	145
b) Sosyalist Parti Davası	146
aa) Başvuru Sahiplerinin İddiası	146
bb) Türk Hükümetinin İtiraz ve İddiaları.....	146
cc) Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun Kararı	148
dd) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Kararı.....	148
c) Özgürlük ve Demokrasi Partisi Davası.....	151
aa) Başvuru Sahiplerinin İddiası	151
bb) Türk Hükümeti'nin İtiraz ve İddiaları.....	151
cc) Komisyon ve AİHM'nin Kararı	152
d) Refah Partisi Davası.....	154
aa) Başvuru Sahiplerinin İddiası	154
bb) Türk Hükümeti'nin İtiraz ve İddiaları.....	155
cc) AİHM'nin Kararı.....	157
aaa) Genel Prensipler	157
bbb) Mevcut Davaya Uygulanması.....	158
dd) Karşı Oy	162
ee) Büyük Divanın Kararı	164
e) Halkın Emek Partisi Davası	164
f) Demokrasi Partisi Davası	165
C. AİHM'NİN SİYASİ PARTİLERE İLİŞKİN KARARLARI.....	167
1. AİHS'nin Siyasi Partilere Uygulanabilirliği	167
2. Siyasi Partilere Uygulanacak Yaptırımın Sınırı.....	168
3. AİHM'nin Siyasi Parti İçtihatları.....	169
a) Militan Demokrasi Anlayışında İlk Karar.....	169
b) Özgürlükçü Yeni İçtihatlar	170
c) Refah Partisi Kararı.....	171
4. AİHM İçtihatlarının Değerlendirilmesi.....	172
III. AİHS ve AİHM KARARLARININ TÜRK İÇ HUKUKUNA ETKİSİ.....	175
A. AİHS ve TÜRK İÇ HUKUKU.....	175
1. AİHS'nin İç Hukuka Etkisi	175
2. AİHM Kararlarının Bağlayıcılığı	178
3. AİHM'nin Ulusal Makamlara Karşı Tutumu.....	179
4. Türk Anayasa Mahkemesi'nin AİHM Kararlarına Karşı Tutumu.....	180
B. SÖZLEŞME HUKUKU İLE TÜRK HUKUKU ARASINDAKİ	
UYUMSUZLUKLARIN KAYNAĞI	182
1. Özgürlük Anlayışı Arasındaki Farklılık.....	182
2. Sözleşme Hukukunun Objektif Uygulanışı.....	184
3. Sözleşme Hukukunun Doğrudan Uygulanamaz Oluşu.....	186
SONUÇ.....	188
KAYNAKLAR.....	194

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİHD	: Avrupa İnsan Hakları Divanı
AİHK	: Avrupa İnsan Hakları Komisyonu
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Korumaya Dair Sözleşme (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi)
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
AYMKD	: Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi
AYMKYUHK	: Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun
Bkz./bkz.	: Bakınız
BWG	: Federal Seçim Kanunu (Almanya)
C.	: Cilt
CMUK	: Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu
Çev./çev.	: çeviren/çevirenler
DBHP	: Demokratik Barış Hareketi Partisi
DEHAP	: Demokratik Halk Partisi
DEP	: Demokrasi Partisi
DEÜHF	: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemesi
DYP	: Doğru Yol Partisi
E.	: Esas sayısı

FAP	: Özgürlükçü İşçi Partisi (Almanya)
FP	: Fazilet Partisi
HADEP	: Halkın Demokrasi Partisi
HEP	: Halkın Emek Partisi
HMUK	: Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu
İHEB	: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
İHM	: İnsan Hakları Merkezi (AÜSBF)
İÜHFM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
K.	: Karar sayısı
K.T.	: Karar tarihi
KPD	: Alman Komünist Partisi
m.	: madde
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
NL	: Ulusal Liste (Almanya)
NSDAP	: Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi (Almanya)
ÖZDEP	: Özgürlük ve Demokrasi Partisi
par.	: paragraf
passim	: eserin geneli
PKK	: Partiye Karkaren Kurdistan (Kürdistan İşçi Partisi)
RP	: Refah Partisi
S.	: sayı
s.	: sayfa
SDÜİİBF	: Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
SK	: sayılı kanun
SP	: Sosyalist Parti
SPK	: Siyasi Partiler Kanunu
SRP	: Sosyalist Reich Partisi (Almanya)
TBKP	: Türkiye Birleşik Komünist Partisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TKP	: Türkiye Komünist Partisi
TMK	: Terörle Mücadele Kanunu
v.	: karşı (versus)
vd.	: ve devamı/ ve devamında

GİRİŞ

Siyasi partiler, bir ülkedeki yasama ve yürütme faaliyetlerinin, iktidar-muhalefet ilişkisinin ve diğer siyasal aktivitelerin baş aktörleridir. Bir toplumdaki her türlü siyasal görüşün temsil edilmesinde, ifade özgürlüğünün topluca kullanılmasında ve demokrasinin layıkıyla işlemesi bakımından siyasal tartışmaların gerçekleşmesinde en önemli rol siyasi partilere düşmektedir.

Siyasi partiler meselesi son yıllarda Türkiye gündemini meşgul eden en önemli konulardan biridir. Anayasa'da siyasi partiler kanunu düzenleyen maddeler ile Siyasi Partiler Kanununun değiştirilmesi veya yeniden hazırlanması gerektiği hususunda farklı siyasal görüşlerden pek çok kimse hem fikirdir. Demokratikleşme ve Avrupa Birliği'ne uyum söz konusu olduğunda ilk akla gelen şeylerden biri, Anayasa ve Siyasi Partiler Kanunu'nda siyasi parti özgürlüğünü genişletici düzenlemeler yapılmasıdır. Son on yılda, siyasi parti özgürlüğünü genişletici ve siyasi partilerin kapatılmalarını zorlaştıracı nitelikte iki önemli anayasa değişikliği yapılmıştır. Uyum Paketi adıyla bilinen ve Avrupa Birliği'ne adaptasyon sürecinde yasal düzenlemeleri kapsayan kanunların bir çoğunda, siyasi parti faaliyetlerini daha da özgürleştiren hükümler yer almaktadır.

Siyasi partiler meselesinin Türkiye gündeğinde kalmasının en önemli sebebi, 1990 yılından itibaren ondan fazla siyasi partinin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmış olmasıdır. Üstelik bu siyasi partilerin hemen hemen hepsi, kapatma işleminin AİHS'nin 11. maddesinde yer alan örgütlenme özgürlüğüne aykırı olduğu iddiasıyla, AİHM'ne başvuruda bulunmuşlardır. AİHM, incelemesini bitirerek karara vardığı altı davanın beşinde, Anayasa Mahkemesi'nin siyasi parti kapatma kararlarının örgütlenme özgürlüğünün ihlali olduğu; yalnızca bir davada, siyasi parti kapatma kararının Sözleşme'ye uygun olduğu sonucuna varmıştır.

Bu durum, Türkiye'de yürürlükte olan siyasi partiler mevzuatının, Türkiye'nin taraf olduğu ve hükümlerine uymayı taahhüt ettiği AİHS'nin siyasi partilerle ilgili hükümleriyle uyum içinde olmadığını çok açık göstergesidir. Dolayısıyla, bir siyasi parti kapatma davasında Türk siyasi partiler mevzuatını uygulayan Anayasa Mahkemesi kararları ile sadece Sözleşme hükümleriyle bağlı olan AİHM'nin kararları arasında bir uyumsuzluk ortaya

çıkılmaktadır. Bunun sonucu olarak AİHM, örgütlenme özgürlüğünü ihlal ettiğinden dolayı Türkiye aleyhinde yüklü miktarlarda tazminata hükmetmektedir.

AİHM'nin verdiği ilk üç kararda (TBKP, Sosyalist Parti ve ÖZDEP), partilerin kapatılmasının “demokratik toplumda zorunlu” olmadığı, dolayısıyla Sözleşme'nin 11. maddesinde yer alan örgütlenme özgürlüğünün ihlal edildiği sonucuna varması, ilk başta AİHM'nin her türlü siyasi partiye mutlak bir koruma sağladığını ve demokrasilerde parti kapatma işleminin katıyen kabul edilemeyeceği izlenimini uyandırmıştır. AİHM'nin Refah Partisi kararıyla birlikte, Sözleşme'nin her türlü siyasi partiye mutlak bir özgürlük sağlamadığı ve kimi durumlarda siyasi partilerin kapatılabileceği görüşü ortaya çıkmış ve siyasi partilerin Sözleşme karşısındaki konumu yeniden tartışmaya açılmıştır.

Esasında Refah Partisi kararı, bu partiye yakınlık duymayan bir çok kişinin dahi beklemediği bir karardır. Zira, önceki kararlarına bakıldığında, AİHM'nin siyasi partilere geniş bir özgürlük tanıdığı, demokratik ilkelere aykırı olmadığı sürece, devletin dayandığı temel ilkeleri sarsıcı nitelikte olan ve toplumun genelinin kabul etmediği siyasal projeleri öne süreren siyasal partilerin de siyasal yaşamda yer alması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Refah Partisi kararında ise, AİHM'nin Türkiye'nin dayandığı anayasal ilkeleri ön planda tutması dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra AİHM, siyasal yaşamda yer alabilmesi için parti faaliyetlerinin demokratik ilkelere aykırı olmamasını yeterli bulmamış; siyasi parti tarafından öne sürülen projelerin içeriğinin de demokratik ilkelere uygun olması koşulu getirmiştir.

AİHM'nin öncekilerle kıyaslandığında “ayrık” sayılabilecek Refah Partisi kararıyla birlikte; siyasi partilerin Sözleşme hukukundaki yerinin tekrar tartışılması, AİHM kararları ışığında yeniden ortaya konması hasıl olmuştur. Bununla birlikte demokratik ülkeler arasında siyasi parti kapatma kararlarının en çok verildiği ülke olan Türkiye'de, siyasi partiler meselesinin AİHM kararları ışığında tekrar değerlendirilmesi ve Anayasa Mahkemesi'nin siyasi parti kararları ile AİHM'nin siyasi parti kararlarının mukayese edilerek, ortaya çıkan uyumsuzluğun tespit edilmesi gerekmiştir.

Çalışmanın konusu AİHM'nin Refah Partisi kararından hemen sonra belirlenmiştir. Bundan bir süre sonra Anayasa Mahkemesi tarafından Fazilet Partisi kapatılmıştır. Bu karar da Fazilet Partisi'ne yakınlık duymayanlar dahil bir çok kişi için sürpriz bir karar olmuştur. Bu karar ile akabinde AİHM'nin HEP ve DEP kararlarının açıklanması; 3 Kasım Genel Milletvekili Seçimleri neticesi ortaya çıkan siyasal tablo, HADEP'in kapatılması, Uyum Paketleri çerçevesinde yapılan Siyasi Partiler Kanunu değişiklikleri çalışmayı oldukça heyecanlı hale getirmiştir. Zira bu dönemde siyasi parti özgürlüğünü kısıtlayıcı bir çok

düzenleme Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilirken, TBMM tarafından siyasi parti özgürlüğünü genişleten ve parti kapatmayı zorlaştıran yasal düzenlemeler yapılmıştır.

Çalışmadaki asıl amaç; Türk Anayasa Mahkemesi tarafından verilen siyasi parti kapatma kararları ile AİHM'ne intikal eden siyasi parti kapatma davalarının karşılaştırılarak, AİHS çerçevesinde siyasi parti özgürlüğünün ortaya konulmasıdır.

Bu doğrultuda, çalışmanın iskeletini Anayasa Mahkemesi ve AİHM kararları oluşturmaktadır. Mahkeme kararları, iddianame-savunma-karar şeklinde ara başlıklarla sistemli bir şekilde verilmek istenmiştir. Bununla birlikte, mümkün olduğu ölçüde doktrinden faydalanılmıştır. Siyasi partilere ilişkin yayımlanmış her türlü kitap, makale ve rapor ile siyasi parti kararlarının değerlendirmesine ve eleştirilmesine yönelik her türlü yazı titizlikle taranarak çalışmaya yansıtılmıştır. Aynı şekilde, siyasi partiler mevzuatına yönelik değişiklikler takip edilerek, en son haliyle çalışmada yer verilmiştir. Siyasi partilere yönelik her türlü gazete, televizyon ve internet haberleri de değerlendirilmiş; çalışmanın konusuna giren bütün malumat çalışmaya alınmıştır.

Çalışmanın Birinci Bölümü “Siyasi Partilerin Hukuki Statüsü” başlığındadır ve sonraki bölümlerde yer verilecek olan Anayasa Mahkemesi ve AİHM kararları öncesinde, giriş niteliğindedir. Bu bölümde ilk olarak, siyasi partilerin tanımı yapılmış; siyasal grup olarak özellikleri ve demokrasilerdeki işlevleri ortaya konduktan sonra siyasi partilerin tarihsel gelişimlerinden söz edilmiştir. İkinci olarak, siyasi partilerin hukuki statüleri, özellikle Alman siyasi partiler hukuku ve diğer demokratik ülkelerden örneklerle ortaya konmak istenmiştir. Bu bağlamda, temel özgürlükler içinde siyasi parti özgürlüğünün yeri tartışılmış; Türkiye ve dünyadaki anayasal ve yasal düzenlemeler konu edilmiş; Avrupa düzeyinde siyasi partilerden söz edilmiştir. Siyasi partilerin tüzel kişilik kazanmaları ve kaybetmeleri ile siyasi parti yasaklarına yine bu bölümde yer verilmiştir.

İkinci Bölüm “Türk ve Alman Hukukunda Siyasi Parti Kapatma” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde öncelikle Türk ve Alman hukukunda siyasi partilerin kapatılma rejimine; partilerin kapatılma usulüne ve parti kapatma kararının sonuçlarına yer verilmiştir. Son olarak, Türk ve Federal Alman Anayasa Mahkemesi'ndeki siyasi parti kapatma davalarına ayrıntılı bir biçimde yer verilerek, Anayasa Mahkemesi'nin siyasi partilere ilişkin kararları geniş bir biçimde değerlendirilmiştir.

Üçüncü Bölüm “AİHS ve AİHM Kararları Çerçevesinde Siyasi Partiler” başlığındadır. Bu bölümde öncelikle AİHS çerçevesinde siyasi parti özgürlüğüne ve bunun sınırına yer

verilmiştir. İkinci olarak AİHM’nde siyasi parti davaları ayrıntılı bir biçimde incelenerek, kararların değerlendirilmesi yapılmıştır. Son olarak, AİHM kararları ile Türk Anayasa Mahkemesi’nin vermiş olduğu kararlardaki uyumsuzluklar tespit edilmiş ve bunlara ilişkin çözüm önerileri sunulmuştur.

Birinci Bölüm

SİYASİ PARTİLERİN HUKUKİ STATÜSÜ

I. SİYASİ PARTİLERİN ÖZELLİKLERİ VE TARİHSEL GELİŞİMLERİ

A. SİYASİ PARTİNİN TANIMI VE UNSURLARI

Günümüzde siyasi partiler, günlük yaşamımızın hemen hemen her alanında karşımıza çıkmaktadır. Demokratik olsun ya da olmasın bir ülkedeki siyasal yaşamın en önemli unsuru siyasi partilerdir. Siyasete ister “iktidar ilişkileri” açısından, ister “karar alma süreci” açısından bakılsın, her iki yaklaşımın odak noktasında siyasi partiler yer almaktadır.¹

Parti sözcüğünün kökeni Latince “pars” kelimesidir ve “parça” anlamına gelmektedir. Fransızca’dan dilimize aynı söylenişle geçen “parti” kelimesi Türkçe’de “parça, bölüm, grup” anlamındadır.² Bugün parti olarak adlandırılan kuruluşa Osmanlı döneminde **fırka** denmektedir ve fırka, “fark, tefrik, fırak” gibi bölünme ve ayrılma ifade eden kelimelerle aynı kökten gelmektedir.³ Parti, belirli meseleler karşısında daima bir takım insanların başkalarından ayrılışını ifade eder.⁴ Siyasi parti, siyasi fikirler düzleminde ayırt edici ve bu anlamda birleştirici bir özellik taşımaktadır.

Geniş anlamıyla parti, “belli bir yapıya sahip bir insan topluluğu”⁵ şeklinde tanımlanmaktadır. Siyasi partilerin tanımı konusunda esas itibarıyla birbirinden çok farklı görüşler olmamakla beraber; siyasi partinin sistem içinde taşıdığı önem, yerine getirdiği işlev, içinde bulunduğu siyasal sistemin özellikleri dikkate alındığında, siyasi partinin

¹ Münci KAPANI, **Politika Bilimine Giriş**, 9. baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997, s. 159.

² Doğu PERİNÇEK, "Siyasal Partilerin Hukuki Rejimleri", **Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu**, TESAV, Ankara, 1995, s. 146; Mustafa KOÇAK, **Siyasal Partiler ve Türkiye’de Siyasi Parti Yasakları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002, s. 39-40; Ali Yaşar SARIBAY, **Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler**, Alfa, İstanbul, 2001, s. 4.

³ Server TANİLLİ, **Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş**, 8. baskı, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1996, s. 205.

⁴ Burhan KUZU, "1961 ve 1982 Anayasalarında ve Bunlara İlişkin Siyasi Partiler Kanunlarında Siyasi Parti Kavramı, Kuruluşu ve Kapatma Rejimi (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)", **İÜHFİM**, C. LII, S. 1-4, 1987, s. 146.

⁵ Maurice DUVERGER, **Siyasi Partiler**, (Çev. Ergun Özbudun), 4. baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s. 10.

tanımlanmasında farklı ögelere ağırlık verilmektedir.⁶

Siyasi partiler, bir kurumsallaşma olgusu olarak, insanların ve fikirlerin kaynaşmasından oluşur⁷ ve amaçlarına ulaşmak için halkın desteğini sağlamaya çalışırlar.⁸ Parti veya eski deyiimiyle fırka her şeyden önce birleşmenin, belirli bir fikir ve program etrafında toplanmanın ifadesidir.⁹ Bir toplumda, ortak görüşleri paylaşanların oluşturduğu grupların örgütlenmesi siyasi partiyi ortaya çıkarır. Siyasi parti, “ortak düşüncedeki insanların iktidarı ele geçirmek amacıyla kurdukları örgüttür”.¹⁰

“Siyasi iktidarı ele geçirmek ya da en azından ona ortak olmak amacıyla örgütlenmiş insan topluluklarına siyasi parti denir.”¹¹ Siyasi parti; “bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacı güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluş”¹² veya “programını uygulamak ve üyelerini iktidara getirmek amacıyla hükümetin kontrolünü sağlamaya çalışan organize insan topluluğu”¹³ şeklinde de tanımlanmaktadır.

Siyasi parti, sürekli ve dinamik bir organizmadır. Kurucularının varlıklarına bağlı kalmadan, onların yaşamını aşar ve kurum olarak varlığını sürdürür. Bu durumda siyasi parti, “halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluktur”.¹⁴

Siyasi partiler, iktidarı ele geçirme hedefini, seçim yoluyla gerçekleştirmeye çalışırlar. Siyasi parti; “demokratik bir yönetimde, iktidar yetkilerini kullanan ya da iktidarı serbest seçimle ele geçirebilmek için yarışan ve belli bir programa bağlı olarak bir araya gelen kişilerin oluşturduğu siyasal örgüttür.”¹⁵

Siyasi partinin tanımına, 1983 tarih ve 2820 sayılı Türk Siyasi Partiler Kanunu’nun 3. maddesinde şu şekilde yer verilmektedir:

⁶ Siyasi partilerin tanımı hakkında Alman doktrinindeki görüşler için bkz. Coşkun SAN, **Bonn Anayasasına Göre Siyasi Partilerin Kapatılması**, Ankara, 1966, s. 13-14.

⁷ Tarık Zafer TUNAYA, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, 5. baskı, Araştırma Eğitim Ekin Yayınları, İstanbul, 1982, s. 245.

⁸ Ergun ÖZBUDUN, **Siyasal Partiler**, 2. baskı, AÜHF Yayınları, Ankara, 1977, s. 4.

⁹ Tarık Zafer TUNAYA, **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952**, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1952, s. 2.

¹⁰ Erdoğan TEZİÇ, **100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Partiler)**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 6.

¹¹ Ali ÖZTEKİN, **Siyaset Bilimine Giriş**, 2. baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000, s. 73.

¹² KAPANİ, **Politika Bilimine Giriş**, s. 160; Ahmet Taner KIŞLALI, **Siyaset Bilimi**, 7. baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 238.

¹³ Bülent DAVER, **Siyaset Bilimine Giriş**, 5. baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s. 223.

¹⁴ TUNAYA, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, s. 245; ÖZBUDUN, **Siyasal Partiler**, s. 4.

¹⁵ Yılmaz ALİEFENDİOĞLU, "Siyasal Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri", **Anayasa Yargısı**, S.16, Ankara, 1999, s. 96.

*Siyasi partiler, Anayasa ve kanunlara uygun olarak; milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmalarını ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir Devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanmış tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır.*¹⁶

Sonuçta yukarıdaki tanımlar da dikkate alınarak, “siyasi parti; belli bir ülkede, belli bir siyasi program üzerinde anlaşmış [ve aynı ideolojiyi paylaşan] kimselerin, halkın desteğini kazanıp seçimler yoluyla devlet yönetimini ve yerel yönetimleri ele geçirerek iktidar olmak veya muhalefette bu yönetimleri denetlemek veya etkilemek suretiyle programlarını gerçekleştirmek için kurdukları tüzel kişiliğe sahip sürekli bir örgüttür”¹⁷ şeklinde genel bir tanımlama yapılabilir.

Siyasi parti tanımı yaparken, esasında herkesin üzerinde ittifak edebileceği tek bir formül bulmak güçtür. Zira, sabit bir tanımlamanın sosyal yaşamın dinamizmi karşısında kısa zamanda değerini yitireceği açıktır.¹⁸ Bununla birlikte belli bir siyasi oluşumu siyasi parti kabul etmek için bazı unsurların bulunması gerekmektedir. Genel olarak siyasi partinin taşınması gereken unsurlar şöyle sıralanabilir:¹⁹

- 1- Parti yöneticisinin ömrüyle sınırlı kalmayan sürekli bir örgütlenme ve örgütün merkezle düzenli ilişkiler içinde yerel düzeyde faaliyet göstermek,
- 2- Ulusal ve yerel düzeyde kendi başına
- 3- Aynı inanç, tutum ve değerlere (ideoloji) sahip veya başkalarıyla ortaklaşa iktidarı ele geçirme yönünde bilinçli çaba göstermek (sadece iktidarı etkileme çabası yeterli bir koşul olarak görülmemektedir),
- 4- Seçmenler arasında taraftar kazanma ve bir şekilde halkın desteğini sağlama çabası ve iktidarı kazanmak için seçim yoluna başvurmak, insanların gruplaşması,
- 5- Toplumda dar ve tek bir çıkardan daha genel ve fazlasını temsil etmeye yönelmek.

Almanya’da “Siyasi Partiler Kanunu” hakkında rapor hazırlamakla görevlendirilen Komisyon; siyasi parti kavramı üzerinde, tarihi, sosyolojik ve kamu hukuku açısından durarak, siyasi partiye ait asgari unsurları sayarak kanuni bir tarif yapmıştır. Komisyon’un hazırladığı raporda siyasi parti kavramının unsurları; seçimlere katılma, siyasi iradenin

¹⁶ 24.4.1983 tarih ve 18027 sayılı **Resmi Gazete**, Düstur 5 Cilt: 22.

¹⁷ Zehra ODYAKMAZ, "Siyasi Partilerin Kapatılması ile İlgili Hükümlerde Uyumsuzluklar ve Uygulamadaki Güçlükler", **Anayasa Yargısı**, S. 13, 1996, s. 234.

¹⁸ SAN, s. 15; KOÇAK, s. 40.

¹⁹ Konunun ayrıntısı için bkz. KAPANİ, **Politika Bilimine Giriş**, s. 161; TUNAYA, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, s. 246; SARIBAY, s. 1-2.

parlamentoda oluşmasına katılma çabası, siyasi iradenin oluşmasına katılmak suretiyle gerçekleştirilmesi gerekli bir siyasal program, devamlılık ve istikrar açısından asgarilik olarak kabul edilmiştir.²⁰

B. SİYASİ PARTİLERİN ÖZELLİKLERİ

Demokratik bir düzende bireyler tarafından meydana getirilen topluluklardan en önemlisi siyasi partilerdir. Siyasi partiler çoğulculuğu oluşturan gruplardan sayılmakla birlikte, sivil toplum kuruluşları ve baskı grupları adı verilen diğer örgütlerden önemli ölçüde farklıdır.²¹

Öncelikle siyasi partiler, sivil toplum ile devlet arasında köprü vazifesi gören, nitelik itibariyle bazı açılardan özel hukuk, bazı açılardan da kamu hukuku tüzel kişilerine benzeyen, kendine özgü (*sui generis*) kuruluşlardır. Yarı-kamusal nitelik taşımakla birlikte kamu kuruluşları değildir.²²

Siyasi parti faaliyetlerinin odak noktasını, siyasi iktidarı ele geçirmek oluşturmaktadır. Partinin amacı, devlet iktidarının işleyişi, kullanılışı, kamu ve hükümet işlerinin sevk ve idaresi üzerinde etki yapmak ve nihayet hükümetin yerine geçmektir.²³ Siyasi iktidarı elde etmeyi amaçlamayan bir siyasi partinin kurulması ise düşünülemez. Siyasi partiler dışındaki hiçbir örgüt iktidarı elde etmeyi hedeflemez; en azından bu amaç için kurulmaz.²⁴ Sonuç olarak siyasi partiler belli grupların sözcüleridir ve amaçları mutlaka iktidara yöneliktir. İktidarı elde etme amacı, partileri benzer örgütlerden ayıran temel unsurdur ve partilerin tanımlanmasında bu özellik odak oluşturur.²⁵

İktidarı elde etmek ve bu amaca ulaşıldığında uygulanması hedeflenen bir programın bulunması; bu örgütün düşünsel olarak belli bir plan ve program çerçevesinde toplanmasını ve eylemlerini bu yönde gerçekleştirmesini gerektirir. Zira, siyasi parti, “belli bir program etrafında birleşmiş kişilerin, bu programı normal seçim yoluyla gerçekleştirme amacını güderek, kurmuş oldukları topluluklardır.”²⁶ Siyasi partilerin iktidarı elde etme ve sahip oldukları programı uygulamalarındaki yöntem hususunda bazı tartışmalar olmakla birlikte;

²⁰ SAN, s. 16-17.

²¹ Münci KAPANİ, **Kamu Hürriyetleri**, 7. baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993, s. 272.

²² Ergun ÖZBUDUN, **Türk Anayasa Hukuku**, 4. baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s. 73; Mehmet KOCAOĞLU, **Anayasa Hukuku**, Ankara, 1998, s. 213.

²³ TUNAYA, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, s. 3; ODYAKMAZ, s. 233.

²⁴ ÖZTEKİN, s. 73.

²⁵ KUZU, "1961 ve 1982 Anayasalarında...", s. 149.

²⁶ TUNAYA, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, s. 3.

genellikle demokratik bir rejimde siyasi partilerin yegane iktidarı elde etme yöntemi olarak serbest seçimler görülmektedir.²⁷ Siyasi partilerin nihai amaçlarına ihtilal yoluyla ulaşabilecekleri; kanun dışı yollar veya yer altı faaliyetleri sürdürerek veya hükümet darbesiyle de iktidarı ele geçirebileceğinden söz edilmektedir.²⁸ Oysa, örgütlenme hakkını kullanan insanların çalışmalarının yasal ve meşru olması gereklidir. Resmen yasaklanmış olan, ancak iktidar için mücadele eden grupları partiden çok “cunta” veya “gizli örgüt” olarak adlandırmak daha uygun olacaktır.²⁹

Siyasi partiler dışındaki diğer örgütlenmeler daha dar ve belirli amaçlar için yapılırken; partiler bütün toplum ve devlet sorunlarını kavrayan genel bir siyasal programa dayanır.³⁰ Adından da anlaşılacağı üzere siyasi partilerin temel amaçları ve faaliyet alanları siyasettir. Baskı grupları ise daha çok politik olmayan, hatta politika dışındaki alanlara yönelirlerdir. Baskı gruplarının çıkarlarını koruduğu ve hizmet ettikleri çevre oldukça dardır.³¹

Bir grubun siyasi parti sayılabilmesi için, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip olması gerekmektedir. Örgüt, parti topluluğunu meydana getiren bireyler arasında karşılıklı ilişkilerin belirli yerleşik kalıplara göre yürütülmesini, topluluk içerisinde işbölümü ve rol farklılaşmasını içerir.³² Partiler siyasi mücadelede “uzmanlaşmış” örgütlerdir. Kadro ve örgütlenme bakımından diğer gruplardan daha genişler ve kimi zaman bu grupların bazılarını yan örgüt olarak içlerine alırlar. Ayrıca sürekli ve ülke çapında örgütlü olmaları bakımından parlamento içindeki gruplardan, kliklerden ve siyasi kulüplerden ayrılırlar.³³

Siyasi parti örgütlenmelerinin genişliği ve yaygınlığı kadar ülke çapında sınırlı olmaları başka bir özelliğidir. Bir dernek dünyanın ortak sorunlarına eğilmek açısından dünya çapında bir örgütlenme, çeşitli ülkelerde şubeler açmak yoluna gidebilir. Siyasi partiler ise, faaliyetleri ve iktidarı ele geçirme amacı bakımından sadece kuruldukları ülkeler ile sınırlıdır. Bununla beraber kimi yazarlarca “milli parti” ve “milletlerarası nitelikte parti” ayrımına

²⁷ Buna karşın partilerin tanımında “seçim” ve “serbest yarışma” unsurlarına ağırlık tanınmanın, sadece demokratik toplumlardaki partileri siyasi parti saymak; otoriter ve totaliter toplumlardaki partileri siyasi parti saymamak gibi bir eğilim ortaya koyacağından, sosyal gerçeklere çok fazla uymadığı görüşü söz konusudur. KAPANİ, **Politika Bilimine Giriş**, s. 160.

²⁸ ÖZBUDUN, **Siyasal Partiler**, s. 4; DAVER, **Siyaset Bilimine Giriş**, s. 223.

²⁹ SARIBAY, s. 5.

³⁰ KAPANİ, **Kamu Hürriyetleri**, s. 272.

³¹ SARIBAY, s. 11.

³² ÖZBUDUN, **Siyasal Partiler**, s. 2-3.

³³ Erdoğan TEZİÇ, **Anayasa Hukuku**, 5. baskı, Beta, İstanbul, 1998, s. 305; ayrıca bkz. KAPANİ, **Politika Bilimine Giriş**, s. 160-161; KAPANİ, **Kamu Hürriyetleri**, s. 272; TANİLLİ, s. 207.

gidilmektedir. Buna göre milli partiler, bir ülke içinde kanunlar çerçevesinde kurulmuş ve ülke dışındaki merkezi bir örgütün şubesi konumunda olmayan ve bunların direktifleriyle hareket etmeyen partilerdir.³⁴ Milletlerarası nitelikteki partiler ise kuruldukları ülkenin kanunları çerçevesinde kurulmuş olsa bile, esasta ülke dışındaki bir örgütün şubesi olup, bu örgüt ile ideolojik bağları bulunan ve merkezin direktifleri doğrultusunda faaliyette bulunan partilerdir.³⁵

Siyasi parti, bireysel veya kolektif olarak kendilerini belli bir siyasal etiketle özdeşleştiren kişilerin bir araya gelmesinden oluşur; kökeninde ve uzun dönemde, bir sınıfın örgütlü bir biçimde temsil edilmesidir.³⁶ Partiyi esasta parti yapan ideolojisidir. İdeolojik yönü olmayan değerlendirmeler statik bir parti kavramı ortaya çıkarmaktadır. Buna göre, siyasi partiler salt örgütlenmek, iktidara kendi adamlarını yerleştirmek ve seçim kazanmak üzere politika belirlemek için kurulmazlar. Parti, siyasal yaşam içinde dinamik, eylemci, ideolojik bir savaş aracıdır. Toplumdaki sınıflar arası çatışma, siyasal yaşamda siyasi partiler aracılığıyla dile getirilir.³⁷ Buna karşın kimi yazarlar, doktrin birliğini şart koşmanın siyasi parti kavramını gereksiz ölçüde daraltacağı görüşündedirler. Doktrin ortaklığının her partide aynı ölçüde olduğunu söylemek zordur ve bir parti farklı görüşteki insanları da aynı çatı altında toplayabilir.³⁸

C. SİYASİ PARTİLERİN İŞLEVLERİ

Modern anlamda siyasi partilerin siyaset sahnesine çıkışları oldukça yeni olmakla beraber kuruluşları ve gelişmeleri çok hızlı olmuş ve hemen hemen bütün ülkelerde siyasetin temel unsuru ve başlıca dinamik gücü haline gelmişlerdir. Partilerin gelişmesi, parlamento yetkilerinin artması ve oy hakkının genişlemesiyle; yani demokrasinin gelişimi ile doğru orantılıdır. Hükümetlerin veya siyasi iktidarların temsil niteliği taşımadığı mutlak monarşilerde; ayrıca oy hakkının yaygın olmadığı sistemlerde partilerin gelişme göstermesi

³⁴ TUNAYA, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, s. 269.

³⁵ TUNAYA, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, s. 20 Yazar, milletlerarası niteliklere sahip partiler olarak Enternasyonal Hareketleri ve bu hareketin parçası olan partileri göstermektedir. İlki 1864 yılında Londra’da yapılan ve ‘Enternasyonal’ olarak adlandırılan toplantılar ‘Milletlerarası İşçiler Birliği’nin dünyanın çeşitli ülkelerindeki sosyalist eğilimli partilerin katılımıyla; sosyalist partilerin ve işçi gücünü birleştirmek ve sosyalist ideolojiyi egemen kılmak amacıyla milletlerarası örgütlenmeye gitmek hedefi taşımaktadır. Ayrıntı için bkz. s. 20-27; TUNAYA, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, s. 269-277.

³⁶ Franz OPPENHEIMER, *Devlet*, (Çev. Alaeddin Şenel-Yavuz Sabuncu), Engin Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 187; SARIBAY, s. 5.

³⁷ TUNAYA, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, s. 247-250; TANİLLİ, s. 205; KIŞLALI, s. 238 vd.

³⁸ ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, s. 5.

beklenemez.³⁹

Batı demokrasilerinin temel nitelikleri, çoğulcu, katılımcı, özgürlükçü, eşitlikçi ve uzlaşmacı olmalarıdır. Toplumsal sorunlar için farklı çözüm yolları öneren kümelerin iktidara gelmelerini veya siyasi iktidarı etkilemelerine imkan sağlayan düşünce ve örgütlere yaşam hakkı tanımak, demokrasinin çoğulculuk yanını oluşturur. Bu nedenle, demokratik rejimler partilerin toplumsal kesimleri hakkıyla temsil etmeleri için gerekli hukuki düzenlemeyi yapmak ve siyasi zemini hazırlamakla yükümlüdürler.⁴⁰

Siyasi partiler modern demokrasinin yaratıcısı kabul edilmekte ve partisiz bir demokrasi düşünülmemektedir. Esasen klasik anlamıyla demokrasi, çok sayıda partinin kurulup faaliyette bulunabileceği bir rejim demektir.⁴¹ Günümüzde sadece Ortadoğu'daki bazı geleneksel küçük devletler ile askeri veya otoriter rejimler siyasi partilerden yoksun düzenlere sahiptirler.⁴²

Siyasal sistemi ne olursa olsun, bir ülkede siyasi partiler, halkın bilinçlenmesi, kamuoyunun oluşturulması, halkın istek ve beklentilerinin karar alma mekanizmasına ulaştırılmasında aracılık etmektedirler. Çağdaş toplumlarda, siyasi sistemin özelliği ve karakteri fark etmeksizin siyasi partiler, siyasette birinci derece rol alırlar. Bugünün temsili demokrasilerinin işleminde en önemli işleve sahiptirler.⁴³

Siyasal hak ve özgürlüklerin kullanımında en etkili araç siyasi partilerdir. Siyasete katılma, iktidarı kullanma ve karar alma sürecini etkilemede önemli rol ve ağırlığa sahiptirler.⁴⁴ Siyasi partilerin demokrasiler içindeki fonksiyonları kimi ülkelerin anayasalarında çeşitli şekillerde dile getirilmiştir. Almanya Anayasası'na göre siyasi partiler halkın siyasal iradesinin oluşumuna katılma fonksiyonunu yerine getirirler. İtalyan Anayasası'nda ise siyasi partilerin ulusal politikanın belirlenmesine katılma işlevi

³⁹ Doğu PERİNÇEK, **Anayasa ve Partiler Rejimi Türkiye'de Siyasi Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması**, 3. baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985, s. 23-25; KAPANİ, **Politika Bilimine Giriş**, s. 159; ÖZTEKİN, s. 74. Siyasi partilerin ortaya çıkışları ile ilgili farklı görüşler için bkz. PERİNÇEK, **Anayasa ve Partiler Rejimi**, s. 24.

⁴⁰ Bülent SERİM, "Örgütlenme Özgürlüğü 'Depolitizasyon' ve Engeller", **Amme İdaresi Dergisi**, C. 27, S. 1, Ankara, 1994, s. 92; SARIBAY, s. 1.

⁴¹ Özkan TİKVEŞ, **Teorik ve Pratik Anayasa Hukuku**, DEÜHF Yayınları, İzmir, 1982, s. 439; Mustafa ERDOĞAN, **Anayasal Demokrasi**, 3. baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999, s. 259; KAPANİ, **Kamu Hürriyetleri**, s. 273.

⁴² SARIBAY, s. 1.

⁴³ Mustafa ERDOĞAN, "Siyasi Partiler, Devlet ve Demokrasi", **Liberal Düşünce Dergisi**, S. 22, 2001, s. 59.

⁴⁴ Bülent TANÖR, **Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, 3. baskı, BDS Yayınları, İstanbul, 1994, s. 124.

belirtilmiştir.⁴⁵ Siyasi partiler, içinde buldukları siyasal ve sosyal sistemin ürünleridirler. Bu sebeple, toplumdaki bölünmeler, sınıf yapısı, siyasi kültür, anayasal yapı ve seçim sistemleri ile siyasi partiler arasında devamlı bir etkileşim söz konusudur. Dolayısıyla her toplumda siyasi partilerin fonksiyonu farklılık göstermektedir.⁴⁶

Çağdaş toplumlarda siyasi partilerin en önemli işlevleri, siyasi fikirlere yön vermek ve kamuoyu oluşturmaktır. Kalabalık toplumlarda insanlar birey olarak toplumu çok az etkileyebilirler. Kişilerin devlet yönetiminde etki sahibi olabilmeleri için; onların bireysel iradelerini bir araya getiren, onlara yön ve ağırlık veren kuruluşlara gereksinim duyulur.⁴⁷ Siyasi partiler, belirsiz, karışık, renksiz ve atıl fikirleri tahrik ederek kamuoyunun oluşmasını sağlarlar. Siyasi partiler olmadan kamuoyu olaylar karşısında değişken, kararsız ve kaypak olurdu.⁴⁸ Siyasi partilerin bulunmadığı toplumlarda, belirsiz bazı eğilimler, aralarında bağlantı kurulmamış kişisel fikir ve kanaat yığınları vardır. Siyasi partiler bu ham fikir ve siyasal eğilimleri işleyerek, kesinlik ve açıklık kazanmasında, fikirlerin istikrara kavuşmasında önemli ölçüde rol alırlar. Bir araya getirdikleri benzer görüşlere siyasi bir kimlik kazandırırılar.⁴⁹

Siyasi partiler katılım aracı oldukları kadar çoğulculuğun da güvencesidir. Partiler, meşru kabul edildikleri ve özgürce faaliyet gösterdikleri sürece, toplumdaki farklı düşünce, yönelim ve çıkarların bastırılması zorlaşır.⁵⁰ Zira siyasi partiler millet iradesinin oluşumunda büyük rol oynarlar. Toplumdaki bölünme ve çatışmaların temsil aracıdır. Belli kesimin çıkarlarını korur ve siyasi mücadelenin kurumsallaşmasını sağlar. Belli grupların ve sınıfların sözcüleridirler ve onların çıkarlarını korumak üzere örgütlenmişlerdir.⁵¹

Partiler, siyasal katılmanın temel olgusu olarak, eğitici kurumlardır. Geleceğin yönetici kadrosunun yetişmesini sağlamak, halkın ulusal sorunlara karşı dikkatini çekmek,

⁴⁵ Fazıl SAĞLAM, "Siyasal Parti Özgürlüğü", **Cogito İnsan Hakları**, (editör: Korkut Tankuter), YKY, İstanbul, 2000, s. 198-199; TİKVEŞ, s. 445.

⁴⁶ TİKVEŞ, s. 444; Mehmet TURHAN, "Siyasi Parti Kapatma Davaları", **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 17, 1997, s. 374.

⁴⁷ David BEETHAM/Kevin BOYLE, **Demokrasinin Temelleri**, (Çev. Vahit Bıçak), Liberte, Ankara, 1998, s. 10; Mümtaz SOYSAL, 100 Soruda **Anayasanın Anlamı**, 11. baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1997, s.187.

⁴⁸ TUNAYA, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, s. 28-29; TEZİÇ, **Siyasi Partiler**, s. 20.

⁴⁹ Maurice DUVERGER, "Partiler ve Siyasi Rejimler", (Çev.: Ergun Özbudun), **AÜHF**, C. XIX, S. 1-4, 1962, s. 122; Zübeyir G. TOKGÖZ, **Demokratikleşme Sürecinde Siyasi Partiler**, Günce Yayıncılık, Ankara, 1999, s. 20.

⁵⁰ ERDOĞAN, **Anayasal Demokrasi**, s. 260.

⁵¹ TUNAYA, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, s. 29; TEZİÇ, **Siyasi Partiler**, s. 12; SARIBAY, s. 10.

onların belli görüşlere ulaşmalarına yardımcı olmak gibi görevleri üstlenirler.⁵²

Siyasal iktidar ile halk yığınları veya bireyler arasındaki bağlantı ancak partiler vasıtasıyla sağlanır. “Siyasal sosyalleşme” olarak tanımlanan bu tür faaliyetlerle siyasi partiler, toplumda siyasal kültürün yayılması ya da değişmesinde en etkili kuruluşlar olmaktadır. Vatandaşların bir çoğu, siyasal sürecin işleyişini, bu süreçteki aktörleri, siyasal kurumları ve bunların görevleri gibi bir çok temel bilgileri siyasal partiler aracılığıyla öğrenir.⁵³

Çoğulcu demokratik rejimlerde siyasi partiler, iktidara geldikleri zaman, ülkenin ve toplumun her türlü sorununa yönelik çözümler getirme iddiasında bulunurlar. Siyasi partiler arasındaki yarış, seçimlerde başarılı olarak iktidarı ele geçirmeye yönelik olduğu kadar; ülkenin mevcut sorunlarına çözüm üretme yarışıdır. Bir siyasi partinin ürettiği çözüm önerilerinin belgesi ise parti programlarıdır. Dolayısı ile siyasi partiler, halkın beğenisine sundukları parti programları sayesinde sorunlara ne gibi çözüm ürettiklerini gösterebilirler. Seçmenler de ancak partilerin sundukları programları inceleyerek bir tercihte bulunabilirler.⁵⁴

Siyasi partilerin bir diğer işlevi de üyelerinin çalışmalarını, ürettikleri çözüm önerileri ve ülkeyi yönetme planı çerçevesinde oluşturdukları parti programı doğrultusunda koordine etmektir. Parlamentoda milletvekillerinin bireysel olarak çok fazla etkin olamayacakları açıktır. Siyasi partiler burada devreye girerek, sahip oldukları milletvekillerinin kolektif çalışmaları ile etkili politika üretme yoluna giderler. Siyasi partiler, zaman içerisinde parlamento faaliyetlerini geliştirerek, parti gruplarını oluşturmuşlar ve parlamento çalışmalarını grup çevresinde yürütme yoluna gitmişlerdir. Bir siyasi partinin parlamento organı, parti grubudur. Grubun işlevi, milletvekilleri arasında ahenk sağlayarak, onları bir odağa doğru yönlendirmektir.⁵⁵

Günümüz liberal demokrasileri iktidar-muhalefet dengesi üzerine kuruludur. Çoğunluğu sağlayanlar iktidarın kullanılmasına katılırken; muhalefet, iktidarı denetleme görevini üzerine alır. Bilhassa çok partili rejimlerde, iktidarla muhalefet arasındaki ilişki, belirgin ve her iki tarafça kabul edilmiş bir zemin üzerine kurulabilir.⁵⁶ Muhalefet partileri, iktidarın sınırlanması ve hürriyetlerin kullanılmasının sağlanması yolunda önemli bir işlevi

⁵² TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 327.

⁵³ KOCAOĞLU, s. 213; TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 327; ERDOĞAN, *Anayasal Demokrasi*, s. 264.

⁵⁴ TOKGÖZ, s. 30-31.

⁵⁵ TOKGÖZ, s. 36-37.

⁵⁶ TUNAYA, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, s. 10; TEZİÇ, *Siyasi Partiler*, s. 21.

yerine getirmektedirler. Kamu hak ve hürriyetlerine yapılacak yersiz müdahalelerde hemen kamuoyunun dikkatini çekerek, müdahaleyi önlemektedirler. Ayrıca ülke ve toplum sorunlarının parlamentoya, ülke siyasi sistemine ve kamuoyuna yansıtılmasında muhalefet partileri önemli ölçüde yardımcı olmaktadır.⁵⁷ İngiltere’de azınlıkta kalan parti liderine, “Majestelerinin Hükümeti’ne karşı muhalefet lideri” denir ve bu resmi unvanla birlikte kendisine maaş bağlanır.⁵⁸

Son olarak siyasi partilerin demokrasiyi koruma işlevlerinden söz edilebilir. Zira demokrasi, siyasi partiler olmadan yaşayamaz, ancak siyasi partiler yüzünden yok olabilir. Bu nedenle partiler içinde buldukları demokratik zemini tahrip etmemek; rejimi sadece kendi yandaşlarının taleplerine cevap vermek için kullanacakları bir araç olarak görmemelidirler. Güçlü bir demokrasinin var olabilmesi için partilerin de demokratik zihniyet ve tutum takınmaları kaçınılmazdır.⁵⁹ Siyasi partiler, diğerlerine ne kadar muhalif olurlarsa olsunlar, devletin ortaya koyduğu, hukuki ve siyasi düzenin üzerinde anlaşmış bulunmalıdır. Demokrasilerde muhalefette olan partilerin, devleti vücuda getiren temellere saldırması, onları yıkmaya çalışması ve kurulu düzeni devirmek istemesi düşünülemez.⁶⁰

D. SİYASİ PARTİLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Parti kelimesi, modern demokrasilerde kamuoyuna biçim veren geniş halk örgütlerini olduğu kadar, ilk çağ cumhuriyetlerini bölen hizipler, Rönesans İtalya’sında bir komutan etrafında toplanan askerler, devrim meclis üyelerinin bir araya geldikleri siyasi klüpler için de kullanılmaktadır.⁶¹ İktidar mücadelesi, insanların siyasi topluluklar oluşturmasıyla başlamıştır. Ortak çıkarlara sahip grupların, siyasi eylem toplulukları meydana getirmeleri bu mücadele kadar eskidir. Dolayısıyla partileşme sadece günümüze özgü bir olay değildir. Bir insan topluluğunun olduğu her yerde fikir ve çıkar ayrılıkları kendini gösterir ve aynı fikir etrafındaki insanlar bir araya gelerek gruplaşırlar. Bir devlet politikası ve memleket meselesi hakkında belirli şekilde hareket etmeye karar vererek birleşen insanlarla beraber siyasi partiler doğmuştur.⁶²

⁵⁷ KAPANİ, *Kamu Hürriyetleri*, s. 274; ÖZTEKİN, s. 73.

⁵⁸ TEZİÇ, *Siyasi Partiler*, s. 21.

⁵⁹ KAPANİ, *Kamu Hürriyetleri*, s. 275; SAN, s. 1-2; SARIBAY, s. 1.

⁶⁰ TUNAYA, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, s. 10.

⁶¹ DUVERGER, *Siyasi Partiler*, s. 15.

⁶² PERİNÇEK, *Anayasa ve Partiler Rejimi*, s. 23; TUNAYA, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, s. 255; TUNAYA, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, s. 3.

Siyasi partilerin tarihi konusunda iki temel görüş mevcuttur.⁶³ Birincisi; toplu yapılan her türlü siyasal etkinliği ve gruplaşmayı parti sayma eğilimidir. Tarih içindeki çeşitli zümre ve sınıf hareketleri ile egemen sınıf içindeki çeşitli gruplaşmalar, İslam tarihindeki mezhepleşme, bugünkü anlamıyla siyasi parti olarak görülmeli ve parti kavramı içinde değerlendirilmelidir. Buna göre, siyasi partilerin başlangıcı 19. yüzyıl ve endüstrileşmeye bağlanamaz. Her siyasal kurumun tarihi olduğu gibi siyasal partilerin de tarihi kökleri vardır.⁶⁴

İkinci görüşe göre, siyasi partiler 19. yüzyılda endüstrileşmenin bir sonucudur. Öncesindeki iktidar çatışmaları ve siyasi gruplaşmalar günümüz anlamında siyasi partilerle özdeş olmamakla birlikte, benzer özelliklerin varlığı – en azından siyasi iktidarı ele geçirmek-bakımından bir hısımlık söz konusu olmaktadır. Ancak gerçek anlamda siyasi partiler, 19. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmışlardır.⁶⁵

Avrupa’da bu dönemde toprak sahipleri ile burjuvazi arasındaki siyasi mücadele sırasında, adayları desteklemek ve seçim masraflarını karşılamak üzere yerel komiteler oluşturulmuş; mecliste aynı çıkarları, aynı dünya görüşünü savunan milletvekilleri arasında bir gruplaşma meydana gelmiştir.⁶⁶ Böylece, parlamento içinde ortaya çıkan gruplarla, bunların genişleyen seçmen kitlelerinin örgütlenmesi ve seçimlerle ilgili olarak yerel komitelerle daimi bir organik ilişkinin kurulmasıyla; modern anlamda ilk siyasi partiler ortaya çıkmışlardır. Bu partiler “parlamento içinde doğan partiler” (komite partileri) olarak adlandırılmaktadır. Öncelikle parlamento grubu doğar; daha sonra seçim komiteleri yaratılır ve bu iki unsur arasında devamlı bağlantı kurulması sağlanır.⁶⁷

DUVERGER’in yaptığı kronolojik tasnifte, parlamento içinde doğan partilerden sonra

⁶³ Bu konudaki tartışmaların ayrıntısı için bkz. PERİNÇEK, **Anayasa ve Partiler Rejimi**, s. 23; TUNAYA, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, s. 255 vd.

⁶⁴ TUNAYA, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, s. 255 vd. Yazar, başka bir eserinde tarih içersinde parti çatışmalarını örnekler vererek açıklamakta; hatta bu örneklemeyi Atina Sitesi’nde Solon dönemine kadar götürmektedir. Solon dönemindeki aristokrat sınıf olan *Öpatritler*’e karşı tüccar ve gemici sınıf olan *Paralyenler* ile yoksul sınıfın çatışmasını parti mücadelesi olarak kabul etmektedir; bkz. TUNAYA, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, s. 4. Bu görüşe kısmen katılan bir yazara göre, Eski Yunan’da kaba çizgileriyle siyasi partiler mevcut olmakla birlikte; modern anlamda siyasi partiler 19. yüzyılda endüstrileşmeyle beraber, aristokrasi ve burjuvazinin siyasal çatışması neticesinde ortaya çıkmışlardır; bkz. KIŞLALI, s. 238-239. Başka bir yazara göre ise, bu toplulukların hiçbirinin aynı bilimsel kategoride değerlendirilemeyecek kadar farklıdır. PERİNÇEK, **Anayasa ve Partiler Rejimi**, s. 23.

⁶⁵ DUVERGER, **Siyasi Partiler**, s. 15 vd. Bu dönem öncesi Avrupa parlamentolarında görülen bazı gruplaşmalar ve hizipler olsa da -İngiltere’deki *Toryler* ve *Whigler* gibi- parlamento dışında örgütlenmeye sahip olmadıklarından bunlar siyasi parti kabul edilmektedir. KAPANİ, **Politika Bilimine Giriş**, s. 161, ayrıca TEZİÇ, **Siyasi Partiler**, s. 13-14.

⁶⁶ KIŞLALI, s. 238.

⁶⁷ DUVERGER, **Siyasi Partiler**, s. 16.

ortaya çıkan ve “parlamento dışında doğan partiler” (kitle partileri) şeklinde adlandırdığı partilerin gelişim çizgisi ise daha farklıdır. Bu partiler genellikle parlamentoda temsil gücüne ulaşmamış toplumsal güçler ve sınıflara dayanırlar. İşçi sendikaları, tarım kooperatifleri, çeşitli dernek ve fikir klüpleri, dinsel kuruluşlar dışarıda kurulan partilerin çekirdeğini oluştururlar. Bu partiler diğerlerine göre daha merkezîyetçi ve ideolojik yönden daha tutarlı ve disiplinlidirler. Parlamento içinde doğan partiler gibi aşağıdan yukarıya doğru değil, yukarıdan aşağıya doğru genişlerler. Komiteler ve yöresel gruplar bir merkezin çabasıyla kurulur ve merkez bu kollarn faaliyetlerini dilediği gibi yönlendirebilir.⁶⁸

Kurumsal teori olarak adlandırılan; siyasal partilerin doğuşunu açıklamakta parlamentonun ve seçimlerin varlığını esas alma eğilimi, daha çok İngiltere ve ABD gibi eski parlamento geleneğine sahip ülkeler bakımından geçerlidir. Bu modelin yeni bağımsız olmuş ülkeler ve üçüncü dünya ülkeleri bakımından genel ve karşılaştırmalı bir inceleme için doğru bulunmamaktadır.⁶⁹

Gelişmekte olan ülkelerde siyasi partilerin kurulmasında başlıca etken olarak modernleşme yer almaktadır. Modernleşme teorisine göre; sanayileşme, kentleşme, ulaşım ve haberleşmenin yaygınlaşması, okur-yazarlığın ve fert başına düşen milli gelirin artması; sosyal grupları örgütlenerek iktidarı elde etmeye yöneltmiştir. Modernleşme siyasal katılmayı, siyasal katılma da siyasal örgütlenmeyi geliştirir.⁷⁰ Diğer yandan, toplumda büyük etki yapan; savaş, ekonomik kriz, devrim gibi bunalımlar partilerin kurulmasında etkilidir. Yirminci yüzyılda emperyalizme karşı bağımsızlık mücadelesi veren ülkelerin birçoğunda savaş başlatan ve yürüten örgütler genellikle siyasi partiler olmuştur. Bu sebeple siyasi partileri modern devlete ait bir olgu olarak kabul etmek gerekir.⁷¹

II. SİYASİ PARTİLERLE İLGİLİ HUKUKİ DÜZENLEMELER

Siyasi partiler, tarihsel gelişimleri itibariyle hukuka yabancı kurumlar olarak ortaya çıkmışlar, uzunca bir süre bu özelliklerini koruyarak, genel hükümler dışında bir hukuki düzenlemeye konu olmamışlardır.⁷² Çağımız siyasal yaşamının baş aktörleri olan partilerin yirminci yüzyılın son çeyreğinde, bugüne dek rastlanmayan bir gelişme göstermeleri; onları

⁶⁸ DUVERGER, *Siyasi Partiler*, s. 23-28.

⁶⁹ ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, s. 19-20; KAPANİ, *Politika Bilimine Giriş*, s. 163.

⁷⁰ KAPANİ, *Politika Bilimine Giriş*, s. 163; SARIBAY, s. 7; ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, s. 21-24.

⁷¹ Partilerin ortaya çıkışıyla ilgili olarak öne sürülen kriz teorileri için bkz. ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, s. 24-26; KAPANİ, *Politika Bilimine Giriş*, s. 163, 159.

⁷² Fazıl SAĞLAM, *Siyasal Partiler Hukukunun Güncel Sorunları*, Beta, İstanbul, 1999, s. 1; KAPANİ, *Politika Bilimine Giriş*, s. 164.

fiili durumdan kurtarıp, hukuki statüye kavuşmalarında etkili olmuştur.⁷³

Devletin siyasi partilerle olan ilişkilerinin tarihi gelişiminde, dört aşamaya dikkat çekilmektedir. Bu aşamalar; mücadele, görmezlikten gelme, tanıma ve anayasal düzene dahil etmedir.⁷⁴

Partilerin uzun süre hukuk dışında kalmaları liberal devlet anlayışından kaynaklanmaktadır. Liberal devlet, temsili rejimi kabul ederek, partileri tanımamış ve onların rol ve etkilerine önem vermemiştir.⁷⁵ Liberal devletin siyasi partileri tanımaması iki nedenden kaynaklanmaktadır. Öncelikle liberal devlet siyasal temsilde sosyal grupları değil, bireyi birim olarak kabul etmektedir. İkinci olarak, liberal devlette parlamentonun üstünlüğü inancı hakimdir. Buna göre, parlamento toplumdaki farklı çıkarları temsil eden bir organ değil, bağımsız ve rasyonel temsilcilerden oluşan ve halkın yararına hizmet eden bir kurumdur. Milletvekili sadece seçildiği bölgenin değil bütün milletin adına karar verir; milletvekili ile seçmen arasında hiçbir kuruluşa ve partilere yer yoktur. Bu halde, partileri resmen tanımaya ve hukukî bir statü vermeye gerek yoktur.⁷⁶

Liberal demokrasinin, fertlerin kararlarını serbestçe vermelerine engel olacağı düşüncesiyle siyasi partileri tanımamasına karşın; demokratik fikirlerin yayılması, oy hakkının genişlemesi ve bütün sınıfların siyasi mücadeleye katılması partileri geliştirmiş ve niteliklerini değiştirmiştir.⁷⁷ Hukuk düzenine alınmayan parti, serbest siyasi bir organ olarak kalmış; hukuk dışında gelişerek, kendini tanımayan liberal temsili hukuk düzenine etki ederek onu değiştirmeye kadar gitmiştir.⁷⁸

19. yüzyılın ortalarından başlayarak, hızlı endüstrileşmenin ortaya çıkardığı sorunların çözüm yolu olarak, insanı kendi kaderine bırakan liberal devlet giderek yerini bireyin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasında görevler yüklenecek sosyal devlete bırakmıştır. Bu dönemde bireysel hakların yanı sıra, dernek, sendika gibi grup haklarından söz edilmeye başlanmıştır. Siyasi demokrasi, siyasi partiler yoluyla iktidar yarışının yapıldığı bir sisteme dönüşmüş ve siyasi partiler demokrasinin olmazsa olmazı olarak kabul

⁷³ TUNAYA, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, s. 245.

⁷⁴ Hartmut MAUER, "Die Rechtsstellung der Politischen Parteien", *Juristische Schulung*, November 1991, Heft 11, s. 881.

⁷⁵ TUNAYA, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, s. 259-260; TUNAYA, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, s. 12.

⁷⁶ TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 309; TUNAYA, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, s. 12.

⁷⁷ PERİNÇEK, *Anayasa ve Partiler Rejimi*, s. 24-25.

⁷⁸ TUNAYA, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, s. 12.

edilmiştir.⁷⁹

Siyasi partiler ilk aşamada dernek statüsüne sokularak, parlamento iç tüzüklerinde siyasi parti gruplarına yer verilmiştir. Ancak uzun bir süre anayasa metinlerinde siyasi partilere yer verilmemiştir. Bu bakımdan diğer derneklerden farkları veya fazladan herhangi bir güvenceleri söz konusu değildir.⁸⁰ Siyasi partinin hukuk düzeni içersinde yerini geç elde etmesi, hukukun siyasal hayatın gerisinde kalmasına neden olmuştur.⁸¹

Siyasi partilerin anayasal düzen ya da kamu hukuku kuralları dışında kalmasının sakıncaları İkinci Dünya Savaşı'ndan önce kendini hissettirmiştir.⁸² Bir sonraki aşamada siyasi partilere, anayasalarda ve/veya yasalarda belirli güvence ve sorumluluklar öngören düzenlemeler gündeme gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, bazı yeni anayasalarda siyasi partilere yer verilmiş ve demokratik toplumda oynadıkları rolün önemi belirtilmiştir. Siyasi partilerin anayasal bir kurum olarak düzenlenmeleri, esas olarak demokrasinin anayasal güvenceye kavuşturulma çabalarının bir parçasıdır. Pek çok ülke, belli bir dönemin diktatörlük veya antidemokratik uygulamalarını tasfiye ettikten sonra anayasalarında siyasal partilere bireysel ve kurumsal güvenceler sağlama yoluna gitmiştir.⁸³

Siyasi parti özgürlüğü, anayasa ve yasalarda iki biçimde varolabilmektedir. Birincisi, bireysel düzeyde güvence, diğeri ise kurumsal güvencedir. Bireysel güvence, subjektif kamu hakkı ve temel hak olarak düzenlenmektedir. Bu güvence çerçevesinde, siyasi partilere üye olma veya siyasi partilere üye olmama, üyelikten ayrılma haklarını kapsar. Siyasi parti kurma, partiye üye olma hakkı "pozitif parti özgürlüğü"; partilere üye olmaktan uzak durma veya üyelikten ayrılma ise "negatif parti özgürlüğü" olarak nitelendirilebilir.⁸⁴

Siyasi partilerin, bireysel düzeyde güvenceye alınması, dernek özgürlüğü içinde veya ayrı bir statüde sağlanmaktadır. İngiltere, İrlanda, Belçika, Danimarka, Hollanda, Japonya ve ABD gibi ülkelerin anayasalarında siyasi partiler dernek özgürlüğünün bir türü olarak ele alınmaktadır. Siyasi partilerin dernek özgürlüğünden ayrı olarak güvenceye kavuşması, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası olmuştur. İtalya, Almanya, Türkiye, Fransa, Avusturya, Yunanistan, Portekiz gibi ülkelerde siyasi parti özgürlüğü dernek özgürlüğünden ayrı bir temel hak olarak güvence altına alınmıştır. Siyasi partiler için özel bir düzenleme yapmayan

⁷⁹ TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 310; PERİNÇEK, *Anayasa ve Partiler Rejimi*, s. 27-29.

⁸⁰ ERDOĞAN, *Anayasal Demokrasi*, s. 261.

⁸¹ TUNAYA, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, s. 245.

⁸² TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 310.

⁸³ SAĞLAM, *Siyasal Partiler Hukuku*, s. 14.

⁸⁴ SAĞLAM, "Siyasal Parti Özgürlüğü", s. 195-197.

ülkelerde, özel düzenlemelerin siyasi parti özgürlüğünü kısıtlayacağı düşüncesi hakimdir ve bu sebeple siyasi partilere genel dernek özgürlüğü içinde yer verilmektedir.⁸⁵

Kurumsal güvence, bireysel güvenceden ayrı olarak, siyasi partilerin doğrudan doğruya belli haklara, toplumsal ve kamusal işlevlere ve bunlara bağlı ayrıcalıklara sahip olmalarıdır. Kurumsal güvence, anayasal veya yasal düzenleme şeklinde olabilmektedir. Anayasal düzenleme, yoğunluğuna bağlı olarak yasal düzenlemeyi beraberinde getirir ve çoğunlukla siyasi partiler için ayrı bir yasa öngörülür.⁸⁶

Günümüzde siyasi partiler, her ülkede aynı hukuki düzenlenmeye tabi değildir. Batı demokrasilerinde bazı istisnaların dışında siyasi partiler ile ilgili olarak; ulusal mevzuatlarda, seçim kanunu ve benzeri kanunlar ile parlamento içtüzüklerinde dağınık hükümler yer almaktadır.⁸⁷ Siyasi partilerin, özel yasalar yoluyla güvenceli bir statüye tabi tutulmaları ise, çok yaygın bir uygulama değildir.⁸⁸

Almanya, siyasi partilere anayasasında ilk yer veren ve ilk olarak özel siyasi parti yasası çıkaran ülkelerden biridir. Bu ülkede, siyasi partiler hukukuna ilişkin tüm düzenlemeler yapılmıştır. Bu sistemin tamamlanmasıyla beraber, siyasi partiler konusunda yeni arayışlar içersine girilmiştir. Siyasi partiler hukuku alandaki ilk düzenlemeleri ihtiva eden bu sisteme **birinci kuşak partiler hukuku** adı verilmektedir. Yeni arayışlar neticesinde ortaya çıkmakta olan yeni siyasi partiler hukuku kuralları ise **ikinci kuşak partiler hukukunu** oluşturmaktadır. Almanya dışındaki ülkeler henüz birinci kuşak siyasi partiler hukuku aşamasında kabul edilmektedir. Bu nedenle siyasi parti hukukunda, karşılaştırmada hareket noktası olarak Almanya ele alınmaktadır.⁸⁹

A. TEMEL ÖZGÜRLÜKLER VE SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ

1. İfade Özgürlüğü

İfade özgürlüğü, serbest düşünmeye bağlı olarak bir kimsenin veya grubun kendi

⁸⁵ SAĞLAM, "Siyasal Parti Özgürlüğü", s. 196. Türk hukukunda siyasi partiler esasıyla ayrı bir statüye sahip özel derneklerdir. SPK'nun 121. maddesine göre siyasi partiler dernek sayılmaktadır. Bu nedenle Türk Medeni Kanunu ve Dernekler Kanunu ile diğer kanunların dernekler hakkında uygulanacak hükümleri, SPK'na aykırı olmadığı müddetçe siyasi partiler için de uygulanacaktır. Ayrıca SPK'nun 34. maddesinde Dernekler Kanunu'nda kamu yararına sayılma hallerinin siyasi partiler için uygulanamayacağı belirtilmiştir. Anayasa Mahkemesi'ne göre siyasi partiler alelade dernekler değildir ve onların çok ötesinde ve üstünde bulunmaktadır. ODYAKMAZ, s. 234.

⁸⁶ SAĞLAM, "Siyasal Parti Özgürlüğü", s. 197.

⁸⁷ KAPANİ, **Politika Bilimine Giriş**, s. 164; TEZİÇ, **Anayasa Hukuku**, s. 311.

⁸⁸ ERDOĞAN, **Anayasal Demokrasi**, s. 261-262.

⁸⁹ SAĞLAM, **Siyasal Partiler Hukuku**, s. 12.

düşüncelerini hür bir biçimde ortaya koyabilmesi ve seçtiği hedef kitleye aktarabilmesi anlamına gelmektedir. İfade özgürlüğü, insanın kendini entelektüel-iletişimsel açıdan gerçekleştirmesini sağlaması ve toplumda siyasetin biçimlenmesinde etkili olması bakımından önem taşımaktadır. İfade özgürlüğü, özgürlükçü-demokratik bir devlet düzeni içerisinde yapıcı bir nitelik taşır. Kanaatler arasında mücadeleyi mümkün kılar, bu da demokrasiyi yaşatan bir siyasal etkinliktir.⁹⁰

İfade özgürlüğünün insan hakları belgelerinde güvence kapsamına alınmasında, fikrin içeriği bakımından bir hiyerarşi söz konusudur. Öncelikle siyasi ifade özgürlüğü koruma altına alınmaktadır.⁹¹ Siyasi partiler, ifade özgürlüğünün kullanılmasında en önemli araçlardan biridir. Siyasi düşünce ve ifade özgürlüğünün doğal uzantısı ise partiler yoluyla örgütlenebilmektir. Siyasi düşüncenin kendini kabul ettirebilmesi ve taraftar toplaması, siyasi parti örgütlenmesiyle gerçekleşmektedir.⁹²

Demokrasi, kamuoyunun açığa çıkması esasına dayanır. Düşünceler açığa vurulmaksızın kamuoyu oluşamayacağı için, düşünceler ve düşünceleri ortaya koymaya elverişli araçlar olmadan bir rejim demokrasi olarak kabul edilemez.⁹³ Düşüncenin değer kazanması ise ancak dış dünyaya aktarılmasıyla, yani ifadesi ile mümkündür. İfade özgürlüğünün kolektif biçimde kullanılması olan siyasi parti örgütlenmeleri, bu noktada önem kazanmaktadır. Nitekim düşünce özgürlüğü gerçek kişiler için olduğu kadar, tüzel kişiler için de temel bir haktır.⁹⁴

AİHM'ne göre, ifade özgürlüğü demokratik toplumun en esaslı temellerinden birini oluşturur. Bu özgürlük sadece toplumda beğeni ve hoşgörüyle karşılanan bilgi ve düşüncelerin açığa vurulmasını değil; devleti veya halkın bir kısmını rahatsız eden, şoka uğratan bilgi ve fikirleri de kapsar. Çoğulculuğun, hoşgörü ve açık fikirliliğin gereği olan özgür düşünce ve özgür ifade olmadan, demokratik toplum gerçekleşemez.⁹⁵ Uygulamada

⁹⁰ Klaus FINKELNBURG, "Demokraside İfade Özgürlüğü", (Çev. Nihat Ülner), **Düşünce Özgürlüğü**, (hazırlayan: Hayrettin Ökçesiz), AFA, İstanbul, 1998, s. 198.

⁹¹ Sultan TAHMAZOĞLU ÜZELTÜRK, "İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinin (İHAS) 10. Maddesi; İfade Özgürlüğü" **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 22, 1998, s. 1316.

⁹² Arzu DURMUŞ, **Siyasi Partilerin Kapatılması ve Yüce Divan Kararlarını Yeniden Tartışmak (Anayasa Mahkemesi Kararlarına Karşı Olağanüstü Kanun Yolları)**, Beta, İstanbul, 2001, s. 19; Erdoğan TEZİÇ, "Türkiye'de Siyasi Düşünce ve Örgütlenme Özgürlüğü", **Anayasa Yargısı**, S. 7, Ankara, 1990, s. 40.

⁹³ Şeref ÜNAL, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2. baskı, Ankara, 2001, s. 242.

⁹⁴ DURMUŞ, s. 20; Ahmet Necdet SEZER, "Anayasa Mahkemesi'nin 37. Kuruluş Yıldönümü Açış Konuşması", **Anayasa Yargısı**, S. 16, Ankara, 1999, s. 3.

⁹⁵ ÜNAL, **AİHS İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri**, s. 245.

ifade özgürlüğü, diğer özgürlükler gibi mutlak olmayıp, sınırlandırılabilen ve resmi mercilerin müdahalesine konu olabilmektedir. Kişi haricine çıkmış, nesnelleşmiş, yani başkaları tarafından algılanabilir hale gelmiş her türlü düşünce, kanaat veya inancın açıklanması sınırlandırılabilir.⁹⁶ Sonuçta ifade özgürlüğü diğer özgürlükler ile çatışma halinde bulunabilir ve demokrasi, kendisini yıkmak isteyen bir etkiyle karşı karşıya kalarak güç duruma düşebilir.⁹⁷

2. Örgütlenme Özgürlüğü

Devletin insan hak ve özgürlüklerine keyfi müdahalesine karşı, insan haklarının korunması ve güvence altına alınması gündeme gelmiştir. İnsanların tek başlarına hak aramaları ve haksızlıkları ortadan kaldırmaları imkansız olduğundan; insanlar birlikte ve örgütlü olarak hak aramaya yönelmişlerdir. Buna bağlı olarak, örgütlenme gereksinim duyulan bir hak şeklinde ortaya çıkmıştır. İnsan hakları belgelerinin tümünde örgütlenme özgürlüğüne yer verilmiş, kişisel haklar ile sosyal hakların bir bütün olduğu kabul edilmiştir.⁹⁸

Günümüzde, demokratik toplumlar, birbirinden kopuk bireylerden çok, örgütlü insan gruplarından oluşmaktadır. Bu örgütlü toplumsallaşma “kollektif özgürlükler”i ön plana çıkarmıştır. Kollektif özgürlüklerin kullanıldıkları somut topluluklar ise dernekler, vakıflar, sendikalar, meslek kuruluşları ve siyasi partilerdir.⁹⁹

Siyasi partiler toplum yönetimi üzerine etki yapan temel araçlardır. Siyasi partiler vasıtasıyla parlamento ve siyasi iktidar oluşturulmakta; kitle örgütleriyle siyasi iktidar ve karar alma süreci denetlenmektedir.¹⁰⁰

3. Siyasi Parti Özgürlüğü

Siyasi partiler, siyasete katılma, siyasi iktidarı kullanma ve karar alma sürecinde önemli role sahip olmakla birlikte, siyasal hak ve özgürlüklerin kullanılmasında en etkin

⁹⁶ Zeki HAFIZOĞULLARI, "Liberal Demokratik Bir Hukuk Düzeninde İfade Hürriyetinin Sınırı", **İnsan Hakları Merkezi Dergisi**, C.II, S.2, 1994, s. 12; Feyyaz GÖLCÜKLÜ/A. Şeref GÖZÜBÜYÜK, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi**, 3. baskı, Turhan, Ankara, 2002, s. 356; Burhan KUZU, "Anayasamızda Düşünce ve Düşünceleri Açıklama Hürriyeti", **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 22, 1998, s. 784.

⁹⁷ Adnan GÜRİZ, "İfade Hürriyetinin Sınırları" **Düşünce Özgürlüğü**, (hazırlayan: Hayrettin Ökçesiz, AFA, İstanbul, 1998, s. 82; GÖLCÜKLÜ/GÖZÜBÜYÜK, s. 357.

⁹⁸ SERİM, s. 84, 91.

⁹⁹ TANÖR, **Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, s. 99, 124; DONNELLY, “kollektif özgürlük” kavramına karşı çıkmaktadır ve kollektif özgürlükler olarak nitelendirilen özgürlüklerin bireyler tarafından kollektif bir grubun üyeleri olarak kullanıldıklarını belirtmektedir. Jack DONNELLY, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, (Çev. Mustafa Erdoğan-Levent Korkut), Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s. 159.

¹⁰⁰ SERİM, s. 92.

araçlardır. Günümüz demokrasi anlayışı, temsili esas alması ve oy verme hakkının partiler aracılığıyla kullanılması nedeniyle, “partiler demokrasisi” şeklinde nitelendirilmektedir.¹⁰¹ Siyasi parti özgürlüğü, kaynağını siyasal düşünce özgürlüğünden almaktadır ve siyasal düşüncenin, topluca ve sürekli bir örgüt ve program çerçevesinde kullanılmasının özgül biçimidir.¹⁰²

Örgütlü grup olarak siyasi parti özgürlüğü, serbestçe kurulma, faaliyetleri serbestçe sürdürme ve varlık güvencesi öğelerini kapsar. Belli görüş etrafında toplanan bireylerin önceden izin almaksızın siyasi parti kurabilmeleri ve örgütlenebilmeleri siyasi partilerin varlık güvencesinin ön koşuludur. Siyasi partilerin üyelerinden ayrı, bağımsız varlığı hukuk tarafından korunmaktadır.¹⁰³

B. ANAYASAL DÜZENLEMELER

Siyasi partilerin, anayasada düzenlenmeleri, iki temel nedene dayanmaktadır. Öncelikle siyasi partiler, demokratik siyasal yaşam açısından hayati önem taşımaktadırlar. Bu nedenle siyasi partilere anayasal güvence sağlama amacı güdülmektedir. İkinci olarak, anayasal düzenleme ile siyasi partiler, herhangi bir tüzel kişilikten daha üstün bir hukuki statüye kavuşturulmaktadır.¹⁰⁴

Anayasa koyucuların siyasi partileri bir anayasal kurum haline getirmek ve siyasi partileri denetleyecek ayrı bir organ olarak; Anayasa Mahkemesi veya Anayasa Konseyi kurmak istemeleri, özellikle Almanya ve İtalya'nın İkinci Dünya Savaşı öncesindeki siyasal rejimlerine karşı duyulan tepkiden kaynaklanmaktadır.¹⁰⁵ Zira, tarihsel gelişimleri içinde demokrasinin kuruluşunda ve yaşamasında büyük rol oynayan siyasi partiler, özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, demokrasinin buhran sebeplerinden biri haline gelmişlerdir.¹⁰⁶

Siyasi partilere anayasalarında yer veren ülkeler, bir yandan siyasi partileri hükümetlerin keyfi tasarruflarına karşı korurken, diğer yandan siyasi partilerin demokratik sisteme, hukuk devletine ve özgürlüklere karşı girişimde bulunmalarını önlemek

¹⁰¹ TANÖR, **Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, s. 124; Ömer ANAYURT, "Türk Hukukunda Siyasal Partilerin Kapatılması Rejimi: Ulusal Demokrasinin Strasbourg Demokrasisi Karşısında Hükmen Yenilgisi" **Liberal Düşünce Dergisi**, S. 22, 2001, s. 6.

¹⁰² SAĞLAM, "Siyasal Parti Özgürlüğü", s. 195.

¹⁰³ İbrahim Ö. KABOĞLU, **Özgürlükler Hukuku İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı**, 4. baskı, AFA, İstanbul, 1998, s. 245-246.

¹⁰⁴ Ergun ÖZBUDUN, "Siyasi Partiler ve Demokrasi", **Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu**, TESAV Yayınları, Ankara, 1995, s. 1; TİKVEŞ, s. 444.

¹⁰⁵ Bülent DAVER, "Anayasa Mahkemesi Kararları Açısından Siyasal Partiler: Birkaç Örnek Olay", **Anayasa Yargısı**, S. 2, Ankara, 1986, s. 106; TİKVEŞ, s. 486.

¹⁰⁶ SAN, s. 52.

istemektedirler.¹⁰⁷

1. Türkiye

a) Cumhuriyet Öncesi Dönem

Osmanlı döneminde ilk siyasi partiler, ulusal bağımsızlık amacıyla azınlıklar tarafından kurulmuştur. Ancak 1876 Anayasası dernek kurma hürriyeti tanımadığından, hukuken siyasi partilerin kurulabilmesine imkan yoktur. Cemiyet kurma hürriyeti Kanun-i Esasi'de 1909 yılında yapılan değişiklikten sonra serbest olmuş ve 1909 tarih ve 310 sayılı Cemiyetler Kanunu ile cemiyet kurmak izne bağlanmıştır. Böylelikle bir çok siyasi derneğin ve siyasi partinin kurulması ve faaliyet göstermesi söz konusu olmuştur.¹⁰⁸

b) 1924 Anayasası Dönemi

1924 Anayasası'nın 70. maddesinde, dernek kurma hakkı Türklerin doğal haklarından biri olarak belirtilmektedir. Cumhuriyet sonrasında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)1945'lere kadar tek ve hakim parti olarak siyasal yaşamda yerini almıştır. 1946 yılında 3512 sayılı Cemiyetler Yasasında yapılan değişiklik ile siyasi partilerin kurulmasında serbestlik ilkesi kabul edilerek çok partili döneme geçiş sağlanmıştır.¹⁰⁹

c) 1961 Anayasası Dönemi

Türkiye'de ilk kez 1961 Anayasası ile siyasi partiler, anayasa kurallarıyla güvence altına alınmışlardır. 1961 Anayasası'nın 56/3. maddesinde; "Siyasi partiler, ister iktidarda, ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurudur" denilerek "partiler devleti" esası benimsenmiştir.¹¹⁰ 1965 yılında kabul edilen 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu ile siyasi partilerin hukuki statüleri günün gereklerine göre düzenlenme imkanı bulmuştur.¹¹¹

d) 1982 Anayasası Dönemi

12 Eylül 1980 Askeri İhtilaliyle birlikte kurulan Milli Güvenlik Konseyi'nin 7 numaralı Bildirisi ile siyasi partilerin bütün merkez, il, ilçe teşkilatları, kadın ve gençlik kolları ile partilerin her türlü yardımcı kuruluş ve yan organlarının faaliyetleri tümüyle askıya alınmıştır. Bir süre sonra 16.10.1981 tarih ve 2533 sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun

¹⁰⁷ DAVER, "Anayasa Mahkemesi Kararları Açısından Siyasal Partiler..", s. 106; SAN, s. 52; TIKVEŞ, s. 486.

¹⁰⁸ TEZİÇ, **Anayasa Hukuku**, s. 311.

¹⁰⁹ Mehmet TURHAN, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları", **Liberal Düşünce Dergisi**, S. 22, 2001, s. 16; ALİEFENDİOĞLU, "Siyasal Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri", s. 100.

¹¹⁰ TIKVEŞ, s. 439.

¹¹¹ ALİEFENDİOĞLU, "Siyasal Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri", s. 101.

ile partilerin hepsi, yan organları ve her türlü yardımcı kuruluşlarıyla birlikte feshedilmiştir.¹¹²

Türk anayasa hukukunda, hali hazırda siyasi partiler ile ilgili doğrudan düzenlemeler, 1982 Anayasası'nın dördüncü bölümü olan "Siyasi Haklar ve Ödevler" bölümünün üçüncü kısmında, "Siyasi Partilerle ilgili hükümler" altbaşlığında yer almaktadır. 68. ve 69. maddelerde; siyasi partilerin kurulmaları, siyasi partilere üyelik, partinin siyasal yaşamda uyacakları esaslar ve siyasi parti yasaklarına yer verilmiştir. Ayrıca bu maddelerde siyasi partilerin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılabileceği belirtilerek, partiler, demokratik rejimdeki rollerine uygun bir imtiyaza kavuşturulmuştur.¹¹³

aa) 1995 Yılındaki Anayasa Değişiklikleri

1982 Anayasası'nın ilk halindeki bazı düzenlemeler, siyasi partilerin demokratik siyasal yaşamda, gerçek anlamda işlevlerini yerine getirmelerini engellemiştir. Bunların bir kısmı demokratik yapı ile bağdaşmadığından, zorunlu olarak uygulamada aşılmıştır. Anayasada 1995 yılında 4121 sayılı kanunla yapılan değişiklikler ile az katılımcı demokratik toplum modelinden çok katılımcı demokratik modele geçiş amaçlanmıştır. Anayasa değişikliğinin en yoğun olduğu maddeler, siyasi partilere ilişkin olanlar olmuş ve siyasi partilerle ilgili güncel sorunlar çözülmeye çalışılmıştır.¹¹⁴

1995 yılındaki Anayasa değişikliklerinin en önemli özelliği, siyasi partilere getirilen yasakların ve bu yasakların yaptırımlarının iki madde içinde toplanmış olmasıdır. Zira, 1995'ten önceki anayasa metninde parti yasakları ve bu yasaklara getirilecek yaptırımlar farklı maddelerde dağınık biçimlerde yer almaktaydı. Ayrıca, yasaklara konan yaptırımlar konusunda da bir açıklık mevcut değildi. Değişikliklerle siyasi parti yasakları, tek bir maddede (m. 68/4) toplanmış ve kapatma yaptırımını açısından 69. maddenin 5. ve 6. fıkralarıyla 68/4. maddeye gönderme yapılmak suretiyle sistematik bir bütünlük sağlanmıştır. Ayrıca, siyasi partilerin tüzük ve programlarının anayasaya aykırılığı ile parti eylemlerinin anayasaya aykırılığı birbirinden ayrı hükümlerle bir sisteme bağlanmıştır.¹¹⁵

Siyasi partilerin anayasada belirtilen nedenlere aykırı eylemlerinden dolayı kapatılabilmelerinde "odak olma" koşulu getirilmiştir (madde 69/6). Anayasa Mahkemesi

¹¹² DAVER, "Anayasa Mahkemesi Kararları Açısından Siyasal Partiler..", s. 120-121.

¹¹³ Yusuf Şevki HAKYEMEZ, **Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası**, Seçkin, Ankara, 2000, s. 196.

¹¹⁴ HAKYEMEZ, **Militan Demokrasi Anlayışı**, s. 196-197. 1995 Anayasa değişikliği, siyasi parti yasakları konusunda önemli ayıklamalar ile siyasi partilerin kapatılmasına yol açacak yasakların sınırlılığını sağlayan bir sistem getirmiştir. Anayasadaki bu demokratik düzenlemelere rağmen, 1999 yılında 4445 sayılı Uyum Yasası'nda bu reformu somutlaştırıcı düzenlemelere yeterli ölçüde yer verilmemiştir. Ayrıntı için bkz. SAĞLAM, "Siyasal Parti Özgürlüğü", s. 208.

¹¹⁵ SAĞLAM, "Siyasal Parti Özgürlüğü", s. 208-209.

tarafından kapatılmasına karar verilen bir siyasi partinin kurucuları ve her kademedeki yöneticilerine getirilen siyaset yapma yasağı, sadece partinin kapatılmasına eylem ve sözleriyle sebep olan yöneticileri ve üyelerine getirilerek, bu yasak beş yıl ile sınırlandırılmıştır (madde 69/8). Siyasi parti kapatma davalarında, kapatılması istenilen siyasi parti genel başkanı veya vekilinin, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'ndan sonra Anayasa Mahkemesi'nde dinlenmesi esası getirilmiştir (madde 149/4).

Anayasadaki diğer değişiklikler üyelik, teşkilatlanma ve parti kapatma ile ilgili konularda olmuştur. Siyasi partiye üye olma yaşı 21'den 18'e indirilmiştir (madde 68/1). Yüksek öğretim elamanları ile yüksek öğretim öğrencilerinin siyasi partilere üye olabilme yasağı kaldırılmıştır (madde 68/6-7). Siyasi partilerin, yurt dışında teşkilatlanıp faaliyette bulunmalarına ve kadın kolu, gençlik kolu, vakıf vb yan kuruluşlar kurmalarına ilişkin yasak ile siyasi partilerin dernek, vakıf, sendika, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları gibi sivil toplum örgütleriyle siyasi ilişki ve işbirliği içersinde bulunmasına ilişkin yasak kaldırılmıştır. Siyasi partilere devlet tarafından yeteri miktarda ve hakça yardım yapılması anayasal hüküm haline getirilmiştir (madde 68/8). Bu düzenlemelerle katılımcı demokrasi bağlamında, siyasi partilerin gerçek işlevlerine kavuşmaları amaçlanmıştır.¹¹⁶

bb) 2001 Yılındaki Anayasa Değişiklikleri

Son yıllarda uluslararası alanda hukuk paralelliğinin kaçınılmaz hale gelmesi ve kamuoyu beklentileri, 1982 Anayasası'nın demokratik ve özgürlükçü açılımlar doğrultusunda değiştirilmesini zorunlu kılmıştır. 1982 Anayasası'nın uygulandığı dönemde siyasi parti kapatma kararlarının fazlalığı, bu alana yönelik iyileştirmeleri gündeme getirmiştir.¹¹⁷

3.11.2001 gün ve 4709 sayılı yasa ile 1982 Anayasası'nda yapılan değişiklikler, siyasi partilere dört anlamda güvence getirmiştir. Öncelikle, SPK'nda açık olmayan ve siyasi partilere çok geniş bir sınırlandırma getiren, "suç odağı" olma koşulunun tanımı yapılarak, somut kriterlere bağlanmıştır. Anayasa değişikliği öncesinde bir siyasi partinin, bir veya daha fazla üyesinin yaptığı yasak eylemden dolayı kapatılması mümkün olabilmekteydi. Evvelce,

¹¹⁶ Bu konunun ayrıntısı için bkz. HAKYEMEZ, **Militan Demokrasi Anlayışı**, s. 197. Ayrıca değiştirilen anayasa maddelerinin, eski ve yeni metinlerini bir arada görmek için bkz. **Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu**, TESAV Yayınları, Ankara, 1995, s. 215-219.

¹¹⁷ Birsen GÖKÇE, "2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin Sosyal, Ekonomik ve Siyasal Yönden Değerlendirilmesi", **Anayasa Yargısı**, S. 19, (basım yeri yok), 2002 s. 537; Yusuf Şevki HAKYEMEZ, "2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin Siyasal Parti Özgürlüğü Üzerindeki Etkileri", **Anayasa Yargısı**, S. 19, (basım yeri yok), 2002 s. 550. Yapılan anayasa değişikliğinin sadece ifade değişikliğinden ibaret olduğu ve hak ve özgürlüklerin kullanımı anlamında herhangi bir değişiklik yaratmadığı hususunda bkz. Kemal GÖZLER, "3 Ekim 2001 Tarihli Anayasa Değişikliği: Bir Abesle İştigal Örneği", **Anayasa Yargısı**, S. 19, (basım yeri yok), 2002 s. 326-327.

siyasi partilerin “suç odağı” olması somut kriterlere bağlanmadan, sadece Anayasa Mahkemesi’nin takdirine bırakılmaktaydı. Bu değişiklik ile “suç odağı” olma hali somut kriterlere bağlanarak, bir veya daha fazla üyenin eylemleri nedeniyle siyasi partinin kapatılmasının önüne geçilmek istenmiştir.¹¹⁸

İkincisi, siyasi partilere “kapatma” dışında yaptırımlar uygulanabileceği anayasal hükme bağlanmıştır. Bu değişiklik ile siyasal yaşamda büyük bir demokratik adım atılmıştır. 4709 SK ile Anayasanın 69. maddesine eklenen yeni (7.) fıkra hükmü şöyledir:

“Anayasa Mahkemesi, yukarıdaki fıkralara göre temelli kapatma yerine, dava konusu fiillerin ağırlığına göre ilgili siyasi partinin Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına karar verebilir.”

Siyasi partilerin, Anayasa, SPK ve siyasi partilerle ilgili düzenlemeler içeren diğer yasaların emredici hükümlerine aykırılıktan dolayı “kapatılmaları” yerine, eylemlerin ağırlığına göre başka yaptırımlar öngörülmesi, büyük bir demokratik atılımdır. Getirilen bu hüküm için herhangi bir gerekçe belirtilmemiştir. Ancak bugüne kadar pek çok siyasi parti için kapatma kararı verilmiş olması; siyasi partilerin kapatmadan daha hafif bir yaptırım ile siyasal yaşamın içinde tutulmaya çalışılmak istenmesi ve dava konusu fiillerin ağırlığı ile yaptırım arasında orantılılık sağlanmak istenmesi, bu hükmün getirilmesinin nedenidir.¹¹⁹ Zira, AİHM, siyasi partinin her türlü eylemi için kapatma yaptırımını uygulanmasını, orantılılık ilkesine aykırı bulmaktadır. Bütün yasak eylemler için, sadece bir tür yaptırım uygulanması (kapatma), aynı zamanda eşitlik ilkesine de ters düşmektedir.¹²⁰

Siyasi partilere getirilen yasaklardan dolayı kapatma dışında ve daha hafif yaptırımların öngörülmesi, Venedik Komisyonu Raporunda da yer almaktadır. Raporun 15. maddesinde, yasaklayıcı tedbirler doğrultusunda en ağır yaptırım olan kapatma kararı dışında, demokratik düzene yönelen tehdidin ağırlığına göre, farklı idari tedbirler, yasak eylemleri gerçekleştiren parti üyelerinin bireysel yargılanması ve devlet otoritesi tarafından getirilebilecek benzer önlemler öngörülmektedir. 2001 Anayasa değişiklikleriyle Avrupa Konseyi bünyesinde ortak bir demokrasi standardı oluşturmaya çalışan Venedik Komisyonu’nun önerdiği konulara uygun yenilikler getirilmiştir.¹²¹

Kapatma yaptırımının son çare olarak, şiddeti savunan ya da şiddeti bir araç olarak

¹¹⁸ GÖKÇE, s. 543.

¹¹⁹ HAKYEMEZ, "2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin...", s. 563.

¹²⁰ Bu konu için bkz. TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE, <http://www.adalet.gov.tr>, (erişim tarihi: 15 Ocak 2002), par. 51 ve 54.

¹²¹ HAKYEMEZ, "2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin...", s. 563-564.

kullanan partiler için istisnai durumlarda uygulanması, kimi yazarlar tarafından, yapılan anayasa değişikliği öncesi önerilmiştir. Kademeli yaptırım hususunda önerilen diğer tedbirler ise, seçimlere katılmanın önlenmesi, geçici olarak faaliyetlerinin durdurulması, hazine yardımı ve diğer devlet yardımlarının kesilmesi veya siyasi partiler mevzuatının partilere tanıdığı ayrıcalıktan yoksun bırakma¹²² şeklindedir. Bu konuda yapılan bir başka öneri, özellikle tüzük ve program nedeniyle bir siyasi partinin kapatılması yerine, dava açılmadan önce Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısına “ihtar verme” yetkisinin tanınmasıdır. Böylelikle siyasi parti, tüzük ve programının yapılan ihtar sonrası düzelterek, yasal zemin içinde kalacaktır.¹²³

Anayasanın, Anayasa Mahkemesi'nin çalışma ve yargılama usulünü düzenleyen 149. maddesinde yapılan değişiklik ile Anayasa Mahkemesi'nin siyasi parti kapatma kararı verebilmesi için beşte üç oy çokluğu şartı getirilmiştir.¹²⁴ Parti kapatmada salt çoğunluk yerine nitelikli çoğunluk koşulu aranması, parti kapatmayı eskiye nazaran zorlaştırmaktadır. Ancak nitelikli çoğunluk koşulu sadece kapatma yaptırımını içindir. Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakma için bu koşul öngörülmemiştir. Buna göre, Başkan ile birlikte 11 üyesi olan Anayasa Mahkemesi'nde, bir siyasi partinin kapatılması için en az yedi oyun kullanılması gerekecektir. Bu maddenin kabulünde herhangi bir gerekçe belirtilmemiştir. Ancak Anayasa Mahkemesi tarafından çok sayıda siyasi partinin kapatılmış olması, parti kapatmanın zorlaştırılmasında en önemli nedendir.

Anayasada değişiklik yapılmadan önce, bu değişiklik girişimi, Anayasa Mahkemesi tarafından eleştirilmiştir. Anayasa Mahkemesi'ne göre, böyle bir oylama biçimi, dört oyun yedi oya egemen olması gibi bir antidemokratik sonuç doğuracaktır ve siyasi partiler lehinde Anayasa ile bağdaşmayan bir ayrıcalık oluşacaktır.¹²⁵ AİHM'nin salt çoğunlukla vermiş

¹²² Oktay UYGUN, "Siyasi Partilerin Kapatılması Rejiminin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi", **Anayasa Yargısı**, S. 17, Ankara, 2000, s. 267; Fazıl SAĞLAM, "Siyasi Partiler Kanunu'nda Uluslar arası Standartlara Uygunluk Sağlamak İçin Yapılması Gereken Değişiklikler", **Anayasa Yargısı**, S. 17, Ankara, 2000, s. 249.

¹²³ SAĞLAM, **Siyasal Partiler Hukuku**, s. 181; HAKYEMEZ, "2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin...", s. 566.

¹²⁴ Yeni getirilen düzenleme ile azınlıkta kalan üyelerinin kararlarının geçerli olacağı ve Anayasa Mahkemesi kararlarının çözüm yerine çözümsüzlük üreteceği yönündeki eleştiriler için bkz. Fazıl SAĞLAM, "2001 Yılı Anayasa Değişikliğinin Yaratabileceği Bazı Sorunlar ve Bunların Çözüm Olanakları", **Anayasa Yargısı**, S. 19, (basım yeri yok), 2002, s. 301.

¹²⁵ HAKYEMEZ, "2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin...", s. 566-567. Anayasa Mahkemesi'nin itirazı, siyasi parti yasakları ile örgütlenme özgürlüğü arasında hassas dengenin korunamayacağı içindir. Oysa, Anayasa Mahkemesi şimdiye kadar vermiş olduğu siyasi parti kapatma kararlarının bir çoğu, oybirliği yahut 3/5'lik nitelikli çoğunluktan daha yüksek bir oy çokluğu ile alınmıştır.

olduğu *Refah Partisi v Türkiye* kararına yapılan eleştiriler¹²⁶ dikkate alındığında bu değişikliğin, siyasi parti özgürlüğü bakımından son derece önemli bir yenilik olduğu görülmektedir. Nitekim Federal Almanya'da Federal Anayasa Mahkemesi'nin siyasi parti kapatma kararı verebilmesi için, siyasi partilerin demokratik rejim içindeki önemine binaen, üçte iki çoğunlukla karar vermesi koşulu getirilmiştir.¹²⁷

Son olarak, 2820 sayılı SPK'nun da içinde bulunduğu 12 Eylül döneminde Milli Güvenlik Konseyince kabul edilen kanunların Anayasaya aykırılık nedeniyle iptalini engelleyen, Anayasanın geçici 15. maddesinin son fıkrasının kaldırılmasıyla; Anayasada öngörülen parti yasaklarının çok üstünde yasaklamalar getiren SPK'nun Anayasaya uygun hale getirilmesi önündeki engel ortadan kalkmış bulunmaktadır.¹²⁸ Anayasanın kaldırılan Geçici 15. maddesinin son fıkrasına göre, maddenin öngördüğü dönemde çıkarılan kanun ve kanun hükmünde kararnameler ile 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun uyarınca alınan karar ve tasarrufların Anayasaya aykırılığı iddia edilerek Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açılmamaktaydı.¹²⁹

2. Almanya

Almanya'da partiler demokratik düzenin temel unsurları kabul edilmekle beraber, 1949 tarihli Bonn Anayasası'na kadar hukuki değerlendirmeye alınmamışlardır. Weimar Anayasası'nda sadece memurların bir partinin değil kamunun hizmetinde olduklarını belirten bir hükümle siyasi partilerden söz edilmiştir. Bonn Anayasası'nda siyasi partiler, demokratik düzenin bütünleyici unsuru olarak kabul edilmiştir. Anayasa'nın 21. maddesinde siyasi partilerin varlıkları saptanmış ve güvenceye alınmıştır:¹³⁰

¹²⁶ Atilla YAYLA, "AİHM'nin RP Kararı Üzerine", *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 22, 2001, s. 76-77.

¹²⁷ Metin KIRATLI, Alman Federal Anayasa Mahkemesi, 1963, s. 25'ten nakleden, HAKYEMEZ, "2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin...", s. 568.

¹²⁸ SAĞLAM, "2001 Yılı Anayasa Değişikliğinin...", s. 300-301; HAKYEMEZ, "2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin...", passim. Ayrıca bkz. İsmet GİRİTLİ, "2001 Anayasa Değişikliklerinin Temel Hak ve Özgürlüklere Yansıması", *Anayasa Yargısı*, S. 19, (basım yeri yok), 2002, s. 93; Yılmaz ALİFENDİOĞLU, "2001 Yılı Anayasa Değişikliklerinin Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılmasında Getirdiği Yeni Boyut", *Anayasa Yargısı*, S. 19, (basım yeri yok), 2002, s. 173-174.

¹²⁹ 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu da bu dönem içersinde kabul gören yasalardan biridir. SPK'nun siyasi partilere getirmiş olduğu yasaklar zinciri, Anayasanın öngörüsünün çok üstündedir. Konunun ayrıntısı için bkz. SAĞLAM, *Siyasal Partiler Hukuku*, s. 171-172; ÖZBUDUN, "Siyasi Partiler ve Demokrasi", s. 22. Anayasa Mahkemesi, Anayasanın Geçici 15. maddesine istinaden dava sırasında yapılan iptal istemlerini reddetmiş olmakla birlikte kimi zaman anayasaya aykırı bulduğu SPK hükümlerini uygulamaktan kaçınmıştır. TURHAN, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları", s. 16 (6 nolu dipnot). Anayasa değişikliği ile SPK hakkında iptal ismiyle dava açılması gündeme gelebilecektir. HAKYEMEZ, "2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin...", s. 568-569.

¹³⁰ PERİNÇEK, *Anayasa ve Partiler Rejimi*, s. 30-31. Ayrıca bkz. TİKVEŞ, s., 445; Bonn Anayasası'ndaki siyasi partilerle ilgili hükümler Weimar Anayasası'na bir tepki olarak hazırlanmıştır.

Partiler, halkın siyasal iradesinin oluşumuna katılırlar. Kuruluşları serbesttir. İç düzenleri demokratik ilkelere uygun olmak zorundadır. Sahip oldukları maddi araçların kaynağı ve kullanımı hakkında kamusal hesap vermekle yükümlüdürler.

Amaçları ve mensuplarının davranışlarıyla özgürlükçü demokratik temel düzeni ihlal etmeye veya ortadan kaldırmaya veya Federal Alman Cumhuriyeti'nin varlığını tehlikeye düşürmeye yönelik partiler Anayasaya aykırıdır. Anayasaya aykırılık konusunda Federal Anayasa Mahkemesi karar verir.

*Bu çerçeve içinde diğer hususlar federal yasa ile düzenlenir.*¹³¹

Anayasa bu madde ile siyasi partilere iki yönlü güvence sağlamaktadır. Öncelikle partilerin kuruluşlarının serbest olduğunu kabul ederek temel bir hak tesis etmektedir ki; bu derneklere göre özel norm konumundadır. Halkın siyasal iradesinin oluşumuna katılma işlevi, parti içi düzeninin demokratik ilkelere uygun olma zorunluluğu ile kaynak ve harcamalarıyla hesap verme yükümlülüğü, kurumsal güvencenin genel çerçevesini oluşturur.¹³²

Parti yasağına doğrudan anayasada yer verilerek esasında bu özgürlüğün sınırlı olduğu belirtilmektedir. Diğer yandan, partilerin anayasaya aykırılığını belirleyici merci olarak Federal Anayasa Mahkemesi gösterilerek, siyasi partilere ayrıcalık sağlanmaktadır. Siyasi partiler anayasaya aykırı olsalar dahi serbestçe kurulabilecekler, ancak Federal Anayasa Mahkemesi tarafından ve ancak talep üzerine kapatılabileceklerdir.¹³³

3. Diğer Ülkeler

Dünyada ilk defa 1947 İtalyan Anayasası'nda "Bütün yurttaşların, demokratik yöntemle, ulusal siyasetin belirlenmesine katılmak üzere, partiler halinde serbestçe birleşmek hakları vardır" denilerek, siyasi partiler anayasal bir kurum olarak kabul edilmiştir.¹³⁴ Anayasal düzenleme öncesinde, İtalya bir partiler devleti niteliği taşımaktadır. Siyasi partilerin anayasada benimsenmesiyle bu durum hukukileşmiş, ancak ayrıntılı bir düzenlemeye gidilmemiştir.¹³⁵

Fransa'da anayasada ve yasalarda siyasi partilerle ilgili ayrıntılı düzenleme yoktur. Zira, partiler rejimine pek sempati duyulmamaktadır. Anayasada siyasi partilerin kurumsal güvencesinden ziyade, sübjektif hak yönü ağır basmaktadır. 1958 Anayasası'nda siyasi partilerin "ulus egemenliğine ve demokratik ilkelere dayanmak koşuluyla serbestçe kurulma"

¹³¹ SAĞLAM, **Siyasal Partiler Hukuku**, s. 7.

¹³² SAĞLAM, **Siyasal Partiler Hukuku**, s. 7-8.

¹³³ SAĞLAM, **Siyasal Partiler Hukuku**, s. 8; SAN, s. 24.

¹³⁴ TANİLLİ, s. 214.

¹³⁵ SAĞLAM, **Siyasal Partiler Hukuku**, s. 15.

esasına yer verilmiştir. Partilerin işlevi seçimle sınırlıdır.¹³⁶

Portekiz'de 1976 Anayasasının çeşitli hükümlerinde siyasi partilere yer verilerek; hem kurumsal hem de temel hak bakımından güvence sağlanmıştır. Halk iradesinin örgütlenmesi ve ifadesi partilere bir ödev olarak yüklenmektedir.¹³⁷

İspanya anayasasında siyasi partiler, demokratik çoğulculuğun ve siyasal katılmanın temel aracı olarak nitelendirilmektedir. Siyasi partiler, ulusal iradenin oluşmasını ve ifade edilmesini sağlamaya çalışır.¹³⁸

Belçika, Hollanda ve Lüksemburg gibi ülkelerde siyasi partilerle ilgili açık hükümler yer almamaktadır. Ancak, dernek, toplantı ve düşünce özgürlüğü siyasi partilerin serbestçe kurulma faaliyette bulunmalarının temeli sayılarak; siyasi partiler işlevsel ve örgütsel olarak siyasal iradenin oluşumunda vazgeçilmez unsur kabul edilmektedir.¹³⁹

Polonya'da siyasi partiler, anayasada kuruluş ve faaliyet açısından güvence altına alınmıştır. Anayasasının değişik maddelerinde bireysel ve kurumsal güvencelerden bahsedilir. Partilerden demokratik araçları kullanmaları beklenmektedir. Ayrıca partilerin anayasaya aykırı olmaları ve yasaklanmalarına ilişkin hükümlere anayasada yer verilmiştir.¹⁴⁰

C. YASAL DÜZENLEMELER

Dünyada siyasi partilerin yasalar yoluyla düzenlenmesinde, iki eğilim söz konusudur. Birincisi siyasi partileri hiçbir özel düzenlemeye tabi tutmaksızın, dernekler veya diğer özel hukuk tüzel kişilikleri ile aynı çerçevede ele almaktır.¹⁴¹ Bu durumda herhangi bir zorunluluk olmadıkça, siyasi partiler yasal düzenleme dışında bırakılmaktadır. Genellikle eski demokratik geleneğe sahip bu tip ülkelerde, yapılacak yasal düzenleme ile partilerin müdahaleden olabildiğince uzak tutulması, bir özgürlük güvencesi olarak görülmektedir. Bu eğilime sahip ülkelerin anayasalarında, siyasi partiler hakkında özel hükümlere yer verilmemekte ve siyasi parti özgürlüğü dernek özgürlüğü kapsamında değerlendirilmektedir. Siyasi partilerin kurulmasına bireysel düzeyde temel hak güvencesi sağlayan ülkelerin hukuk öğretisinde; geniş kapsamlı özel partiler yasasının, siyasi parti özgürlüğüne aykırı düşeceği görüşü yaygındır. Bu sebepten siyasi partilere çeşitli kanunlarda dağınık bir biçimde yer

¹³⁶ SAĞLAM, *Siyasal Partiler Hukuku*, s. 16.

¹³⁷ SAĞLAM, *Siyasal Partiler Hukuku*, s. 18; TANİLLİ, s. 214.

¹³⁸ ANAYURT, s. 6.

¹³⁹ SAĞLAM, *Siyasal Partiler Hukuku*, s. 20.

¹⁴⁰ SAĞLAM, *Siyasal Partiler Hukuku*, s. 22.

¹⁴¹ ÖZBUDUN, "Siyasi Partiler ve Demokrasi", s. 1.

verilmektedir.¹⁴²

Siyasi partilerin yasal düzenlemeleri konusunda ikinci eğilim ise partileri anayasa ve özel bir kanunla düzenleyerek, kendilerine özgü bir anayasal kurum haline getirmektir. Partilerin anayasada düzenlenmeleri ise çoğu zaman özel bir siyasi partiler yasasını beraberinde getirir.¹⁴³

1. Özel Bir Siyasi Partiler Yasası Olmayan Ülkeler

Demokratik siyasal rejimin uzun evrimsel çizgisinde; özellikle Batı Avrupa ülkelerinde demokratik değerlerin, siyasal grup ve partilerin çoğunun kamu tarafından yeterince benimsenmesi, marjinal grupların rejim içinde tehlikeden ziyade, çok seslilik oluşturması; siyasi partiler konusunda yasal düzenlemeden kaçınma eğilimini ortaya çıkarmıştır.¹⁴⁴

Bu eğilimi en aşırı şekilde Belçika temsil etmektedir. Belçika'da partiler hukuk tarafından tanınmadığı gibi, parlamento için aday belirleme konusunda bile partilere ilişkin düzenleme yoktur. İngiltere, İrlanda, İtalya, Fransa gibi Batı Avrupa ülkeleri ile Yunanistan gibi Doğu Avrupa ülkelerinde özel siyasi parti yasaları yoktur.¹⁴⁵

Siyasi partiler konusunda özel bir yasa çıkarılmaması; siyasi partiler hakkında hiçbir yasal düzenlemeye gitmemek yahut diğer yasalarda yer vermemek anlamına gelmemektedir. Kanun koyucular parti faaliyetlerinin bazı yönlerini, kanunla düzenleme yoluna gidebilmektedir.¹⁴⁶ Siyasi partilerle ilgili hükümlere, konularına göre çeşitli yasalarda yer verilmektedir. Özel yasaya sahip olmayan ülkelerde, siyasi partilere ilişkin düzenlemeler genellikle özel seçim yasaları, parlamento iç tüzükleri ve genel olarak dernekler yasasında yer almaktadır. Özellikle seçim yasalarında partilerin işlevleri, kurumsal konumları, iç yapıları konusunda belirleyici hükümlere yer verilmektedir.¹⁴⁷

Sonuç olarak, günümüz demokrasileri bakımından siyasi partilerin hiçbir anayasal veya kanuni düzenlemeye tabi olmamaları düşüncesi gerçekçi olmamaktadır. Öte yandan siyasi partilerin aşırı kurallar yığına boğularak, tek tip örgütlenme modeline

¹⁴² SAĞLAM, **Siyasal Partiler Hukuku**, s. 35, 27.

¹⁴³ ÖZBUDUN, "Siyasi Partiler ve Demokrasi", s. 1-2.

¹⁴⁴ SAĞLAM, **Siyasal Partiler Hukuku**, s. 38.

¹⁴⁵ SAĞLAM, **Siyasal Partiler Hukuku**, s. 27. Ancak Doğu Avrupa ülkelerinin hemen hemen hepsinde siyasi parti yasaları hazırlık veya tamamlanma süreci içersindedir.

¹⁴⁶ ÖZBUDUN, "Siyasi Partiler ve Demokrasi", s. 2.

¹⁴⁷ SAĞLAM, **Siyasal Partiler Hukuku**, s. 27-31.

yönlendirilmesi, demokrasinin ruhuna aykırı bir durum ortaya çıkarmaktadır.¹⁴⁸

2. Özel Bir Siyasi Partiler Yasasına Sahip Ülkeler

Bir ülkede siyasi partilerle ilgili tüm düzenlemelerin, sistematik bir biçimde bir yasa içinde toplanması, genellikle anayasa tarafından siyasi partiler yasasının öngörülmesinden kaynaklanmaktadır. Bunun dışında, özellikle bir diktatörlük veya tek parti dönemi yaşamış ülkelerde, demokrasiye geçiş sürecinde, bu sürece uygun kuruluş, iç düzen ve etkinlikleri sağlayacak düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁴⁹

Siyasi partilerin siyasal yaşam içindeki işlevleri arttıkça, bu işlevlere uygun koşulların hazırlanması, partilerin kurumsallaşması ve bu kurumu güvence altında tutacak bir takım maddi kaynak ve ayrıcalıkların sağlanması zorunlu olmaktadır. Bununla beraber siyasi partilerin sağlanan güvence ve ayrıcalıklar karşısında belli sorumlulukları ve yükümlülükleri ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle dernek kurma hakkı gibi genel bir hak şeklinde düzenleme yapmaktan ziyade, siyasi partilerin daha özel bir yasa ile kurumsal güvenceye kavuşturulmaları gerekmektedir.¹⁵⁰

Genellikle siyasi partiler yasalarında, partilerle ilgili her konuda düzenleme yoktur. Bazı konuların yasada düzenlenmesine gerek olmadığı gibi, özellikle seçim konusunda özel yasalar bulunmaktadır.¹⁵¹

a) Türkiye

aa) 648 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu

Türkiye’de ilk kez çıkarılan özel bir siyasi partiler yasası, 1961 Anayasası dönemindeki 13 Temmuz 1965 tarih ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’dur.¹⁵² Bu kanun, 1983 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. 648 SK yürürlüğe girdiğinde, dünyada sadece Arjantin’de özel bir siyasi parti yasası bulunmaktaydı. Federal Alman Anayasası tarafından öngörülmekte olan kanunun hazırlıkları ise henüz devam etmekteydi.¹⁵³ Bununla birlikte

¹⁴⁸ ÖZBUDUN, "Siyasi Partiler ve Demokrasi", s. 2.

¹⁴⁹ SAĞLAM, **Siyasal Partiler Hukuku**, s. 37.

¹⁵⁰ SAĞLAM, **Siyasal Partiler Hukuku**, s. 38. Özel bir siyasi parti kanununun çıkarılması için öne sürülen nedenler için bkz. TİKVEŞ, s. 452-453.

¹⁵¹ Siyasi parti yasaları, gevşek ve asgari düzeyde olmalı ve siyasi partilerin iç yapıları ile faaliyetleri kendileri tarafından belirlenmelidir. Oysa, Türkiye’de siyasi partiler, hiçbir ülkede görülmeyen yoğunlukta bir yasal düzenlemeye boğulmuş durumdadır. Ayrıntı için bkz. ÖZBUDUN, "Siyasi Partiler ve Demokrasi", s. 3; Hikmet Sami TÜRK, "Siyasi Partiler Yasası", **TÜSİAD ‘Demokratik Standartların Yükseltilmesi Paketi’ Tartışma Toplantıları Dizisi-1**, 1997, s. 70.

¹⁵² 16 Temmuz 1965 tarih ve 12050 sayılı **Resmi Gazete**.

¹⁵³ 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu kabul edilmeden önce, 2 Ocak 1962 tarihinde İçişleri Bakanlığı Ankara Hukuk Fakültesi’nden konuyla ilgili mütalaa hazırlamasını istemiştir. Rapor dönemin Profesörler Kurulunca

Almanya’da siyasi partiler kanununun çıkarılması için kurulan komisyonun hazırladığı bilimsel rapor 648 sayılı SPK’nun yapılmasında etkili olmuştur.¹⁵⁴

Bu kanun, partilerin iç düzeniyle ilgili, aslında kanun konusu olmaması gereken çok fazla ayrıntıya yer vermesi nedeniyle, haklı bir şekilde eleştiriye uğramıştır.¹⁵⁵ 12 Mart 1971 Muhtırasını izleyen dönemde partiler üstü hükümetler kurulmuştur. Ayrıca bu dönemde laiklik ilkesi; devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği ilkesi ve azınlık yaratmama kuralına aykırılık sebebiyle Anayasa Mahkemesi tarafından üç parti kapatılmıştır.¹⁵⁶

bb) 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu

Türkiye’de siyasi partilerle ilgili olarak yürürlükte olan özel yasa, 22 Nisan 1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’dur. Siyasi Partiler Kanunu yapılırken esinlenen Alman Siyasi Partiler Kanunu 41 maddeden oluşmasına karşın; 2820 SK, 10 kısım, 124 madde, 5 Ek madde ile 17 Geçici maddeden ibarettir. Yürürlüğe girdiği tarihten itibaren on sekiz defa değişikliğe uğramıştır.¹⁵⁷

2820 sayılı SPK, 648 sayılı kanundan daha da ileri giderek, günümüz “partiler demokrasisi”ne karşı güvensizliği yansıtan, aşırı müdahaleci bir yaklaşımla ve yasaklamalarla toplumda siyasi katılma yollarını alabildiğine daraltan ve kısıtlayan düzenlemeler getirmiştir.¹⁵⁸

aaa) 1999 Yılında Yapılan SPK Değişiklikleri

Siyasi Partiler Kanunu, 1995 yılında Anayasada yapılan değişiklikler doğrultusunda 12.8.1999 tarih ve 4445 sayılı Siyasi Partiler Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin

seçilen dört profesör ve bir doçentin çalışmalarıyla hazırlanmıştır. Rapor için bkz. **Siyasi Partileri Düzenlemek Üzere Hazırlanması Düşünülen Kanun Tasarısı Hakkında Ankara Hukuk Fakültesi Komisyonunun Mütalaası**, AÜHFD, C. XX, S. 1-4, 1963, s. 248-272.

¹⁵⁴ TİKVEŞ, s. 440.

¹⁵⁵ TİKVEŞ, s. 440; KAPANİ, **Politika Bilimine Giriş**, s. 165.

¹⁵⁶ ALİEFENDİOĞLU, "Siyasal Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri", s. 101. Kapatılan partiler şunlardır: Milli Nizam Partisi (20.05.1971), Türkiye İleri Ülkü Partisi (29.06.1971) ve Türkiye İşçi Partisi (20.07.1971). Ayrıntı için bkz. **Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu**, s. 192

¹⁵⁷ 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nda değişiklik yapılmasını öngören kanunlar şunlardır:

13.6.1983 tarih 2839 SK, 9.6.1984 tarih 3032 SK, 28.3.1986 tarih 3270 SK, 9.4.1987 tarih 3349 SK, 21.5.1987 tarih 3370 SK, 23.5.1987 tarih 3377 SK, 31.3.1988 tarih 3420 SK, 7.08.1988 tarih 3470 SK, 17.05.1990 tarih 3648 SK, 31.10.1990 tarih 3673 SK, 24.03.1998 tarih 3789 SK, 19.06.1992 tarih 3821 SK, 25.12.1993 tarih 3945 SK, 27.10.1995 tarih 4125 SK, 12.08.1999 tarih 4445 SK, 09.04.2002 tarih 4748 SK ve 2.1.2003 tarih ve 4778 SK.

¹⁵⁸ KAPANİ, **Politika Bilimine Giriş**, s. 165; ÖZBUDUN, "Siyasi Partiler ve Demokrasi", s. 3. Siyasi Partiler Kanununda çok ayrıntılı düzenlemeye gidilmesinin nedenlerinden birinin, parti içi demokrasinin hukuk yoluyla sağlanması olduğu iddia edilmektedir. Bu yöndeki eleştiriler için bkz. Bülent TANÖR, "Siyasi Partiler Yasası", **TÜSİAD ‘Demokratik Standartların Yükseltilmesi Paketi’ Tartışma Toplantıları Dizisi-1**, 1997, s. 19; KABOĞLU, **Özgürlükler Hukuku**, s. 246-247; TÜRK, "Siyasi Partiler Yasası", s. 68-70.

Kanun ile bazı değişikliklere uğramıştır.¹⁵⁹ Değişiklikler öncesinde, SPK’nda siyasi partilere ilişkin olarak, ihtiyacın ötesinde gereksiz düzenleme ve yasaklamalar vardı. Parti yasağı ile siyasi düşünce özgürlüğü dengesi içinde, yasaklar ağır basmaktadır.¹⁶⁰

4445 SK ile SPK’nun 5. maddesinin 3. fıkrası yürürlükten kaldırılmıştır. Bu madde vatandaşların, anayasa ve kanunlar çerçevesinde, önceden izin almaksızın siyasi parti kurma hakkını düzenlemektedir. Kaldırılan fıkra hükümlerinde ise, hangi amaçlarla siyasi partilerin kurulamayacağı yer almaktadır.¹⁶¹

1995 Anayasa değişiklikleri doğrultusunda, SPK’nun 79., 91. ve 92. maddelerinin yürürlükten kaldırılmasıyla; yurt dışında teşkilatlanıp faaliyette bulunma; kadın kolu, gençlik kolu gibi yan kuruluşlar ile dernek ve vakıf kurma; dernek, sendika, vakıf, kooperatif ve meslek kuruluşları ile siyasi ilişki ve işbirliği içinde olma yasakları kalkmıştır.

Yürürlükten kaldırılan 97. madde ile siyasi partilerin, Anayasanın başlangıç kısmında yazılı sebeplerle 12 Eylül 1980 Harekatına ve Milli Güvenlik Konseyinin karar, bildiri ve icraatlarına karşı herhangi bir tutum, beyan ve davranışta bulunamayacaklarına ilişkin yasaklayıcı hüküm kalkmıştır.

SPK’nun 101. maddesinin başlığı, “Anayasadaki yasaklara aykırılık halinde partilerin kapatılması” şeklinde değiştirilmiştir. Kanunun eski metninde yasaklar çok uzun ve geniş bir şekilde yer almaktaydı. SPK’nun eski metninde “Kanunsuz siyasi faaliyetlere mihrak olma sebebiyle kapatılma” başlığını taşıyan 103. maddesinin başlığı, “Bir siyasi partinin yasak eylemlere odak olması” şeklinde değiştirilmiştir. Bir siyasi partinin Anayasanın 68/4. maddesindeki hükme aykırı eylemlerin odak halini oluşturup oluşturmadığı hususunun Anayasa Mahkemesince belirleneceğı hükme bağlanmıştır. Böylelikle kapatma sebebi olarak odak halini oluşturma bakımından öngörülen eylemler, Anayasanın 68/4. maddesi ile sınırlanarak Anayasa ile uyumlu hale getirilmiştir.

bbb) 2002 Yılında Yapılan SPK Değişiklikleri

26 Mart 2002 tarih ve 4748 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin

¹⁵⁹ İlgili değişiklikler için bkz. 12.08.1999 tarih ve 4445 sayılı **Siyasi Partiler Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun**, 14 Ağustos 1999 tarihli ve 23486 sayılı **Resmi Gazete**.

¹⁶⁰ ÖZBUDUN, "Siyasi Partiler ve Demokrasi", s. 6; SAĞLAM, "Siyasal Parti Özgürlüğü", s. 208.

¹⁶¹ Kaldırılan fıkra hükümleri gereğı; 1- Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, 2- Devletin ve cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, 3- Temel hak ve hürriyetleri yok etmek, 4- Devletin bir kişi veya zümre tarafından yönetilmesini, sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini sağlamak, 5- Dil, ırk, din, mezhep ayrımı veya bölge farklılığı yaratmak veya benzer bir yoldan bu kavram veya görüşlere veya herhangi bir diktatörlük türüne dayanan bir devlet düzeni kurmak, amacıyla siyasi partiler kurulamaz.

Kanun'un 4. maddesi ile Siyasi Partiler Kanunu'nda değişikliğe gidilmiştir.¹⁶²

Bu kanun ile esasında siyasi partilere ilişkin herhangi bir yenilik getirilmemiş; 2001 yılında anayasada yapılan değişiklikler, Siyasi Partiler Kanununa aktarılmıştır. SPK'nun 101. maddesinin (a) ve (b) bentlerinde sayılan hallerde siyasi partilerin karşılaşacakları sonuçlar, temelli kapatma yerine, fiilin ağırlığına göre hazine yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakma şeklinde düzeltilmiştir. Ayrıca, 103. maddeye odak olma halini tanımlayan bir fıkra eklenmiştir.

ccc) 2003 Yılında Yapılan SPK Değişiklikleri

2 Ocak 2003 tarihli Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun¹⁶³ ile 2001 yılında yapılan anayasa değişiklikleri doğrultusunda SPK'nun bazı maddelerinde değişikliğe gidilmiştir. Bu değişiklikler daha ziyade siyasi partilerin kapatılmasını zorlaştıran tedbirler olmuştur.

Öncelikle siyasi partilerin kapatılabilmesi için beşte üç oy çokluğu şartı kanun hükmü haline getirilerek (m. 98/1), SPK Anayasa ile uyumlu hale getirilmiştir. Siyasi partilerin kapatılması amacıyla dava açılması ancak anayasada yazılı nedenlerle söz konusu olabilecektir (m. 100/1). Bu durumda siyasi partilerin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmaları zorlaştırılmakla birlikte, siyasi partilerin sadece anayasada yazılı nedenlerle kapatılabilmesi kesin hüküm haline gelmiştir. Bu düzenleme ile anayasaya aykırı olan kapatma nedenleri hükümsüz hale gelmiştir. Ayrıca 102/1. maddeye eklenen hüküm ile aleyhinde kapatma davası açılmış bir siyasi partinin Anayasa Mahkemesi'ne itiraz etme hakkı doğmuştur.

SPK'nun 104. maddesinde köklü bir değişikliğe gidilmiştir. Zira bu madde daha önce "Diğer sebeplerle kapatma" başlığını taşımaktaydı. Buna göre siyasi partilerin SPK'nun 101. maddesi dışında kalan emredici hükümleri ile diğer kanunların siyasi partiler için öngördüğü hükümlere aykırı tutumu halinde, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı partinin kapatılması için Anayasa Mahkemesi'ne res'en başvurabilmekte ve dava partinin kapatılmasıyla sonuçlanabilmekteydi.¹⁶⁴ Yeni düzenlemede, 2001 Anayasa değişikliklerine paralel olarak, anayasanın öngördüğü kapatma nedenleri dışında diğer kanun hükümlerine aykırı eylemler ile

¹⁶² İlgili değişiklikler için bkz. 26.03.2002 tarih ve 4748 sayılı **Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun**, 9 Nisan 2002 tarihli ve 24721 sayılı **Resmi Gazete**.

¹⁶³ İlgili değişiklikler için bkz. 2.1.2003 tarih ve 4778 sayılı **Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun**, 11 Ocak 2003 tarihli ve 24990 sayılı **Resmi Gazete**.

¹⁶⁴ 648 sayılı kanundan farklı olarak, 2820 sayılı kanunun ilk halinden itibaren, sadece SPK'nun emredici hükümlerine aykırılık değil, aynı zamanda diğer yasaların siyasi partiler için öngördüğü emredici hükümlere aykırılıklar da kapatma sebebi sayılmıştır. KUZU, "1961 ve 1982 Anayasalarında...", s. 172.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının ihtarına uymama devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakma yaptırımıyla cezalandırılmaktadır.¹⁶⁵ SPK'nun 111. maddesine eklenen (d) bendi ile 104. maddeye göre verilen ihtar kararının yerine getirilmemesinden ötürü partiyi devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakan sorumlular hakkında üç aydan altı aya kadar hafif hapis cezası getirilmiştir.

b) Almanya

Anayasasında siyasi partiler için özel bir yasa öngören ülkelerden biri olan Federal Almanya'da özel siyasi partiler yasası, 1949 Bonn Anayasası'nda öngörülen zorunluluğa karşın, anayasanın yürürlüğe girmesinden 18 yıl sonra, uzun çalışmalar sonucu 1967 yılında çıkarılmıştır.¹⁶⁶

Siyasi Partiler Kanunu, bir geçici madde ve bir yürürlük maddesiyle birlikte 41 maddeden oluşmaktadır. Partilerin anayasal konum ve ödevleri, tanımı, dava ehliyeti, partilerin iç düzenini, partilere yapılacak mali yardım konuları, adayların belirlenme esasları, hesap verme yükümlülükleri, anayasaya aykırı partilerin yasaklanması gibi konuları düzenlemektedir.¹⁶⁷ Siyasi Partiler Kanunu'nun 1. maddesi; siyasi partileri, hür demokratik düzenin zorunlu unsurları olarak tanımlamakta ve millet iradesinin oluşumuna katılmasını, bir kamu görevi olarak onlara yüklemektedir.¹⁶⁸

D. SİYASİ PARTİLERİN HUKUKİ STATÜLERİYLE İLGİLİ AVRUPA DÜZEYİNDE SON GELİŞMELER

Uluslar arası belgelerde, seçme ve seçilme hakkı, seçimin demokratik ilkelere bağlı olmasına ilişkin hükümlere yer verilmiş olmasına karşın, genellikle siyasi partilerle ilgili özel

¹⁶⁵ Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih KANADOĞLU, 23 Ekim 2002 tarihinde, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) aleyhinde, ihtar uymamaktan 104. madde uyarınca Anayasa Mahkemesine kapatma davası açmıştır. 23-24 Ekim 2002 tarihli **Milliyet Gazetesi**, **Yeni Şafak Gazetesi**. SPK'nun 104. maddesinin 4778 SK ile değişmesinin ardından, 25 Mart 2003 tarihinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı AKP hakkında açmış olduğu kapatma davasının iptali ve ilgili partinin ihtar uymama nedeniyle SPK'nun 104. maddesi gereğince hazine yardımından yoksun bırakılması talebiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur. 25.03.2003 tarihli **NTV Haber Bülteni**.

¹⁶⁶ Almanya'da Siyasi Partiler Kanunu hazırlamakla görevli komisyon, 1955 yılı Aralık ayında çalışmalarına başlamış ve 9 Temmuz 1957 tarihinde "**Siyasi Partilerin Hukuki Düzeni**" adlı, 258 sayfalık bilimsel bir çalışma hazırlamıştır. SAN, s. 16-17. 24 Temmuz 1967 tarihli Alman Siyasi Partiler Kanununun ayrıntısı için bkz. TİKVEŞ, s. 453-454.

¹⁶⁷ SAĞLAM, **Siyasal Partiler Hukuku**, s. 9.

¹⁶⁸ Doğu PERİNÇEK, "Federal Almanya Siyasi Partiler Kanunu", **AÜHFD**, C. XXIV, S. 1-4, 1967, s. 106; TİKVEŞ, s. 454. Alman SPK'nun 2. maddesinde ise siyasi partilerin kanuni tanımı yapılmaktadır: "Partiler, devamlı olarak veya uzun zaman için Federasyon veya bir federe devlet ülkesi içinde siyasi iradenin oluşumunu etkileme ve Alman Federal Meclisinde veya federe meclislerde milletin temsiline katılmak isteyen, fiili durumu, özellikle teşkilatının genişliği ve sağlamlığı, üye sayısı ve kamuoyundaki görünüşü bakımından amacıyla bağdaşır ciddiyette olduğu konusunda yeter derecede itimat uyandıran vatandaş birlikleridir."

düzenlemelere yer verilmemiştir.¹⁶⁹

Avrupa düzeyinde siyasi parti oluşumuna geçiş sürecinde, bu oluşumun hukuki dayanağını, Amsterdam Antlaşması'nın 191. maddesi oluşturmaktadır:

Avrupa düzeyinde siyasal partiler, Birlik içinde entegrasyon unsuru olarak önemlidirler. Bunlar, bir Avrupa bilincinin oluşmasına ve Birlik vatandaşlarının siyasi iradelerini ifade etmelerine katkıda bulunurlar.

Genel ifadeler içeren bu kuralın fiilen somutlaşması yönündeki girişimler henüz tartışma aşamasındadır. Bu adımların somutlaşması biçiminde sağlanacak fikir birliğinin Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin iç hukuklarındaki parti düzenine yansımaları beklenmekle birlikte henüz bu aşamaya gelinmemiştir.¹⁷⁰

Avrupa düzeyinde bir belge olan Kopenhag Toplantı Belgesi'nde, siyasi partilerin devletle iç içe geçemeyecekleri, ayrı birer varlık olarak faaliyetlerini sürdürmeleri gerektiği, kuruluşlarının serbest olması, seçimlerde kitle iletişim araçlarından eşit faydalanmaları hükme bağlanmıştır. Ayrıca, siyasi partilerle ilgili olarak, Avrupa düzeyinde iki önemli rapor hazırlanmıştır. Bunlar **Tsatsos Raporu** olarak anılan, 10 Aralık 1996 tarihli Avrupa Parlamentosu kararı ve kısaca **Venedik Komisyonu Raporu** olarak bilinen rapordur. Her iki metin Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği tarafından kabul edilmiştir.¹⁷¹

1. Tsatsos Raporu ve Avrupa Parlamentosu Kararı

Siyasi partiler konusunda uluslararası standartları belirleyen belgelerin başında; **Tsatsos Raporu** ve bu raporu benimseyen 10 Aralık 1996 tarihli Avrupa Parlamentosu kararı gelmektedir. Bu karar, raporun bir özeti niteliğindedir.¹⁷²

Kararda Avrupa Birliği organlarından iki ayrı düzenleme yapılması talep edilmektedir. Bunlar Avrupa partilerinin hukuki statüsüne ilişkin bir çerçeve tüzük ve partilerin finansal işleriyle ilgili ayrı bir tüzüktür. Bir siyasi kuruluşun, Avrupa düzeyinde parti statüsüne kavuşabilmesi için belli koşullara sahip olması gerekmektedir. Bu koşulların genel çerçevesi şu şekilde özetlenebilir:¹⁷³

- 1- Avrupa politikası ve uluslar arası politika alanında görüş oluşturma; Avrupa Parlamentosu'nda temsil etmeyi amaçlama veya benzer biçimde Avrupa iradesinin oluşum sürecine katılma,

¹⁶⁹ ANAYURT, s. 8.

¹⁷⁰ SAĞLAM, **Siyasal Partiler Hukuku**, s. 78.

¹⁷¹ ANAYURT, s. 8.

¹⁷² SAĞLAM, "SPK'nda Uluslar arası Standartlara Uygunluk Sağlamak...", s. 240; ayrıntı için bkz. SAĞLAM, **Siyasal Partiler Hukuku**, s. 79-82.

¹⁷³ SAĞLAM, **Siyasal Partiler Hukuku**, s. 79-80.

- 2- Birlik yurttaşlarının siyasal iradesini yansıtmaya elverişli biçimde örgütlenmiş olma,
- 3- Üye devletlerin en az üçte birinde temsil edilme ve uluslar arası bir etkinlik içinde olma.

Bu kararda, Avrupa düzeyindeki bir partinin hak ve ayrıcalıkları belirtilmeden önce, siyasi partilerin belli yükümlükler taşıması gerektiği vurgulanmıştır. Bu yükümlülükler, program ve faaliyetleriyle Avrupa Ekonomik Topluluğu Sözleşmesinde güvence altına alınan demokrasiye, insan haklarına ve hukuk devletinin temel anayasal ilkelerine saygı göstermek; parti tüzüğünü demokrasinin temel ilkelerine uygun ve her birlik yurttaşının dilediği zaman siyasal iradesini açıklayabilmesine imkan sağlayacak şekilde düzenlemektir. Gerekçede, Avrupa siyasal partilerinin kendilerine özgü ayrıcalıkların, demokratik iradenin oluşumuna karşı mücadele içinde bulunan kuruluşlarca kullanılmayacağı ve siyasi partilerin iç yapılarının anayasaların kendilerine yüklediği ödevlere uygun olması gereği üzerinde durulmaktadır.¹⁷⁴

Avrupa partilerinin, Avrupa Birliği organlarında ve üye devletlerde karşı sahip oldukları haklar ise; serbestçe kurulabilme, genel siyasal eylem özgürlüğü, eşit işlem görme hakkı ve seçimlerde aday belirleme hakkı olarak sıralanmıştır. Ayrıca her üye ülkede, kurumsal eylem özgürlüğünün güvenceye alınmasını sağlamak üzere tüzel kişilik kazanma ve bu amaca uygun olarak getirilecek hukuki statüyü kazanma imkanının tanınması öngörülmektedir. Siyasi partilere Avrupa Birliği tarafından yapılacak mali yardımların, fırsat eşitliğini sağlayacak biçimde dağıtılması ve yeni kuruluşlara şans tanınması istenmektedir.¹⁷⁵

2. Venedik Komisyonu Raporu

Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği'nin talebi üzerine, üye ülkelerde demokratik rejimin yeknesak bir şekilde işlenmesini sağlamakla görevli "Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu"¹⁷⁶, üye ülkelerde siyasi parti yasaklamaları ve benzer uygulamalarla ilgili bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor, komisyonun 10-11 Aralık 1999 tarihinde 41. kurul toplantısında karara bağlanmıştır.¹⁷⁷

"Siyasal Partilerin Yasaklanması, Kapatılması ve Benzer Önlemler Hakkında Temel İlkeler" adlı raporda, siyasi parti yasakları ve partilerin kapatılmaları üzerinde

¹⁷⁴ SAĞLAM, "Siyasal Parti Özgürlüğü", s. 206.

¹⁷⁵ SAĞLAM, **Siyasal Partiler Hukuku**, s. 81-82.

¹⁷⁶ Komisyon kısaca **Venedik Komisyonu** olarak adlandırılmaktadır. ÜNAL, **AİHS İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri**, s. 301.

¹⁷⁷ SAĞLAM, "SPK'nda Uluslar arası Standartlara Uygunluk Sağlamak...", s. 241. 21-13.08.1998 tarihli rapor "**Prohibition Of Political Parties And Analogous Measures**" (Siyasal Partilerin Yasaklanması ve Benzer Önlemler) için bkz. <http://www.coe.fr/venice>, (erişim tarihi: 15.01.2002).

durulmuş; usule ve esasa ilişkin birtakım ilkeler belirlenmiştir. Raporda belirlenen temel ilkeler şöyle özetlenebilir:¹⁷⁸

- 1- Her devlet, siyasi partilerin serbestçe kurulmasını ve bunlara serbestçe üye olunmasını güvence altına alır. Bu hak kamu otoritelerinin müdahalesi dışındadır ve sınır kaygısı olmaksızın siyasi düşüncelere ulaşma, öğrenme, başkalarıyla temasa geçme ve yayma hakkını içerir.
- 2- Bu hakların kullanılmasına ilişkin sınırlamalar olağan ve olağanüstü dönemlerde AİHS ve diğer uluslar arası sözleşmelere uygun olarak yapılabilir.
- 3- Yasaklama ve kapatma yaptırımının uygulanması, ancak şiddet kullanmayı savunan veya anayasal düzeni yıkmak için şiddet kullanan; anayasada güvence altına alınmış bulunan hak ve özgürlükleri tehlikeye sokan siyasi partiler için söz konusu olmalıdır. Kapatmaya konu olan partiler; programlarında, değişik şekillerde şiddeti teşvik eden, silahlı çatışma, terörizm, ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve hoşgörüsüzlük yahut yıkıcı davranışa yönelik örgütlenme ile mevcut anayasal düzeni ortadan kaldırmayı amaçlayanlardır. Buna karşın, bir partinin anayasada barışçı bir şekilde değişiklik önermesi partinin kapatılması için tek başına yeterli değildir.
- 4- Siyasi partiler üyelerinin bireysel davranışlarından sorumlu tutulmamalıdır. Üyelerin davranışı, ancak parti tarafından destekleniyorsa ya da parti programının bir sonucu ise dikkate alınmalıdır.
- 5- Siyasi partilerin kapatılmasında, ülke koşulları dikkate alınarak, partinin özgür ve demokratik düzene veya bireylerin özgürlüklerine bir tehlike oluşturup oluşturmadığı değerlendirilmelidir. Siyasi partinin kapatılması veya yasaklanması son çare olarak düşünülmeli, kapatma dışında bir yaptırım ile tehlikenin önlenmesi yoluna gidilmeli ve alınacak önlem ölçülülük ilkesine uygun olmalıdır.
- 6- Yasaklama veya kapatma kararı Anayasa Mahkemesi veya başka bir yargı organı tarafından, adil yargılanma ilkesine uygun olarak verilmelidir.

Raporda Avrupa Konseyi'nin, bütün üyelerinde siyasi partilerin ifade ve eylem özgürlüğü alanında ortak bir uygulamaya gitme amacı taşıdığı belirtilmektedir. Raporda yer verilen ilkelerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin temel anlayışı ve ilkeleri olduğu açıklanarak, AİHS'nin sadece uluslar arası hukukun etkin bir aracı değil aynı zamanda

¹⁷⁸ Ayrıntı için bkz. UYGUN, s. 257-259; ANAYURT, s. 8-9; SAĞLAM, "SPK'nda Uluslar arası Standartlara Uygunluk Sağlamak...", s. 241-242; Zühtü ARSLAN, "Anayasa Mahkemesi'nin Siyasal Partiler Politikası: 'Ve çağı'nda 'Ya-ya da'cı Yaklaşımın Anakronizmi Üzerine Bir Deneme", **Liberal Düşünce Dergisi**, S. 22, 2001, s. 13; Reyhan SUNAY, **Avrupa Sözleşmesinde ve Türk Anayasasında İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları**, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2001, s. 255.

Avrupa kamu düzeninin anayasal bir aracı olduğu vurgulanmıştır.¹⁷⁹

Siyasi partilere uygulanacak kapatma yaptırımı, ancak demokratik toplum bakımından zorunluluk durumunda uygulanabilir. Ülkenin demokratik düzenine yönelik mevcut tehdidin derecesi hesaplanarak; idari yaptırımlar, para cezası gibi başka önlemlerle çözümün mümkün olup olmayacağı değerlendirilmelidir. Kapatma; siyasi partinin demokrasi ve temel özgürlükleri ortadan kaldırmaya veya açıkça tehdit etmeye yönelik faaliyetler içinde olduğunun somut delillerle ortaya konması halinde ve partinin şiddet, silahlı mücadele, terörizm veya yıkıcı faaliyetleri organize ederek mevcut anayasal düzeni ortadan kaldırmak amacı taşıması durumunda kabul edilebilir. Yasal araç ve yöntemlerle anayasal düzenin barışçıl değişimini amaçlayan bir parti düşünce özgürlüğünü kullandığından kapatmaya konu olamaz. Anayasal düzen için açık ve ciddi bir ihlalin varlığı söz konusu ise, siyasi partiye savunma hakları ve yargılama sürecinin bütün güvenceleri tanınarak, AİHS’nde öngörülen adil yargılama ilkesine uygun bir şekilde karara varılmalıdır.¹⁸⁰ Siyasi parti üyelerinin bireysel söz ve eylemleri, parti organlarının benimsenmediği sürece, parti kapatma nedeni olamaz. Bu tür eylemlerde partiye mal edilebilecek derecede bir yoğunluk, kararlılık (odaklaşma) aranmalıdır.¹⁸¹

III. SİYASİ PARTİLERİN TÜZEL KİŞİLİK KAZANMALARI VE TÜZEL KİŞİLİKLERİNİN SONA ERMESİ

A. TÜZEL KİŞİLİK KAZANMA

Siyasi partilerin kuruluşları ve tüzel kişilik kazanmaları konusundaki yaygın eğilim, partilerin serbestçe kurulmalarıdır. Bazı ülkelerde partilerin tüzel kişilik kazanması için tescil yükümlülüğü getirilmiştir. Almanya, İspanya, Polonya ve İsrail’de siyasi partilerin tüzel kişilik kazanmaları için siyasi partiler siciline kaydolmaları gerekmektedir.¹⁸²

Türk hukukunda siyasi partiler, önceden izin almaksızın, serbestçe kurulurlar. Serbestçe kurulma ilkesi gerek 1961, gerekse 1982 Anayasası’nda yer almıştır.¹⁸³ Ancak siyasi partilerin kuruluş ve faaliyetine ilişkin iki anayasa arasındaki söylem farkı, 1982 Anayasası aleyhinde eleştirilere neden olmuştur. Şöyle ki; 1961 Anayasasının 56/3. maddesindeki “siyasi partiler önceden izin almaksızın kurulur ve serbestçe faaliyette

¹⁷⁹ ANAYURT, s. 9.

¹⁸⁰ ANAYURT, s. 10.

¹⁸¹ SAĞLAM, "SPK’nda Uluslar arası Standartlara Uygunluk Sağlamak...", s. 241.

¹⁸² SAĞLAM, **Siyasal Partiler Hukuku**, s. 42-43.

¹⁸³ KUZU, "1961 ve 1982 Anayasalarında...", s. 153-154.

bulunurlar” hükmü, 1982 Anayasasında 68/3. maddede “siyasi partiler, önceden izin almadan kurulurlar ve Anayasa ve kanun hükümleri içinde faaliyetlerini sürdürürler” şeklinde karşılık bulmuştur. Vurgu eski metinde serbestlik, yeni metinde ise baştan sınırlılık üzerindedir.¹⁸⁴

SPK'nun 8. maddesine göre bir siyasi parti, partiye üye olma yeterliliğine sahip en az 30 Türk vatandaşı tarafından kurulur.¹⁸⁵ Kanunda yazılı belgelerin, kurucuların imzalamış olduğu kuruluş bildirisinin ve parti tüzük ve programının İçişleri Bakanlığı'na verilmesiyle bir siyasi parti tüzel kişilik kazanmış olurlar. Bildirinin İçişleri Bakanlığı'na verilmesinin, partilerin kuruluşundaki serbestlik ilkesini bozmadığı kabul edilmektedir. Zira, bu bildirim partinin kuruluşu üzerinde bir denetime yol açmamaktadır. Bildirinin açıklayıcı bir niteliği vardır ve İçişleri Bakanlığı'nın partinin kurulduğuna ilişkin ayrıca bir karar almasına gerek yoktur.¹⁸⁶ 1999 öncesinde SPK'nun 9. maddesi, kurulan siyasi partinin tüzük ve programı ile üyelerinin Cumhuriyet Başsavcısı tarafından denetlenmesini öngörmekteydi. Bu madde 1999 tarihinde 4445 SK ile kaldırılmıştır.

Bir siyasi parti tüzel kişilik kazandıktan sonra, anayasanın tanıdığı güvencelerden ve temel haklardan yararlanır. Başlıca güvenceler, siyasi partilerin demokratik siyasal yaşamın vazgeçilmez unsuru olmaları ve diğer örgütlerden farklı olarak Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılabilmeleridir.¹⁸⁷

B. SİYASİ PARTİ TÜZEL KİŞİLİĞİNİN SONA ERMESİ

Bir siyasi partinin tüzel kişiliği, dört ayrı biçimde sona ermektedir. Bunlardan ikisi partinin kendi iradesiyle aldığı kararın sonucu olmaktadır. Tüzel kişiliğin sona ermesine yönelik diğer iki biçim ise hukuk düzeninden kaynaklanmakta ve partinin kendi isteği dışında gerçekleşmektedir.¹⁸⁸

1. Kapanma

Bir siyasi parti, büyük kongre kararı ile kapanmaya karar verebilir. Karar gizli oyla alınır ve karar yeter sayısı parti tüzüğünde belirtilen toplanma yeter sayısının salt çoğunluğudur (SPK m. 109). Parti tüzel kişiliği, kapanma kararının alındığı tarihte sona erer. Büyük kongrede parti mallarının başka bir siyasi partiye devrine yahut birleşme kararı alınan

¹⁸⁴ TANÖR, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, s. 125.

¹⁸⁵ Bu madde 2003 yılında 4778 SK ile değişikliğe uğramıştır. Daha önceki metinde “partiye üye olma yeterliliğine sahip” ibaresi yerine “milletvekili seçilme yeterliliğine sahip” ifadesi yer almaktaydı.

¹⁸⁶ TEZİÇ, *Siyasi Partiler*, s. 33-34.

¹⁸⁷ KUZU, "1961 ve 1982 Anayasalarında...", s. 154-155.

¹⁸⁸ Bu konu için bkz. KOÇAK, s. 129-132; PERİNÇEK, *Anayasa ve Partiler Rejimi*, s. 123 vd.

bir başka siyasi partiye geçmesi kararlaştırılabilir. Kararın toplanma yeter sayısının salt çoğunluğu ile alınması ve diğer partinin de bu kararı kabul etmesi gerekir. Böyle bir karar alınmazsa parti malları hazineye geçer (SPK m. 110).

Kapanma kararı alan bir parti hakkında, kapanma kararından önce kapatılma istemiyle dava açılmış ise kapanma kararı yürürlüğe girmez. Parti Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılırsa, kapatmadan kaynaklanan bütün hukuki sonuçlar uygulanır (SPK m. 108). Böylelikle kanun, partinin kapatılma kararından doğacak hukuki sonuçlardan kaçmak üzere kapanma kararı almasını hükümsüz hale getirmiştir.¹⁸⁹

2. Başka Bir Parti ile Birleşme

Bir siyasi parti büyük kongresinde, bir başka siyasi parti ile birleşme kararı verebilir. Bu birleşme başka bir siyasi partiye katılma biçiminde olabileceği gibi, diğer bir parti ile yeni bir tüzel kişilik altında birleşme şeklinde de olabilir. Başka bir parti ile birleşme kararı toplanma yeter sayısının salt çoğunluğu ile ve gizli oylama ile alınır. Parti mallarının nereye devredileceğine ayrıca karar verilir (SPK m. 14).

3. Kendiliğinden Dağılmış Sayılma

SPK'nun 121. maddesinde, SPK hükümlerine aykırı olmadığı müddetçe, Medeni Kanun ve Dernekler Kanunu kurallarının siyasi partiler içinde geçerli olduğu öngörülmüştür. Medeni Kanun'un 87. ve Dernekler Kanunu'nun 51. maddelerinde derneklerin kendiliğinden dağılmış sayılacağı haller belirtilmiştir. Buna göre siyasi partiler, acze düştükleri, yönetim kurulunun tüzük gereği kurulmasına imkan kalmadığı durumlarda kendiliğinden dağılmış sayılacaklardır. Ancak kendiliğinden dağılma halinin saptanması, derneklerde olduğu gibi mahallin en büyük mülki amirinin kararıyla değil Anayasa Mahkemesi kararıyla gerçekleşebilecektir.¹⁹⁰

4. Kapatma

Siyasi partilerin tüzel kişiliklerinin sona erme şekillerinden sonuncusu, kapatmadır. Bir siyasi partinin kapatılması, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının açacağı dava üzerine, Anayasa Mahkemesi'nin kapatma kararı vermesiyle gerçekleşebilir (SPK m. 100).

¹⁸⁹ PERİNÇEK, *Anayasa ve Partiler Rejimi*, s. 123. ÖZDEP, 29.1.1993 tarihinde aleyhine açılan kapatma davası Anayasa Mahkemesi'nde görülmekte iken, 30.4.1993 tarihinde Kurular Kurulu tarafından feshedilmiştir. Anayasa Mahkemesi, SPK'nun 108. maddesine göre, kapatma davası açıldıktan sonra alınan fesih kararının dava sonucu doğacak hukuki sonuçlara tesiri olmayacağını belirterek davaya devam etmiştir. Adı geçen parti 23.11.1993 tarihinde Anayasa Mahkemesi kararı ile kapatılmıştır. *AYMKD*, S. 30/2, s. 889.

¹⁹⁰ PERİNÇEK, *Anayasa ve Partiler Rejimi*, s. 124.

Kapatmanın sonuçlarının uygulanması, ancak kapatma kararı ile gerçekleşebilir. Bu sebeple “kapatılmış parti” kavramı önem taşımaktadır. Anayasa Mahkemesi’nin kapatma kararı dışında başka herhangi bir nedenle kapanmış parti kapatılmış siyasi parti değildir. Kapatılmış partinin özelliği, anayasanın öngördüğü parti yasaklarına aykırı davranmış olması ve yasa dışı hale gelmiş olmasıdır. Kapatılma, partinin mal varlığı, parti üyelerine uygulanacak hukuki hükümler ile kapatılma nedeninin aynı zamanda TCK’nda suç teşkil etmesi durumlarında suç soruşturmasının başlatılması bakımından önem taşımaktadır.¹⁹¹

Anayasanın 149. maddesinde “...siyasi partilerin temelli kapatılması veya kapatılmasına ilişkin davalarda...” denilerek, hukukumuzda iki ayrı tür kapatma öngörülmektedir.¹⁹² Burada iki kavram arasındaki ayrım, ortaya çıkardığı hukuki sonuçlar bakımındandır. Anayasanın 69. maddesinde belirtildiği gibi, sadece Anayasanın 68/4. maddesinde yazılı ilkelere aykırı tüzük ve programa sahip olma, yasak eylemlere odak olma ve yurtdışından yardım alma, bir siyasi partinin temelli kapatılmasını gerektirir.¹⁹³ Ayrıca, temelli kapatılan bir siyasi parti başka bir adla tekrar kurulamaz ve partinin kapatılmasına eylemleriyle sebep olan yöneticileri ise beş yıl süreyle siyasetten men edilir. Hukukumuzda siyasi partilerin temelli kapatılmasının sonuçları açıkça belirtilmesine karşın, kapatmanın hukuki sonuçlarına yer verilmiş değildir.¹⁹⁴

¹⁹¹ PERİNÇEK, *Anayasa ve Partiler Rejimi*, s. 125-126.

¹⁹² KOÇAK, s. 133.

¹⁹³ Anayasa Mahkemesi, ÖZDEP hakkında vermiş olduğu kapatma kararında (E. 1993/1 K. 1993/2 KT. 23.11.1993), SPK’nda belirtilen yasakların kimilerinin doğrudan kapatma gerektirmediği üzerinde durmuştur. Anayasa Mahkemesi’ne göre temelli kapatma nedenleri Anayasa’nın 14. maddesindeki sınırlamaların dışına çıkmak ve yabancı yardım almakla sınırlıdır. *AYMKD*, S. 30/2, s. 897-898.

¹⁹⁴ Bu konu özellikle 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan Milletvekili Genel Seçimleri’nde ülke çapında en çok oy alarak iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) aleyhinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih KANADOĞLU tarafından, partinin verilen ihtarla rağmen belirtilen süre içinde ihtarla uyulmaması nedeniyle Anayasa Mahkemesi’ne açtığı “kapatma” davası ile yeniden gündeme gelmiştir. Başsavcı yaptığı basın açıklamasında “temelli kapatma” ile “kapatma” kararının ortaya çıkardığı hukuki sonuçlar bakımından birbirinden farklı olduğunu ifade ederek, bu davanın temelli kapatma davasıyla karıştırılmaması gerektiğini belirtmiştir. Kapatma davası için bkz. *Milliyet Gazetesi*, 24 Ekim 2002. Bu konu daha önce Fazilet Partisi ile ilgili olan kapatma davasında gerek Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, gerekse davalı parti tarafından ortaya konmuştur. Başsavcı Refah Partisi’nin temelli kapatılan bir parti olduğunu belirterek, Fazilet Partisi’nin temelli kapatılan bir siyasi partinin devamı olduğu iddiasıyla kapatma davası açmıştır. Oysa davalı partinin de belirttiği gibi Refah Partisi kararında sadece “Refah Partisi’nin kapatılmasına... karar verilmiştir” ibaresi bulunmaktadır. İlginçtir ki; daha önceki parti kapatma davalarının istisnasız hepsinin karar kısmında sadece “kapatılmasına ...karar verilmiştir” ibaresine yer verilmiştir. Yüksek Mahkeme Fazilet Partisi kararıyla birlikte, bu kullanımın çelişki yaratacağı ve yanlış anlamalara sebebiyet vereceğini fark etmiş olacak ki, ilk olarak karar kısmında “temelli kapatılmasına... karar verilmiştir” ibaresini kullanmıştır. Fazilet Partisi’nin ortaya koyduğu kapatma ve temelli kapatma ayrım için bkz. *AYMKD*, S. 37/2, s. 1379-1382.

Esasen, 2 Ocak 2003 tarih ve 4778 sayılı kanun ile SPK’nun 100. maddesinde yapılan değişiklik ile Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının ancak anayasada yazılı hallerde kapatma davası açabileceği hükmü getirilmiştir. Ayrıca bu kanun ile 104. maddede yer alan ihtarla uymama ve diğer sebeplerle kapatma, devlet yardımından

IV. SİYASİ PARTİ YASAKLARI

A. MİLİTAN DEMOKRASİ ANLAYIŞI

Klasik demokrasi, siyasi partilerin özgürlüğü esasına dayandığından, siyasi partilerin yasaklanması ilk anda şaşırtıcı gelmektedir. Ancak, Saint Just'un "Özgürlük düşmanları için özgürlük tanınmaz!" şeklindeki formüllemesinden hareketle, siyasi partilere bazı sınırlamalar getirilebilmektedir.¹⁹⁵ İkinci Dünya Savaşı öncesinde, İtalya ve Almanya'da ortaya çıkan diktatörlükler nedeniyle, totaliter akımlara ve örgütlenmelere karşı klasik demokrasilerde tedbirler alınması zorunlu hale gelmiştir. Bu sebeple İtalya ve Almanya anayasalarına müdahaleci demokrasi anlayışı hakim olmuştur. Bu anlayış Türk anayasalarında da kendini göstermiştir.¹⁹⁶

Demokratik düzenin, aşırı ve yıkıcı faaliyetlere karşı kendini savunma hakkı ile hürriyetlerin onu yok etmek isteyenlere tanınmayacağı prensibi İHEB ve AİHS'nde ortaya konmuştur. İHEB'nin 30. maddesi ile AİHS'nin 17. maddesi "hiçbir kuvvetin hak ve özgürlükleri yok etme hakkı olmadığını" belirtmektedir.¹⁹⁷

Çağdaş demokrasi, kendi düşmanlarına karşı tarafsız davranmamakta ve onlara özgürlüğü yok etme veya kötüye kullanma özgürlüğünü tanımamaktadır.¹⁹⁸ Almanya'da anayasanın tarafsız olmadığı ve belli bir siyasi rejimin tercihi, bir siyasi kararın sonucu olduğu görüşü, anayasanın 21. maddesinde pozitifleştirilmiştir. Bu durum doktrinde **militan demokrasi**; "koruyucu" veya "değerlere bağlı demokrasi" anlayışı olarak ifade bulmuştur.¹⁹⁹

Bu anlayışın temelinde siyasi-ideolojik çoğulculuğu kısıtlamak vardır. Çizilen "politik alan", muhalefetleri kısmen tahliyeci, kısmen de sistemle bütünleştirici niteliktedir. Yönetimin farklı değerler adına tartışma konusu yapılması, başta bu anlayışla uyumsuz gibi görünse de esasında "politik alan", bu alanın dışında kalacaklara sınırlandırılmaktadır.²⁰⁰ Parti yasağı; siyasi partilerin kamusal işlevleri, onlara tanınan ayrıcalık, demokratik amaca

kısmen veya tamamen yoksun bırakma şeklinde düzenlenmiştir. Bu bakımdan zımnen "temelli kapatma" ve "kapatma" ayrımı ortadan kalkmış bulunmaktadır.

¹⁹⁵ ANAYURT, s. 5.

¹⁹⁶ KUZU, "1961 ve 1982 Anayasalarında...", s. 146; SAĞLAM, "Siyasal Parti Özgürlüğü", s. 205.

¹⁹⁷ SAN, s. 3. İHEB tam metni için bkz. Şeref ÜNAL, **Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku**, Yetkin, Ankara, 1997, s. 213-217.

¹⁹⁸ SAĞLAM, "Siyasal Parti Özgürlüğü", s. 206.

¹⁹⁹ Bakır ÇAĞLAR/ÇAVUŞOĞLU Naz, "Parti Kapatma Davalarında Mermer-Mozaiik İkilemi" **Anayasa Yargısı**, S. 16, 1999, s. 169; ayrıntı için bkz. HAKYEMEZ, **Militan Demokrasi Anlayışı**, s. 31-32; Yusuf Şevki HAKYEMEZ, "İkibinli Yıllarda Militan Demokrasinin Güncelliği: Federal Almanya, Avusturya ve Türkiye Örnekleri", **Liberal Düşünce Dergisi**, S. 22, 2001 s. 78.

²⁰⁰ Bakır ÇAĞLAR, "Anayasa Mahkemesi Kararlarında Demokrasi", **Anayasa Yargısı**, S. 7, Ankara, 1990 s. 64.

bağlılıkları ve bunun denetlenmesi zinciri içinde yer alan ve ancak zorunlu hallerde başvuru bir emniyet supabıdır. Siyasi partilere getirilen yasaklar, sistemin olanaklarından faydalanarak demokrasiyi yıkmaya amacına karşı sistemin kendisini korumayı amaçlayan militan demokrasi anlayışının gereğidir.²⁰¹

Parti yasağı, militan demokrasi anlayışının zorunlu bir unsuru olmakla beraber, sadece militan demokrasi anlayışına ait bir husus da değildir. Militan demokrasi anlayışını benimsemediğini iddia eden ülkelerde dahi somut bir tehdit veya tehlike ile karşılaşıldığında, parti yasakları ortaya çıkmakta, tehlike ortadan kalksa dahi yasal düzenlemeler devam etmektedir. Ülkeler, özgürlükçü demokrasi anlayışının yerleşikliği ve siyasi partilerin rejimle barışıklıkları ölçüsünde, özellikle uygulama aşamasında parti yasağından uzak durmaktadırlar. Bunun yanı sıra rejime yönelik tehdit ve tehlikelere karşı hukuksal düzenlemeleri hazır bulundurmaktan geri durmamaktadırlar. Salt yasağın varlığı demokrasiye hanel getirmez. Ancak yasaklamanın boyutu, özgürlükçü demokratik düzeni koruma amacıyla ölçülü bir denge içinde tutulmalıdır.²⁰²

B. SİYASİ PARTİ YASAKLARIYLA İLGİLİ HUKUKİ DÜZENLENMELER

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, siyasi partilerin özgürlükçü demokrasiler için ciddi tehlikeler doğurabilecekleri endişesi ile kimi zaman yasaklandıkları görülmektedir. Demokratik temel düzenin korunması amacıyla özgürlük düşmanlarının ve totaliter akımları savunanların özgürlük alanlarının daraltılmasını ve bu tür siyasi partilerin kapatılmasını öngören militan demokrasi anlayışı, AİHS dahil olmak üzere, uluslararası hukuk metinlerinde etkisini göstermektedir.²⁰³

Hür ve demokratik düzene yönelen tehditler, teşkilatlanmış gruplar tarafından sevk ve idare edildiklerinde daha etkili olmaktadır. Teşkilatlanmış gruplar mücadelelerini meşruiyet kazanmadan, yer altından sürdürürlerse, bu faaliyetler ceza hukuku yaptırımlarıyla önlenir. Demokratik düzenin ortadan kaldırılması, siyasi partiler tarafından amaçlanırsa, bu durumda Anayasa ve SPK hükümleri uygulanır. Anayasanın yaptırımı, bu iş için münhasıran yetkili mahkemeler (Anayasa Mahkemeleri) tarafından siyasi partilerin kapatılmaları; mallarının tasfiyesi, ikame organizasyonlarının yasaklanması; parti üyelikleri ve milletvekili sıfatlarının

²⁰¹ SAĞLAM, "Siyasal Parti Özgürlüğü", s. 205.

²⁰² SAĞLAM, "Siyasal Parti Özgürlüğü", s. 207. Federal Almanya modeli bir parti yasaklaması rejimi, Fransa'da olmamakla birlikte, Fransız Anayasa Konseyi, 1982 yılında aldığı bir kararda anayasanın belli bir toplum modeli öngördüğünü ve değişmelerin de bu modelle sınırlı olduğunu açıklamıştır. ÇAĞLAR, s. 65.

²⁰³ Ayrıntı için bkz. HAKYEMEZ, **Militan Demokrasi Anlayışı**, s. 31-58.

düşmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.²⁰⁴

Siyasi parti yasakları, genellikle aşırı uç partiler için öngörülmektedir. Halk arasında ayrımcılığı, düşmanlığı ve şiddeti teşvik etmek, genellikle partilerin yasaklanmasını gerektirmektedir. Bazı ülkelerde partilerin alabilecekleri isimler konusunda bir takım biçimsel sınırlamalar söz konusudur. Siyasi parti isimlerinde Kanada'da "özgürlük" sözcüğünün; Portekiz'de dinlere veya kiliseye doğrudan atıfta bulunan sözcüklerin kullanılması yasaktır.²⁰⁵

1. Türkiye

Gerek 1961 Anayasasında, gerekse 1982 Anayasasında siyasi partilerin demokratik hayatın vazgeçilmez unsurları oldukları hükme bağlandıktan sonra, takip eden maddede demokrasinin işleyebilmesi için yasaklanabilecekleri veya kapatılabilecekleri hükme bağlanmıştır.²⁰⁶ Partilerin, siyasal yaşamın vazgeçilmez unsurları olmaları, onların hiçbir sınırlamaya tabi tutulamayacağı anlamına gelmemektedir. Bilakis siyasi partiler, siyasal yaşamdaki önemli işlevleri nedeniyle Anayasada belirtilen ilkelere uymak zorundadırlar.²⁰⁷

1982 Anayasası, siyasi parti özgürlüğünün sınırları konusunda, demokratik düzenin korunmasıyla ilgili endişeler taşımaktadır. Siyasi parti yasakları, anayasanın sahip olduğu demokrasi anlayışından kaynaklanmamaktadır.²⁰⁸ Yasaklarla ilgili sorun ise, rejimi koruma refleksinin, demokrasinin özgürlükçü niteliğini bozacak derecede ölçüyü kaçırmamasından kaynaklanmaktadır.²⁰⁹

1982 Anayasası'nda 1995 yılında yapılan değişikliklerden sonra, siyasi partilerin temelli kapatılmalarına yol açacak yasak ve yasalara ilişkin temel normlar *numerus clausus* (sınırlı norm) ilkesine uygun olarak düzenlenmiştir. Böylelikle artık parti yasaklarını yasalarla genişletmek ve yenileri eklemek mümkün olmamaktadır. Yasalarla ancak anayasadaki sistemi somutlaştırıcı ve temel hak ve özgürlükler açısından güvence artırıcı düzenlemeler yapılabilecektir.²¹⁰

1995 Anayasa değişiklikleri ile siyasi parti yasakları tek bir maddede toplanmaya

²⁰⁴ SAN, s. 9.

²⁰⁵ ÜNAL, **AİHS İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri**, s. 301.

²⁰⁶ KUZU, "1961 ve 1982 Anayasalarında...", s. 155.

²⁰⁷ HAKYEMEZ, "2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin..." s. 551.

²⁰⁸ HAKYEMEZ, "2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin..." s. 552.

²⁰⁹ SAĞLAM, "SPK'nda Uluslar arası Standartlara Uygunluk Sağlamak...", s. 254. "Her rejimin kendini koruma hakkı vardır" söyleminin eleştirisi için bkz. Atilla YAYLA, "Demokrasiyi Koruma Klavuzu", **Liberal Düşünce Dergisi**, S. 22, 2001, s. 67.

²¹⁰ Fazıl SAĞLAM, "Anayasa Hukukumuz Açısından Siyasal Parti Kurumunun Güncel Sorunları", **Anayasa Yargısı**, S. 14, 1997, s. 368.

çalışılması amaçlanmıştır. Siyasi partilerin uyacakları yasaklarla ilgili olarak, anayasada iki maddede, üç fıkra bulunmaktadır.²¹¹

1- *Siyasi partilerin tüzük ve programlarıyla eylemleri, Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf ve zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez.*(m. 68/4)²¹²

2- *Siyasi partiler, ticari faaliyetlere girişemezler.* (m. 69/2)

3- *Temelli kapatılan bir parti bir başka ad altında kurulamaz.* (m. 69/8)

Siyasi partilerin salt tüzük ve programlarının Anayasanın 68/4. maddesine aykırı olması nedeniyle kapatılabilmeleri, ifade özgürlüğü bakımından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Siyasal yaşamın belli ideolojilere kapalı tutulması ve siyasi partilerin resmi ideoloji dışına çıkamamaları, değerlere bağlı (militan) demokrasi anlayışının sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.²¹³

Türkiye'nin batı demokrasileri içinde yeri söz konusu olduğunda, siyasi partilere yönelik yasak alanının genişliği ve kapatma yaptırımının fazlalığı dikkat çekmektedir. Siyasi partilerin kuruluşlarıyla ilgili anayasada serbestlik ilkesi öngörülmuş olmasına rağmen anayasanın getirdiği sınırlamalar ve bunun üstüne SPK'nun getirmiş olduğu yasaklar, siyasi parti özgürlüğünü oldukça dar bir çerçeveye içine sokmaktadır. Bu sınırlamalar, demokratik liberal toplum anlayışıyla bağdaşmamaktadır.²¹⁴ Mevcut sistem siyasi partileri, adeta devletin şubeleri ve resmi ideolojinin toplum içindeki organik uzantıları haline getirmektedir.²¹⁵

²¹¹ **T.C. 1982 Anayasası**, (hazırlayan: Şeref Gözübüyük), 5. baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002.

²¹² Bu fıkra hükümleri, gereksiz tekrar ihtiva etmesi bakımından eleştirilmiştir. Buna göre, milli egemenlik ile cumhuriyetin ayrı ayrı zikredilmesine gerek yoktur, zira cumhuriyet kavramı milli egemenlik olgusunu içinde barındırmaktadır. Ayrıca, eşitlik ilkesi, demokratik cumhuriyet, insan hakları ve hukuk devletinin olmazsa olmaz şartıdır. ANAYURT, s. 14.

²¹³ ANAYURT, s. 15.

²¹⁴ ALİEFENDİOĞLU, "Siyasal Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri", s. 102; TEZİÇ, "Türkiye'de Siyasi Düşünce ve...", s. 40; ANAYURT, s. 5. Nitekim, 2001 Anayasa değişiklikleriyle anayasanın geçici 15. maddesinin kaldırılması sonucu, SPK'nun Anayasaya aykırı hükümlerinin iptal edilmesine dair engel ortadan kalkmıştır. Öncelikle TBMM, Anayasanın öngörüsü doğrultusunda SPK'nu değiştirebilir yahut Anayasa Mahkemesi bir siyasi parti kapatma davasında, davaya bakan mahkeme sıfatıyla SPK hükümlerinin Anayasaya aykırı olduğunu ileri sürerek iptal yoluna gidebilir. HAKYEMEZ, "2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin...", s. 569-570.

²¹⁵ Mustafa ERDOĞAN, **Anayasa ve Özgürlük**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2002, s. 39. 1961 Anayasası ve 648 sayılı SPK'nda yer alan parti yasakları için bkz. TİKVEŞ, s. 488 vd.

a) Biçimsel Yasaklar

Biçimsel yasaklar, siyasi partilerin program, tüzük ve faaliyetleriyle doğrudan ilgili olmayıp, siyasi partilerin alacakları isimler, kullanacakları amblem ve işaretlere dair bir takım şekilci sınırlamalardır. Bu yasaklar uyarınca; 1- Siyasi partiler, bölge, ırk, belli kişi, aile, zümre veya cemaat, din, mezhep veya tarikat adlarını kullanamazlar (m. 78/b), 2- Siyasi partiler isim ve amblemlerinde, Atatürk'ün adını ve resmini kullanamazlar (m. 85), 3- Anayasa Mahkemesince temelli kapatılan veya siyasi parti siciline kayıtlı bulunan siyasi partilerin isimleri, amblemleri, rumuzları, rozetleri ve benzeri işaretleri başka bir siyasi parti tarafından kullanılamaz (m. 96/1), 4- Daha önce kurulmuş Türk devletlerine ait ve topluma mal olmuş bayrak, amblem ve flamalar siyasi partilerce kullanılamaz (m. 96/1), 5- Siyasi partilerin isimleri komünist, anarşist, faşist, teokratik, nasyonal sosyalist; din, dil, ırk, mezhep veya bölge adlarıyla veya aynı anlama gelen adlar olamaz veya bu kelimeler siyasi partilerin isminde yer alamaz (m. 96/3).²¹⁶

b) Kuruluş Açısından Yasaklar

Siyasi Partiler Kanunu'nun 5. maddesi “**siyasi parti kurma hakkı**” başlığını taşımaktadır. Maddenin birinci fıkrasıyla vatandaşların parti kurma hakkı olduğu belirtilerek, temel bir hak tesis edilmiş; ikinci fıkrada siyasi partilerin anayasa ve kanunlar çerçevesinde kurulacağı hükme bağlanarak, bu temel özgürlüğün sınırları belirlenmiştir. 1999 Siyasi Partiler Kanunu değişiklikleri öncesinde, ‘siyasi parti kurma hakkı’ başlığını taşıyan 5. maddenin son fıkrasında hangi amaçlarla parti kurulamayacağı sayılmıştır. 1999 yılında 4445 SK ile kaldırılan bu fıkrada, Anayasanın Başlangıç kısmında belirtilen bütün ilkeler sıralanmış ve parti kurma özgürlüğü dar bir alana sıkıştırılmıştı.²¹⁷

Siyasi partilerin uyması gereken ve kapatma yaptırımına bağlanmış bir esas belirtilirken, “kurulamaz” şeklinde bir ifadenin kullanılması eleştiri konusu olmuştur. Zira,

²¹⁶ TBKP'nin 1991 tarihinde Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılma nedenlerinden birisi de adında yer alan “komünist” kelimesinin yer almasıdır. **AYMKD**, S. 27/2, s. 949-950. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih KANADOĞLU, adında “komünist” kelimesi yer aldığı için aleyhinde açılan kapatma davasının Anayasa Mahkemesi'nde görüşülmesine devam edilen Türkiye Komünist Partisi (TKP) hakkındaki kapatma davası ile SPK'nun 96. maddesinin Anayasaya aykırılığı nedeniyle iptal edilmesi için, 20.01.2003 günü Anayasa Mahkemesi'ne başvuruda bulunmuştur. **TRT-2 Anahaber Bülteni**.

²¹⁷ Kaldırılan fıkra hükmü gereğince; “Siyasi parti kurma hakkı, Anayasanın başlangıç kısmında belirtilen temel ilkelere aykırı olarak ve Türk devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, devletin ve cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, devletin bir kişi veya zümre tarafından yönetilmesine, sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerine egemenliğini sağlamak veya dil, ırk, din, mezhep ayrımı veya bölge farklılığı yaratmak veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere veya herhangi bir diktatörlük türüne dayanan bir devlet düzeni kurmak amacıyla kullanılamaz”dı. **Seçim Kanunları**, (hazırlayan: Yılmaz Alasu), Adil Yayınevi, 1998, s. 225.

anayasada partilerin serbestçe kurulacağı ve Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılacağı yer almaktadır. Anayasanın bu hükmü karşısında herhangi bir partiye “kurulamazsın” deme imkanı ile bunu söyleyebilecek bir mercii yoktur.²¹⁸

Kuruluş açısından mevcut olan tek yasak, kapatılan bir siyasi partinin başka bir ad ile kurulamamasıdır (Anayasa m. 69/8). SPK'nun 96/2. maddesine göre, kurulacak siyasi partiler, Anayasa Mahkemesince kapatılan siyasi partilerin devamı olduklarını beyan edemez ve böyle bir iddiada bulunamazlar.

c) Faaliyet Açısından Yasaklar

Anayasada siyasi parti faaliyetlerine ilişkin yasaklar, ticari faaliyette bulunma (m. 69/2); yabancı devlet, kuruluş ve özel kişilerden yardım alma yasağı (m. 69/10) ile 68/4. maddede yazılı ilkelere aykırı eylemlerin odağı olmakla sınırlıdır.

SPK'nun 67. maddesinde, ticari faaliyette bulunma yasağı düzenlenmiştir. Siyasi partiler, ticari faaliyette bulunamayacakları gibi, borç ve kredi alamaz; 72. maddeye göre üyeleri ile diğer gerçek ve tüzel kişilere borç veremezler. SPK'nun, 79. maddesi uyarınca siyasi partiler, Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını yok edecek veya zedeleyecek amaç ve faaliyet içinde olamazlar. Bu maksatla maddenin (c) fıkrasıyla siyasi partilerin, yabancı devletlerden, uluslar arası kuruluşlardan, Türk uyruğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden herhangi bir surette, doğrudan veya dolaylı olarak yardım almaları yasaklanmıştır. Siyasi partiler, bahsi geçenlerden emir alamazlar ve bunların Türkiye'nin bağımsızlığı ve ülke bütünlüğü aleyhindeki karar ve faaliyetlerine katılamazlar.

SPK'nda, “**Siyasi Partilerle İlgili Yasaklar**” başlığını taşıyan dördüncü kısım, 78. maddede öngörülen demokratik devlet düzeninin korunmasıyla ilgili hükümlerle başlamaktadır. Burada anayasanın başlangıç hükümleri ile ilk maddelerinde yer alan uzunca bir ilkeler silsilesi yer almaktadır. Buna göre siyasi partiler;

- 1- Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, dili, bayrağı, milli marşı, başkenti, egemenliğin millet tarafından kullanılması ve belli bir kişi, zümre veya sınıfa bırakılamayacağı ilkesi ile serbest seçim ilkesine aykırı amaç taşıyamaz ve faaliyette bulunamazlar.
- 2- Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını tehlikeye düşüren; temel hak ve özgürlükleri yok etmeye yönelik ve dil, din, ırk, mezhep ayrımı gözeterek, bu esaslara dayanan devlet düzeni kurmayı amaç edinemez ve bu yönde faaliyette bulunamazlar.

²¹⁸ PERİNÇEK, *Anayasa ve Partiler Rejimi*, s. 211.

- 3- Bir sınıfın diğeri bir sınıf üzerinde egemenliğini veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunamazlar.
- 4- Askerlik, güvenlik ve sivil savunma hizmetlerini hazırlayıcı nitelikte eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunamazlar.
- 5- Genel ahlak ve adaba aykırı amaç ve faaliyette bulunmazlar.
- 6- Anayasanın hiçbir hükmünü, anayasada yer alan hak ve hürriyetleri yok etmeye yönelik faaliyette bulunma hakkını verir şekilde yorumlayamazlar.

SPK'nun 80. maddesine göre siyasi partiler devletin tekliği ilkesine aykırı amaç ve faaliyete bulunamazlar. Buna göre, her siyasi parti devletin üniter yapısını benimsemek durumundadır. Federatif devlet sistemi öngöremez ve bu yönde faaliyette bulunamaz.

SPK'nun 81. maddesine göre siyasi partiler, milliyet, din, mezhep, ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar olduğunu ileri süremezler. Bu hüküm, sosyolojik bir meselenin hukuki düzenlemeye konu edilmesi bakımından eleştirilmiştir. Zira, azınlık sosyolojik bir olgudur ve onun varlığını ileri sürmek veya sürmemek ayrı bir şeydir.²¹⁹ Bu madde ile ayrıca, Türk dilinden veya kültüründen başka dil veya kültürlerin korunarak azınlıklar yaratılması ile her türlü parti faaliyetlerinde, Türkçe'den başka bir dil kullanılması yasaklanmıştır.

SPK'nun 82. maddesinde bölgecilik ve ırkçılık; 83. maddede de eşitlik ilkesine aykırı amaç ve faaliyetler yasaklanmıştır. Kanımızca, daha önceki maddelerinde defalarca üzerinde durduğu ve yer verdiği bu konular için ayrı iki maddeye gerek yoktur.

SPK'nun 84. maddesi siyasi partilerin, anayasanın 174. maddesinde yazılı olan inkılap kanunlarının hükümlerine aykırı amaç güdemeyeceklerini ve faaliyette bulunamayacaklarını öngörmektedir. Bu maddeyi oluşturan sekiz bentte siyasi partilerle doğrudan alakası olmayan uzunca bir yasaklar zinciri ortaya konmuştur.²²⁰

Siyasi Partiler Kanunu'nun 85. maddesi "Atatürk'e Saygı" başlığını taşımaktadır ve ihtiva ettiği hüküm ile Atatürk'ün şahsiyet, faaliyet veya hatırasını kötülemeyi, küçük düşürmeyi veya bu yönde faaliyette bulunmayı yasaklamaktadır.

SPK'nun 86. maddesinde laikliğin korunması emredilmekte ve siyasi partilerin cumhuriyetin temel niteliklerini değiştirerek halifeliğin yeniden kurulması amacıyla faaliyette bulunmaları yasaklanmaktadır. 87. maddeyle din ve dince kutsal sayılan şeylerin istismar edilmesi ve bu yolla propaganda yapılması yasaklanmaktadır. 88. maddeyle de dini gösteri

²¹⁹ TANÖR, "Siyasi Partiler Yasası", s. 22.

²²⁰ Anayasa bu kanunların değiştirilmesini değil, anayasaya uygunluk denetimine konu olmalarını yasaklamıştır. Dolayısıyla Siyasi Partiler Kanunu'nun koymuş olduğu yasak, anayasaninkini aşmış durumdadır. ÖZBUDUN, "Siyasi Partiler ve Demokrasi", s. 23.

yapmak, dini gösterilere iştirak etmek, bu tür eylemleri propaganda malzemesi yapmak kesin bir dille yasaklanmaktadır.

SPK'nun 89. maddesi, siyasi partilerin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genel idare içinde yer almasına ilişkin anayasanın 136. maddesi hükmüne aykırı amaç gütmelerini yasaklamaktadır. Din işlerinin, bir devlet kuruluşu olan Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yürütülmesi Türk laiklik modelinin önemli bir unsuru olmakla birlikte, laikliği sağlamanın tek yolu değildir. Bu yasak laikliğin korunması amacını aşan bir nitelik taşımaktadır.²²¹

SPK'nun 90. maddesi, siyasi partilerin, tüzük, program ve faaliyetlerinin anayasa ve SPK hükümlerine aykırı olamayacağına dair genel bir yasak getirmektedir. Ayrıca, siyasi partiler, tüzük ve programları dışında faaliyette bulunamayacakları gibi, seçimlerde başka bir partiyi destekleme kararı da alamazlar. Bu siyasi partilere oluşturdukları programın "sadık koruyucusu" olmak gibi yasal zorunluluk getirmektedir.²²²

SPK'nun 93. maddesi, siyasi partilerin parti içi çalışmalarının, parti yönetiminin, denetiminin, parti organlarının seçimlerinin, organlarca alınacak kararlar ile eylem ve işlemlerin parti tüzüğüne, eşitlik ilkesine ve demokrasi esaslarına aykırı olamayacağını düzenlemektedir. Bu son derece gereksiz ve kanunda olmaması gereken bir hükümdür. Zira, parti içi demokrasi hukuki düzenleme ile değil, siyasi kültür ile alakalı bir konudur.²²³

Siyasi parti yasakları genel olarak değerlendirildiğinde demokrasiyle bağdaşmamaktadır. SPK'nun yapılırken esinlenilen Alman Siyasi Partiler Kanunu ile uzaktan yakından alakası olmadığı açıktır. Alman SPK'nda partiler için tek bir yasak bile öngörülmemişken; Türk SPK yasaklara geniş bir bölümde ve uzun maddeler halinde yer vermiştir. Üstüne üstlük, SPK'nun öngördüğü yasaklar, anayasadaki yasakların üzerindedir. Parti yasakları konusunda, "Türkiye ne kadar demokrasiyi kaldırır?" sorusu yerine "demokrasinin ideal standartları nelerdir ve parti yasaklama rejimi açısından bunlar Türkiye'ye nasıl aktarılabilir?" sorusu sorulmalıdır.²²⁴

2. Diğer Ülkeler

Alman Hukukunda siyasi parti yasaklarının tümü, siyasi partileri anayasal kuruluşlar

²²¹ ÖZBUDUN, "Siyasi Partiler ve Demokrasi", s. 24.

²²² TEZİÇ, "Türkiye'de Siyasi Düşünce ve ...", s. 40.

²²³ TANÖR, "Siyasi Partiler Yasası", s. 19; bu fikre karşı olarak TUNCAY, parti içi demokrasi konusunda hukuki düzenlemenin önemi üzerinde durmakta ve parti içi demokrasiyi sağlayan faktörlerin başında hukuki düzenlemeleri göstermektedir. Ayrıntı için bkz. Suavi TUNCAY, **Parti İçi Demokrasi ve Türkiye**, 2. baskı, Gündoğan, Ankara, 2000 s. 51-52.

²²⁴ TANÖR, "Siyasi Partiler Yasası", s. 20.

haline getiren, anayasanın 21. maddesinde yer almaktadır. Buna göre, hür demokratik düzeni yıkmaya veya bertaraf etmeye çalışan partiler ile Federal Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşüren siyasi partiler yasaklanmaktadır.²²⁵

İtalyan Anayasası'nda siyasi partilerin yasaklanmasıyla ilgili tek hüküm "kapatılan Faşist Parti'nin yeniden kurulamayacağı"dır. Anayasanın geçici 12. maddesi ile hangi biçim altında olursa olsun, Faşist Parti'nin yeniden kurulması yasaklanmıştır.²²⁶ Bu yasağa ilişkin olarak 1952 yılında 645 sayılı bir uygulama yasası çıkarılmış ve siyasal mücadelede güç kullanmayı amaçlayan, tehdit veya güç kullanan; anayasal özgürlükleri ve demokratik kurumları bastırma gayretinde olan; faaliyetlerinde ırkçı politikalar geliştiren ve Faşist Parti'ye özgü yöntemler kullanan partinin kurulmasına izin verilmemiştir.²²⁷

1958 Fransız Anayasası'nda parti yasağına ilişkin bir hüküm bulunmamakla birlikte; siyasi partiler ulusal egemenlik ve demokrasi ilkelerine bağlı kalmakla yükümlü tutularak, dolaylı bir yasaklamaya tabi olmuşlardır. Ceza Yasasında yer alan, bir şahsa, gruba, etnik kimliğe, dine, ırka, ulusa dayalı ayrımcılık yapmak, şiddete başvurmak, kin ve düşmanlığa provoke etmek, şiddet ve düşmanlığa cesaretlendirmek ve bunların propagandasını yapmak şahıslar bakımından olduğu kadar siyasi partiler için de yasaktır. Fransız Dernekler Yasası'nda derneklerin kurulmasına ilişkin yasaklar partiler için de geçerlidir. Buna göre, devletin bütünlüğüne ve cumhuriyete zarar verme amacıyla siyasi parti kurulamaz.²²⁸

İspanya Anayasası'nda parti yasağına ilişkin bir hüküm yoktur. Ancak Siyasi Partiler Yasası'nın beşinci maddesinde parti yasaklarından bahsedilmiştir. Buna göre, ceza yasasının illegal örgüt olarak tanımladığı özellikleri kazanan ve örgüt içi veya örgüt dışı faaliyetleri antidemokratik bir hal içeren partiler yasaklanabilir.²²⁹ Siyasi partiler, herhangi bir tür ayrımcılığı; etnik, ulusal, ırksal, cinsel, inançsal düşmanlığı ve şiddeti haklı buluyor veya teşvik ediyorsa kapatılabilirler.²³⁰ Ayrıca anayasanın derneklerle ilgili hükümleri gereğince siyasi partiler gizlilik içinde olamaz ve askeri karakter taşıyamazlar.²³¹

Portekiz Anayasası'nda faşist ve ırkçı partiler yasaklanmıştır.²³² Parti yasakları faaliyetlere yöneliktir. Buna göre; amaçlarında samimi olmayan veya toplum ahlakı ve

²²⁵ SAN, 25; TİKVEŞ, s. 485; ÜNAL, **AİHS İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri**, s. 303.

²²⁶ SAĞLAM, "SPK'nda Uluslar arası Standartlara Uygunluk Sağlamak...", s. 233.

²²⁷ SAĞLAM, **Siyasal Partiler Hukuku**, s. 56.

²²⁸ Ayrıntı için bkz. SAĞLAM, **Siyasal Partiler Hukuku**, s. 57-58.

²²⁹ ÇAĞLAR/ÇAVUŞOĞLU, s. 170.

²³⁰ ÜNAL, **AİHS İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri**, s. 302.

²³¹ SAĞLAM, **Siyasal Partiler Hukuku**, s. 58-59.

²³² ÜNAL, **AİHS İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri**, s. 301.

düzenine aykırı olan partiler; silahlı kuvvetlerde düzeni bozucu araçları kullanan, faşist ideolojiyi benimseyen ve bölgesel amaçlı kurulan partiler yasak parti kapsamındadır. Bir siyasi partinin yasaklanmasına ilişkin dava başvurusu savcılık ve dava ehliyetine sahip bütün yurttaşlara tanınmıştır.²³³

Avusturya’da anayasa düzeyinde bir yasa olan “Nasyonsosyalist Partinin Yasaklanmasına İlişkin Yasa” ile nasyonal sosyalist bir örgütü ayakta tutmaya veya yeniden oluşturmaya yönelik girişimler yasaklanmıştır.²³⁴

Polonya Anayasası’nda siyasi parti ve diğer örgüt programlarının totaliter, nazist, komünist, faşist yöntemlere dayanamayacağı; faaliyetlerinin ırk ayrımcılığını, ulusal kin ve nefreti esas almayacağı ve şiddete başvuramayacağı belirtilmiştir.²³⁵ Programları; totaliter yöntemlere, Nazi uygulamalarına, ırkçı veya milliyetçi düşmanlığa, faşizm ve komünizme dayalı partiler yasaklanmaktadır.²³⁶

Çek Cumhuriyeti’nde vatandaşlar arasında ayrıma yer veren, şiddete başvuran partiler yasaktır. Temel Haklar ve Özgürlükler Bildirgesi’ne göre siyasi parti faaliyetleri ulusal güvenlik, kamu güvenliği, kamu düzeninin korunması, suçun önlenmesi ve başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması gerekçesiyle ve yasa ile sınırlandırılabilir.²³⁷

Yunanistan Anayasası’na göre, partilerin örgütleri ve faaliyetleri demokratik devlet düzeninin serbestçe işlemesine hizmet etmelidir. Bunun partileri belli bir amaca yöneltmesi açısından kısıtlama olduğu ve parti içi demokrasi ilkesini öngördüğü düşüncesinde olanlar olmakla birlikte, bu hükme aykırı partileri yasaklayıcı veya kısıtlayıcı herhangi bir düzenleme yoktur. Anayasayı hazırlama sürecinde ülke bütünlüğü ve demokratik devlet düzenine aykırı partilerin Yüksek Mahkeme tarafından kapatılması önerilmiş ise de bu düşünce tepkiyle karşılanmıştır.²³⁸

Gürcistan’da anayasal düzeni ortadan kaldırmayı, devletin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü ihlal etmeyi, şiddet kullanmayı, paramiliter gruplar kurmayı amaçlayan; etnik, dini, sosyal nedenlere bağlı kin ve düşmanlık oluşturan ve bölgesel temele dayalı partilerin kurulması yasaktır.²³⁹

²³³ SAĞLAM, *Siyasal Partiler Hukuku*, s. 60-61.

²³⁴ SAĞLAM, *Siyasal Partiler Hukuku*, s. 62.

²³⁵ ANAYURT, s. 7.

²³⁶ ÜNAL, *AİHS İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri*, s. 301.

²³⁷ ANAYURT, s. 7.

²³⁸ SAĞLAM, *Siyasal Partiler Hukuku*, s. 68.

²³⁹ ANAYURT, s. 7.

İsrail’de siyasi partilerin yasaklanması konusunda herhangi bir düzenleme yok iken; 1965 yılında İsrail Devleti’nin varlığını inkar eden bir Arap partisinin kurulmasıyla siyasi parti yasakları tartışma konusu olmuştur. Yüksek Mahkeme, yasal bir düzenleme olmasa da devletin kendini koruma konusunda doğal bir hakka sahip olduğunu savunarak bu partiyi kapatmıştır. 1985 yılında Parlamente’ye İlişkin Temel Yasa’da değişikliğe gidilerek; İsrail Devleti’ni Yahudi halkın devleti olduğunu, İsrail Devleti’nin demokratik düzenini inkar eden ve ırk ayrımcılığını kışkırtan partilerin kurulması yasaklanmıştır.²⁴⁰

İngiltere ve İrlanda hukuk sisteminde, partileri yasaklayan herhangi bir özel düzenleme yoktur. Ancak İngiltere’de Terörle Mücadele Yasası çerçevesinde hukuk dışı araçlara başvuran örgütlerin ve partilerin yasadışı ilan edilmesi kabul edilmiştir. Ayrıca olağanüstü durum ve savaş hallerinde ulusal çıkarlar gereğince, hükümet tarafından her türlü örgütlenmelerin yasaklanabilmesi söz konusudur. Aynı şekilde İrlanda’da 1939 tarihli Devlete Yönelik Tehditler Yasası çerçevesinde yasadışı örgütler kapsamına siyasi partiler de girmekte ve yasaklanmaları söz konusu olabilmektedir.²⁴¹

3. Siyasi Parti Yasaklarının Değerlendirilmesi

Siyasi partilerin yasaklanmasında; parti yasaklarına ilişkin kuralların bulunması ile bu yasakların uygulanması konuları birbirinden farklıdır. Genellikle yasakları düzenleyen kurallar çoktur ve bu yasakların uygulanmasının azlığı dikkat çekmektedir. Bu konuda bir diğer dikkat çekici husus da yasakların hukuki nitelik taşımaktan ziyade, siyasi niteliklerinin ağırlıkta olmalarıdır. Bu nedenle hukuk düzenlerinde parti yasağına yer veren ülkeler arasında bir çekingenlik bulunmaktadır. Ancak hiçbiri parti yasağını kaldırma yönünde bir eğilim içinde değildir. Ülkeler özgürlükçü demokratik düzenlerinin yerleşikliği ve siyasal partilerinin rejimle barışıklığı ölçüsünde siyasi parti yasaklarına uzak durmaktadırlar. Bununla beraber rejime yönelik tehditlere karşı hukuki önlemleri hazır bulundurmaktan da geri kalmamaktadırlar. Kuşkusuz rejime yönelik bir tehdit söz konusu olduğunda militan demokrasi anlayışına sahip olmadığını öne süren veya siyasi parti yasaklarına pozitif hukuklarında yer vermeyen ülkelerde bile zaman zaman yasaklar ortaya çıkmaktadır ve çıkacaktır.²⁴²

Militan demokrasilerde yasaklama alanı daha geniş ve yaptırımını daha ağırken; güçlü ve istikrarlı demokrasilerde yasak, ifadeye veya örgütlenmeye yönelik değil, eyleme yönelik

²⁴⁰ SAĞLAM, *Siyasal Partiler Hukuku*, s. 66-67.

²⁴¹ SAĞLAM, *Siyasal Partiler Hukuku*, s. 69-70.

²⁴² SAĞLAM, *Siyasal Partiler Hukuku*, s. 71-72.

olmaktadır. Bu demokrasilerde yaptırımların niteliği hukuki olmaktan çok toplumsal veya siyasaldır.²⁴³ Demokrasinin temel felsefesi, her iki yaklaşım açısından da özgürlüğün temel değer olarak korunması ve yasağın bu temel değere hizmet ettiği ölçüde var olması ve uygulanmasıdır. Önemli olan bu hassas dengenin korunabilmesidir.²⁴⁴

²⁴³ ANAYURT, s. 6.

²⁴⁴ SAĞLAM, **Siyasal Partiler Hukuku**, s. 73.

İkinci Bölüm

TÜRK VE ALMAN HUKUKUNDA

SİYASİ PARTİ KAPATMA

I. SİYASİ PARTİLERİN KAPATILMA REJİMİ

Siyasi partilere birtakım yasaklar getirilmesi ve onların kapatılması¹, doktrinde bir hayli tartışılmış; ancak en demokratik ülkelerde bile bu tartışmalara son verilmemiştir. Demokrasinin sunduğu nimetler ile tanıdığı özgürlükleri kullanarak, demokrasiyi yıkmak ve totaliter bir rejim kurmak isteyenlere; devleti yıkmak ve parçalama niyetinde olanlara ve demokratik hakları salt kendi amaçları doğrultusunda kullanmak isteyenlere karşı bu hakları kapatmak, birçok devlet tarafından kabul gören bir uygulamadır.²

Demokratik haklar, demokrasiyi geliştirmek ve yüceltmek amacıyla kullanıldıklarında meşru kabul sayılmaktadır. Bu bakımdan, siyasi parti tüzüklerinin, programlarının, kuruluşlarının, parti içi ve parti dışı faaliyetlerinin, seçime katılmaları ile iktidar veya muhalefet partisi olduklarında tabi olacakları kuralların hukuk tarafından düzenlenmesi ve siyasi partilere bazı yasakların getirilmesi söz konusu olmuştur.³

¹ Burada “yasak” kavramı ile “kapatma” kavramını birbirinden ayırmak gerekir. Yasak; hukuk tarafından yapılmaması istenen yada yapılması istenmeyen davranıştır. Kapatma ise hukuk tarafından öngörülen emir ve yasaklara uymamaları durumunda siyasi partilere uygulanacak bir yaptırım (müeyyide) türüdür. Yaptırım, hukuk normunun ihlaline tepki olarak gösterilen bir zorlamadır ve yaptırımdan yoksun hukuk normları olamaz. Bu durumda siyasi parti yasakları, siyasi partilerin yapmaması gereken davranışları belirlemekle birlikte; anayasa tarafından belirlenen bütün yasaklar kapatma yaptırımı gerektirmemektedir. Zira, (temelli) kapatma yaptırımının uygulanacağı durumlar sınırlı olarak sayılmıştır. Bunun yanı sıra, anayasada belirtilen diğer yasaklar için belirli bir yaptırım öngörmemiştir. Bu yasakların yaptırımsız kalacağı anlamına gelmemekle birlikte, kapatma yaptırımı uygulanamayacağı; en azından öncelikle kapatma yaptırımı uygulanamayacağı kesindir.

² Ocak 2003 tarih ve 4778 SK'nun (bkz. 11 Ocak 2003 tarih ve 24990 sayılı **Resmi Gazete**)10. maddesi ile SPK'nun “**Siyasi partilerle ilgili yasaklara aykırılık halinde dava açılması**” başlığını taşıyan 100. maddesi değiştirilmiştir. Değişiklik öncesinde “Bir siyasi partinin, bu Kanunun dördüncü kısmında yer alan hükümleri ihlal etmesi sebebiyle Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından partinin kapatılması davasının açılması...” hükmü; “Anayasada yazılı nedenlerle Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından bir siyasi partinin kapatılması davası açılması...” şeklinde değiştirilmiştir. Böylelikle SPK'nun dördüncü kısmında yer alan yasaklara aykırılıklar nedeniyle partiler aleyhinde kapatma davası açılmayacaktır. Binaenaleyh, anayasada “yasak” olarak sayılan ve kapatma öngörülmeyen durumlarda da kapatma davası açılmayacaktır.

² Zehra ODYAKMAZ, “Siyasi Partilerin Kapatılması ile İlgili Hükümlerde Uyumsuzluklar ve Uygulamadaki Güçlükler”, **Anayasa Yargısı**, S. 13, 1996, s. 231-232.

³ ODYAKMAZ, s. 232.

Siyasi partilere getirilen yasakların en önemli ve ağır yaptırımı kapatmadır. Kapatma dışında, siyasi partilere uygulanan bir diğer yaptırım ise “devlet yardımından kısmen ya da tamamen yoksun bırakma”dır. Bu yaptırım şekli, 2001 Anayasa değişiklikleriyle birlikte hukukumuza yeni girmiştir (Anayasa m. 69/7).⁴

A. TÜRKİYE

1961 Anayasası’nda bir yandan 56. maddede, “siyasi partilerin demokratik hayatın vazgeçilmez unsurları oldukları” belirtilirken, diğer yandan 57. madde ile demokrasinin işlemesi için partilerin yasaklanabilecekleri ve kapatılabilecekleri hükme bağlanmıştır. Bu ikili düzenleme 1982 Anayasası’nın 68. ve 69. maddelerinde devam etmiştir.⁵

Siyasi parti yasaklarına, Anayasa’nın 68/4. (kuruluş yasakları), 69/2. (ticaret yasağı) ve 69/8. maddelerinde (temelli kapatılan bir siyasi partinin başka bir adla kurulamaması) sınırlı olarak yer verilmiştir. Siyasi partilerin kapatılabilecekleri haller ise, Anayasa’nın 69. maddesinde üç ayrı fıkra sayılmıştır:

- 1- *Bir siyasi partinin tüzüğü ve programı 68inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı bulunması halinde temelli kapatma kararı verilir. (m. 69/5)*
- 2- *Bir siyasi partinin 68inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı eylemlerden ötürü temelli kapatılmasına, ancak, onun bu nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesince tespit edilmesi halinde karar verilir. (m. 69/6)*

⁴ “Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakma” yaptırımı, hukukumuza yeni girmiş olduğundan henüz bir siyasi partiye bu yaptırım uygulanmamıştır. Zira, anayasada hangi hallerde bu yaptırım uygulanacağı açık bir hüküm halinde belirtilmemiş; bir siyasi partinin eylemlerindeki ağırlığa göre bunun Anayasa Mahkemesi tarafından belirleneceği belirtilmiştir. Bu yaptırımın hangi hallerde uygulanacağı yönünde iki ipucu ortaya çıkmaktadır: 1- 2003 yılında 4778 SK ile SPK’nun 100. maddesinde yapılan değişiklik ile Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının bir siyasi partinin kapatılması için Anayasa Mahkemesi’ne başvurabilmesi, anayasada yazılı nedenlerle sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla anayasada sayılan temelli kapatma nedenlerini aşan SPK’nundaki kapatma hallerinde bu yaptırım uygulanacaktır. 2- Bu doğrultuda 4778 SK ile SPK’nun 104. maddesi değiştirilmiş ve diğer nedenlerle (anayasada sayılan nedenler haricindekiler) kapatma yaptırımı kaldırılarak, yerine devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakma yaptırımı getirilmiştir. Kanun maddesindeki bu değişiklik üzerine, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) aleyhinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı tarafından SPK’nun 104. maddesi uyarınca 23 Ekim 2002 yılında açılan kapatma davası, “hazine yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakma” davasına dönüştürülmüştür. 25 Mart 2003 tarihli **NTV Haber Bülteni**. Bu davadan çıkan sonuca göre, yaptırımın uygulanışı belirlenecektir. Bu değişiklik öncesinde bir partinin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının ihtarına uymaması kapatma yaptırımı ile cezalandırılmaktaydı. 1994 yılında Demokrat Parti, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının parti adının değiştirilmesi için yaptığı ihtar uymamış ve Anayasa Mahkemesi tarafından SPK’nun 104. maddesine aykırılıktan dolayı kapatılmıştır (E. 94/1, K. 94/3, K.T. 13.9.1994)

⁵ Burhan KUZU, "1961 ve 1982 Anayasalarında ve Bunlara İlişkin Siyasi Partiler Kanunlarında Siyasi Parti Kavramı, Kuruluşu ve Kapatma Rejimi (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)", **İÜHFİM**, C. LII, S. 1-4 (Ord. Prof. Dr. Sulhi DÖNMEZER’e Armağan), 1987, s. 155.

3- *Yabancı devletlerden, uluslar arası kuruluşlardan ve Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi olarak yardım alan siyasi partiler temelli olarak kapatılır. (m. 69/10)*

Anayasada, siyasi partilerin ticari faaliyetlerle uğraşmaları ile temelli kapatılmış olan bir siyasi partinin yeniden başka bir adla kurulması durumunda ne gibi bir yaptırım uygulanacağı açıkça belirtilmemiştir. Dolayısıyla, siyasi partilerin kapatılma nedenleri 69. maddede belirtilen üç halle sınırlıdır.

Siyasi partilerin yabancı devlet veya kişilerden maddi yardım almasından ötürü bir kapatma davası şimdiye kadar açılmış değildir.⁶ Anayasa Mahkemesi'ne intikal ederek kapatma ile sonuçlanan davalar, genellikle siyasi partilerin yasak eylemlere odak olması veya program ve tüzüklerinin anayasada belirtilen ilkelere aykırılığı nedeniyle olmuştur.

1. Anayasada Belirtilen İkelere Aykırı Tüzük, Program ve Eylem

Anayasada temel hak ve özgürlükler söz konusu olduğunda, hassasiyetle korumaya alınan; devletin oluşumunda ve devamında temel olarak kabul edilen birtakım ilkeler, siyasi parti özgürlüğünün sınırlarının belirlenmesinde ve kapatılmalarında önemli rol almaktadır. Anayasa Mahkemesi'nde görülen siyasi parti davalarına bakıldığında, siyasi partilerin kapatılma nedeni olarak; “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü”, “laiklik” ve “demokratik devlet” ilkelerinin öne çıktığı görülmektedir.

a) Devletin Ülkesi ve Milletiyle Bölünmez Bütünlüğü

“Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü” kavramı, 1961 Anayasası ile Türk hukuk düzenine girmiştir. Bu kavram, 1961 Anayasası'nda başlangıçta sadece dört maddede yer almışken; 1971 ve 1973 Anayasa değişiklikleri ile yer aldığı madde sayısı artırılmıştır.⁷ 1961 Anayasası'nda başlangıcından itibaren siyasi partilerin uyacakları esasları belirleyen 57. maddesi tarafından “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü” siyasi partilerin uyacakları esaslar arasında yer almaktadır. Bu esaslara uymayan partilerin temelli kapatılacağı belirtilmektedir.⁸

⁶ 7 Şubat 2003 tarihinde İçişleri Bakanlığı'nın Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na gönderdiği ve Anavatan Partisi'nin (ANAP) Türkiye'deki Alman vakıflarından (Konrad Adanuer) maddi yardım aldığı yönündeki raporla ilgili olarak; Başsavcı Sabih KANADOĞLU'nun ANAP hakkında soruşturma başlattığı ve aleyhinde kapatma davası açıldığı yönünde haberler, birkaç gün Türkiye gündemini meşgul etmişti. 27 Şubat 2003 günü, Ankara DGM'nde görülen Alman Vakıfları Davası'nda bütün sanıkların beraat etmesiyle Alman Vakıfları davası, böylelikle ANAP hakkındaki kapatma davası söylentisi sona ermiştir. www.ntvmsnbc.com, (erişim tarihi: 20.04.2003).

⁷ Mümtaz SOYSAL, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 12. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 119-120.

⁸ İlgili maddenin ilk hali ve değiştirilen şekli için bkz. Müjdat ŞAKAR, **1982 Anayasası ve Önceki Anayasalar**, 3. baskı, Beta, İstanbul, 1994, s. 228. Maddenin ilk halinin siyasi düşünce hürriyetini açıklama ve siyasi parti

“Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü” kavramı 1982 Anayasası’nda da sıkı bir biçimde ele alınmıştır. Bu kavram, değişik maddelerde birçok kez tekrar edilmiş; bütün hak ve özgürlüklerin üst sınırı kabul edilerek, idarenin ve tüm devlet organlarının yetkilerinin temeline konmuştur. Bu ilke adeta rejimin temel sınırlandırıcı ve yetkilendirici ögesi haline getirilmiştir.⁹

Anayasanın 4. maddesinde yer bulmasıyla, “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü” Anayasanın değiştirilemeyecek; değiştirilmesi teklif dahi edilemeyecek hükümleri arasındadır.¹⁰ Hak ve özgürlüklerin sınırlanmasında, dini inanış ve ayinlerin yerine getirilmesinde, basının, derneklerin, sendikaların ve siyasi partilerin uyması gereken temel ilkelerin başında “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü” yer almaktadır.¹¹

Siyasi parti kurma özgürlüğünü düzenleyen 68. maddenin 4. fıkrasında, siyasi partilerin tüzük, program ve eylemlerinin “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü”ne aykırı olamayacağı belirtilerek; özgürlüğün bu yöndeki sınırı peşin olarak belirlenmiştir. Ayrıca partilerin uyacakları esasları belirleyen 69. maddenin 5. ve 6. fıkralarında 68/4. maddeye atıfta bulunularak, tüzük ve programları bu ilkeye aykırı ve eylemleriyle bu ilkeyi ihlalin odağı haline gelmiş olan partilerin temelli kapatılacakları kesin hükme bağlanmıştır.

Siyasi partilerin uyacakları temel ilkelerden biri olması dolayısıyla, SPK’nda bu kavram üzerinde sıkça durulmuştur. Kanunun siyasi partilerle ilgili yasakları düzenleyen dördüncü kısmının ilk maddesi olan 78. maddenin (a) bendinde siyasi partilerin, “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü”ne aykırı amaç ve faaliyet içinde bulunamayacağı açıkça belirtilmiştir.

Bu düzenlemeler, yasa koyucunun “devletin bölünmezliği” hususundaki hassasiyetini kuvvetli bir biçimde ortaya koymaktadır. Zira, doğrudan “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü” kavramı geçmese dahi, içerisinde “bütünlük-birlik-teklik” vurgusunun olduğu bir çok hüküm, SPK’nun diğer maddelerinde emredici ve yasaklayıcı bir nitelikte,

hürriyeti bakımından değerlendirmesi için bkz. Bülent TANÖR, **Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası**, Öncü Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 153-154.

⁹ Mete KAYNAR, **Devletin Ülkesi ve Milleti**, Maki Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 10-11.

¹⁰ ÖZDEP aleyhinde açılan kapatma davasının iddianamesinde şu ifadeye yer verilmektedir: “Toplumun siyasal bakımdan örgütlenmiş şekli olan devletin kendisine ve dolayısıyla topluma yönelebilecek tehditlere karşı varlığını koruma endişesinin bir ifadesi niteliğindeki, devletin ülkesi ve ulusuyla bölünmezliği ilkesi konusunda Anayasa’nın gösterdiği duyarlılık bu söylenenlerle kalmamış, 4. maddesinde bu ilkeyi içeren 2. ve 3. maddelerin değiştirilemeyeceği, değiştirilmesinin teklif edilemeyeceği kuralını getirmiş...” (E. 1993/1, K. 1993/2, K.T. 23.11.1993).

¹¹ KAYNAR, s. 12-13.

sıkça yer almaktadır. 79. maddenin (c) bendinde, siyasi partilerin yabancı kişi ve kuruluşlardan yardım alması yasaklanırken, onların “Türkiye’nin bağımsızlığı ve ülke bütünlüğü” aleyhindeki karar ve faaliyetlerine katılmayacakları belirtilmektedir. 80. madde, “devletin tekliği ilkesinin korunması” başlığını taşımakta ve siyasi partilerin “teklik” ilkesini değiştirme amacı güdemeyecekleri vurgulanmaktadır. 81. madde de ise siyasi partilerin “dil, din, ırk, mezhep veya kültür” ayrımı gözeterek azınlık yaratması veya azınlıklar yaratarak “millet bütünlüğü”nü bozma amacı gütmeleri yasaklanmıştır. 82. maddede siyasi partiler, “bölünmez bir bütün olan ülkede” bölgecilik ve ırkçılık amacını güdemezler ve bu amaca yönelik faaliyette bulunamaz denmektedir.

“Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü” konusundaki Anayasanın ve SPK’nun sıkı tutumu, siyasi parti kapatma davalarında Anayasa Mahkemesi’nin içtihatlarını da etkilemektedir. Anayasa Mahkemesi’ne şimdiye kadar intikal etmiş olan siyasi parti kapatma davalarının çoğu bu ilkeye aykırılık nedeniyle açılmış ve Anayasa Mahkemesi çok katı bir yorum ile açılan davalarda siyasi partilerin hemen hemen tümünde bu ilkeye aykırılık tespit etmiştir. Denilebilir ki; Anayasa Mahkemesi, siyasi parti kapatma davalarında kararlar için ortak gerekçeler oluşturduğu bu şablonu kullanmaktadır.¹² Anayasa Mahkemesi, ülke (toprak) ve millet (nüfus) bütünlüğünü koruma doğrultusunda bir sistem geliştirmiş ve bunu “Devlet ‘TEK’dir, ülke ‘TÜM’dür, ulus ‘BİR’dir” şeklinde formüle etmiştir. Bu formül, TBKP, Sosyalist Parti, HEP, ÖZDEP, DEP ve Sosyalist Birlik Partisi¹³ ile ilgili kapatma davalarında kullanılmıştır.

“Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü”; “ülke bütünlüğü” ve “millet bütünlüğü” unsurlarından oluşmaktadır.¹⁴ Ülke bütünlüğü, dışa yönelik olarak; ülke bağımsızlığının korunmasını ve vatan toprağının devredilemez oluşunu gerektirir. Ülke bütünlüğü içe yönelik olarak da üniter yapının korunmasını (doğal olarak federal veya üniter yapıyı bozar nitelikte benzer bir devlet modeli savunmamayı) ve bölgecilik güderek

¹² Yusuf Şevki HAKYEMEZ, **Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası**, Seçkin, Ankara, 2000, s. 224-225.

¹³ Bu davaların kararları için sırasıyla bkz. **AYMKD**, S. 27/2, s. 965 (E. 1990/1, K. 1991/1, K.T. 16.7.1991); **AYMKD**, S. 28/2, s. 803 (E. 1991/2, K. 1992/1, K.T. 10.7.1992); **AYMKD**, S. 29/2, s. 1166 (E. 1992/1, K. 1993/1, K.T. 14.7.1993); **AYMKD**, S. 30/2, s. 912-913 (E. 1993/1, K. 1993/2, K.T. 23.11.1993); **AYMKD**, S. 30/2, s. 1199 (E. 1993/3, K. 1994/2, K.T. 16.6.1994); **AYMKD**, S. 33/2, s. 629 (E. 1993/4, K. 1995/1, K.T. 19.7.1995).

¹⁴ ÖZDEP aleyhinde kapatma davasının iddianamesinde; “Devletin ülkesiyle bölünmez bütünlüğü, onun dışa karşı bağımsızlığının ve ülke bütünlüğünün sağlanması ve korunması demektir. Ulusuyla bölünmezliği ise, herhangi bir azınlığın meydana gelmesinin önlenmesi, bölgecilik ve ırkçılığın yasaklanması anlamına gelir.” şeklindeki ifadeyle konu özetlenmiş olmaktadır. **AYMKD**, S. 30/2, s. 853 (SP. 42 Hz. 1993/10). Konunun ayrıntısı için bkz. HAKYEMEZ, **Militan Demokrasi Anlayışı**, s. 203-207; ayrıca s. 224-235; SOYSAL, s. 119-125.

bölücülük yapmamayı öngörmektedir.¹⁵

Bölünmezliğin devlet yapısı bakımından hukuki sonucu; tek olan egemenliğin, ulus ve ülke bütünlüğünden oluşan tek bir devlet yapısıyla bütünleşmesidir. Federal bir devlet, kendine ayrılan egemenlik hakkını kullanan federe devletler ile bunların bir kısım egemenlik haklarını devrettikleri bir üst yapıdan oluşur. Bu durumda bölünmezlik ilkesi gereği, üniter yapı (ulus devleti) dışında bir devlet yapısı önermek olanaksızdır. Bu nedenle herhangi bir siyasi parti Türkiye’de federal sistemin kurulmasını savunamaz.¹⁶ Anayasa Mahkemesi, Sosyalist Parti için verdiği kapatma kararında bu görüşü açıkça ortaya koymuştur: “Gerçekte olmayan bir insan hakkı sorunu ileri sürülerek, devleti parçalamaya yönelik bir girişime, azınlık bulunduğu bahanesi dayanak yapılamaz. Tekil devlet esasına göre düzenlenen Anayasa’da federatif devlet sistemi benimsenmemiştir. Bu nedenle siyasi partiler, Türkiye’de federal sistem kurulmasını savunamazlar.”¹⁷

Millet (ulus) bütünlüğü içinde; tek ulusun varlığını kabullenme, azınlıkların varlığını reddetme ve Türk dili ve kültürü dışındaki dil ve kültürlerin yüceltilmemesi yer almaktadır.¹⁸

1961 Anayasası’nın 54. maddesi, “Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür” diyerek, Türk milletinden sayılmak için vatandaşlık dışında başka bir unsura yer vermeden, hukuki anlamda millet bütünlüğünün özünü ortaya koymuştur.¹⁹ 1982 Anayasasının vatandaşlığı düzenleyen 66/1. maddesinde bu ifadenin aynısı kullanılmıştır. Anayasanın ulus kavramına bakışı, “Atatürk Milliyetçiliği” kavramıyla, cumhuriyetin niteliklerinin belirlendiği 2. maddesinde ortaya konmuştur. Atatürk milliyetçiliği, milliyetçiliği reddeden akımlara karşı olduğu gibi, ırkçılığa, şovenizme ve saldırganlığa karşıdır. Millet kavramının tanımında; dil, din, ırk, mezhep gibi objektif kriterler yerine; ortak ve zengin bir kültür mirasına sahip olmak, beraber yaşama isteği içinde olmak, bu istekte samimi ve sahip olunan ortak mirasın korunmasında aynı iradeye sahip insanların birleşmesi,

¹⁵ SOYSAL, s. 121; HAKYEMEZ, **Militan Demokrasi Anlayışı**, s. 203-205; ayrıca s. 224-231.

¹⁶ Ergun ÖZBUDUN, **Türk Anayasa Hukuku**, 4. baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s. 68. SOYSAL, bu hususta daha da ileri gitmekte ve Avrupa Birliği gibi yalnızca belli konularda üst egemenlik kullanan devletler üstü kuruluşları girmenin, bölünmezlik ilkesine ters düştüğünü savunmaktadır. SOYSAL, s. 121-122.

¹⁷ **AYMKD**, S. 28/2, s. 804 (E. 1991/2, K. 1992/1, K.T. 10.7.1992). Anayasa Mahkemesi’nin federal devlet hususundaki bu katı tutumuna karşın, aynı kapatma davasında karşıoy kullanan Yılmaz ALİFENDİOĞLU; ilgili siyasi partinin önerisinin Türk ve Kürt halkının ayrı ayrı kuracakları iki federe devletin bir federal devlet çatısı altında birleştirmek olduğunu; bunun siyasi partinin bir çözüm olarak ileri sürdüğünü ve ancak siyasi çoğunluğu sağlayarak iktidara geldiğinde uygulayabileceğini belirterek; ayrı halklar için federal devlet yapısı içinde birlikte yaşam, bütünlük ve birliktelik önerisinin “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü”nü bozma amacı güttüğü kanısına varılamayacağını belirtmiştir. **AYMKD**, S. 28/2, s. 825.

¹⁸ HAKYEMEZ, **Militan Demokrasi Anlayışı**, s. 205-207; ayrıca s. 231-235.

¹⁹ Erdoğan TEZİÇ, **100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Partiler)**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 145.

şeklinde sübjektif kriterlere yer veren bir milliyetçiliktir.²⁰

Aynı anlayışı taşıyan SPK'un 81. maddesinde siyasi partilerin ülkede, milli veya dini kültür, mezhep, ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri sürmeleri; Türk dili ve kültüründen başka dil ve kültürlerin geliştirilmesi yoluyla azınlık yaratarak millet bütünlüğünü bozmaları; 82. maddesinde bölgecilik veya ırkçılık amacı gütmeleri ve bu amaç doğrultusunda faaliyette bulunmaları yasaklanmıştır. SPK'nun 83. maddesinde siyasi partilerin, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep vb. ayrımlar gözetmeksizin herkesin kanun önünde eşit olduğu ilkesine aykırı amaç gütmeleri ve bu yönde faaliyette bulunmaları yasaklanmıştır.

Sonuç olarak ülke ve millet bölünmezliği; devletin tek yapılı olduğu ve çok uluslu olmadığı anlamındadır. Siyasi partiler, millet bütünlüğünü bozucu; vatandaşlar arasında etnik farklılıklardan dolayı ayrı toplum oluşturmalarına, ulusçuluk bilinci yaratarak millet bütünlüğünden ayrılmalarına yönelik amaç güdemeyeceklerdir.²¹

b) Laiklik

Laiklik, Latince "laicus" sözcüğünden türemiştir. İlk kullanıldıkları batı dillerinde "dine ya da kiliseye ait olmayan" anlamına gelmektedir. Dilimizde kullanılan şekli ise Fransızca'daki "laic" veya "laïque" sıfatıdır.²² Laiklik tabiri Türk hukuk sistemine 1924 Anayasası ile girmiştir. Anayasanın ilk halinde 2. maddesinde "Türkiye Devletinin dini İslam'dır..." ifadesi yer almaktaydı. 05 Şubat 1937 tarih ve 2115 SK ile "laiklik" Türkiye Cumhuriyeti'nin nitelikleri arasında yer almıştır.²³

Laik devlet ilkesinin cumhuriyetin temel nitelikleri arasında yer verilmesine, 1961 ve 1982 Anayasasında devam edilmiş; her iki anayasa laiklik ilkesini sıkı bir korumaya almıştır. 1982 Anayasası'nda laiklik ilkesine, 4. maddeye göre değiştirilemeyecek hükümler arasında yer verilmiştir.

Anayasalarda laiklik ilkesinin güvenceye alındığı maddeler, din ve vicdan

²⁰ SOYSAL, s. 118; ÖZBUDUN, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 52.

²¹ TEZİÇ, **Siyasi Partiler**, s. 145.

²² Özkan TİKVEŞ, **Teorik ve Pratik Anayasa Hukuku**, DEÜHF Yayınları, İzmir, 1982, s. 246; SOYSAL, s.172. ÖZDEP aleyhindeki kapatma davasında, laikliğin iki anlamı üzerinde durulmaktadır. Laiklik öncelikle anayasa tarafından da koruma altına alınmış olan din ve vicdan özgürlüğüdür. Laiklik ilkesinin ikinci anlamı din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır. Buna göre, laik bir devlette belirli bir devlet dininin olması söz konusu değildir; yani devlet herhangi bir dini resmi devlet dini olarak bireylere empoze edemez. Devlet bütün inanç sahiplerine ayırım yapmaksızın, eşitlik ilkesine uygun biçimde davranır. Devlet kurumlarıyla din kurumları arasında bir ayrılık mevcuttur; devletin siyasal örgütlenmesi içinde herhangi bir dinsel makamın yer almaması ve dinin bir kamu hizmeti karakteri taşıması gerekmektedir. **AYMKD**, S. 30/2, s. 856.

²³ ŞAKAR, s. 272.

özgürlüklerini düzenleyen maddelerdir. 1961 Anayasasının 19. maddesine benzer ifadelerle, 1982 Anayasasının 24. maddesinde “Din ve Vicdan Hürriyeti”ne yer verilerek; kişilerin her türlü inanç ve kanaatleri serbest bırakılmış, inançlar her türlü baskı ve kınanmaya karşı korunmuştur. Bu maddeler ile devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzeninin kısmen de olsa din kurallarına dayandırılması; inançların istismarı ve bunlardan menfaat elde edilmesi gerek gerçek, gerekse tüzel kişilikler için yasaklanmıştır. 1961 Anayasası’nın 19. maddesinin son fıkrasında, sayılan yasağa uymayan siyasi partilerin Anayasa Mahkemesi tarafından temelli kapatılacağı hükme bağlanmıştır.²⁴ 1982 Anayasası’nda ise böyle bir hüküm yer almamaktadır. Ancak siyasi partiler, maddede özellikle zikredilmemiş olsa da tüzel kişiler olmaları nedeniyle doğrudan yasak kapsamındadırlar.

1982 Anayasası’nın siyasi parti özgürlüğü ve bunun sınırlarını belirleyen 68. maddesinin 4. fıkrasında siyasi partilerin tüzük, program ve faaliyetlerinin laiklik ilkesine aykırı olamayacağı belirtilmiş olup; 69/6. maddesinin bu fıkraya atıfla laiklik ilkesine aykırı eylemde bulunan partilerin temelli kapatılacağı hükme bağlanmıştır.

Ayrıca 1961 Anayasası’nın 153. maddesinde olduğu gibi, 1982 Anayasası’nın 174. maddesinde “Devrim Kanunlarının Korunması” başlığı ile laiklik ilkesi korunmaya çalışılmıştır. Burada devletin laik niteliğini koruma amacı taşıdığı belirtilen ve Devrim Kanunları olarak adlandırılan yedi adet kanun ile Medeni Kanuna ait bir madde sayılmıştır.²⁵

Anayasada laikliğin korunmasına dair gösterilen hassasiyetin aynısını, Siyasi Partiler Kanunu’nda, görmek mümkündür. Siyasi partilerle ilgili yasakları belirleyen kısmında, “Atatürk İlke ve İnkılaplarının ve Laik Devlet Niteliğinin Korunması” başlığına ayrıca yer verilmiştir. 84. maddede anayasanın 174. maddesindeki hükmün aynısına yer verilerek, siyasi partilerin burada sayılan kanunlara aykırı amaç güdemeyecekleri ve faaliyette bulunamayacakları kesin hükme bağlanmıştır.

SPK’nun 86. maddesine göre, siyasi partiler, cumhuriyetin laik niteliğinin değiştirilmesi ve halifeliğin yeniden kurulması amacını güdemezler ve bu amaca yönelik

²⁴ Konunun ayrıntısı için bkz. TİKVEŞ, s. 446.

²⁵ Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarmak ve Türkiye Cumhuriyetinin laiklik niteliğini korumak isteyen kanun ve kanun hükümleri şunlardır: 3 Mart 1340 tarih ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu, 25 Teşrinisani 1341 tarih ve 671 sayılı Şapka İktisası Hakkında Kanun, 30 Teşrinisani 1341 tarih ve 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun, 17 Şubat 1926 tarih ve 743 sayılı Türk Kanununun Medenisiyle kabul edilen, evlenme aktinin evlendirme memuru önünde yapılacağına dair medeni nikah esası ile aynı kanununun 110. maddesi, 20 Mayıs 1928 tarih ve 1288 sayılı Beynelmilel Erkamin Kabulü Hakkında Kanun, 1 Teşrinisani 1928 tarih ve 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun, 26 Teşrinisani 1934 tarih ve 2590 sayılı Efendi, Bey, Paşa gibi Lakap ve Unvanların Kaldırıldığına Dair Kanun ile 3 Kanunuevvel 1934 tarihli ve 2596 sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun.

faaliyette bulunamazlar. 87. maddeye göre ise, devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla dince kutsal sayılan şeyleri istismar edip, kötüye kullanamazlar. Kanunun 88. maddesi, siyasi partilerin dini gösteri tertiplemesini ve parti sıfatıyla düzenlenen ayin ve törenlere katılmasını men etmektedir.

Anayasanın laiklik ilkesinin korunması amacıyla ortaya koyduğu bir başka sistem, “Diyanet İşleri Başkanlığı”na genel idare içinde yer vermesidir. 3 Mart 1924 yılında Halifelik ve buna bağlı olarak Şeriye Vekaleti’nin kaldırılmasının ardından Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı, İslam dininin inanç ve ibadete dair işlerini yürütmek ve din kurumlarını idare etmekle görevlendirilmiştir. Laik bir devlette, din işlerine bakmakla görevli bir kuruluşun devlet yapısı içinde yer alması eleştirilmesine karşın, 1961 ve 1982 Anayasasında durum değişmemiştir. Mevcut yapılanma, Türk devriminin özelliklerine uygun bir laikliğin, emin yollardan gerçekleştirilmesi şeklinde yorumlanmaktadır.²⁶

Anayasanın getirdiği bu sisteme bağlı olarak, SPK’nun 89. maddesinde siyasi partilerin, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncelerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinen Diyanet İşleri Başkanlığı’nın genel idare içinde yer almasına ilişkin olan Anayasanın 136. maddesine aykırı amaç güdemeyecekleri hükme bağlanmıştır.²⁷

c) Demokratik Devlet

Demokratik devlet ilkesi, Anayasanın 2. maddesinde cumhuriyetin temel nitelikleri arasında sayılan ve Anayasanın 4. maddesi ile değiştirilemeyecek, değiştirilmesi teklif dahi edilemeyecek hükümleri arasında yer almaktadır.

“Demokratik devlet” ilkesi, esas olarak çok geniş bir anlam taşıyan ve içinde çok

²⁶ SOYSAL, s. 173-174. Eleştiri için bkz. Mustafa ERDOĞAN, **Anayasa ve Özgürlük**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2002, s. 131: “(Anayasanın 136. maddesindeki ana fikir) Devletin İslam dinini din olmaktan ziyade ulusal bütünleşmenin bir aracı olarak gördüğüdür. Anayasa koyucu İslamı önce laikleştirmekte sonra da onu açıkça Türkiye’nin milli ‘ethos’unun bir parçası haline getirmekte, adeta ‘millileştirmekte’dir. Gerçek bir din ve devlet ayrılığı yoktur. Aksine anayasa ikisinin alışılmadık bir kaynaşımını öngörmektedir. Sonuç olarak, devlet din işlerini ‘laiklik ilkesi doğrultusunda’ yerine getirileceğinde ısrar etmekle sadece dini laikleştirmiş olmamakta, aynı zamanda paradoksal olarak İslamı toplumsal bütünleşmeyi ve siyasi meşruluğu sağlamakta kullanmaktadır.”

²⁷ Anayasa Mahkemesi başlarda, laiklik ilkesinin korunmasında çok önemli saydığı “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın genel idare içindeki yerinin korunması” hükmü gereğince, laik görüşleri su götürmeyen, ancak laikliğin korunmasında Diyanet İşleri Başkanlığı dışında alternatif öneren bir parti olan ÖZDEP’i kapatmıştır. **AYMKD**, S. 30/2, s. 927. Anayasa Mahkemesi bu paradoksal duruma bir son vererek, SPK’nun 89. maddesine aykırı olarak Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kaldırılmasını isteyen Demokratik Barış Hareketi Partisi’nin kapatılmasını reddetmiştir. (E. 1996/3, K. 1997/3, KT. 22.5.1997) Zühtü ARSLAN, "Anayasa Mahkemesi'nin Siyasal Partiler Politikası: 'Ve çağı'nda 'Ya-ya da'cı Yaklaşımın Anakronizmi Üzerine Bir Deneme", **Liberal Düşünce Dergisi**, S. 22, 2001, s. 11.

sayıda unsur barındıran bir kavramdır. Anayasanın 5. maddesinde “Devletin temel amaç ve görevleri” arasında demokrasiyi korumak yer almaktadır. Zira, demokratik devlet, demokrasinin hakim olduğu devlet demektir. Demokratik devletin unsurları; seçim ve temsil, genel ve eşit oy hakkı, çoğunluğun yönetimi, azınlığın korunması ve çoğunluğun sınırlanması, bireylerin devlete karşı temel haklara sahip olması ve bireylerin kanun önünde eşitliği olarak sıralanmaktadır.²⁸ Anayasa “demokratik devlet” kavramını kullansın ya da kullanmasın, bir çok maddesinde bu ilkeyi güvenceye alan tedbirler öngörmektedir.

Anayasanın 68/4. maddesinde, siyasi partilerin tüzük ve program ile eylemlerinin; insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik cumhuriyet ilkelerine aykırı olamayacağı ve siyasi partilerin sınıf veya zümre diktatörlüğü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamayacakları hükme bağlanmıştır. Esasında tüm bu yasaklar, demokratik devlet ilkesine sığdırılabilecek niteliktedir. Madde metninde sadece, siyasi partilerin tüzük, program ve eylemlerinin demokratik devlet ilkesine aykırı olamayacağının belirtilmesiyle yine bütün bu yasaklar kastedilmiş olacaktır.²⁹

Kanun koyucu Siyasi Partiler Kanunu’nda siyasi partilere yasaklar koyarken, ilk olarak demokratik devlet düzeninin korunmasıyla ilgili yasaklara yer vermiştir. Kanun koyucunun cumhuriyetin ve demokratik devletin temel nitelikleri olarak kabul ettiği uzunca bir ilkeler silsilesine aykırı davranış, “yasak” olarak 78. maddede yerini almıştır. Bu yasaklar; egemenliğin millete ait olduğu ve bunun anayasada belirtilen yetkili organları eliyle kullanılabilmesi esasını değiştirmek; Türk Milletine ait olan egemenliğin kullanılmasının belli bir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılmayacağı hükmünü değiştirmek; seçimler ve halkoylamalarının serbest, eşit, gizli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre, yargı yönetim ve denetimi altında yapılması esasını değiştirmek; temel hak ve hürriyetleri yok etmek; dil, ırk, renk, din ve mezhep ayrımı yaratmak vb ayrılıkçı görüşe dayanan bir devlet düzeni kurmak; sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini veya zümre egemenliğini veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlama ve bu yönde faaliyette bulunmaktır.

Bu yasaklar içinde demokratik devlet açısından en önemlisi, sınıf veya zümre diktatörlüğü ya da her türlü diktatörlüğü savunan partilerin yasaklanmasına ilişkin olanıdır.³⁰

²⁸ SOYSAL, s. 179-182.

²⁹ HAKYEMEZ, **Militan Demokrasi Anlayışı**, s. 217.

³⁰ HAKYEMEZ, **Militan Demokrasi Anlayışı**, s. 218.

Çok partili sistem, demokratik düzenin temel unsurlarından biridir. Bütün sınıflara partiler yoluyla örgütlenme ve iktidar yarışına katılabilme imkanı tanınmaktadır. İktidar yarışının açık ve serbest yapıldığı demokratik toplumda, iktidara geldiği anda öteki bütün partileri siyasal hayattan kaldırmayı ve tek partili rejim kurmayı amaçlayan partiler yasaklanmaktadır.³¹ Demokratik bir rejimde sınıf esasına dayanan bir partinin kurulmasında ve bu partinin iktidara gelmesinde herhangi bir mani yoktur. Anayasanın 10. maddesinde hiçbir sınıfa ayrıcalık tanınamayacağı belirtilerek, toplumsal sınıfların varlığı anayasa tarafından zımnen kabul edilmektedir. Demokratik kurallar içersinde bir sınıf partisinin iktidara gelmesi; yani “sınıf iktidarı” demokrasi ile çelişmez. Anayasa Mahkemesi, sınıf iktidarını amaçlamayı yasaya aykırı bulmamıştır.³² Anayasanın yasaklamış olduğu ise “sınıf tahakkümü”dür. Sınıf tahakkümü, hukukla ve özgürlüklerle sınırlı olmamak, iktidarı başka hiçbir organ ve toplumsal güçle paylaşmamak ve başka sınıfların iktidar olma yollarını kapatmaktır. Demokrasilerde bütün sınıfların ekonomik ve siyasal alanda örgütlenme ve iktidar üzerinde etkili olabilme imkanı vardır ve herhangi bir sınıfın baskısı demokratik düzene aykırıdır.³³

2. Yasak Eylemlerin İşlendiği “Odak” Olma

Anayasa koyucu, siyasi partilere çalışmalarında sınırsız bir özgürlük tanımamış ve onların ülke zararına olabilecek çalışmaların odağı haline gelme olasılığını öngörerek, bu gibi hallerde kapatılabileceklerini kabul etmiştir.³⁴

“Odak olma” kavramı, 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nda yer almış olmasına rağmen, 1982 Anayasası ile 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun ilk halinde yer almamıştır. 1986 yılında 3270 SK ile “odak olma” kavramı SPK’na dahil edilmiştir. Siyasi partilerin kanunsuz siyasi faaliyetlere odak (mihrak) olması, 1995 değişiklikleriyle ilk kez anayasaya konu edilmiş; 2001 yılında 4709 SK ile Anayasanın 69. maddesinin 6. fıkrasına eklenen bir cümle ile hangi hallerde siyasi partilerin “odak” haline geleceği saptanmıştır. Buna göre;

³¹ TEZİÇ, **Siyasi Partiler**, s. 141. Bu konuda tartışmalar için bkz. Doğu PERİNÇEK, **Anayasa ve Partiler Rejimi**, 3. baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985, s. 229; HAKYEMEZ, **Militan Demokrasi Anlayışı**, s. 218.

³² Ayrıntı için bkz. PERİNÇEK, **Anayasa ve Partiler Rejimi**, s. 231; HAKYEMEZ, **Militan Demokrasi Anlayışı**, s. 218. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından hakkında, sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini savunmak ve yerleştirmeyi amaçlamak savıyla kapatma davası açtığı TBKP, savunmasında “egemenlik” ve “iktidar” kavramları arasındaki farkı vurgulamıştır ve TBKP’nin sınıf egemenliği değil, sınıf iktidarı amaçladığını ve bunun yasalara aykırı olmadığını belirtmiştir. **AYMKD**, S. 27/2, s. 901-905. Anayasa Mahkemesi ise kararında eski içtihatlarla atıfta bulunarak, “iktidar” ile “egemenlik” kavramlarını birbirinden ayırmak gerektiğini, TBKP’nin iktidarı amaçlamasının, Anayasanın 6. maddesindeki millet egemenliği ilkesine aykırı düşmeyeceğine ve kapatma isteminin reddine karar vermiştir. **AYMKD**, S. 27/2, s. 947-949.

³³ PERİNÇEK, **Anayasa ve Partiler Rejimi**, s. 228-230.

³⁴ KUZU, "1961 ve 1982 Anayasalarında...", s. 172.

“...Bir siyasi parti, bu nitelikteki fiiller o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği ve bu durum o partinin büyük kongre ve genel başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya Türkiye Büyük Millet Meclisindeki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca zımnen veya açıkça benimsendiği yahut bu fiiller doğrudan doğruya anılan parti organlarınca kararlılık içinde işlendiği taktirde, söz konusu fiillerin odağı haline gelmiş sayılır.”

Bu değişiklik ile “suç odağı” olma hali somut kriterlere bağlanmış, böylelikle bir veya daha fazla kişinin eylemleri nedeniyle siyasi partinin kapatılmasının önüne geçilmek istenmiştir. Bu durumda partilerin kapatılması daha da zorlaşmaktadır.³⁵

“Odak olma” hususunda SPK’ndaki düzenlemeler, anayasanıkinden bir adım önde gitmiştir. Zira, 1999 SPK değişiklikleri ile 103. maddenin 2. fıkrasında yeniden tanımlanan “odak olma hali”, 2001 değişiklikleri ile Anayasaya girmiştir.³⁶ Yapılan anayasa değişikliğinden önce bir siyasi partinin, bir veya daha fazla üyesinin yaptığı yasak eylemden dolayı Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması mümkün idi. Zira, siyasi partilerin “suç odağı” olması somut kriterlere bağlanmamıştı ve “odak olma hali”nin tespiti Anayasa Mahkemesi’nin takdirine bırakılmıştı.³⁷

³⁵ Birsen GÖKÇE, "2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin Sosyal, Ekonomik ve Siyasal Yönden Değerlendirilmesi", **Anayasa Yargısı**, S. 19, (basım yeri yok), 2002, s. 9.

³⁶ Anayasa Mahkemesi, SPK’nun 103/2. maddesinde yer alan odak olma kriterlerini; 1995 yılında anayasal bir kural ile odak olma halini tespit yetkisinin kendisine verilmesinden sonra, açılan siyasi parti kapatma davasında Anayasaya aykırı bularak iptal etmiştir. **Anayasa Mahkemesi’nin RP Hakkındaki Gerekeçli Kararı**, Alkım, İstanbul, 1998, s. 1-12 (E. 1998/2 K. 1998/1 KT. 9.1.1998). Bunun nedeni, kanunda (m. 103/2’nin eski hali) yer alan “odak olma” halinin varlığı için parti üyelerinin, TCK’nun 141., 142. ve 163. maddelerindeki fiillerden hüküm giymiş olma koşulunun, bu maddelerin kaldırılmış olması nedeniyle artık sağlanamayacağı; ayrıca anayasa değişiklikleri ile “odak olma” koşullarını belirleme yetkisinin Anayasa Mahkemesine verilmiş olmasıdır. Verilen iptal kararının ardından Kanuna eklenen benzer hüküm Fazilet Partisi ile ilgili açılan davada Anayasa Mahkemesi tarafından yeniden iptal edilmiştir. **AYMKD**, S. 37/2, s. 1462. Bu maddenin ikinci kez iptalinin gerekçesi, “odak olma” koşullarında yasak eylemlere açık veya kapalı bir şekilde destek vermiş olması gereken organlar arasında “genel başkan”ın sayılmamış olmasıdır. Anayasa Mahkemesi’ne göre, fıkrada sayılan parti organları tarafından yasak eylemlerin kararlılıkla işlenmesi halinde bu organlar arasında genel başkanını saymamak, onun eylemlerini herhangi bir üyenin eylemleriyle eşdeğer tutmaktır. Zira, genel başkanın bu organlar arasında sayılmaması, partinin yasak eylemlerin işlendiği odak haline geldiğinin saptanması, olanaksızlığa varan bir zorluk içermektedir. Bu iptal kararının ardından yasa metnine “genel başkan” ifadesi ilave edilerek, 2001 yılında Anayasaya eklenmiştir. Böylece bir partinin kapatılmasının hangi koşullarda olacağı Anayasa Mahkemesi tarafından tespit edilirken, aynı zamanda Anayasa Mahkemesi’nin anayasada yer alan bu kritere uygun olarak denetim yapma imkanı doğmuştur. Ayrıntı için bkz. Yusuf Şevki HAKYEMEZ, "2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin Siyasal Parti Özgürlüğü Üzerindeki Etkileri Siyasal Parti Özgürlüğü Üzerindeki Etkileri", **Anayasa Yargısı**, S. 19, (basım yeri yok), 2002, s. 561-562. Maddenin eski halinin değerlendirmesi için bkz. Mehmet TURHAN, "Siyasi Parti Kapatma Davaları", **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 17, 1997, s. 380-381; maddenin yeni haline getirilen eleştiriler için bkz. Fazıl SAĞLAM, "2001 Yılı Anayasa Değişikliğinin Yaratabileceği Bazı Sorunlar ve Bunların Çözüm Olanakları", **Anayasa Yargısı**, S. 19, (basım yeri yok), 2002, s. 301.

³⁷ Anayasa Mahkemesi, Refah Partisi kararında odak olma halinin nasıl belirleneceğini şu sözlerle anlatmıştır: “Bir siyasi partinin, yasak fiillerin işlendiği odak haline geldiğinin saptanması, yalnız tüzel kişiliğin faaliyetlerinin değil, üyeler tarafından yürütülen faaliyetlerin de incelenmesiyle olanaklıdır. Çünkü, “odak olma”

Siyasi partilerin yasaklanmış eylemlerin odağı haline geldiğinin ipuçları şöyle sıralanabilir:³⁸

- 1- Anayasaya aykırı fiillerin bir partinin üyelerince “yoğun” bir şekilde işlenmesi ve bu durumun o partinin yetkili organlarınca zımnen veya açıkça benimsenmesi.
- 2- Anayasaya aykırı fiillerin doğrudan doğruya bir partinin yetkili organlarınca “kararlılık” içinde işlenmesi.

3. Siyasi Partiler Kanunu’nda Parti Kapatma

Siyasi Partiler Kanunu’nda, siyasi partiler için öngörülen yasaklar, anayasanın sınırlı olarak saydığı yasakların çok üzerindedir. Üstelik, siyasi partilerin kapatılması için dava açılması gerektiren durumlar da anayasada sınırlanan kapatma nedenlerini aşacak biçimde düzenlenmiştir. Çünkü, bir yasağın kapatma gerektirip gerektirmemesine bakılmadan, SPK’nda yazılı tüm yasaklar için kapatma davası açılmıştır. 2003 yılında 4778 SK ile SPK’nun 100. maddesi değiştirilene kadar, bu kanunda yazılı bütün yasaklar için Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı’nın kapatma davası açması gerekmektedir.

SPK’nun 101. maddesi “Anayasadaki yasaklara aykırılık halinde partilerin kapatılması” başlığını taşımaktadır. Bu maddede Anayasa’nın 68/4., 69/6. ve 69/10. maddelerine aynen yer verilerek, siyasi partilerin kapatılacakları haller toplu bir biçimde ortaya konmuştur.

SPK’nun 102. maddesi, “Cumhuriyet Başsavcılığının isteklerine uyulmaması” başlığını taşımaktadır. Buna göre; siyasi partilerin faaliyetlerinin izlenmesi amacıyla Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından istenen bilgi ve belgeleri belirtilen süre içerisinde iletmeyen siyasi partiye ikinci bir yazı tebliğ edilir. Bu tebliğde tamamlanması istenilen eksikler giderilmediği takdirde partiye kapatma yahut devlet yardımından yoksun bırakma davası açılacağı bildirilir. Tebliğde bildirilen süre içerisinde eksikler tamamlanmaz ise Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, ilgili siyasi partinin kapatılması (veya devlet yardımından yoksun bırakılması) için Anayasa Mahkemesi’ne resen dava açabilir.³⁹ SPK’nda, anayasaya

durumunun oluşması için gerekli olan yasak eylemlerdeki nitelik ve nicelik ile bunların tekrarlarındaki kararlılık gibi öğelerin varlığı konusunda, milletvekillerinin Meclis içindeki ve dışındaki söz ve eylemlerinin tümü değerlendirilmedikçe sağlıklı bir sonuca ulaşılamaz.” **AYMKD**, S. 34/2, s. 1019.

³⁸ Bu konu için bkz. Yavuz ATAR, **Türk Anayasa Hukuku**, 2. baskı, Mimoza, Konya, 2002, s. 83.

³⁹ Mustafa KOÇAK, **Siyasal Partiler ve Türkiye’de Siyasi Parti Yasakları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002, s. 156-157. Ayrıca, SPK’nun 105. maddesi, “seçimlere katılmama sebebiyle kapatma” başlığını taşımaktaydı. Buna göre bir siyasi parti kurulduğu tarihten itibaren aralıksız iki dönem TBMM genel seçimlerine katılmadığı takdirde, ikinci genel seçimin yapıldığı tarihten itibaren bir ay içinde Cumhuriyet Başsavcılığı siyasi partinin kapanması için yazılı tebligatta bulunur; bu tebliğden itibaren üç ay içinde parti kapanma kararı almaz ise Cumhuriyet Başsavcılığının açacağı kapatma davası üzerine Anayasa Mahkemesi tarafından ilgili siyasi parti

aykırılık teşkil eden tek kapatma maddesi olan 102. madde, 2003 yılında 4778 SK ile SPK'nun 100. maddesinde, siyasi parti kapatma davalarının “anayasada belirtilen nedenlerle” açılabilceği hükmünün getirilmesiyle birlikte, zımnen hükümsüz hale gelmiştir.

B. ALMANYA

Almanya’da bir siyasi partinin kapatılabileceği haller, Anayasa’nın 21/2. maddesinde sayılmıştır. Avrupa Birliği ülkeleri arasında anayasasında siyasi parti yasağına yer veren tek ülke Almanya’dır. Almanya Federal Anayasa Mahkemesi tarafından bir siyasi partinin kapatılması için, parti taraftarlarının hür demokratik düzeni ihlal ve bertaraf etmeye veya Almanya’nın varlığını tehlike içine sokacak tutum ve davranışlara yönelmesi gerekir.⁴⁰

Siyasi partilerin kapatılmasındaki amaç; Alman Federal Anayasa Mahkemesi tarafından, hür demokratik devletin, kendisine yönelik hasmane amaçlara karşı koyması, savunma durumunda kalması ve temel düzene yönelik saldırıları savuşturmaya çalışması şeklinde açıklanmaktadır. Alman Federal Anayasa Mahkemesi şimdiye kadar, SRP ve KPD olmak üzere iki kez parti kapatmıştır. Alman Komünist Partisi 1967 yılında yeniden kurulmuş olmasına karşın, bu partinin kapatılması yönünde bir talepte bulunulmamıştır. Bu tarihten sonra anayasaya aykırı faaliyet gösteren, aşırı sağ ve aşırı sol kanattaki partilere siyasal hayatta “siyasi hoşgörü” ile bakılmış ve faaliyetlerine müsaade edilmiştir.⁴¹

1. Hür ve Demokratik Temel Düzenin Korunması

Federal Anayasa Mahkemesi içtihatlarına göre hür ve demokratik toplum düzeni; hiçbir şiddete veya keyfi davranışa yer vermeden, halkın doğrudan kaderini tayin prensibine dayanan, çoğulculuk iradesine uygun, hürriyetçi ve eşitlikçi bir düzendir.⁴²

Anayasa Mahkemesi’ne göre hür ve demokratik düzenin unsurları; anayasada somutlaşan insan hakları, kişi hürriyeti, halk egemenliği, kuvvetler ayrılığı, hükümetin sorumluluğu, idarenin hukuka bağlılığı, mahkemelerin bağımsızlığı, çoğunluk prensibi ve siyasi partilerin eşit şartlarda yarışmasıdır. Hür ve demokratik düzenin bütününe kayıtlanmak istenmesi ile sadece bir parçasının kayıtlanmak istenmesi arasında, anayasa

kapatılırdı. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih KANADOĞLU tarafından, 3 Kasım Genel Seçimleri’ne katılmadıklarından dolayı, SPK’nun 105. maddesi gereğince kapatılması gereken 7 siyasi parti aleyhinde açılan kapatma davasında; SPK’nun 105. maddesi Anayasa Mahkemesi’nce 1 Nisan 2003 günü, anayasaya aykırı bulunarak iptal edilmiştir. www.ntvmsnbc.com, (erişim tarihi: 20.04.2003).

⁴⁰ Şeref ÜNAL, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2. baskı, Ankara, 2001, s. 303.

⁴¹ ÜNAL, *AİHS İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri*, s. 303.

⁴² Coşkun SAN, *Bonn Anayasasına Göre Siyasi Partilerin Kapatılması*, Ankara, 1966, s. 25.

müeyyidesinin uygulanışı bakımından bir farklılık gözetilmemektedir.⁴³ Bu ilkenin parti kapatmak için uygulanmasında “amaç ile hareket edilmesi” şart koşulmaktadır. Yani, “amaç”ta bulunmak yeterli koşul değildir ve mutlaka bu amaç doğrultusunda bir fiilin varlığı gerekmektedir.⁴⁴

2. Federal Almanya Cumhuriyeti'nin Varlığının Korunması

Federal Alman Cumhuriyeti'nin varlığını tehlikeye düşürmeye yönelik partiler, “anayasaya aykırı” olarak nitelendirilmektedir. “Federal Alman Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürme” hükmü, sadece özgürlükçü temel düzeni ortadan kaldırmaya yönelik partileri değil, cumhuriyetin temel niteliklerini (federal niteliğini) değiştirmeye yönelik partileri de yasak kapsamına almaktadır. Zira devletin federal yapısı, anayasanın 79/3. maddesi uyarınca değiştirilemez hükümlerdedir. Bu durum, Alman Birliği'nin geleneksel federatif yapısını, üniter devlet yapısına dönüştüren nasyonal sosyalist düzene bir tepkinin ifadesidir. Almanya'da federalizm, özgürlükçü demokratik düzenin bir güvencesi olarak görülmektedir.⁴⁵

“Hür ve demokratik toplum düzenini kayıtlama veya bertaraf etme” hükmünden farklı olarak, Federal Cumhuriyet'in varlığının tehlikeye düşürülmesinin bir tehdit şeklinde belirmesi, hükmün uygulanması için yeterli olmaktadır.⁴⁶

II. SİYASİ PARTİLERİN KAPATILMA USULÜ

Siyasi partiler, içinde buldukları kendilerine has durumdan ötürü, bir çok ülkede sıradan derneklerden farklı olarak anayasa mahkemeleri tarafından kapatılmaktadırlar. Siyasi partilerin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması, esasında bu tartışılmamış bir konu değildir. Alman doktrininde siyasi parti kapatmanın idari bir işlem olması gerektiği hususunda görüş vardır. Buna göre, siyasi partilerin kapatılması kamu düzenini ve güvenini tehlikelerden korumak üzere devletin tanzim edici bir müdahalesi olduğuna göre; kamu düzenini korumakla görevli olan idarenin görev sahasına giren bir konuda, mahkemelerin yetkili sayılması kuvvetler ayrılığı prensibine aykırıdır. Bu sebeple siyasi partilerin kapatılması yürütme organına bırakılmalıdır ve bu kararın kanuni olup olmadığı konusunda partiler mahkemelere

⁴³ SAN, s. 25.

⁴⁴ TİKVEŞ, s. 485.

⁴⁵ Fazıl SAĞLAM, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Türkiye'de Kapatılan Partilere İlişkin Kararlarının Partiler Hukukuna Etkisi" **Anayasa Yargısı**, S. 16, 1999, s. 202.

⁴⁶ SAN, s. 26.

müracaat edebilmelidir.⁴⁷

Günümüzde yasama ve yürütme organlarının denetimi iktidar partisi veya partilerinin denetiminde olduğundan, parti kapatma yetkisinin yargı organına bırakılması en az sakıncalı çözüm olarak görülmüştür. Devletin bütünü temsil eden yargıya bu yetkinin verilmesi; devletin dayandığı sosyal güçler arasında denge sağlamak ve partilerin birbirlerini siyaset dışına atmalarını önlemek bakımından önemlidir.⁴⁸ Devlet yaşamında önemli rolleri olan siyasi partilerin anayasada düzenlenmelerinin ve kapatılmaları hakkındaki davaların anayasa mahkemeleri görülmesi, siyasi partilere sağlanmak istenen güvenceden kaynaklanmaktadır.⁴⁹

A. TÜRKİYE

Türkiye’de 1960 öncesi siyasi partiler hakkında açılan davalarda, Medeni Kanun ve Dernekler Kanunu hükümleri kıyasen uygulanmaktaydı.⁵⁰ 1961 yılına kadar siyasi partilerin kapatılması çok farklı organların kararlarıyla ve farklı yöntemler kullanılarak yapılmıştır. 1- Takriri Sükun Kanunu’na dayanarak Bakanlar Kurulu kararıyla kapatma, 2- Hükümet tarafından faaliyetlerine izin vermeme, 3- Bakanlar Kurulu kararıyla feshetme, 4- Sulh Ceza Mahkemesi kararıyla feshetme, 5- Asliye Hukuk Mahkemesi kararlarıyla feshetme şeklinde, beş ayrı siyasi parti, beş ayrı merciinin kararıyla faaliyetten men edilmiş veya kapatılmıştır.⁵¹

Gerek 1961 Anayasası’nda gerekse 1982 Anayasası’nda siyasi partilerin kapatılmasına

⁴⁷ SAN, s. 21-22. Bu konudaki tartışmaların ayrıntısı için bkz. TİKVEŞ, s. 441-444.

⁴⁸ PERİNÇEK, **Anayasa ve Partiler Rejimi**, s. 330.

⁴⁹ Mehmet TURHAN, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları", **Liberal Düşünce Dergisi**, S. 22, 2001, s. 16.

⁵⁰ Hacı Ali ÖZHAN, "Demokrasi, Siyasi Partiler ve Kapatma Davaları", **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 17, 1997, s. 411.

⁵¹ Bu partiler; 1925 tarihinde Şeyh Sait İsyanı üzerine çıkarılan Takriri Sükun Yasasına dayanılarak Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası; 1930 yılında komünist eğilimli olması nedeniyle hükümet tarafından faaliyetine müsaade edilmeyen Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Fırkası; 1931 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılan Ahali Cumhuriyet Fırkası; 1954 yılında din, mezhep ve tarikat esasına dayandığı için Ankara 4. Sulh Ceza Mahkemesi tarafından para cezasına mahkum edilerek feshine karar verilen Millet Partisi ve 1960 yılında Ankara 4. Asliye Hukuk Mahkemesi tarafından dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle feshedilen Demokrat Parti’dir. ODYAKMAZ, s. 232-233. Millet Partisi, bazı faaliyetleri ve 4. Büyük Kongresinde aldığı bazı kararlar nedeniyle, Savcılığın istemi üzerine, Ankara Sulh Ceza Mahkemesi tarafından, 26.1.1954 tarihinde kapatılmıştır. Kararın hüküm fıkrası şu şekildedir: “Siyasi bir cemiyet olan ve Cemiyetler Kanunu hükümlerine tabi bulunan Millet Partisinin mucip sebepli kararımızda tahlil ve izah olunduğu şekilde, kurulmuş ve programının 7., 12. ve 13. maddelerinin taşıdığı mana ve maksat yönünden din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan ve gayesini saklayan dernekler durumunda bulunduğu anlaşılmıştır.” Demokrat Parti ise, bu partiye mensup bir vatandaşın, Ankara 4. Asliye Hukuk Mahkemesi’ne açtığı dava üzerine kapatılmış ve mallarına ihtiyati tedbir koyulmuştur. Karar gerekçesinde “bir dernek niteliğinde olan bu siyasi partinin, dini siyasete alet ettiği, zümre tahakkümü kurduğu, esas gayesinden ayrıldığı” belirtilmiştir. Bülent DAVER, "Anayasa Mahkemesi Kararları Açısından Siyasal Partiler: Birkaç Örnek Olay", **Anayasa Yargısı**, S. 2, Ankara, 1986 s. 108-109. Millet Partisi’nin 1954 yılında mahkeme tarafından kapatılması Demokrat Parti iktidarının yargı üzerindeki baskısıyla açıklanmış ve eleştirilmiştir. Aynı şekilde Demokrat Parti’nin mahkeme kararıyla kapatılması tarihin cilvesidir. PERİNÇEK, **Anayasa ve Partiler Rejimi**, s. 331.

ilişkin açık hükümler yoktur. Her iki anayasada da siyasi partileri kapatmaya yetkili organ dışındaki hususların düzenlenmesi kanuna bırakılmıştır.⁵²

1. Yargılamada Yetkili Organ

1950-60 döneminde geçirilen deneyimler, siyasi partilerin, Dernekler Kanununa tabi olarak, alt derece mahkemeleri tarafından kapatılmaları, siyasal sistemin gelişmesi bakımından pek başarılı sonuçlar vermemiştir.⁵³ 1961 Anayasası'nın 57. maddesinin son fıkrasında siyasi partilerin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması kabul edilmiştir. Bu sistem, 1982 Anayasası tarafından da devam ettirilmiştir (m. 69/4). Bu husus SPK madde 98/1. ve Anayasa Mahkemesi Kuruluşu ve Yargılama Esası Hakkında Kanunun 33. maddesinde tekrar edilmiştir. Bu yolla siyasi partiler, anayasanın özel koruması altına alınmış olup; kapatılma tehlikesine karşı derneklerden farklı şekilde düzenlenmiştir.⁵⁴

Türkiye'de siyasi partilerin yargılanması ve kapatılmasının Anayasa Mahkemesi tarafından yapılması, tartışma konusu olmuştur. Bazı yazarlara göre bu durum anayasanın 68/2. maddesinde yer alan "siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurudur" hükmünün bir gereğidir.⁵⁵

Siyasi parti davalarının Anayasa Mahkemesi'nde görülmesine karşı olanlara göre ise; siyasi partilerin kapatılmasının hukuki değil siyasi bir mesele olması nedeniyle Anayasa Mahkemesi'nin yargısal görevine; onu siyasal değerlendirme alanına iten bir görev eklenmektedir. Sübjektif olan siyasal değerlendirme Anayasa Mahkemesi'ni kuruluş amacından uzaklaştırıp, itibarını sarsabilir.⁵⁶ Yargıçların anayasal tartışmalara ilişkin görüşleri, doğal olarak onların siyasal kanaatlerini yansıtmaktadır. Bir partinin kapatılması kuşkusuz siyasi bir olaydır ve çoğunlukla Anayasa Mahkemesi parti kapatma davalarını kendini yargısal görevi içinde tutmakta güçlük çekerek; bu konuda uzun uzun siyasi polemiklere girilebilmektedir.⁵⁷

2. Dava Açma Yetkisi

Bir siyasi partinin, Anayasanın 68/4. maddesi ile SPK'nun dördüncü kısmında yer alan hükümleri ihlal etmesi durumunda, SPK'nun 98. maddesine göre partinin kapatılması için

⁵² 1961 Anayasası dönemindeki durum için bkz. TİKVEŞ, s. 511.

⁵³ DAVER, "Anayasa Mahkemesi Kararları Açısından Siyasal Partiler..", s. 109.

⁵⁴ ODYAKMAZ, s. 233; PERİNÇEK, **Anayasa ve Partiler Rejimi**, s. 331.

⁵⁵ TİKVEŞ, s. 440,444; ODYAKMAZ, s. 233.

⁵⁶ PERİNÇEK, **Anayasa ve Partiler Rejimi**, s. 331.

⁵⁷ ARSLAN, "Anayasa Mahkemesi'nin Siyasal Partiler Politikası...", s. 6; PERİNÇEK, **Anayasa ve Partiler Rejimi**, s.332. Bu konudaki değişik görüşler için bkz. TİKVEŞ, s. 442.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı tarafından Anayasa Mahkemesine kapatma davası açılmaktadır.⁵⁸ Zira, bir siyasi partinin anayasa ve SPK'nun ilgili maddelerine aykırı davranışları karşısında Anayasa Mahkemesi kendiliğinden (re'sen) harekete geçemez.⁵⁹

SPK'nun 100. maddesine göre siyasi parti kapatma davası; 1- Res'en, 2- Bakanlar Kurulu'nun kararı üzerine Adalet Bakanı'nın istemiyle, 3- Bir siyasi partinin istemiyle açılır.

Bir siyasi partinin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'ndan dava açmasını isteyebilmesi için; son milletvekili genel seçimlerine katılmış olması, TBMM'de grubu bulunması, ilk büyük kongresini yapmış olması gerekmektedir. Bir partinin kapatılmasına yönelik dava açma talebinde bulunma kararının, merkez karar ve yönetim kurulunun üye tam sayısının salt çoğunluğu ile alınması ve bu talebin parti genel başkanı tarafından Cumhuriyet Başsavcılığına yazılı olarak iletilmesi gerekmektedir.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, Adalet Bakanı'nın veya parti genel başkanının yazılı isteminde partinin kapatılmasına yönelik yeterli delil bulunduğu kanaatine varırsa siyasi partinin kapatılması için dava açar. Eğer Başsavcı siyasi partinin kapatılmasına dair yeterli delil olmadığı kanaatine varırsa dava açamayacağını, istemde bulunana yazı ile bildirir.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının yeterli delil bulunmadığı kanaatiyle dava açmadığı durumlarda, talepte bulunan Adalet Bakanı'na yahut siyasi partinin kendisine yazılı tebliğin ulaştığı andan itibaren otuz gün içerisinde, **Siyasi Partilerle İlgili Yasakları İnceleme Kurulu**⁶⁰ yazı ile itirazda bulunabilir. Kurul itirazı otuz gün içinde karara bağlamak zorundadır. İtiraz haklı görülmezse dava açılmaz, ancak kurul itirazı haklı bulursa Cumhuriyet Başsavcısı dava açmakla yükümlüdür (SPK m. 100).⁶¹

⁵⁸ Yılmaz ALİFENDİOĞLU, **Anayasa Yargısı ve Türk Anayasa Mahkemesi**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s. 271.

⁵⁹ TEZİÇ, **Siyasi Partiler**, s. 156-157.

⁶⁰ **Siyasi Partilerle İlgili Yasakları İnceleme Kurulu**: Yargıtay Ceza Dairelerinin başkanlarından oluşur. Bunlardan en kıdemlisi kurul başkanıdır. Daire başkanının özürleri durumunda dairenin en kıdemli üyesi kurula katılır. Kurul üye tam sayısı ile toplanır ve karar yeter sayısı üye tam sayısının salt çoğunluğudur. Siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin isteklerin, Cumhuriyet Başsavcılığınca reddi halinde yapılan itirazları incelemek üzere kurulmuştur (SPK m. 99). Kurulun 1961 Anayasası dönemindeki görevleri için bkz. TİKVEŞ, s. 513.

⁶¹ ALİFENDİOĞLU, **Anayasa Yargısı**, s. 271.

3. Davanın Niteliği

Siyasi parti kapatma davası “kamu davası” niteliğindedir. Anayasa Mahkemesi, Siyasi Partiler Kanunu yürürlüğe girmeden önce verdiği kararda, bu durumu açıkça ortaya koymuştur.⁶²

Doğru Yol Partisi'nin kapatma davasında Anayasa Mahkemesi, SPK'nda yer alan maddelerin birer ceza hükmü olduğunu ve bu davaların TCK'nun 11. maddesinde sayılan klasik cezalar arasında yer almamasındaki nedenin sanığın tüzel kişilik olmasından kaynaklandığını belirterek, siyasi parti kapatma sonucu doğuran bütün hükümlerin birer ceza kuralı olduğu görüşünde bulunmuştur.⁶³

Doktrinde zaman zaman tartışılan bu konu, kimi Anayasa Mahkemesi kararlarında ötekilerle tutarsız bir şekilde yer almıştır. Nitekim Anayasa Mahkemesi Refah Partisi davasında, siyasi parti kapatma davalarının, hukukun diğer alanlarına göre ceza hukukuna daha çok benzediğini ancak, siyasi partilere yasaklanan eylemlerin niteliği, uygulanacak yaptırımın türü bakımından bu davaların ceza davalarından ayrı, kendine özgü (*sui generis*) davalar olduğunu kabul etmiştir.⁶⁴

Siyasi parti kapatma davalarını, CMUK hükümlerinin uygulanması, davaların iddianameyle açılması; Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'nın davanın esasıyla ilgili görüş bildirmesine karşın dosya üzerinden inceleme yapılması; CMUK'un bütün kurallarının uygulanmaması ve duruşma yapılmadan karar verilmesi; ceza davalarında sanıkların gerçek kişiler olması gerektiği ve kapatma davalarında siyasi partilerin sanık sıfatında olmaması nedeniyle “konuya özgün ayrık bir tür” (*sui generis*) olduklarını kabul etmek gerekir ve bu davaların ceza davası niteliği bulunmamaktadır.⁶⁵

4. Yargılama Usulü

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın, bir siyasi parti hakkında açtığı kapatma

⁶² (E. 1963/37, K. 1963/54, KT. 11.3.1963) PERİNÇEK, **Anayasa ve Partiler Rejimi**, s. 332; TEZİÇ, **Siyasi Partiler**, s. 157; TİKVEŞ, s. 512. Bu konudaki tartışmalar için ayrıca bkz. Yüksel METİN, "Siyasi Parti Kapatma Davalarında Ortaya Çıkan Ön Sorunlar", **SDÜİİBF Dergisi**, S. 3, 1998, s. 224.

⁶³ (E. 1984/1, K. 1984/1, KT. 28.9.1984) Arzu Durmuş, **Siyasi Partilerin Kapatılması ve Yüce Divan Kararlarını Yeniden Tartışmak (Anayasa Mahkemesi Kararlarına Karşı Olağanüstü Kanun Yolları)**, Beta, İstanbul, 2001, s. 53.

⁶⁴ **AYMKD**, S. 34/2, s. 1021. (E. 1997/1 K. 1998/1 KT.16.11.1998); DURMUŞ, s. 20. Yazar, siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin Anayasa Mahkemesi tarafından kullanılan yetkinin bir yargılama yetkisi olması ve iddia, savunma ve hüküm ihtiva etmesi açısından, siyasi parti kapatma davalarının tamamen bir ceza davası olduğu görüşündedir.

⁶⁵ ALİEFENDİOĞLU, **Anayasa Yargısı**, s. 231; KOÇAK, s. 161-162; METİN, "Siyasi Parti Kapatma Davalarında Ortaya Çıkan Ön Sorunlar", s. 224.

davasıyla ilgili iddianamesi Anayasa Mahkemesi'ne ulaştıktan sonra, Anayasa Mahkemesi kaydına girmektedir. Mahkeme Başkanı, konuyla ilgili bir raportör görevlendirir. Raportörün raporunu hazırlamasından sonra, sözlü dinleme tutanağı ve raporu Anayasa Mahkemesi üyelerine dağıtılır ve başkanlıkça belirlenen bir günde davanın incelenmesine başlanır.⁶⁶

Anayasa Mahkemesi'nde görülen davalar, evrak üzerinden veya duruşmalı olarak yapılmaktadır. Siyasi parti kapatma davaları ise CMUK hükümleri uygulanmak suretiyle dosya üzerinden incelenerek karara bağlanmaktadır.⁶⁷ 1961 Anayasası döneminde siyasi parti kapatma davaları duruşmalı olarak görülmekteydi. 1982 Anayasası, Anayasa Mahkemesi'nin Yüce Divan dışında duruşma yapamayacağı kuralını getirmiştir (Anayasa m. 149/4).⁶⁸

Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulü Hakkında Kanun'un 33. maddesine göre Anayasa Mahkemesi, parti kapatma davalarında gerekli gördüğü halde ilgilileri veya bilgisi olanları sözlü açıklamalarını dinlemek üzere çağırabilir. Bu dinleme tamamen mahkemenin taktirine bırakılmıştır. 1995 yılında anayasada yapılan değişiklikle Anayasa'nın 149. maddesinin sonuna, siyasi partilerin kapatılmalarına ilişkin davalarda Anayasa Mahkemesi'nin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'ndan sonra siyasi parti genel başkanının veya vekilinin savunmasını dinleyeceğine dair bir cümle eklenmiştir. Eklenen bu cümle ile kapatılması istenen siyasi partinin savunmasının dinlenmesi zorunlu hale getirilmiştir. Ancak anayasa tarafından getirilen bu usul, duruşmalı veya evrak üzerinden incelemeli dava usullerine uymamaktadır.⁶⁹

Siyasi parti kapatma davalarında bir ceza mahkemesi gibi davranan Anayasa Mahkemesi'nin, ceza muhakemesinin genel ilkelerine bağlı olmaması çelişkili bulunmaktadır. Bir ceza davasının dosya üzerinden görülmesi imkansız olup; sanığın sorgusu, tanık ve bilirkişilerin dinlenmesinde ve delillerin tartışılmasında "sözlülük" önem taşımaktadır. Nitekim, duruşmanın aleni olması kuralı, en basit davalarda bile, bütün mahkemelerde

⁶⁶ TURHAN, "Siyasi Parti Kapatma Davaları", s. 375.

⁶⁷ ODYAKMAZ, s. 236; DURMUŞ, s. 4.

⁶⁸ ALİEFENDİOĞLU, **Anayasa Yargısı**, s. 234. Sosyalist Parti hakkında açılmış olan kapatma davasının savunmasında yargılamanın duruşmalı olarak yapılması gerektiği üzerinde durmuş ve bunu SPK'nun 98. maddesindeki "Siyasi partilerin kapatılması...Anayasa Mahkemesince, CMUK'nun hükümleri uygulanmak suretiyle...yapılarak karara bağlanır" hükmü ile CMUK'nun 387. maddesine dayandırmıştır. **AYMKD**, S. 28/2, s. 709-710 (E. 1991/2, K. 1992/1, KT. 10.7.1992).

⁶⁹ Savunma tutanağa geçirilecek midir? Savunma üzerine yeni delillerin toplanması söz konusu olursa, bu delillerin toplanılmasının gerekip gerekmediği, toplanması halinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının görüşü veya yeni duruma göre esas hakkındaki mütalaasının alınıp alınmayacağı bir süre belirsizlik taşımıştır. ODYAKMAZ, s. 236. Refah Partisi davasında Anayasa Mahkemesi, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının sözlü açıklamasından sonra, parti genel başkanı Necmettin ERBAKAN'ın sözlü savunmasını almıştır. Savunma, kararın bir parçası olarak tutanaklara geçirilmiştir. **AYMKD**, S. 34/2, s. 1001 vd.

uygulanmaktadır. Duruşmanın taraflarına güven verici olması, halk tarafından adalet dağıtımının kontrolünün sağlanması ve gerçeğin ortaya çıkması, adaletin gerçekleşmesinde duruşmanın rolü ve önemi kuşkusuz büyüktür.⁷⁰

Anayasa Mahkemesi'nin davayı dosya üzerinden inceleyerek karara bağlaması, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesinde yer alan adil yargılanma hakkı bakımından eleştiri konusu yapılmaktadır. Anayasa Mahkemesi'nin anayasaya uygunluk denetimi yaptığı durumlarda davayı dosya üzerinden incelemesinde bir sorun yoktur. Burada mahkeme, taraflar arasındaki uyuşmazlığı çözmek değil, varsa anayasaya aykırı bir kuralı iptal ederek anayasaya uygunluğunu sağlamak amacı gütmektedir. Siyasi parti kapatma davalarında ise, çok üyeli bir mahkeme gibi uyuşmazlığın esasına inerek karar vermek durumundadır. Bu nedenle Anayasa Mahkemesi'nin CMUK'nu uyguladığı siyasi parti kapatma davalarında dosya üzerinden inceleme yaparak karar vermesi, AİHS'nin 6. maddesi ile bağdaşmamaktadır.⁷¹

Anayasa Mahkemesi siyasi parti davalarında beşte üç nitelikli çoğunluk ile karar verir. Bu durumda 11 üyeli olan mahkemede karar yeter sayısı 7'dir.⁷² Toplantı sonunda alınan kararlar, kısa karar olarak hemen tutanağa alınır ve azınlıkta kalanlar tutanakta belirtilir. Bu kararın hüküm kısmını oluşturur. Karar gerekçeli olarak yazılır. Azınlıkta kalanlar ise ayrı ayrı veya birlikte hazırlayacakları karşı oy yazılarında, görüşlerinin dayanaklarını belirtirler. Karar yargılamaya katılan başkan ve üyeler tarafından imzalanır. Anayasa Mahkemesi kararları Resmi Gazetede hemen yayımlanır (Anayasa m. 153/6).⁷³

Anayasa Mahkemesi'nin parti kapatma kararları kesindir ve bu karara karşı itiraz veya temyiz yolu kapalıdır (SPK m. 98).⁷⁴ Anayasa Mahkemesi kararları, yasama, yürütme, yargı

⁷⁰ DURMUŞ, s. 5-6, 22; ÖZHAN, s. 413. Benzer görüşler için bkz. TİKVEŞ, s. 511.

⁷¹ ALİEFENDİOĞLU, **Anayasa Yargısı**, s. 233-234; DURMUŞ, s. 22; METİN, "Siyasi Parti Kapatma Davalarında Ortaya Çıkan Ön Sorunlar", s. 224-225. Halkın Demokrasi Partisi (HEP) ve Demokrasi Partisi (DEP), Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldıktan sonra AİHM'ne başvuruda bulunmuşlar ve Anayasa Mahkemesi'nde davanın açıklık ilkesine, dolayısıyla AİHS'nin 6. maddesinde korumaya alınan "adil yargılanma ilkesi"ne aykırı olduğu iddiasında bulunmuşlardır. Davaları 11. madde yönünden kabul edilebilir bulan AİHM, Sözleşme'nin 6. maddesinin bu davalara uygulanamayacağı kararına varmıştır. *Chamber Judgement in the Case of Yazar, Karataş, Aksoy and the People's Labour Party (HEP) v. Turkey; Chamber Judgement in the Case of Dicle on the behalf of DEP (Democratic Party) v. Turkey*, <http://hudoc.coe.fr>, (erişim tarihi: 15.06.2003).

⁷² Siyasi parti davalarında 3/5 nitelikli çoğunluk aranması, 3.10.2001 tarih ve 4709 SK ile yapılan anayasa değişiklikleri neticesinde olmuştur. Daha önce salt çoğunluk yeterli idi. Bu halde karar verilebilmesi için 6'ya 5 olan durum, 7'ye 4'e yükselmiştir. Anayasanın son hali için bkz. **T.C. 1982 Anayasası**, (hazırlayan: Şeref Gözübüyük), 5. baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002.

⁷³ ALİEFENDİOĞLU, **Anayasa Yargısı**, s. 246-253. Anayasa Mahkemesi'nde kararın oylamasına en kідemsiz üyeden başlanır ve çekimser oy kullanılmaz; TİKVEŞ, s. 516.

⁷⁴ Siyasi parti kapatma davalarında, karara itiraz ve yeniden yargılamanın yapılabileceği yönünde görüşler için bkz. DURMUŞ, s. 68 vd. Yazara göre, AMKYUHK'un 33. maddesine göre siyasi parti kapatma davalarında

organları ile idare makamlarını, gerçek ve tüzel kişilikleri bağlar (Anayasa m. 153). Kapatma kararının uygulayıcısı Bakanlar Kurulu'dur (SPK m. 107).

B. ALMANYA

Federal Anayasa, "modern partiler devleti" gerçeğini anayasa hukuku bakımından değerlendirerek ve siyasi partilerin anayasal hayatın temel unsurları olduklarını göz önünde bulundurarak kurallar getirmiştir. Federal Anayasa'nın 21/2. maddesine göre, hürriyetçi demokratik düzeni yok etmek ya da Almanya Federal Cumhuriyeti'nin varlığını tehlikeye düşüren siyasi partiler Federal Anayasa Mahkemesi'nce kapatılır.⁷⁵

Siyasi partilerin kapatılmasıyla ilgili olarak Bonn Anayasası'nın 21. maddesi, başka hiçbir özel düzenleme veya kanuna ihtiyaç duymaksızın tek başına uygulanabilir ve muteber bir hükümdür. Almanya'da, bir siyasi partinin kapatılması için hukuki şartlar mevcut olduğu takdirde, parti yasağı otomatikman başlamamaktadır. Federal Anayasa Mahkemesi'nin mutlaka siyasi partinin anayasaya aykırı olduğuna dair karar vermesi gerekmektedir. Bir siyasi partinin müstakil bir bölümü de kapatma konusu olabilmektedir.⁷⁶

Federal Anayasa Mahkemesi Kanunu'nun 43/1. maddesine göre siyasi partilerin anayasaya aykırılığının tespitini; Federal Meclis, Federal Senato ve Federal Hükümet talep etmektedir.⁷⁷

Siyasi Partiler Kanunu'nun 7. bölümü "Anayasaya aykırı parti yasağının uygulanması" başlığını taşımaktadır. Kanunun 32. maddesiyle kanun koyucu, siyasi parti kapatma kararının icrasını, federe hükümetin tayin ettiği mercilere vermektedir. En yüksek federe makamlar, hükmün yerine getirilmesi ve bu esnada kamu düzeninin sağlanması amacıyla bütün federe makamlara ve hizmet mercilerine emretme yetkisine sahiptirler. Partinin faaliyet alanı bir federe devlet sınırlarını aşyorsa, Federal İçişleri Bakanlığı, hükmün yerine getirilmesinde yeknesaklık sağlamak için bütün tedbirleri almaktadır.⁷⁸

Federal Anayasa Mahkemesi Kanunu'nun 35. maddesine göre, Federal Anayasa Mahkemesi kapatma kararının hangi makam tarafından yerine getirileceğini tespit etmektedir.

CMUK kurallarının uygulanacağı öngörüldüğünden CMUK'nun 327/5. maddesine göre yeniden yargılama yapılabilir. Oysa, TBKP avukatlarının AİHM kararından sonra yeniden yargılama başvurusu, Anayasa Mahkemesi tarafından yeni vakıa ve delil olarak kabul edilmeyerek, reddedilmiştir.

⁷⁵ TİKVEŞ, s. 355-356.

⁷⁶ SAN, s. 19; TİKVEŞ, s. 445, 509.

⁷⁷ SAN, s. 26.

⁷⁸ Doğu PERİNÇEK, "Federal Almanya Siyasi Partiler Kanunu", AÜHFD, C. XXIV, S. 1-4, 1967, s. 120-121.

SRP ve KPD'nin kapatma kararlarının icra yetkisi Federal İçişleri Bakanlığı'na verilmiştir.⁷⁹ Federal Anayasa Mahkemesi, bu iki parti aleyhinde verdiği kapatma kararında, parti kapatma usulüyle ilgili olarak Anayasa ve diğer kanunların boşluklarını dolduran açıklamalar getirerek ve bu konuda başkaca bir düzenlemeye gerek bırakmamıştır.⁸⁰

III. SİYASİ PARTİ KAPATMA KARARININ SONUÇLARI

A. TÜRKİYE

1. Partinin Karşılaşacağı Sonuç

Bir siyasi partinin kapatılması ile birlikte; kuruluşuyla başlayan anayasal güvence ve koruma sona ermektedir. Partinin hukuki varlığıyla birlikte temel haklar güvencesi de ortadan kalkmaktadır. Kapatma kararıyla birlikte, partinin bütün mal varlığı hazineye geçer (SPK m. 107). Kapatılan bir siyasi parti bir başka ad altında kurulamaz (SPK m. 95).⁸¹

Parti kapatma kararı yenilik doğurucu bir karardır. Hükümün verilmesine kadar siyasi parti yasaldir ve ancak hükümle birlikte yeni bir durum ortaya çıkar ve parti yasadışı nitelik kazanır. Yenilik doğurucu karar olması nedeniyle, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararlarının geriye yürümezliği, siyasi parti kapatma kararları için de geçerlidir.⁸²

2. Milletvekilleri ve Üyelerin Durumu

Anayasa Mahkemesi siyasi parti kapatma davalarında, ayrıca kapatma kararı sonucu ortaya çıkabilecek "TBMM üyeliğinin düşmesi" ile ilgili karar vermektedir. 1995 yılında 4121 SK ile yapılan anayasa değişikliğinden önce, Anayasanın 84. maddesine göre, Anayasa Mahkemesi'nce temelli kapatılmasına karar verilen bir siyasi partinin, kapatılmasına eylem ve sözleriyle sebebiyet veren milletvekili/milletvekillerinin üyeliği kapatma davasının açıldığı tarihte, parti üyesi olan diğer milletvekillerinin üyeliği ise kapatma kararının Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına tebliğ edildiği tarihte sona ermekteydi.⁸³ Bu madde gereği, bir siyasi partinin kapatılmasına eylem ve sözleriyle neden olan milletvekillerinin yanı sıra, partinin kapatılmasına ilişkin hiçbir etkileri olmasa dahi, kapatma davasının açıldığı tarihte parti üyesi olan diğer milletvekillerinin TBMM üyeliklerinin son bulması söz konusu

⁷⁹ SAN, s. 28.

⁸⁰ TIKVEŞ, s. 510.

⁸¹ PERİNÇEK, *Anayasa ve Partiler Rejimi*, s. 334-337; KOÇAK, s. 164-165. Kapatılan bir partinin yeniden kurulmasının yasaklanmasıyla, Almanların ikame örgüt (Ersatzorganisation) dedikleri "yedek parti" örgütlenmesi önlenmek istenmiştir.

⁸² PERİNÇEK, *Anayasa ve Partiler Rejimi*, s. 334-335.

⁸³ KUZU, "1961 ve 1982 Anayasalarında...", s. 182-183; ŞAKAR, s. 113.

olmuştur.⁸⁴

1995 yılında anayasanın 84. maddesinin son fıkrası değiştirilmiş ve sadece beyan ve eylemleriyle partinin kapatılmasına neden olanların milletvekilliklerinin düşmesi hükme bağlanmıştır. Bu değişiklik itibariyle bir siyasi partinin kapatılmasına eylem ve sözleriyle neden olmayan milletvekillerinin üyelikleri sona ermemektedir.⁸⁵

Anayasa Mahkemesi'nin verdiği siyasi parti kapatma kararından sonra, kapatılan partinin milletvekilleri bağımsız hale gelmektedir. Siyasi Partiler Kanunu'nun 95. maddesine göre, bir siyasi partinin kapatılmasına söz ve eylemleriyle neden olan kurucuları dahil üyeleri, Anayasa Mahkemesinin kapatmaya ilişkin kararının Resmi Gazetede gerekçeli olarak yayımlanmasından başlayarak beş yıl süreyle bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve denetçisi olamazlar. Siyasi partiler, bu kişileri hiçbir surette seçimlerde aday gösteremezler. Bu kimseler bağımsız milletvekili de olamazlar.⁸⁶

⁸⁴ Anayasa Mahkemesi'nin bu kurala dayanarak vermiş olduğu kararlar mevcuttur. Halkın Emek Partisi ve Demokrasi Partisi'nin kapatma kararlarında bu kural uygulanmıştır. **AYMKD**, S. 29/2, s. 1180-1181 (E. 1992/1, K. 1993/1, K.T. 14.7.1993) ve **AYMKD**, S. 30/2, s. 1216 (E. 1993/3, K. 1994/2, K.T. 16.6.1994). Anayasa Mahkemesi, Halkın Emek Partisi'nin kapatılmasına ilişkin açılan davada, partinin kapatılmasına eylem ve sözleri ile neden olan milletvekillerinin üyeliklerinin kapatma davasının açıldığı tarihten itibaren, davanın açıldığı sırada parti üyesi olan diğer milletvekillerinin üyeliklerinin ise kararın TBMM Başkanlığı'na tebliğinden itibaren sona ereceği kararına varmıştır. Partinin kapatılmasına neden olan söz ve eylemlerinden bir süre sonra başka partiye katılan ve katıldığı yeni partiden milletvekili seçilen Fehmi IŞIKLAR'ın son milletvekili üyeliği bu karara göre sona ermiştir. ALİEFENDİOĞLU, **Anayasa Yargısı**, s. 229.

⁸⁵ Anayasada yapılan lehte değişikliğe binaen Demokrasi Partisi, kapatma kararın yeniden gözden geçirilmesi ve eylem ve sözleriyle partinin kapatılmasına neden olmayan milletvekilliklerinin TBMM üyeliği sıfatlarının yeniden kazandırılması yönünde başvuruda bulunmuştur. Anayasa Mahkemesi; siyasi parti kapatma davalarının bir ceza davası olmadığı ve Anayasa Mahkemesi'nin de bu davalara bakan bir ceza mahkemesi olmadığı, milletvekilliklerinin sona ermesinde Anayasa Mahkemesi kararının bir ceza değil belirleme ve siyasi parti kapatma kararının anayasal sonucu gösterme niteliğinde olduğu görüşüyle, TCK'nun 2. maddesini (lehte kanun) uygulama imkanı olmadığı kararına varmıştır. Ayrıca Anayasa Mahkemesi'ne göre, sona eren bir milletvekilliğinin bir seçim olmaksızın, yasa değişikliği ile elde edilmesi, demokratik gerçeklerle bağdaşmamaktadır. ALİEFENDİOĞLU, **Anayasa Yargısı**, s. 231. ALİEFENDİOĞLU'na göre ise, parti kapatma davasında milletvekilliğinin düşmesi bir ceza niteliğindedir. Bu sebeple ceza hukukunun "lehte yasa geriyeye yürür" ilkesi gereği TCK'nun 2. maddesi uygulanmalıdır. Söz konusu milletvekillerinin seçildikleri dönem henüz sona ermediğinden yeniden TBMM üyesi sıfatı kazanmaları gerekmektedir. Ayrıntı için bkz. ALİEFENDİOĞLU, **Anayasa Yargısı**, s. 232. 1995 Anayasa değişikliği sonrasında açılan davalarda, 84. madde doğrudan uygulanmış ve bir sorun yaşanmamıştır. Refah Partisi'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasıyla, partinin kapatılmasına eylem ve sözleriyle neden olan, genel başkan ve yardımcıları dahil yedi milletvekillinin; Fazilet Partisi'nin kapatılmasıyla bu partiye üye iki milletvekillinin TBMM üyeliğine son verilmiştir. **AYMKD**, S. 34/2, s. 1056; **AYMKD**, S. 37/2, s. 1502.

⁸⁶ Sait KEKEÇ, "Siyasi Parti Yasaklıları, Yasaklık Süresinde Bağımsız Milletvekili Olabilir mi?", **Ankara Barosu Dergisi**, S. 4, 1999, s. 71-72. Partinin kapatılmasıyla birlikte bağımsız hale gelen milletvekillinin milletvekilliğine son verilmesi, bu milletvekillinin yasak süresi içinde yeniden bağımsız olarak milletvekili seçilmesine olanak tanınmadığını göstermektedir. Eğer bir siyasi partinin kapatılmasına neden olan bir milletvekili yeniden bağımsız milletvekili olabileceyse, milletvekilliğinin düşürülmesinin anlamı yoktur.

B. ALMANYA

1. Partinin Karşılaşacağı Sonuç

Federal Anayasa Mahkemesi Kanunu'nun 46/3. maddesine göre Anayasa Mahkemesi, bir siyasi partinin anayasaya aykırılığı nedeniyle kapatılmasına karar verirse; partinin veya partinin müstakil bir bölümünün mallarının kamu yararına tasfiye edilmesine hükmedebilmektedir. Anayasa Mahkemesi'nin SRP ve KPD kararlarının her ikisinde de bu madde uygulanmıştır. Ayrıca bu madde hükümlerince, kapatılmasına karar verilen bir siyasi partinin, ikame organizasyonlarının kurulması yasaktır.⁸⁷

2. Milletvekilleri ve Üyelerin Durumu

Siyasi partinin kapatılmasının ardından milletvekilliklerinin düşüp düşmeyeceği konusunda doktrinde tartışma olmuştur. Federal Anayasa Mahkemesi'nin 23.10.1952 tarihli SRP'nin kapatılması ile ilgili kararında, kapatılan partinin milletvekilliklerinin düşeceğine hükmedilmiştir. 7.5.1956 tarihinde BWG (Federal Seçim Kanunu)'na eklenen bir madde ile (46/1(5). madde) kapatılan siyasi partiye mensup milletvekillerinin, milletvekili sıfatlarını kaybedecekleri kanun hükmü haline gelmiştir.⁸⁸

IV. SİYASİ PARTİ KAPATMA DAVALARI

A. TÜRK ANAYASA MAHKEMESİ'NDE SİYASİ PARTİ DAVALARI

1. Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP) Davası

Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP), 4 Haziran 1990 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na vermiş olduğu kuruluş dilekçesi ile siyasi parti olarak tüzel kişilik kazanmıştır. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, TBKP'nin kurulmasından on gün sonra, 14 Haziran 1990 tarihinde, ilgili partinin anayasa ve SPK'nun çeşitli maddelerine aykırı amaç ve tutumda bulunduğu iddiasıyla SPK'nun 101. maddesinin (a) bendi gereğince Anayasa Mahkemesine kapatma davası açmıştır.⁸⁹

a) Sosyal Bir Sınıfın Diğer Sosyal Sınıflar Üzerinde Egemenliğini Savunmak ve Yerleştirmeyi Amaçlamak

aa) İddia

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı iddianamesinde, davalı partinin düşünce ve çalışma

⁸⁷ SAN, s. 27; TİKVEŞ, s. 510.

⁸⁸ SAN, s. 28-29.

⁸⁹ AYMKD, S. 27/2, s. 885 (SP. 30. Hz. 1990/34).

aracı olarak marksizm ve diyalektik yöntemi benimsediğini; nihai amaç olarak emekçi sınıf egemenliğinde komünizmi gerçekleştirmek olduğunu belirtmiştir. Buna göre komünizmi gerçekleştirme aşaması sınıf diktatöryasını kendiliğinden kapsamaktadır.⁹⁰ Partinin, düşünce yapısına tümüyle sahip çıktığı komünist ve marksist hareketin ilk kurucuları tarafından kurulan kimi örgütler ile TBKP'nin oluşumuna vücut veren Türkiye İşçi Partisi ve Türkiye Komünist Partisi, TCK'nun 141. maddesinde belirtilen “sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmeye veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmaya veya memleket içinde müesses iktisadi ve sosyal temel nizamlardan herhangi birini devirmeye matuf” cemiyetler olarak nitelendirilmiştir. Bu karar yargısal denetimden geçerek kesinleşmiştir. Ayrıca bu partilerin kimi üyeleri ile TBKP mensubu bazı kimseler, aynı maddeyi ihlalden yargılanarak cezaya çarptırılmışlardır.⁹¹

bb) Savunma

TBKP savunmasında, “iktidar” kavramı ile “egemenlik” kavramı arasındaki fark üzerinde durmuştur. Anayasa Mahkemesi kararları ve doktrine atıfta bulunarak, anayasanın “sınıf egemenliği”ni yasakladığını, ancak “sınıf iktidarı” konusunda bir kısıtlama getirmediğini belirtmiştir.⁹²

cc) Karar

Anayasa Mahkemesi kararında, “sınıf iktidarı” ile “sınıf egemenliği” arasındaki fark üzerinde durmuştur. Buna göre; “Sınıf egemenliği, siyasi iktidarın ve siyasi faaliyetin belli bir sınıfın tekeline geçmesi, toplumdaki diğer sınıfların ve partilerin siyasi hayatın dışına itilmesi, onlara iktidar olma hak ve imkanının tanınmaması olarak tanımlanabilir. Anayasanın yasakladığı da budur. Diğer sınıflar üzerinde tahakküm kurmak amaçlamadığı, hukuk devleti ilkesine, çok partili çoğulcu sisteme ve iktidarların seçimlerle değişebilirliği kuralına aykırı bir tutum alınmadığı sürece, sınıf iktidarını istemek ya da bu yolda çalışmak yasalara aykırı düşmez.” Anayasa Mahkemesi, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın bu konudaki istemini yerinde görmeyerek reddetmiştir.⁹³

b) Devletin Ülkesi ve Milletiyle Bölünmez Bütünlüğünü Bozmak

aa) İddia

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı iddianamesinde TBKP'nin tüzük ve programından

⁹⁰ AYMKD, S. 27/2, s. 892.

⁹¹ AYMKD, S. 27/2, s. 892-893.

⁹² AYMKD, S. 27/2, s. 899-905.

⁹³ AYMKD, S. 27/2, s. 948-949.

bazı örnekler vererek, partinin devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı amaçladığını ispata çalışmıştır. Başsavcının ortaya koyduğu örnekler şöyledir:⁹⁴

Parti tüzüğünde; “TBKP, Türkiye İşçi sınıfının, aydınlarının, Türk ve Kürt bütün çalışanların partisi... Türk ve Kürt marksistlerinin sınıf esasına dayalı marksist partisidir” ifadeleri ile parti programının çeşitli maddelerinde; “...Kürt sorunu Kürt halkının varlığının, ulusal kimliğinin ve haklarının tanınmamasından kaynaklanan politik bir sorundur. Şiddet her halkın doğal ve devredilmez hakkı olan kendi geleceğini tayin hakkını... tek yönlü kullanılmasına yol açar... Türk ve Kürt halkının birlikte yaşamaları ve devletin ortak çıkarlar temelinde demokratik yeniden yapılanması için çalışılacaktır. Kürt sorununu çözümü, Kürtlerin özgür iradesini temel almalıdır. Türk ve Kürt uluslarının ortak çıkarlarına dayanmalı... Kürt dili ve kültürü üzerindeki yasaklar kalkmalı... Anayasada Kürtlerin varlığı tanınmalıdır... kültürel yenilenme Türk ve Kürt ulusal kültürel değerleri ile gerçekleşecektir” şeklinde görüşler yer almaktadır.⁹⁵

bb) Savunma

TBKP savunmasında, aleyhindeki bölücülük iddiasını reddetmektedir. Buna göre, TBKP ülke toprakları üzerinde başka bir devlet kurmayı değil, aksine ülke toprakları üzerinde Türklerin ve Kürtlerin birlikte yaşamalarını istemektedir. Hukuki bir kavram olan Türk Milleti’nin bir parçası olan Kürtlerin ayrılması değil; eşit haklar ve gönüllülük temelinde birliktelik amaçlanmaktadır. Zira, bu milli bütünlüğe aykırı değil, milli bütünlüğü sağlayıcı bir çözüm önerisidir.⁹⁶

cc) Karar

Anayasa Mahkemesi, TBKP’nin devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozma amacı taşıdığı hususunda, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı’nın görüşlerine katılmıştır. Kararda “Devlet ‘TEK’dir, ülke ‘TÜM’dür, ulus ‘BİR’dir” formüllemesini kullanarak; ulusal birliğin, devleti kuran, ulusu oluşturan toplulukların ya da bireylerin etnik kökeni ne olursa olsun, yurttaşlık kurumu içinde ayrımsız birliktelikleriyle gerçekleşeceğini belirtmiştir. Türkiye’de “azınlık” ya da “ulusal azınlık” bulunmamaktadır. Anayasa Mahkemesi’ne göre başka kökenden yurttaşlar gibi Kürt kökenli yurttaşların da kimlik belirtmelerinin yasak olmadığını, Kürtlerin azınlık ve ayrı ulus olmadıklarını ve Türk Ulusu dışında düşünülmemeyeceklerini, devlet bütünlüğü içinde sayıldıklarını vurgulamıştır. Ülkenin her

⁹⁴ AYMKD, S. 27/2, s. 895-896.

⁹⁵ AYMKD, S. 27/2, s. 895-896.

⁹⁶ AYMKD, S. 27/2, s. 929.

köşesinde değişik kökenli yurttaşlar aynı koşullar altında yaşamaktadır ve partinin tutumuyla gösterdiği, getirdiği ölçü ulusu bölmektir. Anayasa Mahkemesi bu sebeple TBKP'nin kapatılmasına karar vermiştir.⁹⁷

c) Kullanılması ve Kurulması Yasaklanmış Adla Siyasi Parti Kurulması

aa) İddia

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının iddianamesine göre; davalı parti kendisine Türkiye Birleşik Komünist Partisi adını vermiştir ve bu durum sınıf ve zümre egemenliği ile diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayan siyasi parti kurulmasını yasaklayan Anayasanın 68. maddesine aykırıdır. Maddenin gerekçesinde komünist adı kullanmak suretiyle kurulan siyasi partilerin, sınıf egemenliğini amaçladıkları baştan kabul edilerek, bu tür partilerin kurulması yasaklanmak istenmiştir. Bu doğrultuda kanun koyucu, 2820 sayılı SPK'nun 96/3. maddesinde konuyu bu ilkeye uygun olarak düzenlemiştir.⁹⁸

bb) Savunma

TBKP savunmasında, Anayasada böyle bir yasak bulunmadığını, Anayasanın 68. maddesi ile sınıf ve zümre egemenliği veya herhangi bir diktatörlüğü amaçlayan siyasi partilerin yasaklandığını belirterek; bir partinin adının “komünist” olmasının, dünyadaki son gelişmeler göz önünde alındığında sınıf egemenliği veya diktatörlüğünü savunduğunu göstermeyeceği kanısına varmaktadır. Bu durum dinamik Anayasa anlayışına da aykırıdır. Ayrıca, böyle bir yasak, hem AİHS'ne hem de hakların demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamayacağını düzenleyen Anayasanın 13. maddesine aykırıdır.⁹⁹

cc) Karar

Anayasa Mahkemesi kararında öncelikle partinin adıyla ilgili mevzuatı açıklamış ve partilerin “komünist” adıyla kurulmasını veya bu kelimelerin kullanılmasını yasaklayan Siyasi Partiler Yasası'nın 96. maddesindeki hükmün, “sınıf egemenliği veya diktatörlüğü” meselesinden bağımsız olduğunu vurgulamıştır. Anayasa Mahkemesi, davalı siyasi partinin, adında “komünist” sözcüğünün yer aldığı açıkça ortada olması ve bu durumun Anayasanın 69. maddesinin öngördüğü Siyasi Partiler Yasası'nın açık kuralına aykırı düşmesi nedeniyle, kapatılması gerektiği kararına varmıştır.¹⁰⁰

⁹⁷ AYMKD, S. 27/2, s. 965.

⁹⁸ AYMKD, S. 27/2, s. 895.

⁹⁹ AYMKD, S. 27/2, s. 928.

¹⁰⁰ AYMKD, S. 27/2, s. 949-950.

d) Kapatılan Bir Siyasi Partinin Devamı Olduğunu Beyan ve İddia Etmek

aa) İddia

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının iddianamesine göre; davalı siyasi parti programının giriş bölümünde, TBKP'nin Türkiye İşçi Partisi ve Türkiye Komünist Partisi'nin birleşmesiyle oluştuğu ve Türkiye İşçi Partisi'nin devamı olduğu anlamını taşıyan ibareler yer almaktadır. Türkiye İşçi Partisi ise 16 Ekim 1981 tarihinde yürürlüğe giren 2533 SK ile her türlü kuruluş ve yan organlarıyla birlikte feshedilmiştir. Davalı parti, kapatılan bir siyasi partinin devamı olduğunu beyan ve iddia etmekle 2820 sayılı SPK'nun 96/2. maddesine aykırı davranışta bulunmaktadır.¹⁰¹

bb) Savunma

TBKP savunmasında, TBKP'nin TİP ve TKP'nin birleşmesinden oluşan bir parti oluşunun kurumsal bir anlam içermediğini, burada insan unsurunun kastedildiğini; bundan TBKP'nin TİP ve TKP'nin devamı olduğu anlamının çıkarılamayacağını belirtmiştir. Zira, TBKP, dünyaya bakış açısı, yeni marksizm yorumu, sorunların çözümüne demokratik ve barışçı çözüm önerileriyle siyasal yaşamda yerini almış ve toplumsal meşruiyeti tartışılmaz, yeni bir partidir.¹⁰²

cc) Karar

Anayasa Mahkemesi, davalı partinin daha önce kurulmuş olan marksist partilerin kültürel ve siyasal mirasına sahip çıkmasının son derece doğal ve demokratik olduğu görüşüne vararak; aynı siyasal düşüncüyü paylaşmanın kapatılan bir siyasi partinin devamı olduğu anlamı taşımayacağını belirtmiştir. Anayasa Mahkemesi'ne göre TBKP, marksist örgütlenmenin birikim ve deneyimlerinden yararlanan yeni bir partidir ve bu anlamda kapatılmasına gerek yoktur.¹⁰³

Sonuç olarak TBKP, 16.7.1991 tarihinde, Anayasa Mahkemesi'nin oybirliği ile verdiği kararla; devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı amaçlamak ve SPK'nda yasaklanmış olan adı kullandığı gerekçesiyle kapatılmıştır.

2. Sosyalist Parti (SP) Davası

Sosyalist Parti (SP), 1 Şubat 1988'de İçişleri Bakanlığı'na vermiş olduğu kuruluş dilekçesi ile tüzel kişilik kazanmıştır. Kuruluşundan 14 gün sonra açılan kapatma davası, 8

¹⁰¹ AYMKD, S. 27/2, s. 897.

¹⁰² AYMKD, S. 27/2, s. 930.

¹⁰³ AYMKD, S. 27/2, s. 968.

Aralık 1988 tarihinde Anayasa Mahkemesi tarafından reddedilmiştir.¹⁰⁴ Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, 14 Kasım 1991 tarihinde, davalı partinin ülkenin ve ulusun bölünmez bütünlüğünü bozacak eylemlerle anayasanın ve SPK'nun ilgili hükümlerine aykırı davranışta bulunduğu iddiasıyla, SPK'nun 101. maddesi gereğince Anayasa Mahkemesi'ne kapatma davası açmıştır.¹⁰⁵

a) İddia

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, Sosyalist Parti aleyhine kapatma istemiyle açmış olduğu davanın iddianamesinde tek bir nokta üzerinde durmaktadır: "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü"ne aykırılık. İddianameye göre, Sosyalist Parti eylemleriyle, bu ilkeyi düzenleyen ve destekleyen, Anayasanın 3., 4., 14., 66., 68. ve 69. maddeleri ile SPK'nun 78. ve 81. maddelerini ihlal etmektedir.¹⁰⁶

İddianamede Sosyalist Parti tarafından bastırılıp dağıtılan yayınlardan örnekler verilmektedir. Bunlardan bazıları şöyledir:¹⁰⁷

Serhıldan Çağrıları: "...bu ülkeyi, bu kavimler kapısını eşit ve gönüllü birliğin olduğu, ulusların kendi geleceklerini özgür olarak tayin ettikleri, isterse özgür olarak birleştikleri bir kardeşlik, bir kültür, bir emekçi vatani haline getirebilirler... Yaşasın Türklerin ve Kürtlerin kardeşliği, Yaşasın Türk halkı, Kürt halkı."

Kürt Sorunu Çözüm-4: "...Türk milliyetçiliği kendi sınırını çizmiştir. Anadolu'yu Fırat'ın doğusu ve batısı diye ikiye bölmüştür. Türk milliyetçiliğiyle birlikte onun düzeni de Fırat'ta boğulmaktadır. İşte buna rejimin iflası denir... Kürt milleti, kendi kaderini tayin hakkına kayıtsız şartsız sahiptir. Eğer, isterse ayrı bir devlet kurabilir. Emekçilerin çıkarı, demokratik bir halk devrimiyle tam halk eşitliği ve özgürlük temelinde, gönüllü birlikteliği gerçekleştirmededir. Ayrılma hakkı, gönüllü birlikteliğin vazgeçilmez koşuludur... Federal Cumhuriyetin bayrağı ve marşı, Türklerin ve Kürtlerin ortak bayrakları ve marşlarıdır. Ayrıca her federe devletin kendi bayrağı ve marşı vardır. Federasyonun ismi tek bir millete dayandırılmaz... Resmi dil Türkçe ve Kürtçedir."

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı iddianamede ayrıca parti genel başkanının açık

¹⁰⁴ AYMKD, S. 24, s. 534-605. Ayrıca bkz. Oktay UYGUN, "Siyasi Partilerin Kapatılması Rejiminin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi", **Anayasa Yargısı**, S. 17, Ankara, 2000, s. 263; Durmuş TEZCAN, "Örgütlenme Hakkının Sınırları Açısından Siyasi Partileri Kapatma Kararlarına İlişkin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Ortaya Koyduğu Eğilim", **Anayasa Yargısı**, S. 16, Ankara, 1999, s. 131.

¹⁰⁵ AYMKD, S. 28/2, s. 696 (SP. 23 Hz. 1991/94).

¹⁰⁶ AYMKD, S. 28/2, s. 697-699.

¹⁰⁷ AYMKD, S. 28/2, s. 699-704.

havada ve televizyonda yaptığı bazı konuşmalara yer vermektedir: “...doğuda özel savaşa son vereceğiz...Özel savaşa Türk-Kürt kardeşliği program...ile iki milleti eşit düzeye getirerek ve sonunda biçim olarak bir federasyonla çözümlenerek son vereceğiz... Türk milliyetçiliği Fırat’ta boğuldu...Kürt halkını bu devlet o kadar ezmiş ezmiş adını bile silmiş adını bile yasaklamış ama yasaklamakla olmuyor... Biji Kürdistan...”¹⁰⁸

Bu ilkeleri benimsemiş olan Sosyalist Parti, Anayasanın, “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü”nü, “cumhuriyetin temel nitelikleri, dili, bayrağı, milli marşı”nı, “değiştirilemeyecek ve değiştirilmesi teklif edilemeyecek hükümleri”ni, “hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmaması”nı, “vatandaşlık”ı ve “siyasi partilerin uyacakları esaslar”ı düzenleyen hükümleri ile SPK’nun “demokratik devlet düzeninin korunması ile ilgili yasakları”, “azınlık yaratılmasının önlenmesi” ve “Türk dilinden ve kültüründen başka diller ve kültürler” ile ilgili hükümlerine aykırı davranmış bulunmaktadır.¹⁰⁹

b) Savunma

Davalı parti savunmasında, öncelikle davanın usulsüz açıldığı bu nedenle reddedilmesi gerektiği; dava sürecekte bile duruşmalı olarak yapılması gerektiği üzerinde durmuştur. Ayrıca Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından delil olarak gösterilen konuşmaların kaset çözümleri ehliyetli kişilerce, bilinçsiz ve yanlış yapılmıştır.¹¹⁰

SP’ye göre, 12 Eylül Anayasası ve SPK, evrensel hukuk ilkeleri ile toplumsal gerçeklere aykırıdır. Anayasanın, evrensel hukuk ilkeleri ile uluslar arası sözleşmelere aykırı olduğu yasama ve yargının en üstünde bulunan kişiler tarafından da kabul edilmektedir. SPK, anayasanın çok ötesinde sınırlamalar ve yasaklar getirmekle, anayasaya aykırılık taşımaktadır ve 78. ve 81. maddelerin iptal edilmesi gerekmektedir.¹¹¹

İddianame olağanüstü DGM ve Sıkıyönetim Askeri Mahkemelerinin yargılama mantığı ile hazırlanmış ve Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı “Kürt” kelimesi geçen her sözü suçlama konusu yapmıştır. Bağnaz bir Türk milliyetçiliği ile hazırlanan bir iddianame birliğe değil, ancak bölünmeye hizmet edebilir. Ayrıca, parti aleyhinde delil olarak kullanılan bildiri, afiş ve yayınlarla ilgili açılan davaların tamamı takipsizlik ya da beraat kararlarıyla sonuçlanmıştır. Bunların davayla ilgisi yoktur ve dosyaya eklenmesinin tek nedeni Sosyalist Parti’yi kötülemektir. Bu yayınlardan bir kısmı, Doğu PERİNÇEK’in parti genel başkanı,

¹⁰⁸ AYMKD, S. 28/2, s. 704-706.

¹⁰⁹ AYMKD, S. 28/2, s. 707-708.

¹¹⁰ AYMKD, S. 28/2, s. 709-712.

¹¹¹ AYMKD, S. 28/2, s. 715-720.

hatta üyesi olmadan önce dergi genel yayın yönetmeni sıfatıyla yaptığı yayınlardandır ve “Kürt Sorunu Çözüm-4” adlı yayın dışında diğerlerinin SP’yi bağlaması mümkün değildir.¹¹²

Davalı parti savunmasında, Sosyalist Parti’nin Kürt meselesiyle ilgili görüşlerinin “azınlık bulunduğunu ileri sürmek ve bu yolla milli bütünlüğü bozmak amacı gütmeye” anlamı taşıyamayacağını; “federasyon önerisi” ile “kendi kaderini tayin hakkı”nın Türkiye’nin taraf olduğu uluslar arası antlaşmalar tarafından öngörüldüğünü belirtmiştir. Ayrıca, başbakan ve cumhurbaşkanı kimi konuşmalarında Sosyalist Parti’nin çözüm önerilerine yakın fikirler ortaya koymaktadır. Bu sebeplerle kapatma isteminin reddi gerekmektedir.¹¹³

c) Karar

Anayasa Mahkemesi öncelikle, SP’nin usul yönünden talepleri ile SPK’nun anayasaya aykırılığı savını reddetmiş ve yargılamada SPK’nun kimi maddelerinin ihmal edilmesi talebini de kabul etmemiştir.¹¹⁴

Anayasa Mahkemesi, öncelikli olarak “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü”nü açıklama yoluna gitmiştir. Türkiye Devleti’nin Türkler, Kürtler ve ülkede yaşayan diğer etnik kökenli vatandaşlarla kader birliği içinde kurulduğu belirtilerek, bir takım tarihsel gerçeklerin göz önünde bulundurulması gerektiği vurgulanmış ve “Devlet ‘TEK’, ülke ‘TÜM’ ve ulus ‘BİR’dir” formülüne yer verilmiştir.¹¹⁵

Sosyalist Parti’nin iddialarının aksine, yayınlarının hepsinin partiyi bağlayacağı kanaatine varan Anayasa Mahkemesi,¹¹⁶ Sosyalist Parti faaliyetlerinin AİHS’nin 11. ve 17. maddeye aykırı düştüğüne ve araç yönünden farklı olmakla birlikte Sosyalist Parti faaliyetlerindeki amacın teröristlerin amacı ile benzerlik gösterdiğine dikkat çekmiştir.

Sosyalist Parti’nin ileri sürdüğü çözümlerin esası, anayasadaki ülke ve ulus bütünlüğünden ayrılarak, Türk ve Kürt milletlerinin oluşturacağı, her ikisinin eşit olarak

¹¹² AYMKD, S. 28/2, s. 712-714.

¹¹³ AYMKD, S. 28/2, s. 727-730.

¹¹⁴ AYMKD, S. 28/2, s. 766-772. Yılmaz ALİEFENDİOĞLU, Sosyalist Parti’nin SPK’nun 78. ve 81. maddesinin anayasaya aykırılık savının incelenmesi; anayasaya aykırı bulunması halinde iptal veya ihmal edilmesi gerektiği görüşüyle karşı oy kullanmıştır. Bkz. KARŞIOY YAZISI, s. 821. Bu görüşe üyelere Mustafa GÖNÜL ve Mustafa ŞAHİN de katılmış ve karşıoy kullanmışlardır, s. 827-831.

¹¹⁵ AYMKD, S. 28/2, s. 792-803.

¹¹⁶ Yılmaz ALİEFENDİOĞLU, karşıoy yazısında, adı geçen yayınlarla ilgili olarak DGM’nde bölücülük ve Kürt propagandası yapmak suçundan açılan davaların 13’ünün beraat ve birinin takipsizlik kararıyla sonuçlandığı üzerinde durarak; kişi için suç oluşturmayan bir belgenin CMUK hükümleri uygulanmak suretiyle incelenen siyasi parti kapatma davasında kapatma nedeni olmaması gerektiğini ve Başsavcının dayandığı yayın ve konuşmaların bölücülük suçunu oluşturmadığı verilen takipsizlik ve beraat kararlarından anlaşıldığına göre, bir siyasi parti kapatma davasında kapatma nedeni olarak kullanılmaması gerektiğini belirtmiştir. AYMKD, S. 28/2, s. 826.

katılacağı federal bir Cumhuriyet amaçlamaktadır. Bu açıkça Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yapısını ve adını değiştirmektedir. Ayrıca parti genel başkanının Anadolu'yu kavimler kapısı olarak nitelendirip insanların çeşitli kavimlerden geldiğini ve kırkdokuz dil konuşulduğunu söyleyerek, Türkiye halkını sadece Türk ve Kürt ırkına dayalı ikiye bölünebilir görmesi açık bir çelişkidir.¹¹⁷

Anayasa Mahkemesi, “kendi kaderini tayin hakkı” kavramının yeni olmadığını, ancak Türk Ulusu'nun bu konuyu Lozan Barış Antlaşması gündeminden çıkardığını belirterek, davalı partinin savunmasına dayanak yaptığı Helsinki Nihai Senedi ve Paris Şartı'na atıflarda bulunmuştur. Helsinki Nihai Senedi'nde yer verilen, “devletlerin egemen eşitliği ve egemenliğin özündeki haklara saygı”, “sınırların dokunulmazlığı”, “devletlerin toprak bütünlüğüne saygı”, “içişlerine karışmama” ilkelerinden bahsederek, ayrıca Paris Şartı'nda yer verilen, “Taraf devletlerin bağımsızlığını, egemen eşitliğini ya da toprak bütünlüğünü ihlal eden faaliyetlere karşı demokratik grupları savunmak hususunda işbirliği yapmaya kararlıyız. Dışarıdan yapılan baskı, zora başvurma ve yıkıcılık gibi yasadışı faaliyetler burada söz konusu olan özelliklerdir” ve “Her türlü terörist eylemleri yöntemleri ve uygulamaları açıkça suç olarak kınıyor ve bunların ikili olduğu kadar çok taraflı işbirliği ile ortadan kaldırılması için çalışmaya kararlı olduğumuzu ifade ediyoruz” sözleri ile partinin savlarını boşa çıkarmaya çalışmıştır.¹¹⁸

“KÜRT MİLLETİ – KÜRT HALKI – KÜRT İLLERİ” tanımlarını kullanmak ve bir sav olarak gündeme getirip, konuyu gerçek yönleriyle bilmesi olanaksız kimseleri kışkırtarak suça itmek Anayasa'ya aykırı bir eylemdir. “Ayrı bir devlet için REFERANDUM – FEDERE DEVLET – FIRAT'IN İKİ YAKASI – ÖZEL SAVAŞ” sözleri ile ulusu ve ülkeyi bölme amacı benimsetilmeye ve uygulanmaya çalışılmaktadır. ‘Özel savaş’ nitelendirmesi de özel amaçlıdır. Devletin başlattığı bir olay ve savaş yoktur. Her yurttaşın her yerde ve her zaman karşılaşabileceği durumlar bahane edilerek terör yoluyla devlet parçalanmak, ülke bölünmek istenmektedir. ‘Kürt halkı ayağa kalkıyor, kimliğini eylemiyle kabul ettiriyor. Newrozunu kutluyor. Ezilen Kürt anayasa yapıyor. Kanun yapıyor’ sözleriyle ayaklanma, yakıp yıkmaya, kendiliğinden anayasa ve yasa yapmak gibi hukuk dışı oldu bittiler övülmektedir. Parti, suç

¹¹⁷ AYMKD, S. 28/2, s. 810-812.

¹¹⁸ AYMKD, S. 28/2, s. 812-813. Yılmaz ALİEFENDİOĞLU bu görüşe karşı çıkarak, siyasi partinin savunmasında belirttiği gibi, Türkiye'nin taraf olduğu AIHS ve Helsinki Nihai Senedi'nin VII. İlkesinin, düşünce, vicdan, din ve inanç özgürlüklerini de kapsamak üzere, insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygı esasını öngördüğünü; Senet'in VIII. İlkesinin “Halkların Eşitliği ve Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı” ile ilgili olduğunu ve Türkiye'nin bunlara sadakatle uyacağını taahhüt ettiğini belirtmiştir. KARŞIOY YAZISI, s. 822-823.

olan eylemi övemez.”¹¹⁹

Özetlendiğinde, Sosyalist Parti, Türk Ulusu’nu ırk esasına dayalı olarak “Türk ve Kürt Ulusları” biçiminde ikiye bölmüş, bu biçimde ortaya çıkardığı, gerçek dışı ezilen bir ulus olarak nitelendirdiği Kürtlere kendi kaderini tayin hakkının verilmesini savunmuş, bölücü faaliyetlerini Anayasa’ya ve Siyasi Partiler Yasası’na aykırı olarak sürdürmüştür. Türkiye’nin her kesiminde yerleşmiş, kaynaşmış bir topluluğu demokratik siyasal faaliyet görüntüsü altında ayrı bir devlet kurması için ayaklanmaya itmiştir.¹²⁰

Sonuç olarak Sosyalist Parti, 10.7.1992 tarihinde, Anayasa Mahkemesi’nin oyçokluğu¹²¹ ile verdiği kararla; devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı amaçlayarak, Anayasa ve SPK’na aykırı eylemlerde bulunduğu gerekçesiyle kapatılmıştır.

Sosyalist Parti kararı, bir yönüyle SPK 81. maddesiyle ilgili olmasına karşın, TBKP’den farklı olarak, partinin tüzük ve programının değil, eylemin esas alınarak kapatılması bakımından daha fazla önem taşımaktadır. Zira, aynı partinin kapatılması için daha önce açılan bir davada partinin tüzük ve programı parti yasaklarına aykırı bulunmamıştır.¹²² Partinin çeşitli yayınlarının, bildirilerinin, duvar afişlerinin, televizyonda yapılan konuşmaların kapsam ve içeriği ile karşılaştırıldığında, TBKP’nin henüz herhangi bir eylemle somutlaşmamış tüzük ve programı oldukça masum düşüncelerdir.¹²³

3. Halkın Emek Partisi (HEP) Davası

Halkın Emek Partisi (HEP), 7 Haziran 1990 tarihinde İçişleri Bakanlığı’na verdiği kuruluş dilekçesi ile siyasi parti olarak tüzel kişilik kazanmıştır. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, 3 Temmuz 1992 tarihinde ilgili parti yöneticilerini Anayasa ve SPK’nun çeşitli maddelerine aykırı konuşma ve açıklama yaptıkları; ayrıca partinin SPK’nun bazı hükümlerine aykırı eylemlerin işlendiği bir odak (mihrak) durumuna geldiği iddiasıyla

¹¹⁹ **AYMKD**, S. 28/2, s. 814.

¹²⁰ **AYMKD**, S. 28/2, s. 814-815.

¹²¹ Anayasa Mahkemesi üyelerinden Yılmaz ALİFENDİOĞLU, Sosyalist Parti’nin varlığını ileri sürdüğü iki halkın öncelikle federe devletler oluşturarak federal devlet çatısı altında birlikte yaşamalarını amaçladığını, ancak Kürt halkının bunu kabul etmemesi durumunda ayrı bir devlet kurabileceklerini kabul ettiğini; siyasi parti olarak beğensek de beğenmesek de meseleye kendi açısından bir çözüm getirdiğini; söz konusu partinin arzu ettiği öncelikli çözümün ayrı halklar için federal devlet yapısı içinde birlikte yaşam, federal yapıda bütünlük ve birliktelik olduğunu ileri sürmesi karşısında, Anayasanın kapatma nedeni saydığı “Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak” amacını güttüğü kanısına varılamayacağını belirterek, Sosyalist Parti’nin kapatılmasına karşıoy kullanmıştır. **AYMKD**, S. 28/2, KARŞIOY YAZISI, s. 825.

¹²² SAĞLAM, "AİHM’nin Türkiye’de Kapatılan Partiler...", s. 199. Sosyalist Parti’nin önceki kapatma davası için bkz. **AYMKD**, S. 24, s. 534-603.

¹²³ SAĞLAM, "AİHM’nin Türkiye’de Kapatılan Partiler...", s. 199. Sosyalist Parti kararı ile ilgili yorum için bkz. Mithat SANCAR, ‘Devlet Aklı’ Kısacında Hukuk Devleti, 2. baskı, İletişim, İstanbul, 2000, s. 215-217.

SPK'nun 101. ve 103. maddeleri gereğince Anayasa Mahkemesi'ne kapatma istemiyle dava açmıştır.¹²⁴

a) Devletin Ülkesi ve Milletiyle Bölünmez Bütünlüğünü Bozmak

aa) İddia

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'nın iddianamesinde HEP'in eski genel başkanı, genel başkanı, genel sekreteri gibi sözleri partiyi bağlayan yöneticilerine ait konuşmalarına yer vermiştir: "...bugün demokrasinin önünde en büyük engel Kürt sorunudur... Kürt yurttaşlarımız üzerinde baskı kuracak olan SS kararları... Bize diyorlar ki bu parti kimin partisi acaba, Kürtlerin partisi diyorlar, Alevilerin partisi diyorlar, ne kadar horladıkları toplum varsa, solcuların partisi diyorlar. Hayır kesinlikle hayır, bu parti en çok sömürülen, baskı altında tutulanların partisi... Bu hareket bir başkaldırıdır, bu başkaldırıya bu sese kulak vermek zorundadırlar... eğer bu düzen partileri hala bu partiye Kürt partisi, Alevi partisi diyorlarsa demek ki, Alevilerle Kürtleri çok ezdiniz, çok sömürdünüz, çok baskı altında tuttunuz."¹²⁵

"Bugün 21 Mart anlamlı, onurlu bir gün, bugün Nevruz yeni bir gün, yeni direniş, mücadele, başkaldırı ve özgürlük hareketinin yükselme günüdür...Bugün Kürt halkının özgürlük bayramıdır... Kürt halkı özgürlük tutkusundan hiçbir zaman vazgeçmemiş, daima onu kıskanmış bir halktır. Kendi kaderini belirlemek her halk için olduğu kadar Kürt halkı için de tartışılmaz, vazgeçilmez bir haktır...Birleşmiş Milletlere ve onu oluşturan devletlere sesleniyorum. Kürtlerin yaşadığı tüm parçalarda, Kürt halkının yürüttüğü mücadele ve onun haklı isteklerine sessiz kalamazsınız."¹²⁶

"...Bu ülkede hangi halktan olursanız olun, hangi ırktan ve hangi dinden olursanız olun, henüz bu ülkede Kürdistan'da geliştirilecek katliam, soykırım ve baskıların karşısında bir demokrasi cephesi, bir yurtseverlik cephesi oluşturalım."

İddianamede, partinin farklı düzeydeki yöneticilerinin toplantılarda yaptıkları konuşmalar ile gazete beyanatına yer verilmektedir. Buralarda genel olarak, Kürt sorununun cumhuriyetin kuruluşundan beri var olduğu; bu sebepten Şeyh Sait, Koç Gri, Dersim isyanlarının çıktığı; bu problemten kaçılmayacağı ve ancak demokratik bir yoldan mutabakata varılması gerektiği; HEP'in Kürt partisi olmadığı, ancak, tabanının ezici çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu; üniter devlet yapısının tartışabilir ve aşırı

¹²⁴ AYMKD, S. 29/2, s. 924 (SP. 31 Hz. 1992/59).

¹²⁵ AYMKD, S. 29/2, s. 932-938.

¹²⁶ AYMKD, S. 29/2, s. 939-954.

merkeziyetçilikten, gönüllü birliğe dayanan federasyon sistemine dönüştürülebileceği; herkesin anadilde eğitim ve yayın hakkı olduğu, ancak bunun Kürt çocuklarından esirgendiği; Türkiye'nin kendi topraklarını bombalamasının duruma savaş statüsü kazandırdığı üzerinde durulmaktadır.¹²⁷

Başsavcı iddianamesinde, ayrıca HEP'in Partiyeye Karkaren Kurdistan (PKK) isimli yasadışı örgüte yaklaşımı ortaya koymuştur. Buna göre, genel başkan bu örgüte hiç eleştirel gözle bakmamakta, hatta eleştirmekten özenle kaçınmaktadır. Parti ile PKK arasında kuruluş ve yöntem bakımından farklılıklar bulunmakla birlikte aynı amacı savundukları açıktır.¹²⁸

bb) Savunma

Davalı parti savunmasında öncelikle, SPK'nun anayasaya aykırılığı, SPK'nun 9. maddesinin ihlal edilerek dava açıldığı, davanın duruşmalı yapılması gerektiği, iddianame mantığının yanlış olduğu ve buna dayanak teşkil eden belgelerin kanıt değerinin tartışılır olduğu üzerinde durmuştur. Ayrıca Türkiye'nin de taraf olduğu uluslar arası belgelere göre, iddianamede sunulan nedenlerden dolayı parti kapatılamaz ve Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldıktan sonra AİHK'na başvuran TBKP hakkında verilecek karar beklenmelidir.¹²⁹

Davalı partiye göre, siyasi partiler demokrasinin vazgeçilmez unsurları, olmazsa olmaz koşulları oldukları halde, Türkiye'de her dönemde partiler resmi ideolojiyi benimsemedikleri veya eleştirdikleri için kapatılmışlardır. Bunların içinde henüz faaliyetlerine başlamamış olanlar da vardır. Oysa, kapatılan partiyi oluşturan benzer düşünce ve eylem birliği yeniden parti oluşturmakta ve parti kapatma ile sağlanmak istenen kamu menfaati gerçekleşmemektedir.¹³⁰ HEP aleyhinde sunulan iddianame, 70 yıllık resmi ideolojinin bir savunması ve yansımasıdır. Ulus, dil, kültür gibi sosyolojik olgular yok sayılarak, anayasanın ideolojik bir belge olduğunu vurgulayan bir dogmatizmle ele alınmaktadır. Bu dogmalar Türk ırkçılığı esasına dayanmaktadır ve devletin kuruluşunda Türkler kadar kan veren Kürtlerin varlığı dikkate alınmamaktadır. Kürtlerin kimliklerin tanınması istemi cevapsız bırakılmamalıdır. Bu sebeple Türkiye'de Kürt realitesini tanıma isteği devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliğine aykırı değildir.¹³¹

¹²⁷ **AYMKD**, S. 29/2, s. 954-990.

¹²⁸ **AYMKD**, S. 29/2, s. 1025. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, belirtilen açıklamaların ardından Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından sunulan PKK Raporuna uzunca yer vermiştir, s. 1025-1035.

¹²⁹ **AYMKD**, S. 29/2, s. 1054-1058.

¹³⁰ **AYMKD**, S. 29/2, s. 1059.

¹³¹ **AYMKD**, S. 29/2, s. 1059-1061.

cc) Karar

Anayasa Mahkemesi, kanıtları değerlendirmeye, öncelikle devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ile Atatürk Milliyetçiliği kavramlarını açıklamakla başlamıştır. Lozan Antlaşması'ndan beri bölünmez bütünlük üzerinde durulduğu ve anayasanın "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" hususunda ayrı bir hassasiyet gösterdiği vurgulanmıştır.

Anayasa Mahkemesi'ne göre özgün bir Kürt dili yoktur.¹³² Ayrıca anayasa, düşüncelerin "yasaklanmış herhangi bir dil"le açıklanmasını ve Türkçe dışında bir dilde eğitim yapılmasını yasaklamaktadır. Kararda Türkiye'nin kuruluşunda bütün yurttaşların kader birliği içinde olduğu; uluslar arası sözleşmelerle belirlenen azınlıklar dışında azınlık bulunmadığı ve tüm yurttaşların Türk ulusuna dahil olduğu vurgulanarak, "Devlet 'TEK'dir, ülke 'TÜM'dür, ulus 'BİR'dir" formülüne yer verilmektedir.

Ulus devleti anlayışı taşıyan anayasa, tekil devlet dışında, federatif devlet yapısı benimsememektedir. HEP, uluslar arası sözleşmeler ve insan hakları belgelerine atıfta bulunarak "Kürtlerin kaderini tayin hakkı, federal devlet sistemi, anadilde eğitim" konuları üzerinde durmaktadır. Oysa HEP, bölücü ve milli güvenlik ilkesine tutumuyla uluslar arası sözleşmelere aykırı davranmaktadır. İHEB'nin 30. maddesi, yıkıcı söz ve faaliyetlere karşı demokratik düzenlere kendini savunma hakkı tanımaktadır. Bu hak siyasi partiler açısından ele alındığında, önlenmesi olanaksız durumlarda "kapatma" olarak ortaya çıkmaktadır. Halkın Emek Partisi'nin Türk Ulusu'nu ırk esasına dayalı olarak "Türk ve Kürt Ulusları" biçiminde ikiye böldüğü; böylece Kürt kökenli yurttaşları gerçek dışı biçimde "ezilen bir ulus" olarak niteleyerek, devlete karşı kışkırtarak zulme karşı özgürlük mücadelesi veriyor gösterdiği; "kendi kaderini tayin hakkının tanınması" önerisiyle ve öbür çalışmalarıyla da Anayasa'ya ve Siyasi Partiler Yasası'na aykırı olarak bölücülük yaptığı anlaşılmıştır.¹³³

b) Siyasi Partiler Yasasında Yasaklanmış Eylemlerin İşlendiği "Odak" Olma

aa) İddia

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı iddianamesinde; sözleri partiyi bağlayan üst düzey yöneticilerinin konuşmaları ve beyanatı; partinin kimi taşra ve alt düzey yöneticilerinin konuşmaları; HEP tarafından düzenlenen toplantı, söyleşi ve gecelerde yapılan konuşmaları, bu toplantılarda söylenen kimi Kürtçe şarkıları, katılımcılar tarafından kullanılan sloganları, parti kongresinde yaşanan olayları 26 madde halinde göstererek, HEP'in SPK'nda

¹³² AYMKD, S. 29/2, s. 1057.

¹³³ AYMKD, S. 29/2, s. 1155-1179.

yasaklanmış eylemlerin işlendiği “mihrak” olduğunu kanıtlamak istemiştir.

HEP’in 15.12.1991 tarihli 1. Olağanüstü Büyük Kongresi’nde, kongre başlamadan evvel Kürtçe türküler söylenip, “Biji Kürdistan”, “Kürdistanda devlet terörüne son”, “Biji PKK” sloganları atılmıştır. İki partili sarı, kırmızı ve yeşil renkli (PKK’nın kullandığı) bayraklar sallamışlar ve salondakilerce selamlanmışlardır. Kongrede İstiklal Marşı okunmamış ve Türk Bayrağı asılmamıştır. PKK lideri Abdullah ÖCALAN’ın annesi Ema ÖCALAN, “hepimizin anası, anaların simgesi” şeklinde nitelendirilerek, parti protokolü tarafından topluluğa tanıtılmıştır.¹³⁴

HEP üyesi bir çok kimse hakkında, 3713 sayılı TMK’nun 8. maddesine aykırı olarak “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü” aleyhinde propaganda yapmaktan çeşitli tarihlerde DGM’ne dava açılmıştır. Bu SPK’nun 78., 80. ve 81. maddelerdeki yasakların parti üyelerince yoğun bir şekilde işlendiğini ortaya koymaktadır. Parti yönetimi tarafından, bu tür eylemlerde bulunan üyelerine karşı herhangi bir işlem ya da ihtar yapılması söz konusu olmadığı gibi, parti yönetiminin eylemler karşısında sessiz kalması ve engelleme yoluna gitmemesi bu tür fiilleri zımnen benimsediğini göstermektedir. Bu durum partinin kanunsuz faaliyetlere mihrak olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.¹³⁵

bb) Savunma

HEP, “mihrak olma” hususundaki savunmasında; DGM’lerine 3713 SK’a aykırı eylem suçundan açılan 11 kamu davasının kişileri bağlayacağını; nitekim SPK’nun 101. maddesinin (b) bendinde eylemleriyle partiyi bağlayacak kişilerin tek tek sayıldığını belirtmiştir. Partiye Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından verilen bir ihtar hiç gecikmeden yerine getirilmiştir. Mihrak olma iddiasına dayanak olarak gösterilen eylemleri işleyenler hakkında Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından partiye ihtar verilmeden doğrudan kapatma davası açılmıştır. Bu ise mihrak olma iddiasını mesnetsiz kılmaktadır.¹³⁶

cc) Karar

Anayasa Mahkemesi, partinin savunmasında belirttiği hususlar paralelinde, yasak eylemlere odak olma ile ilgili olarak Cumhuriyet Başsavcılığının partiye ihtarında bulunmamış olması; “mihrak olma” koşulunun oluşmaması ve SPK’nun 103. maddesinde belirtilen kapatma nedenlerinin öğeler yönünden gerçekleşmemesi nedeniyle kapatma istemini

¹³⁴ AYMKD, S. 29/2, s. 1021-1022.

¹³⁵ AYMKD, S. 29/2, s. 1053.

¹³⁶ AYMKD, S. 29/2, s. 1061-1062.

reddetmiştir.¹³⁷

Sonuç olarak Halkın Emek Partisi, 14.7.1993 tarihinde, Anayasa Mahkemesi'nin oyçokluğu¹³⁸ ile verdiği kararla; devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı amaçlayarak, Anayasa ve SPK'na aykırı eylemlerde bulunduğu gerekçesiyle kapatılmıştır.

4. Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP) Davası

Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP), 19 Ekim 1992 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na verdiği kuruluş dilekçesi ile siyasi parti olarak tüzel kişilik kazanmıştır. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, 29 Ocak 1993 tarihinde ilgili partinin programının bazı bölümlerinin Anayasa ve SPK'na aykırı olduğunu ileri sürerek, SPK'nun 101. maddesinin (a) bendi gereğince Anayasa Mahkemesi'ne kapatma davası açmıştır.¹³⁹

a) Devletin Ülkesi ve Milletiyle Bölünmez Bütünlüğünü Bozmak

aa) İddia

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı iddianamesinde, davalı partinin programından bazı bölümleri davaya esas olarak sunmuştur: “Partimiz...bütün ezilen sömürülen halkların kendi kaderlerini tayin hakkına yönelik her türlü ekonomik, politik, askeri ve kültürel saldırıya karşıdır... Partimiz halkların kendi bağımsızlık ve özgürlükleri için yürüttükleri haklı ve meşru mücadeleleri destekler, onlarla birlik ve dayanışma içinde olur... Yargılanmada ana dil esas alınacaktır...Türk ve Kürt halklarının ve azınlıkların kendi ulusal kültürlerini özgürce geliştirme ve sahiplenme ortamı yaratılacaktır. Halk ve ulus olmanın birinci ve temel unsuru dil olduğundan her halkın kendi ana diliyle eğitim yapma olanağı sağlanacaktır.”¹⁴⁰

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, programında bu ifadelere yer veren ÖZDEP'in; anayasanın çeşitli maddelerinde yer verilen ve anayasa tarafından özellikle koruma altına alınan “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği” ile “demokratik devlet” ilkesine; anayasanın eğitim ve öğretim hak ve ödevini düzenleyen 42. maddesinde yer alan “Türkçe'den başka hiçbir dilin eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarında ana dil olarak okutulamayacağı” ilkesine aykırı davrandığını belirtmiştir. Davalı parti programı,

¹³⁷ AYMKD, S. 29/2, s. 1154-1155.

¹³⁸ Anayasa Mahkemesi üyelerinden Yılmaz ALİFENDİOĞLU'na göre; “Kürt halkı”, “Kürt sorunu” ve “Kürt halkının kendi kaderini tayin hakkı”ndan söz edilirken, Kürt sorununa demokratik açıdan çözüm bulunmak istenmiştir. ALİFENDİOĞLU, iddianamede yer verilen konuşmaların; “Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak”; dil, ırk, din ve mezhep ayrımı yaratmak veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzeni kurmak amacını güttüğü sonucuna varılamayacağını belirterek, HEP'in kapatılmasına karşıoy kullanmıştır. AYMKD, S. 29/2, KARŞIOY YAZISI, s. 1191-1192.

¹³⁹ AYMKD, S. 30/2, s. 841 (SP. 42 Hz. 1993/10).

¹⁴⁰ AYMKD, S. 30/2, s. 848-851.

SPK'nun 78. maddesinde yer alan “demokratik devlet düzenin korunmasıyla ilgili yasaklar” ile 81. maddesindeki “azınlık yaratılmasının önlenmesi”ne aykırıdır ve “Türk dili veya kültüründen başka dil veya kültürleri korumak veya geliştirmek yoluyla azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünü bozmak” amacı taşımaktadır. Ayrıca partinin devamlı olarak atıfta bulunduğu AİHS'nin 11. maddesi “bu hakların kullanılması, demokratik bir toplumda zaruri tedbirler mahiyetinde milli güvenliğin...korunması için ...tahdide tabi tutulur”demekte ve 17. maddesi hürriyetleri yok etme hürriyetini yasaklamaktadır. Davalı partinin bu sebeplerle kapatılması gerekmektedir.¹⁴¹

bb) Savunma

ÖZDEP, savunmasında öncelikli olarak davanın usulsüz olarak açıldığı üzerinde durmuştur. Ayrıca dava duruşmalı olarak yapılmalıdır.¹⁴² ÖZDEP tarafından, “12 Eylül Anayasası” olarak nitelendirilen mevcut anayasanın evrensel hukuk ilkeleri, uluslar arası sözleşmelere ve toplumsal gerçeklere aykırılığı vurgulanmış; yasama, yürütme ve yargının önde gelen kimselerinin kimi konuşmalarından örnekler verilerek bu desteklenmiştir. Ayrıca, SPK Anayasanın geçici 15. maddesinde (anayasaya aykırı olması nedeniyle Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açılmaması) beklenen himayeden yararlandığı için; davada Anayasa hükümleri ile evrensel hukuk ilkelerinin uygulanması gerekmektedir.¹⁴³

ÖZDEP, esas hakkındaki savunmasında, partinin kapatılması için delil olarak öne sürülen görüşlerin zamanın hükümet programında da yer aldığını; Cumhurbaşkanı, Başbakan, İçişleri Bakanı ve diğer birçok siyasetçi tarafından “Kürt realitesinin tanınması ve bugüne kadar Kürtler'e devletin yanlış davrandığı” hususunda görüşler beyan edildiğini; anayasa ve yasa söz konusu olduğunda, Kürt meselesine yaklaşım bakımından Türkiye'de MHP ve DSP dışında bütün partilere kapatma davası açılması gerektiğini, bu nedenle ÖZDEP'e karşı çifte standart uygulandığını iddia etmiştir.¹⁴⁴

Davalı parti savunmasında, kimi bilimsel yayınlara atıfta bulunarak, “düzen içinde ve demokratik barışçıl yöntemlerle düzen değişikliğini savunmanın ve bu yönde örgütlenmenin mümkün olduğunu” belirterek; ÖZDEP'in, siyasal demokrasiyi ve “milletin ve ülkenin bölünmez bütünlüğü ile laiklik” anlayışını farklı yorumladığını; bir partinin anayasanın

¹⁴¹ AYMKD, S. 30/2, s. 851-870.

¹⁴² AYMKD, S. 30/2, s. 870-871.

¹⁴³ AYMKD, S. 30/2, s. 871-873. ÖZDEP'in savunmasında “Anayasa ve SPK” için kullandığı ifadelerin; Sosyalist Parti'nin savunmasında kullandığı ifadelere benzerliği dikkat çekicidir, bkz. AYMKD, S. 28/2, s. 715-720. Anayasa Mahkemesi üyesi Mustafa GÖNÜL karşıoy yazısında, bu hususta davalı partinin savunmasıyla paralel görüşler belirtmiştir. Bkz. KARŞIOY YAZISI, AYMKD, S. 30/2, s. 933-934.

¹⁴⁴ AYMKD, S. 30/2, s. 874-875.

ideolojisini kabul etmek zorunda olmadığını vurgulamıştır. Amerikan Yüksek Mahkemesi'nin 1945 yılında verdiği bir karara göre, "halkı zararlı düşünceye karşı korumak devletin ne görevidir ne de hakkıdır...gerçeği aramakta herkesin kılavuzu yine kendisi olmalıdır."¹⁴⁵

Partinin savunmasına göre, "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü", 12 Eylül darbecileri gibi yorumlandığı takdirde, ülkede yerel yönetimlerin geliştirilmesi, AET'ye girmek istemek ve federal sistem istemek bu ilkeye ters düşer. Oysa, Türkiye'de yabancı üsler bulunmaktadır, Dışişleri Bakanlığı "ABD böyle istedi" diyebilmekte ve Türkiye AET'ye girmek için büyük çaba harcamaktadır.¹⁴⁶ Anadolu kültürler mozağıdır. Hiçbir sosyolojik topluluk, şimdiye kadar hiçbir toplumda kimliğinin yok sayılmasını kabul etmemiştir. Çağdaş demokrasiler incelendiğinde, Almanya, Hollanda, Belçika, İsveç, İsviçre vs. ülkelerde birden fazla halk yaşamakta, bu halklar kendi kültürlerini geliştirmekte ve dillerini kullanabilmektedir. Bu durum hiçbir zaman bu ülkeleri bölmemiştir.¹⁴⁷ Bu sebeple kapatma davasının reddedilmesi gerekmektedir.

cc) Karar

ÖZDEP Kurucular Kurulu, 30.04.1993 tarih 993-314 sayılı kararı ile partiyi feshetmiş ve bu sebeple esas hakkında savunmasını yapmamıştır. Anayasa Mahkemesi, SPK'nun 108. maddesinin, partinin yetkili kurulları tarafından alınan fesih kararının daha önce açılmış olan parti kapatma davasına tesir etmeyeceğini, bu durumun doğacak hukuki duruma engel olmadığı kararına vararak davaya devam etmiştir.¹⁴⁸

Anayasa Mahkemesi esas hakkında incelemesine, millet, ulus ve halk kavramlarını tanımlayarak; Kürt vatandaşların Türkiye Devleti'nin kuruluşunda önemli role sahip olduklarını, Türk-Kürt herkesin bir kader birliği içinde olduğunu ve günümüzde hiçbir vatandaşın kanunlar karşısında diğerinden farklı olmadığını belirtmiştir. Ülkeye vatandaş bağı ile bağlı herkesin "ulus" kavramı içinde olduğunu vurgulayarak, Türk ulusundan başka bir ulusun varlığından söz edilemeyeceği açıklanmıştır. Kararda "Devlet 'TEK', ülke 'TÜM' ve ulus 'BİR'dir'" formülüne yer verilmiştir.¹⁴⁹

Gerçekte olmayan bir insan hakkı ileri sürülerek, devleti parçalamaya yönelik girişimine, azınlık bulunduğu bahanesi dayanak yapılamaz. Tekil devlet esasına göre düzenlenen Anayasa'da federatif devlet sistemi benimsenmemiştir. Bu nedenle siyasi partiler,

¹⁴⁵ AYMKD, S. 30/2, s. 876-877.

¹⁴⁶ AYMKD, S. 30/2, s. 878.

¹⁴⁷ AYMKD, S. 30/2, s. 878-879.

¹⁴⁸ AYMKD, S. 30/2, s. 889.

¹⁴⁹ AYMKD, S. 30/2, s. 908-913.

Türkiye’de federal sistem kurulmasına programlarında yer veremezler ve bu yapıyı savunamazlar.¹⁵⁰

ÖZDEP programında ve ön savunmasında, uluslar arası belgeler ve ulusal gerçeklere karşı; Türk ulusu bütünlüğünden ayrı bir Kürt ulusu ve diğer azınlıklar olduğunu; “halklar”, “uluslar” ve “azınlıklar” deyimleriyle ısrarla vurgulanmıştır. Ayrıca “ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı” deyiminden, özellikle Kürt ulusunun varlığının ve ayrı ulus olmanın gerektirdiği hakların amaçlandığı sonucuna varılmaktadır. ÖZDEP’in savunmasında atıfta bulunmuş olduğu uluslar arası belgelerde sadece “ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı”nın yer almadığı vurgulanarak; bu belgelerin aynı zamanda “devletin egemen eşitliği ve egemenliğin üzerindeki haklara saygı”, “sınırların dokunulmazlığı”, “devletlerin toprak bütünlüğüne saygı” ve “içişlerine karışmama” ilkelerini koruduğu belirtilmiştir. Ayrıca ÖZDEP, “milli güvenlik” bakımından AIHS’nin 11/2. maddesine ve “özgürlüğü yok etme özgürlüğünün yasaklanması” bakımından 17. maddesine aykırı davranmaktadır. Anayasa Mahkemesi, Alman Federal Anayasa Mahkemesi’nin SRP ve KPD kararları ile Fransız Anayasa Konseyi’nin “Korsika” kararlarına atıfta bulunarak, siyasi partilerin devletin varlığını ve demokratik düzeni yok etmesine müsaade edilemeyeceğini vurgulamıştır.¹⁵¹

Anayasa Mahkemesi’ne göre, araçları farklı olmakla birlikte ÖZDEP’in amacının teröristlerin amacı ile benzerlik göstermesi dikkat çekicidir. Ayrı bir ulus, ayrı bir halk ya da bir azınlık varmış gibi bölünmeyi amaçlayan çabalar, terörle de desteklenip gündeme getirilmektedir.¹⁵² Parti programında her ne kadar “kardeşlik” ve “birlik” sözcüklerini sık sık kullanmaktaysa da bunu gerçek amacını gizlemek için yaptığı anlaşılmaktadır. ÖZDEP, Kürt kökenli yurttaşları asılsız ve dayanaksız sav ve suçlamalarla kargaşa ve iç savaş çıkarmaya kışkırtmış, ayaklanma için demokratik hoşgörünün sınırlarını zorlamıştır. Hakkı ve özgürlüğü kötüye kullanmaya engel olmak devletin görevidir. Hele bir siyasi parti, şiddet ve terörü kışkırtarak gizli bir amacı gerçekleştirmek istiyorsa, buna olanak verilemez.¹⁵³ ÖZDEP, SPK’nun 78. ve 81. maddesine aykırı davranmıştır.

b) Laiklik İlkesine Aykırılık

aa) İddia

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı iddianamesinde, ilk olarak laikliğin tanımını

¹⁵⁰ AYMKD, S. 30/2, s. 914.

¹⁵¹ AYMKD, S. 30/2, s. 914-922.

¹⁵² AYMKD, S. 30/2, s. 920.

¹⁵³ AYMKD, S. 30/2, s. 923-924.

yapmakta; laik bir devlette herhangi bir dinsel makamın siyasal örgütlenme içerisinde yer almaması ve dinin kamu hizmeti özelliği taşınamaması gerektiği sonucuna varmaktadır.¹⁵⁴ Bununla birlikte Başsavcı, eski Anayasa Mahkemesi kararına (E. 1970/53, K. 1971/76, KT. 21.10.1971) atıfta bulunarak, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Anayasa'da yer almasının birçok tarihi nedenlerin ve ülke koşullarının doğurduğu bir sonuç olduğu görüşüne katılmış ve çeşitli nedenler ileri sürerek bunu desteklemeye çalışmıştır.¹⁵⁵

Başsavcı iddianamesinde, partinin SPK'nun 89. maddesinde yer alan siyasi partilerin, anayasanın 136. maddesinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genel idare içinde yer alacağı hükmüne aykırı hareket ettiğini ve kapatılması gerektiğini, parti programında yer alan şu ifadelerle dayandırmıştır: “Devlet din işlerine karışmayacak, din cemaatlere bırakılacaktır... Partimiz, ulusal ve dinsel azınlıkların demokratik ve özgür bir ortamda kendi dil, kültür, gelenek, felsefi ve dini inanç ve ibadetlerini özgürce geliştirebilmeleri için tüm olanakları sağlar. Başta televizyon, radyo olmak üzere her türlü basın-yayın olanaklarından eşitçe yararlanmalarını öngörür...”¹⁵⁶

bb) Savunma

ÖZDEP savunmasında, parti programında laiklik ilkesinin tarihsel gelişim içinde geldiği en son aşamasıyla yorumlandığını belirtmiştir. Buna göre Diyanet İşleri Başkanlığı devlet idaresi içinde yer almamalıdır. Bu durumun bazı sakıncaları yer almaktadır. Devlet bu vasıta ile Hanefi mezhebinin propagandasını yapmaktadır. Zorunlu okutulan din derslerinde bu mezhebin yorumlarına yer verilmekte; Alevi köylerine cami yapılmaktadır. Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da bir takım ayinleri devlet organize etmektedir. ÖZDEP ise laiklik anlayışının çağdaş yorumuyla çözüm üretmektedir.¹⁵⁷

cc) Karar

Anayasa Mahkemesi, ÖZDEP'in, “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği” ilkesinin ihlali hususunda olduğu gibi, “Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genel idare içinden çıkmasını isteyerek laikli ilkesini ihlal” ettiği hususunda da Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı ile paralel görüşlere yer vererek, ÖZDEP'in SPK'nun 89. maddesine aykırı davrandığı kararına varmıştır. Anayasa Mahkemesi'ne göre, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genel idare içinde yer alması tarihsel bir zorunluluktur. Kamu düzeninin ve hakların koruyucusu sıfatıyla

¹⁵⁴ AYMKD, S. 30/2, s. 856.

¹⁵⁵ AYMKD, S. 30/2, s. 860-862.

¹⁵⁶ AYMKD, S. 30/2, s. 850.

¹⁵⁷ AYMKD, S. 30/2, s. 879.

dinsel hak ve özgürlükler konusunda devlete denetim yetkisi tanınması, laiklik ilkesinin gereği olarak anlaşılmalıdır. Ayrıca, Diyanet İşleri Başkanlığı dinsel bir örgüt değil, genel idare içinde yer alan yönetsel bir örgüt konumundadır.¹⁵⁸

Sonuç olarak ÖZDEP, 23.11.1993 tarihinde Anayasa Mahkemesi'nin oyçokluğu [oybirliği]¹⁵⁹ ile verdiği kararla; devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı amaçlama ve laiklik ilkesine aykırı davranmaktan dolayı kapatılmıştır.

5. Demokrasi Partisi (DEP) Davası

Demokrasi Partisi (DEP), 7 Mayıs 1993 tarihinde İçişleri Bakanlığına vermiş olduğu kuruluş dilekçesi ile siyasi parti olarak tüzel kişilik kazanmıştır. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, 2 Aralık 1993 tarihinde Anayasa Mahkemesi'ne sunmuş olduğu iddianamesinde, DEP genel başkanının çeşitli konuşmaları ile partiye ait bir bildirin anayasanın ve SPK'nun çeşitli maddelerine aykırı olduğunu ileri sürerek, SPK'nun 101. maddesinin (b) fıkrası uyarınca kapatılmasını talep etmiştir.¹⁶⁰

a) İddia

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, DEP aleyhine kapatma istemiyle açmış olduğu davanın iddianamesinde; "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü"ne aykırılık noktası üzerinde durmuştur. DEP genel başkanının konuşmaları ve partinin yayımladığı bildiriyle, bu ilkeyi düzenleyen ve destekleyen, Anayasanın 2., 3., 14. ve 69. maddeleri ile SPK'nun 78. ve 81. maddelerini ihlal edilmektedir.

Başsavcının iddianamesinde delil olarak gösterdiği ve parti genel başkanı tarafından yapılan konuşmalarda şu sözler yer almaktadır: "...Sizler ateşin ve güneşin çocuklarısınız. Size böyle hitap etmek zorundayım. Çünkü Türkiye'de sizin adınızı anmak, sizin ülkenizin adını anmak daha da siyasi partiler için kapatılma sebebidir. Elbette 70 yıllık inkar, soykırım, sürgün, darağacı, kan, irin, gözyaşı, barut bizim ülkemizde birbirine karışmış, analarımız ak süt yerine bizi gözyaşı ile emzirmişlerdir... Bugün burada özgür bir ülke ve ulusal birlik için

¹⁵⁸ AYMKD, S. 30/2, s. 925-927.

¹⁵⁹ Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisinde kararın oybirliği ile alındığı yazılıdır. Ancak üyelerden Mustafa GÖNÜL, partinin kapatılması istemine karşı oy kullanarak, bu istemin reddedilmesi gerektiğini belirtmiştir. Mustafa GÖNÜL; anayasakoyucunun siyasi partilere yönelik olan "vazgeçilmez" niteliğinin, kuşkusuz platonik bir övgü sözcüğüne indirgenemeyeceğini, kendi içinde mantıksal bir anlamı, gerekliliği ve ağırlığı olduğunu belirtmiştir. "Vazgeçilmezlik"ten güdülen amaç; siyasi partilerin yaşamasının ve yaşatılmasının "kural", kapatılmalarının ise ancak açık-seçik durumlarda ve sayılı nedenlere dayanma koşuluyla "istisna" olduğunu pekiştirmektedir. Siyasi parti kapatma söz konusu olduğunda, anayasada engelleyici, yasaklayıcı veya sınırlayıcı açık ve kesin bir hüküm bulunmadıkça yorumlar olabildiğince siyasi partilerin lehine yapılmalıdır. (KARŞIOY YAZISI), AYMKD, S. 30/2, s. 931-933.

¹⁶⁰ AYMKD, S. 30/2, s. 1061 (SP. 52 Hz. 1993/55).

yürüyoruz...Kürt halkı artık düşürülmüş bir halk değil, serhildanda başını dik tutan bir halktır. Demokrasi Partisi sizin birliğinizin, sizin ulusal mutabakatınızın eseridir... Kürtler hep zindanı, inkarı, sürgün ve ölümü yaşadılar. Bugün gelinen noktada Kürtlerin inkarı mümkün değildir. Silahlı mücadele Kürt sorununu, Kürt ve Türk halkının önüne, dünya kamuoyunun önüne koydu.”

Bu sözlerin yer aldığı video kaseti “Kürdistan Ulusal Birlik Yürüyüşü” adıyla başlamakta ve ilk başlarda PKK lideri Abdullah ÖCALAN’ın yaptığı konuşmanın seslendirici tarafından anlatımı; yürüyüşe katılan büyük kalabalığın PKK örgütü ile onun cephe ve silahlı gücünü ifade eden ERNK ve ARGK’nin bayrak ve flamalarını taşımaları; bir sergide sarı, kırmızı ve yeşil kıyafetlerle halk oyunları oynaması; kalabalığın Kürtçe ve Almanca pankart taşınması ve “Yaşasın Apo”, “Yaşasın Kürdistan”, “Liderimiz Abdullah Öcalan”, “Yaşasın PKK, KSK, PDK, KUK, RNK” gibi sloganlar atması yer almaktadır. Konuşma ve görüntülerin yer aldığı bu kasetle ilgili olarak, Genel Başkan Yaşar KAYA aleyhinde Ankara DGM Başsavcılığı tarafından “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü”nü bozmaya yönelik propaganda yaptığı iddiasıyla 3713 sayılı TMK’nun 8/1. maddesi uyarınca dava açılmıştır. KAYA, DGM Yedek Hakimliği’ndeki sorgusunda kasetteki konuşmaları kendine ait olduğunu belirterek; bu görüşlerinin partisinin görüşü olduğu yönünde ifade vermiştir.¹⁶¹

Genel Başkan Yaşar KAYA, Irak’ın Erbil kentinde düzenlenen Irak Kürdistan Demokrasi Partisi’nin genel kurulunda açılış konuşmasını Kürtçe yapmış ve şu ifadeleri kullanmıştır: “...Kürt kardeş olmazsa Kürdistan olmaz. Düşmanın elinde Kobra helikopterleri var. Bizim gönlümüzde sadece kardeşlik var, birlik var, düşman öldürdüğü zaman bu KDP, bu YDK, bu PKK demiyor, bunlar Kürttür diyor. Kürtün yanındaki Kuzey Kürdistan’da savaş var... Ey ülke senin uğruna canımız feda, senin yolunda.” Genel başkan, bu konuşma ile Ankara Emniyet Müdürlüğü tarafından alınan ifadesinde, konuşmanın kendisine ait olduğunu; Kuzey Kürdistan olarak belirttiği yerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da bulunan bazı iller olmak üzere Türkiye’nin bir bölümü olduğunu; Demokrasi Partisi’nin Kürt kimliğinin, Kürt halkının özlemlerinin demokrasi koşulları içinde konuşulmasının ve verilmesinden yana olduğunu; partinin Kürt sonunun; Kürt ve Türk halklarının kardeşliği temelinde savaşız, ölümsüz, silahsız çözümünden yana olduğunu; Irak’a Demokrasi Partisi genel başkanı olarak çağırıldığını ve bu sıfatla orada bulunduğunu belirtmiştir. Bu konuyla ilgili olarak, parti genel başkanı aleyhinde, Ankara DGM’ne TMK’nun 8/1. maddesine aykırı olarak “devletin ülkesi

¹⁶¹ AYMKD, S. 30/2, s. 1068-1070.

ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmaya yönelik propaganda yapmak” suçundan kamu davası açılmıştır.¹⁶²

DEP, 1993 yılı Ağustos ayında “Demokrasi Partisi’nin Barış Çağrısıdır” başlıklı bir bildiri yayımlamıştır. Bu bildiri de; “Antidemokratik yöntemlerle ülke sorunlarını çözmek mümkün değildir. Bugün ülkemizde ilan edilmemiş adı konulmamış bir savaş yaşanmaktadır... Uluslar arası hukuk kurallarının açıkça çiğnendiği bu savaş yüzünden Kürtler de Türkler de çok ağır bedeller ödemektedir... öncelikle silahlar susmalıdır. PKK ve devlet ateşkes ilan etmeli ve ateşkes kararlarına uymalıdır. Ateşkes tarafsız güçlerce denetlenebilmelidir” ifadelerine yer verilmiştir. Bu bildiri yayımlayan parti yöneticileri ile bunları farklı şehirlerde dağıtmak isteyen parti mensupları hakkında DGM’ne TMK’nun 8/1. maddesine aykırı eylemde bulunmaktan dava açılmıştır.¹⁶³

b) Savunma

DEP’e göre, parti tüzel kişilik kazandıktan sonra tüzük ve programının yasalara aykırılığı ileri sürülmemiştir. Kapatmaya konu olan deliller ise konuşma bantları, bildiri ve DGM’ne açılan davalardır. Bu konuşma kasetlerinin başsavcı tarafından nasıl elde edildiği meçhuldür. Dikkatsiz ve hukuka aykırı olarak elde edilen delillerin dayanak yapılarak açılan davanın iadesi gerekmektedir.

Ayrıca DGM’ndeki derdest davalar ile HEP’nin AİHK önündeki başvurusunun sonuçları beklenmelidir. SPK, anayasa ve AİHS’ne aykırıdır ve aykırı maddeler iptal edilmelidir. CMUK’nun uygulandığı bir dava olarak duruşma yapılmalıdır. Anayasanın 90. maddesi gereğince AİHS iç hukukta kanun hükmündedir ve buna göre, şiddet unsuru içermeyen ve terörle ilgisi olmayan, bildiri ve konuşmaların siyasi parti kapatma nedeni olması mümkün değildir. AİHM’ne bireysel başvuru saklı olduğuna göre, kapatma kararı devletin aleyhine olacaktır.¹⁶⁴

Henüz dağıtımı yapılmadan toplatılan bildiri de bölücülük propagandası yapılmamaktadır. Kürtlerden söz edilmesi bölücülük sayılmaz, zira hükümet programında da benzer görüşler yer almaktadır. Ayrıca Türkiye’nin taraf olduğu uluslar arası sözleşmeler Kürt sorununu barışçı yollardan tartışarak çözümlenmeyi öngörmektedir. Son olarak, kanıt olarak gösterilen belgeler doğru olsa dahi “ceza sorumluluğunun şahsiliği” ilkesine göre, bu eylemler

¹⁶² AYMKD, S. 30/2, s. 1071-1074.

¹⁶³ AYMKD, S. 30/2, s. 1074-1077.

¹⁶⁴ AYMKD, S. 30/2, s. 1103-1107.

partiyi bağlamamaktadır. Bu sebeple davanın reddedilmesi gerekmektedir.¹⁶⁵

c) Karar

Anayasa Mahkemesi, davanın SPK'nun dördüncü kısmında yer alan yasaklara aykırılıktan açılması nedeniyle, davayı açmadan önce Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın ihtar vermesi gerekmediği kanaatine vararak; davanın SPK'na aykırı açıldığı iddiasını reddetmiştir.¹⁶⁶ Ayrıca DGM ile AİHM'nde görülen davaların dava ile doğrudan ilgisi olmadığından bunlar bekletici neden olarak kabul edilemez. Anayasanın geçici 15. maddesi karşısında SPK'nun anayasaya uygunluk denetiminin yapılması söz konusu değildir.¹⁶⁷

Anayasa Mahkemesi, herkese açık olan ve gizli bir nitelik taşımayan toplantılardan elde edilen konuşma kasetlerinin, hukuka ve ahlaka aykırı olarak elde edildiği iddiasının kabul edilemeyeceğini belirterek; bu kasetlerdeki konuşmaların tanık beyanlarıyla da doğrulandığından delil olarak kabul edilmesinde bir sakınca görmemiştir. Konuşmaları ve bildiriye hukuka aykırılık açısından değerlendirmeye almıştır.¹⁶⁸

Anayasa Mahkemesi'ne göre, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ve bu ilkenin vazgeçilmez bir unsuru olan ortak dil, kültür, eğitim ve Atatürk Milliyetçiliği kavramları, hukuksal, siyasal olduğu kadar, tarihsel ve sosyal gerçeklere dayanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda; etnik ayırım olmaksızın herkes kader birliği içinde çabalamıştır. Türk Ulusu içinde etnik kökene dayalı ayrımcılık söz konusu olamaz ve Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir. Türkiye Cumhuriyeti, "Atatürk Milliyetçiliği"ne içtenlikle bağlıdır. Eşitlikçi ve birleştirici eşitliğiyle çağdaş anlayışı yansıtan Atatürk Milliyetçiliği toplumsal dayanışmanın temeli ve güvencesidir. Irk, dil ve kültür farkı gözetmenin ve böylelikle ulusal azınlık statüsü tanınmanın, ülke ve millet bütünlüğüyle bağdaşması söz konusu olamaz. "Devlet 'TEK'dir, ülke 'TÜM'dür ve ulus 'BİR'dir".¹⁶⁹

Davalı partinin uluslar arası hukuk belgelerine atıfta bulunduğunu belirten Anayasa Mahkemesi, esas olarak İHEB'nin 29. ve 30. maddelerinin demokratik düzeni yıkıcı söz ve

¹⁶⁵ AYMKD, S. 30/2, s. 1108-1115.

¹⁶⁶ AYMKD, S. 30/2, s. 1178. Anayasa Mahkemesi üyelerinden Yılmaz ALİEFENDİOĞLU bu görüşe katılmamıştır. Bir siyasi partinin SPK'nun 9. maddesine dayanılarak kapatılmasına dair hükümlerin uygulanması, öncelikli olarak Cumhuriyet Başsavcılığınca tespit edilen eksikliklerin giderilmesine bağlıdır. 9. maddede SPK'nun dördüncü kısmındaki yasaklara aykırılık durumu hariç tutulmamıştır. KARŞIOY YAZISI, s. 1218.

¹⁶⁷ Anayasa Mahkemesi üyelerinden Yılmaz ALİEFENDİOĞLU ve Güven DİNÇER bu görüşe katılmamıştır. AYMKD, S. 30/2, s. 1182.

¹⁶⁸ AYMKD, S. 30/2, s. 1193.

¹⁶⁹ AYMKD, S. 30/2, s. 1193-1199.

eylemlere karşı sınırlamalar getirdiğini vurgulayarak; DEP'in AİHS 11. ve 17. maddelerine aykırı eylemlerde bulunduğu kanaatine varmıştır. Ayrıca parti savunmasında konu edilen diğer uluslar arası belgelerde “devletin egemenlik haklarına saygı, sınırların dokunulmazlığı, devletlerin toprak bütünlüğüne saygı ve içişlerine karışmama” ilkeleri de yer almaktadır. Uluslar arası kurallar, silahla ve şiddetle hak arama yollarına kesinlikle kapalıdır. Demokrasi Partisi, Kürt kökenli yurttaşları asılsız ve dayanaksız sav ve suçlamalarla kargaşa ve iç savaş çıkarmaya kışkırtmış, ayaklanma için demokratik hoşgörünün sınırlarını zorlamıştır. Demokrasi, demokratik hak ve özgürlüklerden yararlanarak yıkılmaz. Hele bir siyasi parti, şiddet ve terörü kışkırtarak gizli bir amacı gerçekleştirmek istiyorsa, buna olanak verilemez.¹⁷⁰

Ulus ve ülke bütünlüğüne karşı, Türk ve Kürt ulusları biçiminde bir ayırımın yapılması ve Kürt halkının ayrı bir devlet kurma yolunda PKK terörist örgütüyle birlikte gösterilmesi ve Kürt olarak adlandırılan bir kısım yurttaşların Türkiye Cumhuriyeti'nden kopmasının amaçlanması, “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü” ilkesi ile “siyasi partilerin ırk esasına dayanması” yasağına aykırıdır. Buna göre Demokrasi Partisi'nin kapatılması gerekmektedir.¹⁷¹

Sonuç olarak Demokrasi Partisi, 16.06.1994 tarihinde Anayasa Mahkemesi'nin oybirliği ile verdiği kararla; devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı amaçlamaktan dolayı kapatılmıştır.

6. Refah Partisi (RP) Davası

Refah Partisi (RP), 19 Temmuz 1983 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na vermiş olduğu kuruluş dilekçesi ile siyasi parti olarak tüzel kişilik kazanmıştır. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, 21.5.1997 tarihinde, RP'nin laiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline geldiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne kapatma davası açmıştır.¹⁷²

a) İddia

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, iddianamesinde öncelikle anayasada yer aldığı

¹⁷⁰ AYMKD, S. 30/2, s. 1207-1212.

¹⁷¹ AYMKD, S. 30/2, s. 1213-1214. Anayasa Mahkemesi üyelerinden Yılmaz ALİFENDİOĞLU, genel başkanın konuşmalarının “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, dil, ırk ayrımı yaratmak ve bu görüşlere uygun devlet düzeni kurmak” amacı taşıdığı izlenimi verecek nitelikte olduğundan kapatma kararına sonucu itibarıyla katıldığını; ancak davalı partinin yayımladığı belirtilen bildiriden böyle bir amaç taşıdığından çıkarılamayacağını ve düşünceyi açıklama hürriyetinin kötüye kullanılması olarak nitelendirilemeyeceğinden, kapatma kararına katılmadığını karşı oy yazısında dile getirmiştir. KARŞIOY YAZISI, s. 1225-1226.

¹⁷² AYMKD, S. 34/2, s. 762 (SP. 13 Hz. 1997/109).

şekliyle laiklik ilkesinin anlamını değerlendirilerek, bu konuda doktrindeki görüşlerle Anayasa Mahkemesi kararlarına yer vermiştir. Özellikle Anayasa Mahkemesi'nin “türban” hakkında vermiş olduğu karar üzerinde durmuştur.¹⁷³

İddianameye göre kesinleşmiş yargı kararlarına rağmen, genel başkan dahil partinin tüm yöneticileri; okullarda ve devlet dairelerinde başörtüsü ile öğrenim görme ve çalışmanın anayasal bir hak olduğunu ısrarla dile getirerek, eylemler düzenlemişler ve halkı kışkırtmışlardır. Hatta genel başkan bir seçim kampanyasında “iktidar olduklarında rektörlerin başörtüsüne selam duracağını” ileri sürebilmiştir.¹⁷⁴

İddianamede RP genel başkanı Necmettin ERBAKAN'ın çeşitli tarih ve yerlerde laikliğe aykırı olarak yaptığı konuşmalardan örnekler verilmiştir: “...Çok hukuklu bir sistem olmalı, vatandaş genel prensiplerin içersinde kendi istediği hukuku kendi seçmeli... Hukuku seçme hakkı inanç hürriyetinin ayrılmaz bir parçasıdır... Türkiye'nin şuanda birşeye karar vermesi lazım Refah Partisi adil düzen getirecek, bu kesin şart, geçiş dönemi yumuşak mı olacak, sert mi olacak, tatlı mı olacak, kanlı mı olacak, altmış milyon buna karar verecek... sen Refah Partisi'ne hizmet etmezsen hiçbir ibadetin kabul olmaz... Çünkü başka türlü müslümanlık olmaz. Başka türlü kurtuluş yok. Refah bir ordudur. Bütün gücünle bu ordunun büyümesi için çalışacaksın... Bu parti İslami Cihad ordusudur... Müslüman mısın, bu orduda asker olmaya mecbursun... Zekatını beytülmale, cihat ordusunun karargahına, ilçe teşkilatının başkanlığına vereceksin... Biz Kur'an'ı hakim kılmak isteyene gideceğiz. Hepimiz Refahçı olmaya mecburuz çünkü cihat ediyoruz. Şuurla Refah'a çalışan cennete gidiyor. Neden? Çünkü, Refah demek, Kur'an nizamını hakim kılmak için çalışmak demektir.”

Laikliğe aykırı söz ve eylemlerde bulunanlar genel başkan ile sınırlı olmayıp, parti yöneticilerinden ve üyelerinden pek çok kişi laikliğe aykırı ve şeriat özlemi duyan konuşmalarda bulunmuştur. Bu konuşmalar, doğruluğu kuşku götürmeyecek video, kaset ve tutanaklarla tespit edilmiştir. Bu konuşmalarda şu ifadeler yer almaktadır: “Erbakan ve arkadaşları parti görüntüsü altında bu ülkeye İslam'ı getirmek istiyor. Savcı anladı... Bu ülkede dinin simgesinin Refah olduğunu Yahudi Abraham bile anlamıştır... Kim iktidar müslümanın eline geçmeden cemaatı silaha teşvik ediyorsa, ya o cahildir, ya başkaları tarafından görevlendirilen bir haindir... Bizim görevimiz, konuşmak değil, asker olarak ordu içerisindeki harpteki planı uygulamaktır... Bak Erbakan Hocayı tanımayanlar duysun, o bu köprünün kuruluş ustası ve mimarıdır... Türkiye'de hak nizamı tesis etmek isteyen siyasal

¹⁷³ AYMKD, S. 34/2, s. 765-768.

¹⁷⁴ AYMKD, S. 34/2, s. 769.

kadronun adı Refah Partisi'dir... Refah Partisi iktidarında İmam-Hatipleri kapatmaya kalkarsanız kan dökülür. Cezayir'den beter olur. Ben de kan dökülmesini istiyorum. Demokrasi böyle gelecek fıstık gibi olacak. Ordu, 3.500 PKK'lı ile baş edemedi. Altı milyon islamcıyla nasıl baş edecek.”¹⁷⁵

“Bu vatan bizimdir, rejim bizim değildir kardeşlerim. Rejim ve kemalizm başkalarınındır... Boşuna uğraşmayın... enikleşen batının taklitçiliğine soyunmuş olan sizlere sesleniyorum. Boşuna uğraşmayın, Kırıkkalelilerin ellerinde gebereceksiniz.” Bu konuşmanın yer aldığı kaset çoğaltılarak, RP teşkilatına dağıtılarak vatandaşlara dinletilmiştir. “Bütün hesapları biz soracağız. İstiklal Mahkemelerinin hesabını da biz soracağız” şeklindeki ifadelerin de yer aldığı bu konuşma hakkında düzenlenen bilirkişi raporuna göre, sanığın eylemi TCK'nun 312/2. maddesine göre “suç işlemeye dolaylı tahrik” suçunu oluşturmaktadır.¹⁷⁶

Ayrıca Necmettin ERBAKAN, laikliğe aykırı söz ve davranışlarıyla tanınan bazı tarikat liderlerine, devrim yasalarına aykırı kıyafetleriyle geldikleri Başbakanlık konutunda yemek vererek, bu çeşit kişilerin devlet katında itibar gördüklerini ve eylemlerinin hoş karşılandığını kanıtlamak istemiştir.¹⁷⁷ RP'li bir belediye başkanı tarafından düzenlenen Kudüs Gecesi'nde salona İslami terörist örgüt liderlerinin büyük boy posterleri asılmış; belediye başkanı bunlarla ilgili olarak, aydınlarımıza şeriat enjekte edeceğini söylemiştir. Bu sözlerinden dolayı DGM tarafından tutuklanmış ve RP'li Adalet Bakanı tarafından hapisanede ziyaret edilmiştir. Bu eylemleri gerçekleştiren ve konuşmaları yapan parti üyeleri hakkında parti tarafından hiçbir idari ve disiplin işlemi yapılmamıştır. Bu durum, partinin eylem ve sözleri açıkça benimsediğinin göstergesidir.¹⁷⁸ Bu nedenlerle Refah Partisi, Anayasanın 69/6. maddesinin yollamasıyla, 68/4. maddesi gereği temelli kapatılmalıdır.¹⁷⁹

b) Savunma

Davalı parti savunmasında, insan hakları ve temel özgürlüklerin dünyadaki gelişiminden bahsederek; Türkiye'nin de taraf olduğu sözleşme ve belgelerde “din ve vicdan özgürlüğü”nün korunması üzerinde durmuştur. Buna göre bahsi geçen sözleşme ve belgeler iç hukukun bir parçasıdır ve Türkiye tarafından koşulsuz uygulanması gerekmektedir. Uluslar arası standartlarda laiklik; din ve vicdan hürriyetinin teminatı olduğu gibi, dine karşı olma da

¹⁷⁵ AYMKD, S. 34/2, s. 771-772.

¹⁷⁶ AYMKD, S. 34/2, s. 772-773.

¹⁷⁷ AYMKD, S. 34/2, s. 769-771.

¹⁷⁸ AYMKD, S. 34/2, s. 773-775.

¹⁷⁹ AYMKD, S. 34/2, s. 775-778.

değildir. İnanç hürriyetini sınırlama ve ortadan kaldırmanın vasıtası olarak kullanılamaz. Gelişmiş ülkelerdeki uygulamasında din ve vicdan hürriyetinin; 1- ifade (inancını açıklama ve inancına uygun konuşma) hürriyeti, 2- öğrenim (dinini öğrenme ve öğretme) hürriyeti, 3- örgütlenme (inanan insanların dini hizmetleri gerçekleştirmek için örgütlü olarak çalışma) hürriyeti, 4- ibadet (dinin emirlerini yerine getirebilme ve inancına uygun olarak yaşama) hürriyeti olmak üzere ayrılmaz parçaları söz konusudur.¹⁸⁰

RP'ne göre siyasi partiler hukukumuzun geldiği son aşamada, AİHS doğrudan bağlayıcılığı olan bir konuma sahiptir. RP aleyhinde açılan kapatma davasının, AİHS'nin 11. maddesi bakımından bir dayanağı yoktur. Ayrıca demokratik hukuk devleti olan bir ülkede iktidar partisi için kapatma mekanizmasının işlemesi düşünülemez. RP, son genel seçimlerde %22 oy almış, yerel seçimlerde bir çok belediye başkanlığı kazanmış bir partidir. 4 milyon kayıtlı üyesi ile Türkiye'nin, hatta dünyanın en büyük partisidir. Böyle demokratik tabana sahip bir partinin kapatılması, devletin temel niteliklerinden olan demokratik devlet ilkesine aykırıdır.¹⁸¹

Davalı parti, dava açma koşullarının oluşmadığını ve anayasa hükümlerinin doğrudan uygulanamayacağını belirterek usul yönünden davanın iadesini istemiştir. Odak olmanın ispatına yarayacak hiçbir delil yoktur. Gazete kupürleri, konuşma ve video bantları böyle bir dava için delil sayılmaz. Ayrıca, iddianamede eylemlerinden söz edilen milletvekili ve üyeler SPK'nda belirtilen süre içinde partiden ihraç edilmişlerdir. Bu sebeple davanın reddi gerekmektedir.¹⁸²

c) Karar

Anayasa Mahkemesi, öncelikle davalı partinin, SPK'nun 101. maddesinin (b) bendinin uygulanamayacağı iddiasını; bu maddenin Anayasanın geçici 15. maddesi kapsamında olduğundan iptal edilemeyeceği ve ihmal edilmesinin de söz konusu olmadığını belirterek reddetmiştir. Bununla birlikte, Anayasa Mahkemesi, Anayasanın 69. maddesine aykırı hale gelen; 3270 SK ile yapılan değişikliklerinden sonra Anayasanın geçici 15. maddesi korumasından çıkan (siyasi partilerin odak olma halini düzenleyen) 103/2. maddesini, davaya bakan mahkeme sıfatıyla iptal etmiştir.¹⁸³

¹⁸⁰ AYMKD, S. 34/2, s. 778-785.

¹⁸¹ AYMKD, S. 34/2, s. 788-806.

¹⁸² AYMKD, S. 34/2, s. 939.

¹⁸³ AYMKD, S. 34/2, s. 1017-1018. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **Anayasa Mahkemesi'nin RP Hakkındaki Gerekçeli Kararı**, s. 1-12 (E. 1998/2 K. 1998/1 KT. 9.1.1998). Ayrıca bkz. HAKYEMEZ, "2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin...", s. 554-555.

Anayasa Mahkemesi, davalı partinin, iddianamede yer alan ve milletvekillerine ait olan söz ve eylemlerin anayasanın 83. maddesindeki “yasama dokunulmazlığı”ndan yararlanması gerektiği ve bu söz ve eylemlerin partiyi kapatma nedeni sayılamayacağı savı üzerine; bu maddenin milletvekillerine görevlerini hiçbir etki altında kalmadan rahatça yapmaları için bir güvence getirdiğini ve bu korumadan parti tüzel kişiliğinin yararlanmasının söz konusu olmayacağını belirterek reddetmiştir.¹⁸⁴

Anayasa Mahkemesi, siyasi partilerin demokrasilerde vazgeçilmez olduğundan ve hukuk düzeninin siyasi partilere vermiş olduğu önemden bahsetmiştir. Laiklik ilkesinin anayasa ve SPK açısından taşıdığı özel önemi vurgulayarak, laikliğin tanımını yapmıştır: “Laiklik, ortaçağ dogmatizmini yıkarak aklın öncülüğü, bilimin aydınlığı ile gelişen özgürlük ve demokrasi anlayışının, uluslaşmanın, bağımsızlığın, ulusal egemenliğin ve insanlık idealinin temeli olan bir uygar yaşam biçimidir.” Ayrıca laiklik her ülkenin içinde bulunduğu koşullar ve dinin özelliklerine göre farklı uygulanmaktadır. Bu nedenle Türkiye’deki laiklik uygulaması kimi batı ülkelerinkinden farklıdır.¹⁸⁵

Delilleri değerlendiren Anayasa Mahkemesi, Refah Partisi’nin türbanın kamu ve eğitim kurumlarında kullanılmasının serbest olmasını amaçlayan eylem ve protestoların içinde destekleyici ve tahrikçi olduğu yönündeki iddia karşısında, türban konusundaki tavrını şöyle ortaya koymuştur: “Laik eğitimde dinsel inançlara göre herhangi bir ayırım gözetilemez... Yükseköğretim kurumlarında, bilimsel yöntemlerle yetişerek birlikte çalışmalar yapan gençlerin, kardeşlikleri, arkadaşlıkları ve dayanışmaları yarınları için önemli iken; onları dinsel gereklerle ayırma tabi tutarak kimin hangi inançtan olduğunu gösterecek biçimdeki başörtüsü ile çatışmalara sevkedebilecek ortamın yaratılmasında ülkelerin geleceği bakımından yarar bulunmamaktadır... Kamusal kuruluşlarda ve öğretim kurumlarında başörtüsü ve onunla birlikte kullanılan belli biçimdeki giysi, bir ayrıcalıktan öte ayırım aracı niteliğindedir. Dinsel kaynaklı düzenlemelerle girişimler Anayasa karşısında geçerli olamaz ve bu tür eylemler Anayasa’daki laiklik ilkesine aykırılık oluşturur.” Parti genel başkanının kamusal alanda türban ve başörtüsü kullanmayı teşvik eden konuşmaları laiklik karşıtları için bir mesaj oluşturmuş; bu yönde camilerde ve üniversitelerde kamu düzeninin bozulmasına yol açan bir çok eylem yapılmıştır. Dolayısıyla parti genel başkanının davranışları laikliğe aykırıdır.¹⁸⁶

¹⁸⁴ AYMKD, S. 34/2, s. 1019.

¹⁸⁵ AYMKD, S. 34/2, s. 1022-1027.

¹⁸⁶ AYMKD, S. 34/2, s. 1029-1032.

Anayasa Mahkemesi, parti genel başkanının “çok hukuklu sistem” önerdiği konuşmalarını; uluslar arası hukuk belgelerinin çok hukuklu sistemi uygun bulmadığını, çok hukuklu sistemin vatandaşların birbirleriyle hukuksal bağlar kurmalarını ve ilişkilerini geliştirmelerini zorlaştıracığını vurgulayarak; “Bireylerin inançları nedeniyle farklı hukuka bağlı olmalarına yol açacak, ‘çok hukukluluk’un dini ayrımcılığa neden olacağı, akıl ve çağdaş bilime dayalı laik düzeni sarsacağı açıktır” sözleriyle laikliğe aykırı bulmuştur.¹⁸⁷

Parti genel başkanının başbakan iken, laiklik karşıtı görüşleriyle tanınan kimi tarikat liderlerine, devrim yasalarına aykırı kıyafetleriyle geldikleri Başbakanlık Konutu’nda iftar yemeği vermesini, Anayasa Mahkemesi; “...partilerinin dini görüntü ve anlayışına laik devlet düzenini oluşturan kurallardan daha üstün bir yer verdiğini gösteren, açıkça siyasi çıkar ve nüfuz sağlamaya yönelik olduğu anlaşılan bu davranışının laiklik ilkesine aykırılık oluşturduğunda duraksamaya yer yoktur” sözleriyle değerlendirmiştir.¹⁸⁸

Anayasa Mahkemesi, Atatürk ilkeleri ve laiklik karşıtı söz ve eylemleri herkesçe bilinen bir kimsenin, önce belediye başkanlığı için aday gösterilmesini, ardından da milletvekili adayı gösterilerek seçilmesinin sağlanmasını, bu kişinin eylem ve sözlerinin parti tarafından benimsendiğinin göstergesi olduğu kararına varmıştır.¹⁸⁹ Atatürk ilkeleri ve laiklik karşıtı söz ve eylemde bulunan kimselerin aday gösterilmesinin aynı şekilde, bu fikirlerin parti tarafından benimsendiğinin göstergesi olduğunu belirtilerek; bu kimselerin parti aleyhinde kapatma davası açılmasının ardından bir ay sonra ihraç edilmelerinin, kapatma davasını sonuçsuz bırakmaya yönelik bir eylem olarak nitelendirmiştir.¹⁹⁰

Parti genel başkanı ve diğer üyelerinin laiklik karşıtı söz ve eylemleri, SPK’nun dördüncü kısmında yer alan 78., 84. ve 87. maddeleriyle Anayasa’nın 68. maddesinin dördüncü fıkrasında belirtilen laik cumhuriyet ilkesine aykırılık oluşturduğu halde, Refah Partisi’nin hareketsiz kalarak, kapatma davasından önce herhangi bir işlem yapmamış olması, bu eylemlerin davalı parti tarafından benimsendiğinin ve desteklendiğinin açık bir göstergesidir.¹⁹¹

Sonuç olarak Refah Partisi laiklik karşıtı eylemlerin odağı olmaktan dolayı, Anayasa Mahkemesi’nin 16.1.1998 tarihinde oyçokluğuyla¹⁹² verdiği kararla kapatılmıştır.

¹⁸⁷ AYMKD, S. 34/2, s. 1032-1034.

¹⁸⁸ AYMKD, S. 34/2, s. 1036-1037.

¹⁸⁹ AYMKD, S. 34/2, s. 1040.

¹⁹⁰ AYMKD, S. 34/2, s. 1044.

¹⁹¹ AYMKD, S. 34/2, s. 1054.

¹⁹² Karşıoy kullanan üyelerden Haşim KILIÇ’a göre, Anayasa Mahkemesi bir çok kararında AİHS ve diğer

7. Fazilet Partisi (FP) Davası

Fazilet Partisi (FP), 17 Aralık 1997 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na vermiş olduğu kuruluş dilekçesi ile siyasi parti olarak tüzel kişilik kazanmıştır. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, 7.5.1999 tarihinde, ilgili partinin anayasa ve SPK'nun çeşitli maddelerine aykırı amaç ve tutumda bulunduğu iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne kapatma davası açmıştır.¹⁹³

a) Laik Düzeni Ortadan Kaldırmayı Amaçlamak

aa) İddia

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, Fazilet Partisi'nin laik düzeni ortadan kaldırmayı amaçlayan eylemlerin odağı olduğu yönündeki iddialarını, FP'nin, kamu ve öğretim

uluslar arası belgelerin temel hakların sınırları ile ilgili hükümlerine atıfta bulunmakta, ancak örgütlemeye sınırlamalar için şiddet ve terörle açık ve yakın bir bağlantı şartının gerekip gerekmediği konusuna girmemektedir. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, TBKP, SP, HEP ve DEP'in yaptığı başvuruları kabul etmiş; TBKP kararında Türkiye aleyhinde tazminata hükmetmiştir. Bu aşamadan sonra AİHS hükümleri ya doğrudan uygulanmalı ya da AİHS ile ilgili yorum yapılırken Komisyon ve Divanın görüşleri dikkate alınmalıdır. Refah Partisi'nin kapatılma nedeni, AİHS'nin örgütlenme hürriyetinin (siyasi partilerin) sınırlandırılabilmesini düzenleyen 11/2. maddesinde yazılı nedenlerden hiçbirine uymamaktadır. Ayrıca Anayasa Mahkemesi'nin üzerinde durduğu AİHS 17. maddesinin AİHK ve AİHD içtihatlarında yaygın bir uygulama alanına sahip değildir. Sözleşme'nin 11. maddesi, 9. ve 10. maddeleriyle birlikte değerlendirilmelidir. Divan, seçilmiş kişilerin ifade hürriyetini, kendisi için olduğu kadar, kendisini seçenler adına da olduğundan dolayı daha çok önemsemektedir. Hal böyleyken, RP'nin kapatılması, AİHS'nin hiçbir maddesine uygun düşmemektedir.

TBMM üyelerine tanınmış olan "yasama sorumsuzluğu" onların düşüncelerini tam bir serbestlik içinde ve hiçbir baskı altında kalmadan görevlerini yerine getirebilmeleri için anayasal bir teminat olarak öngörülmektedir. Milletvekilleri milli iradeyi temsil ettiklerinden, onların uğradığı cezai, hukuki, nakdi veya siyasi her türlü yaptırım, esas itibarıyla milli iradenin cezalandırılması anlamını taşır.

Parti genel başkanının konuşmaları, amacı gözetilmeksizin farklı yorumlanarak değerlendirmeye alınmıştır. Genişletici yorum veya kıyas yoluyla yargısal sonuçlara ulaşmak ceza ve ceza usul kurallarına göre mümkün değildir. Türban hakkında olumlu-olumsuz bir çok parti görüşte bulunmaktadır ve esasında türban meselesi kapatmaya konu olamaz. Başbakanlıkta tarikat liderlerine iftar yemeği için TBMM'ne verilen gensoru önergesi reddedilmiştir. Siyasi sorumluluk içinde düşünülmesi gereken bir konu, parti kapatma nedeni olamaz. Adalet Bakanı'nın bir tutukluyu ziyareti laikliğe aykırı olarak değerlendirilemez. "Hak sisteminin tesis edilmesi" sözlerini şeriat düzeni istemek anlamında yorumlamak, ceza hukuku ilkeleriyle bağdaşmaz. Zira, suçun maddi ve manevi unsurlarının varlığı yorum veya kıyas yoluyla açığa çıkarılamaz. (KARŞIOY YAZISI) **AYMKD**, S. 34/2, s. 1061-1093.

Karşioy kullanan üyelerden Sacit ADALI ise daha ziyade "odak olma" kavramı üzerinde durmuştur. İddianameye konu olan eylemlerin birçoğu laikliğe aykırı suç teşkil edebilecek herhangi bir durum oluşturmamaktadır. Bunlardan bir kısmı tek başlarına suç teşkil etmekle birlikte, partiye mal edilebilecek ve "odak olmayı" gerektirecek nitelikte, ölçüde ve yoğunlukta değildir. Anayasa Mahkemesi DYP ile ilgili olduğu verdiği kararda (E. 1984/1 K. 1984/1 KT. 22.5.1984), "Parti mensuplarının eylemleri yasal yollarla partiye mal olmadıkça, bu eylemlerden dolayı parti tüzel kişiliğinin sorumlu tutulması düşünülemez" demiştir. HEP kararında (E. 1992/1 K. 1993/1 KT. 14.7.1993) ise Anayasa Mahkemesi, 500 civarında parti mensubu hakkında dava açıldığı halde, henüz hüküm giyme olmadığı için SPK'nun 103. maddesindeki unsurların gerçekleşmediğini göz önünde bulundurarak odak olma iddiasını reddetmiştir. Odak olmak için kullanılabilir, "tekrar", "devamlılık", "kararlılık", "yaygınlaşma" gibi koşullar yeterince gerçekleşmemektedir. Bunlar partiyi bağlamayan ferdi suçlar olarak değerlendirilmelidir ve bu suçların kolluk güçleriyle engellenmesi mümkündür ki; ferdi suçlara bağlı olarak demokrasinin olmazsa olmazı siyasi partileri kapatmak düşünülemez. Odak olmanın yoğunluk ve derecesini Anayasa Mahkemesi belirleyeceğine göre, bunu yaparken hiçbir şart, ölçü, kıstas, kriter ve ilke kullanmaması ve her olaya özgü bir davranış sergilemesi söz konusu olamaz. Böyle bir durum anayasanın 38. maddesindeki suç ve cezalara ilişkin esasları zedeler. (KARŞIOY YAZISI), **AYMKD**, S. 34/2, s. 1108-1110.

¹⁹³ **AYMKD**, S. 37/2, s. 922 (SP. 95 Hz. 1999/116).

kuruluşlarında başörtüsünün (türban) serbest bırakılmasını talep etmesinden ve bu yönde düzenlenen eylemlere iştirak etmesinden söz ederek ortaya koymaya çalışmıştır. İddianamede, Anayasa Mahkemesi'nin Refah Partisi hakkında vermiş olduğu kapatma davası, kimi Danıştay kararları, AİHK'nun Şenay Karaduman v Türkiye kararı ile İsviçre Yüksek Mahkemesi'nin müslüman bir bayan öğretmen hakkında vermiş olduğu karara atıfta bulunularak; hiçbir uluslar arası belgede “dinsel kimliği açığa vuran giysilerle öğrenim görme veya kamu kuruluşlarında görev yapmanın inanç özgürlüğünün bir parçası olduğu veya insan haklarından sayıldığı” yönünde bir hüküm bulunmadığı belirtilmiştir. Buna karşın FP genel başkanı, tüm yöneticileri, milletvekilleri ve belediye başkanlarının her ortamda ve her fırsatta “kamu kurumları ve üniversitelerde başörtüsü ile çalışma ve öğrenim görmenin vazgeçilmez bir insan hakkı olduğunu; yasaklar getiren mevzuatın ve bunları uygulayan kamu görevlilerinin laikliğe aykırı davranışta bulunarak suç işlediklerini” iddia ederek, halkı Devlete karşı kışkırtmışlardır.¹⁹⁴

Başsavcı, Merve KAVAKÇI isimli bayan FP milletvekilinin TBMM'ne türbanlı olarak gelmesinin ve yemin etmek istemesinin, FP tarafından düzenlenen ve sistemi yıkma amacı güden bir provokasyon olduğunu belirtmiştir. Bu olay PKK'nın kullanmış olduğu canlı bombalara benzemektedir. Hatta PKK'dan daha tehlikeli, cumhuriyeti içten içe çürütmeye yönelik bir girişimdir.¹⁹⁵

Başsavcı iddianamesine ek delil olarak, FP genel başkanı, çeşitli düzeydeki yöneticileri ve bazı milletvekillerine ait konuşmalar ile birtakım eylemleri göstermiştir. Bu konuşmalarda genel olarak, başörtüsünün en doğal insan hakkı olduğu; devletin, insanların bu doğal haklarına müdahale ederek insan hakları ihlalinde bulunduğu; kız öğrencilerin üniversitelere alınmamakla aynı zamanda eğitim hakkının engellendiği, bu engellemeyi yapan üniversite yöneticilerini düzenin, cuntanın bekçisi olduğu; insanların başları kapalı olarak parlamento mensubu olmak dahil her türlü kamusal görevde bulunabileceği, bunun tek çözümünün Fazilet Partisi iktidarı olduğu; başörtülü-başörtüsüz ayrımının toplumsal çatışmaya yol açtığı; başörtüsü meselesinin mutlaka aşılacağı, Merve KAVAKÇI adlı bayan FP milletvekilinin siyasal simge olarak türban taktığı üzerinde durulmaktadır. Eylemler ise genellikle başörtülü öğrenciler tarafından düzenlenen protestolara katılmak ve başörtüsünü övücü tutumlar içinde bulunmak şeklindedir.¹⁹⁶

¹⁹⁴ AYMKD, S. 37/2, s. 923-925.

¹⁹⁵ AYMKD, S. 37/2, s. 925-927.

¹⁹⁶ AYMKD, S. 37/2, s. 931-947.

bb) Savunma

Davalı parti öncelikle usul yönünden itirazda bulunmuştur. Buna göre, siyasi parti kapatma davalarında CMUK uygulanmalıdır. Ayrıca Yargıtay Başsavcısı'nın ileri sürdüğü hukuka aykırı elde edilmiş deliller davada kullanılmamalıdır.¹⁹⁷

Davalı partiye göre, demokratik teori açısından siyasi partilerin işlevlerini yerine getirmelerinin tek meşru sınırı her durumda barışçı yöntemlere bağlı kalmaktır. Şiddete başvurmadıkları, kitleleri şiddet kullanmaya ve suça teşvik etmedikleri sürece, siyasi partiler serbestçe faaliyet gösterebilmelidirler.¹⁹⁸ FP savunmasında, AİHM kararlarına atıfta bulunarak, çoğulculuğun sağlanması ve demokrasinin layıkıyla işlemesi bakımından siyasi partilerin önemini belirtmiştir. Özellikle *Sosyalist Parti* kararından söz ederek, şiddet kullanmayı teşvik etmedikçe, demokratik yollardan iktidara gelmeye çalışan bir partinin, devletin anayasal ilkeleriyle bağdaşmasa bile kapatılmayacağını belirtmiştir. Zira AİHM'ne göre, bir düşüncenin devletin anayasal düzeniyle bağdaşmaması, demokrasiyle bağdaşmadığı anlamına gelmez. Ayrıca demokrasilerde ifade özgürlüğü önemlidir ve halkı rahatsız eden bir görüş de olsa her fikrin demokraside yaşamaya hakkı vardır. Laiklik bir tercihtir ve demokrasinin zorunlu bir unsuru değildir. Dünyada laiklik ülkeden ülkeye farklı algılanmakta, bir çok batı ülkesinde dini eğitim, eğitim sistemi içinde önemli yere sahip olmaktadır.¹⁹⁹

Fazilet Partisi, “odak” olduğu yönündeki iddialar karşısında, öncelikle odak kavramının unsurlarını açıklamaya gitmiştir. FP'ne göre, başörtüsünü savunmak laikliğe aykırı bir eylem olarak değerlendirilmemelidir. Başörtülü bir kimsenin milletvekili adayı gösterilmesi Yüksek Seçim Kurulu'nun denetiminde yapılmıştır. Milletvekili Merve KAVAKÇI'nın kimi partililerce desteklenmesi, Fazilet Partisi'ni yasak eylemlerin odağı yapmadığı gibi; başörtüsünü desteklemek amacıyla düzenlenen gösterilerin partiyi bağlaması söz konusu değildir. İddianameye eylemleri ile konu olan hiçbir parti üyesi, sözü edilen eylemlerden dolayı ceza almamış, hatta kovuşturmayla bile uğramamıştır. Sonuçta parti eylemleriyle odak olma koşullarını taşımamaktadır. Bu sebeple kapatma davasının reddedilmesi gerekmektedir.²⁰⁰

cc) Karar

Anayasa Mahkemesi, türbanı savunmanın laikliğe aykırı olamayacağını belirten davalı

¹⁹⁷ AYMKD, S. 37/2, s. 971 vd.

¹⁹⁸ AYMKD, S. 37/2, s. 959.

¹⁹⁹ AYMKD, S. 37/2, s. 960-963.

²⁰⁰ AYMKD, S. 37/2, s. 1004 vd.

partiyle aynı görüşü paylaşmamış; Refah Partisi kararındaki aynı söylemle, türbanın esas itibarıyla bir ayrımcılık yarattığını belirterek, kamu kuruluşları ve öğretim kurumlarında türbanın serbest olmasının laiklik ilkesi karşısında hoşgörü ile karşılanamayacağı kararına varmıştır.²⁰¹

Anayasa Mahkemesi, iddianamede yer alan kimi milletvekili ve partililere ait laiklik karşıtı söz ve eylemlerin, dosyadaki delillerle kanıtlandığını ve bunun davalı parti tarafından da kabul edildiğini belirtmiştir. Oysa, laiklik anayasa ve buna bağlı olarak SPK tarafından çok sıkı bir korumaya alınmış ilkedir. Ayrıca davalı partinin atıfta bulunduğu uluslar arası insan hakları belgeleri, parti ve kişilere sonsuz özgürlük tanımamakta, bunlar kısıtlamaya uğrayabilmektedir. Fazilet Partisi genel başkanı, genel başkan yardımcıları ve milletvekilleri ile kimi partililerin kararlı, ısrarlı ve süreklilik gösteren faaliyetleriyle temel hak ve özgürlüklerin güvenceye alındığı demokratik hukuk devletini değil; din kurallarının geçerli olduğu bir toplumsal modeli gerçekleştirmeyi amaçladıkları açıktır. Bu amacın anayasanın 68. ve 69. maddeleriyle SPK'nun 101. maddesi karşısında olduğu kadar, İHEB'nin 30. ve AHİS'nin 17. maddeleri karşısında da koruma görmeyeceği kuşkusuzdur.²⁰²

Partinin genel başkanı, milletvekilleri ve kimi belediye başkanları laikliğin yanlış tanımlandığı iddiasıyla resmi daire ve üniversitelerde uygulanan türban ve başörtüsü yasağını hak ve özgürlüklerin kullanılmasını engelleyen, zulüm ve zorbalık olarak niteleyerek kamu düzenini bozacak biçimde halkı devlet görevlilerine karşı kin ve düşmanlığa tahrik etmişlerdir. İleri bir aşama olarak türban veya başörtüsü konusunu Merve KAVAKÇI ve onu seçimlerden önce ve sonra açıkça destekleyen Nazlı ILICAK aracılığıyla ulusal iradenin gerçekleştiği TBMM'ne taşıyarak, tüm milletvekillerinin ayakta alkışladığı bir görüntü içinde eyleme dönüştürmüşlerdir. Böylece, davalı parti tarafından güçlü bir siyasal sembol olarak kullanılan başörtüsü ve türbanın eylemli bir durum yaratılarak TBMM'ne taşınması girişimiyle geçmişinde teokratik bir devlet deneyimi geçirmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'nde özel bir yeri ve önemi bulunan laiklik ilkesi ağır biçimde tahrip edilmiştir. Demokrasinin, hak ve özgürlüklerin temelini oluşturan laiklik ilkesine karşı gerçekleştirilen bu eylem, genel başkan ve tüm milletvekilleriyle katılması, Fazilet Partisi'nin bu tür eylemlerin işlendiği odak haline geldiğinin en büyük kanıtıdır.²⁰³

²⁰¹ AYMKD, S. 37/2, s. 1494.

²⁰² AYMKD, S. 37/2, s. 1491-1493.

²⁰³ AYMKD, S. 37/2, s. 1498. Kararın eleştirisi için bkz. Mustafa ERDOĞAN, "Fazilet Partisi'ni Kapatma Işığında Türkiye'nin Anayasa Mahkemesi Sorunu", **Liberal Düşünce Dergisi**, S. 23, 2001, s. 37-40. Ayrıca "Başörtülü Milletvekili Sorunu" için bkz. ERDOĞAN, **Anayasa ve Özgürlük**, s.122 vd.

b) Kapatılan Bir Siyasi Partinin Devamı Olmak

aa) İddia

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'na göre, Refah Partisi'nin kapatılacağını anlayan yöneticilerinin kapatma tarihine yakın günlerde ve kendi yakınlarına “Hülle Partisi” olarak adlandırılabilir şekilde Fazilet Partisi'ni kurdukları, ülkemizde sokaktaki çocuklar tarafından dahi bilinmektedir. Malum olanın ayrıca isbatı gerekmez ve ayak oyunları ile yanıltılabilir bir yargı saygınlık kazanamaz. Refah Partisi milletvekillerinden büyük bir kısmı Fazilet Partisi'nde üst düzey yöneticiler olmuştur. Fazilet Partisi, sadece Refah Partisi'nin değil, ülkemizde dini siyasete alet ettiği için kapatılan tüm siyasi partilerin devamı niteliğindedir. Metastaz yapan habis bir ur gibi, demokrasimizin sağlıklı işlemini engelleyen, Anayasal düzenimiz için daima “açık ve yakın tehlike” oluşturmuş bu çeşit partilerin kapatılması, Türkiye Cumhuriyeti'ni sonsuza kadar yaşatabilmenin vazgeçilmez koşuludur.²⁰⁴

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, çeşitli gazetelerde yayımlanan haberler ile kimi eski ve yeni FP'li ve RP'li milletvekillerinin televizyon ve basın demeçlerine değinerek; bunların neredeyse Fazilet Partisi'nin kapatılmış olan Refah Partisi'nin devamı olduğu kanıtlamak istemesine söylendiğini belirtmiştir.²⁰⁵

Başsavcı ek iddianamesinde, Fazilet Partisi'nin 1. Olağan Kongresi'nde partililerin sık sık “Mücahit Erbakan- Erbakan nerede biz oradayız- İşte komutan, işte asker” şeklinde sloganların atıldığını ve salonda kurulan dev ekranda uzun bir süre “Mücahit ERBAKAN” şeklinde bir yazı geçtiğine yer vermiştir.²⁰⁶

bb) Savunma

Davalı parti savunmasında, Fazilet Partisi'nin Refah Partisi'nin devamı olduğu iddialarını reddetmiştir. Zira, Fazilet Partisi, Refah Partisi kapatılmadan önce kurulmuş, programı ve tüzüğüyle yeni bir partidir.²⁰⁷ Davalı parti savunmasında, Refah Partisi'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılacağını önceden bilinmeyeceğini, aynı anda mevcut olan iki partiden birinin diğerinin devamı olamayacağını ve Başsavcının belirttiği “hülle” kavramının subjektif olduğunu ve hukuki değerlendirmeye esas alınamayacağını belirterek

²⁰⁴ AYMKD, S. 37/2, s. 929-930.

²⁰⁵ AYMKD, S. 37/2, s. 947-955.

²⁰⁶ AYMKD, S. 37/2, s. 1468.

²⁰⁷ AYMKD, S. 37/2, s. 991-992.

davanın reddini istemiştir.²⁰⁸

cc) Karar

Anayasa Mahkemesi'ne göre, temelli kapatılan bir siyasi partinin bir başka ad altında kurulamayacağına ilişkin kuralla yasaklanan, kapatılan bir siyasi parti ile aynı veya özdeş sayılabilecek yeni bir partinin kurulmasıdır. Böyle bir durum da ancak, yeni partinin, tüzüğü, programı, kurucuları, yöneticileri, denetçileri ve faaliyetlerine ilişkin konularda öz yönünden kapatılan partiden farklı olmaması ve doğal olarak bu partiden sonra kurulması ile gerçekleşebilir.²⁰⁹

Anayasa Mahkemesi, kapatılan bir partinin siyaset yasağı bulunmayan üyelerinin herhangi bir siyasi partide faaliyette bulunmalarında bir sakınca bulunmadığını, eski RP milletvekillerinin kendilerine yakın buldukları Fazilet Partisi'ne geçmelerinin son derece doğal olduğunu belirtmiştir. Bu partiye geçen kadroların Refah Partisi'nin devamı olduğunun kabulü için yeterli değildir. FP, RP'nin kapatılmasından önce kurulmuştur ve Anayasa Mahkemesi'nin bir partiyi kapatıp kapatmayacağı önceden bilinmeyeceği için "hülle partisi" iddiası dayanaktan yoksundur. Bu sebeple Fazilet Partisi'nin kapatılan Refah Partisi'nin başka bir adla kurulmuş devamı niteliğinde olduğuna ilişkin kapatma istemi reddedilmiştir.²¹⁰

Sonuç olarak Fazilet Partisi, türbanı destekleyen ve laikliğe aykırı olan eylemlere tepki göstermediği ve bunları benimsediği için Anayasa mahkemesi tarafından, 5 Şubat 2001 günü oyçokluğuyla²¹¹ temelli kapatılmıştır.²¹²

²⁰⁸ **AYMKD**, S. 37/2, s. 1467. Fazilet Partisi genel başkanı Recai KUTAN, Anayasa Mahkemesi'ne 23.11.2000 günü verdiği dilekçe ile SPK'nun 95. maddesinde yer alan temelli kapatılan bir partinin başka bir ad altında kurulamayacağına ilişkin kurala dayanarak kapatma davası açılabilmesi için önce 104. maddeye göre "ihtar kararı" verilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu görüş, Anayasa Mahkemesi tarafından, bir siyasi parti hakkında ihtar verilebilmesi için bu aykırılığın parti tarafından giderilebilme olanağının bulunması gerektiği ve kapatılan bir siyasi partinin bir başka ad altında kurulması durumunda bu aykırılığın ihtar kararı verilerek giderilmesinin olanaklı olmadığı gerekçesiyle 22.1.2001 günlü toplantısında reddedilmiştir. **AYMKD**, S. 37/2, s. 1463-1464.

²⁰⁹ **AYMKD**, S. 37/2, s. 1469.

²¹⁰ **AYMKD**, S. 37/2, s. 1470-1471.

²¹¹ **AYMKD**, S. 37/2, s. 1502. Anayasa Mahkemesi üyelerinden Haşim KILIÇ, Samia AKBULUT ve Sacit ADALI, davalı partinin laiklik karşıtı eylemlerin odağı olmadığı savıyla partinin kapatılmasına karşı oy kullanmışlardır.

²¹² Anayasa Mahkemesi'nin daha önce verdiği parti kapatma kararlarında, kararın hüküm kısmında "kapatma" ibaresi yer almaktaydı. Fazilet Partisi davasında; FP'nin kapatılan RP'nin devamı olduğu yönündeki iddialar karşısında davalı parti, kararın hüküm kısmında "temelli kapatma" ibaresinin yer almadığını belirtmiştir. Anayasa Mahkemesi, FP'nin kapatılmasına dair verdiği kararın hüküm kısmında "temelli kapatma" ibaresini kullanmıştır.

8. Anayasa Mahkemesi'nin Siyasi Partilere İlişkin Kararları

a) Siyasi Parti Özgürlüğü ve Sınırı

Anayasa Mahkemesi'ne göre, siyasi partilerin kuruluş ve çalışmalarının özgürlük içinde olması temel ilkedir. Siyasi partiler, belli siyasi düşünceler çerçevesinde birleşen yurttaşların özgürce kurdukları ve özgürce katılıp ayrıldıkları kuruluşlardır. Kamuoyunun oluşumunda önemli etkinliği olan siyasi partiler, yurttaşların istem ve özlendlerinin gerçekleşmesine çalışan ve siyasal katılımları somutlaştıran hukuksal yapılarıdır.²¹³

Anayasa Mahkemesi, siyasi partilerin demokratik siyasi yaşamda vazgeçilmezliğini belirtmesinin hemen ardından, bu örgütlerin devlet ve kamu hizmetleriyle yoğun ilişki içinde olmalarının onların her istediklerini yapabilecekleri anlamına gelmediğini vurgulamaktadır. Zira, siyasi partilerin kurulması ve çalışma özgürlüğü, anayasa ve bu alanı düzenleyen yasalarla sınırlıdır.²¹⁴

Demokrasilerde Anayasa'nın güvence altına aldığı hakların kullanılması ile belirlediği ödevlerin yerine getirilmesinde ülke düzeyinde etkinliği olan siyasi partilerin, demokratik devlet yapısı ile ülke ve ulus bütünlüğünün korunması için konulmuş Anayasa ve yasa kurallarına uymaları, yalnız varlıklarının sonucu olmayıp, aynı zamanda bir anayasa buyruğudur.²¹⁵

b) Militan Demokrasi Anlayışı

Militan demokrasi anlayışı, 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte pozitif hukukta yer alması yanında, özellikle 1990'lı yıllarda gündemi daha fazla meşgul etmiştir. Zira, 1990'lı yıllar siyasi partilerin en çok kapatıldığı yıllardır. Üstelik bu partiler Federal Almanya'da olduğu gibi sadece marjinal partiler de değildir.²¹⁶

Militan demokrasi anlayışının izleri, Anayasa Mahkemesi kararlarında açıkça görülmektedir. Anayasa Mahkemesi'ne göre, her canlının ve insanların kendilerini koruma içgüdüğü olduğu gibi, devletlerin de kendilerine karşı meydana gelen saldırı ve tehlikelerden kendi varlığını koruması, uluslar arası hukuk düzeninde kabul edilmiş temel bir haktır. Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerin korunması ancak anayasal hakları yok edecek siyasal faaliyetlerin önlenmesi ile mümkün olmaktadır ve bu aynı

²¹³ AYMKD, S. 30/2, s. 894.

²¹⁴ AYMKD, S. 30/2, s. 894.

²¹⁵ AYMKD, S. 30/2, s. 895.

²¹⁶ Yusuf Şevki HAKYEMEZ, "İkibinli Yıllarda Militan Demokrasinin Güncelliği: Federal Almanya, Avusturya ve Türkiye Örnekleri", *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 22, 2001, s. 85.

zamanda siyasal çoğulculuğun garantisidir.²¹⁷

Siyasi partilerin hukuk devletinin sağladığı güvencelerden yararlanabilmesi, ancak Anayasa'ya uygun davranmaları ile mümkündür. Demokrasi, demokratik hak ve özgürlüklerden yararlanarak yıkılmaz. Hakkı kötüye kullanmaya engel olmak devletin görevidir. Hele bir siyasi parti, şiddet ve terörü kışkırtarak gizli bir amacı gerçekleştirmek istiyorsa, buna olanak verilemez.²¹⁸ Anayasa Mahkemesi'ne göre demokratik toplumlarda hak ve özgürlükler için esas ölçüt bireydir. Hak ve özgürlükler etnik gruplar için ulusal hakka dönüştürülerek, devleti ve ulusu parçalama amacına dayanak oluşturamaz.²¹⁹

Sonuç olarak, siyasi partiler demokrasiye ters düşen, demokrasiyle bağdaşmayan, demokrasiyi güçsüz ve etkisiz düşürecek, toplumsal barışı yıkacak düzenleme ve eylemlerde bulunamazlar. Devleti içerden yıkmak isteyen ve bu yolla teröre destek veren görüşe hiçbir hukuk düzeni meşruiyet tanıyamaz.²²⁰

c) Anayasa Mahkemesi'nin Yerleşik İçtihatları

Anayasa Mahkemesi, özellikle siyasi parti kapatma davalarının yoğun olarak açılmaya başladığı doksanlı yılların başından itibaren verdiği kararlarda bir içtihat birliğine gitmiştir. Denilebilir ki; Anayasa Mahkemesi, herhangi bir siyasi parti kapatma davasına karşı iki türlü şablon oluşturmuştur ve önüne gelen davaya göre ilgili şablonu uygulamakta ve şablona sığmayan bir şeyler bulduğunda kapatma kararı vermektedir.

Bu şablonlardan ilki, "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği" şablonudur. Anayasa Mahkemesi, TBKP kararından sonra, parti kapatma davalarında çoğu bölümü tekrar etmekle birlikte savlarını giderek sistemleştirmiş, görüşlerini yenilemese de kendine göre güçlendirici çabalar içine girmiştir. Bu tutum partilerin yaptığı savunmalara cevap verme amacıyla olduğu kadar, azınlıklar konusuyla ilgili uluslar arası planda meydana gelen gelişmelerin verdiği rahatsızlıktan kaynaklanmaktadır.²²¹ Anayasa Mahkemesi'nin bu yaklaşımına Türkiye'de yaşanan terörün ortaya koyduğu sorun ve sıkıntıları da eklemek gerekir. Zira, HEP, DEP,

²¹⁷ AYMKD, S. 30/2, s. 895; AYMKD, 30/2, s. 1211; ayrıca, TURHAN, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları", s. 17. Eleştiriler için bkz. Mustafa ERDOĞAN, "Siyasi Partiler, Devlet ve Demokrasi", *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 22, 2001 s. 63 vd; Atilla YAYLA, "Demokrasiyi Koruma Kılavuzu", *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 22, 2001, s. 67 vd.

²¹⁸ AYMKD, S. 30/2, s. 923-924.

²¹⁹ TURHAN, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları", s. 17.

²²⁰ AYMKD, S. 30/2, s. 1212. Türk demokrasisinin gelişimi önünde en büyük engel olduğu yönündeki görüş ve "militan demokrasi" anlayışının eleştirisi için bkz. ERDOĞAN, "Siyasi Partiler, Devlet ve Demokrasi", s. 60 vd.

²²¹ Hakan KARAKUŞ, "Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Parti Kapatma Kararları ve Davalarında 'Azınlık Hakları'", *Kopenhag Kriterleri*, (hazırlayan: İbrahim Kaboğlu), İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2001, s. 220-221.

ÖZDEP ve HADEP davalarında iddianamede ve Anayasa Mahkemesi'nin kararında, adı geçen partiler ile PKK terörünü bağdaştırma veya paralel gösterme çabası söz konusu olmuştur.

Özellikle TBKP davasında verdiği kararlarla birlikte, Anayasa Mahkemesi'nin parti tüzük ve programları ile parti üyelerinin söz ve eylemlerine karşı hazır bir cevabı bulunmaktadır. Bu cevap kısaca, Türkiye'nin Türk, Kürt ve diğer etnik kökenlere mensup insanlar tarafından gönül birliği ile kurulduğu; Türkiye'de Lozan'da kabul edilen gayrimüslim halk dışında azınlık bulunmadığı; Türk kelimesinin ırksal bir anlam taşımadığı aksine Türkiye'ye vatandaşlık bağı ile bağlı herkesin Türk olduğu ve bütün yurttaşların her konuda eşit olduğu şeklindedir.

İkinci şablon ise Refah Partisi ortaya konmuş ve Fazilet Partisi kararında da uygulanmıştır. Bu "laiklik" şablonu olarak adlandırılabilir. Esas itibariyle Refah Partisi ile Fazilet Partisi davaları laiklik karşıtı eylemlerin odağı olmaktan açılmış ve kapatma kararları bunun üzerine verilmiş olsa da bu iki davayı birbirinden ayırmak gerekir. Zira, Refah Partisi çok hukuklu bir toplum düzeni ve şeriat rejimi isteyen; bu yönde şiddet kullanmayı tahrik eden söylemlere ve eylemlere dayanılarak kapatılmıştır. Oysa Fazilet Partisi'nin kapatılmasının tek nedeni, kamu ve öğretim kurumlarında türban kullanılmasını savunmasıdır. Buna karşın, Anayasa Mahkemesi, demokratik bir toplumda insanların din ve dinini yaşama özgürlüğü olduğu; bu özgürlüğün salt bireylere ait olduğu ve kamusal alanın hiçbir şekilde dini kurallara dayandırılmayacağı şeklinde bir cevap hazırlamıştır. Laiklik ilkesine aykırı eylemlerde bulunduğu savıyla, açılması muhtemel bir siyasi parti kapatma kararının gerekçesi aynı söylemler ile hazırlanacaktır. Anayasa Mahkemesi, Türkiye'nin taraf olduğu uluslar arası insan hakları sözleşmelerin, şiddet ve terör ile açık ve yakın bağlantı içinde olmasa dahi, "ülke ve ulus bütünlüğü açısından bozucu ve irtica yanlısı" görüşlere olur vermediği düşüncesindedir.²²²

Anayasa Mahkemesi, siyasi parti kapatma davaları söz konusu olduğunda kapatma kararını haklılaştırmak için, zaman zaman kurgulara dayanan bir retoriğe (hitabet sanatı) başvurmuştur.²²³ Bu kimi zaman, önceden verilen bir siyasi kararın hukuksal anlamda gerekçelendirilmesi şeklinde olabilmektedir.²²⁴ Kanımızca, Anayasa Mahkemesi siyasi parti kapatma davalarında hukuki kriterler ortaya koymaktan çok, Yargıtay Cumhuriyet

²²² TURHAN, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları", s. 16-17.

²²³ Ayrıntı için bkz. ARSLAN, "Anayasa Mahkemesi'nin Siyasal Partiler Politikası...", s. 8-9.

²²⁴ ERDOĞAN, "Fazilet Partisi'ni Kapatma Kararı...", s. 37.

Başsavcısının iddianamesi doğrultusunda, davalı partinin tüzük ve programında yer alan ifadeler ile parti üyelerinin siyasi söylemlerine cevap vermeye çalışmaktadır. Örnek olarak HEP davasında Anayasa Mahkemesi, Kürt dili olmadığını ispatlamaya çalışmıştır. Hukuki bir yorum ortaya koyması gerekirken, bir filolog edasıyla “özgün bir Kürt dili yoktur” demektedir.²²⁵ Sosyalist Parti kararında da “...parti genel başkanının Anadolu’yu kavimler kapısı olarak nitelendirip insanların çeşitli kavimlerden geldiğini ve kırkdokuz dil konuşulduğunu söyleyerek, Türkiye halkını sadece Türk ve Kürt ırkına dayalı ikiye bölünebilir görmesi açık bir çelişkidir”²²⁶ şeklindeki ifadesiyle hukuki olguları ortaya koymaktan çok, parti görüşünü alt etme çabası içinde olduğu fark edilmektedir. Anayasa Mahkemesi’nin görevi davalı partilerin ortaya koyduğu savların gerçekliğini veya gerçek dışı olduğunu ispat etmeye çalışmak değil; ortaya koyulan savların anayasa ve yasa normlarına uyup uymadığını belirlemek olmalıdır.

d) AİHS ve AİHM Kararlarının Etkisi

Anayasa Mahkemesi’nin AİHS’ne atfı, ancak davalı siyasi partinin savunmasına cevap niteliğinde olmaktadır. Davalı partiler genellikle savunmalarında, Sözleşme’nin 11. maddesinin örgütlenme özgürlüğünü koruma altına aldığına vurgu yapmakta, ayrıca 10. maddede korunan ifade özgürlüğü ile siyasi parti özgürlüğünün yakın bir münasebet içinde olduğunu belirtmektedirler.²²⁷

Buna karşın Anayasa Mahkemesi, demokratik düzeni yıkıcı eylemlerin Sözleşme tarafından men edildiğini, üstelik bu konuda AİHK’nun Alman Komünist Partisi (KPD) kararı bulunduğunu belirtmektedir. Anayasa Mahkemesi’ne göre bir devletin ülkesel ve ulusal bütünlüğüne aykırı hareket eden partilerin Sözleşme’nin 11. maddesinde korunan özgürlükten yararlanma hakkı yoktur. Bu partilerle ilgili davalar ancak 17. madde kapsamında değerlendirilebilir; yani bu tür siyasi partiler siyasi hayattan men edilirler.²²⁸

Anayasa Mahkemesi, Sözleşme’nin 11. maddesinin, ulusal ve üniter bir devletin etnik farklılıklara göre tartışılmasını yasakladığının son derece açık olduğu görüşündedir. Ayrıca, Birleşmiş Milletler tarafından, 1993 yılında Viyana’da düzenlenen Dünya İnsan Hakları Konferansı sonunda yayınlanan deklarasyonun bu yönde sınırlamalar getirdiği

²²⁵ AYMKD, S. 29/2, s. 1057.

²²⁶ AYMKD, S. 28/2, s. 811-812.

²²⁷ AYMKD, S. 28/2, s. 760; AYMKD, S. 34/2, s. 800; AYMKD, S. 37/2, s. 1223.

²²⁸ AYMKD, S. 28/2, s. 810; AYMKD, S. 34/2, s. 1050.

görüştüğüdür.²²⁹ DEP Davasında, AİHS ve diğer uluslar arası insan hakları belgelerine atıfta bulunarak, demokratik düzeni yıkıcı söz ve eylemlere karşı sınırlamalar ve önlemler getirilmesinin dayanağını, hakları kullanmanın ve özgürlüklerden yararlanmanın sınırsız olmadığını gösteren, İHEB'nin 29. ve 30. maddeleri olarak göstermiştir.²³⁰

AİHM kararlarına karşı Anayasa Mahkemesi'nin tutumu ise daha ilginçtir. Sosyalist Parti davasında, davalı partinin o sırada AİHM görülmekte olan TBKP davasından çıkacak kararın beklenmesi gerektiğini belirtmesi üzerine;²³¹ Anayasa Mahkemesi, AİHM tarafından verilen kararın sadece o davayı bağlayacağını ve bir genellik arz etmeyeceğini söylemiştir. Anayasa Mahkemesi, Sözleşme hükümlerinden bahsetmeksizin, görevinin yürürlükteki anayasa ve yasayı uygulamak olduğunu öne sürmüştür.²³²

Anayasa Mahkemesi'nin Demokratik Barış Hareketi Partisi hakkında verdiği kararlar birlikte, Sözleşme ile ilgili vardığı sonucun son zamanlarda bir değişme eğilimi gösterdiği öne sürülmektedir.²³³ Ancak 1996 yılında verilen bu kararın ardından üç yıl sonra açılan başka bir davada iddianame makamının tutumu dikkate alındığında, bu değişime kuşku ile bakılmalıdır. Zira, Fazilet Partisi kapatma davasında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı iddianamesinde şu ifadeler yer vermiştir: "Türkiye eğer İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararlarına tümüyle uyarsa, sonunda Kemalist devlet yapısı da dahil olmak üzere Anayasa'da yazılı bir çok şeyi değiştirmesi gerekecek. Bu sessiz sedasız ve mahkeme vasıtasıyla ideolojisiz bir Anayasa

²²⁹ **AYMKD**, 30/2, s. 1211. Konu için ayrıca bkz. TURHAN, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları", s. 17.

²³⁰ **AYMKD**, S. 34/2, s. 1050.

²³¹ **AYMKD**, S. 28/2, s. 750. Ayrıca bkz. **AYMKD**, S. 29/2, s. 1058.

²³² **AYMKD**, S. 28/2, s. 767-768.

²³³ Bu davanın özelliği, SPK'nun 89. maddesini ihlal ettiği iddiasıyla DBHP hakkında açılan kapatma davasında Anayasa Mahkemesi'nin 89. maddeyi partinin kapatılması için tek başına yeterli görmeyerek kapatma istemini reddetmesidir. Zira, TBKP davasında AİHM ölçülülük üzerinde durmuş ve hukuka aykırı durum ile uygulanacak yaptırım arasında bir oran olması gerektiğini belirtmiştir. Anayasa Mahkemesi muhtemelen bu ilkeyi uygulamıştır. ARSLAN, "Anayasa Mahkemesi'nin Siyasal Partiler Politikası...", s. 11. Anayasa Mahkemesi, Demokratik Kitle Partisi (DKP) davasında da benzer eğilim içinde olmuştur (E. 1997/2, K. 1999/1 KT. 26.2.1999). DKP programında yerel yönetimin güçlendirilmesine dair fikirler öne sürmüştür. Anayasa Mahkemesi, bu tür görüşlerin devletin teklifi ilkesini zedelediği görüşüyle, ayrıca böyle bir düşüncenin SPK'nda yasaklanmadığını belirterek, davayı SPK'nun 80. maddesi yönünden reddetmiştir. SPK'nun 89. maddesi yönünden, siyasi partinin tam olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genel idare içinden çıkarılması talebinde bulunmadığını değerlendiren Anayasa Mahkemesi, bu yönden de kapatma istemini reddetmiştir. Ancak Anayasa Mahkemesi, siyasi partinin Kürt sorununun çözümüne ilişkin görüşleri ile Kürt dili hakkındaki görüşlerini, SPK'nun 78. ve 81. maddelerine aykırı bularak DKP'nin kapatılmasına karar vermiştir. **AYMKD**, S. 37/2, s. 892-899. Burada Anayasa Mahkemesi, SPK'nun 80. ve 89. maddeleri bakımından özgürlükçü karar vermiş gibi görünse de partinin zaten bu maddelere çok aykırı fikirleri bulunmamaktadır. Dava SPK'nun 78. ve 81. maddeleri bakımından, önceki davalardakine benzer bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu sebeple Anayasa Mahkemesi'nin özgürlükçü yaklaşımından söz edilemez.

benimseme anlamına gelir. Bu haliyle devlet bir arada tutulabilir mi?²³⁴

e) Anayasa Mahkemesi'ne Getirilen Eleştiriler

Anayasa Mahkemesi tarafından karara bağlanan siyasi parti davaları, hukuksal paradigmların etkisinde olmalarından ötürü eleştirilmiştir. Yargıçların anayasal tartışmalara ilişkin görüşleri, doğal olarak onların siyasal kanaatlerini yansıtmaktadır. Zira, hukuksal paradigmların etkisinin en fazla görüldüğü davalar “siyasal dava”lardır. Resmi paradigmanın çizdiği çerçeveyi kabul etmeyen siyasal muhalefet yok edilmeye veya küçük düşürülmeye çalışılır. Kurulu düzene yönelik tehdit olarak algılanan hareket, mahkemeler yoluyla yok edilmeye çalışılmaktadır.²³⁵

Anayasa Mahkemesi, bir çok kararında varlık nedenini, bireylerin hak ve özgürlüklerini kanun koyucunun muhtemel tehditleri karşısında korumak olduğunu belirtmekle beraber, özellikle siyasi parti davalarında, kararlarını insan haklarına dayanarak değil, ideoloji eksenli paradigma çerçevesinde vermektedir. Anayasa Mahkemesi'nin insan haklarını koruması ancak anayasal ideoloji ile çatışmadığı durumda söz konusudur.²³⁶

Anayasa Mahkemesi'nin ideoloji eksenli yaklaşımı 1961 ve 1982 anayasası dönemlerinde pek farklılık göstermemiştir. Resmi anayasa ideolojisinin varlığı, siyasi partilere karşı farklı bir yaklaşım çıkmayacağıının en büyük göstergesidir.²³⁷ İki anayasada da yer alan ve siyasi parti etkinliğini çerçevelemekte kullanılan ve resmi ideolojinin somut göstergesi olan “Başlangıç” hükümlerine atıfla siyasi partiler kapatılmıştır.²³⁸ Anayasa Mahkemesi, anayasayı, siyasi parti programlarının zorunlu içeriği olarak görmektedir. Bu

²³⁴ KARAKUŞ, s. 220. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'nın bu yaklaşımına benzer bir tutumla davayı sonuçlandıran Anayasa Mahkemesi, “kamusal alanda türban (başörtüsü) kullanmayı savunma”nın, bir siyasi partinin kapatılması için yeterli olduğu kararına varmıştır. **AYMKD**, S.37/2, s. 1475 vd. Anayasa Mahkemesi'nin siyasi partilere ilişkin verdiği demokratik bir karara, 1. Sosyalist Parti Kararı olarak bilinen, Sosyalist Parti'nin kurulmasından 15 gün sonra, programının Anayasa ve SPK'na aykırı olduğu savıyla yapılan kapatma istemini reddettiği kararı örnek gösterilebilir. Partinin sosyalist ideolojiyi ve sosyalist ekonomik sistemini savunması; direnme hakkı talep etmesi; lokavtin yasaklanması ve herkesin yeteneğine ve emeğine göre çalışması ilkelerini kabul etmesi Anayasa'nın 14. ve SPK'nun 78. maddesine aykırı bulunmamıştır. **AYMKD**, S. 24, s. 600-603. Anayasa Mahkemesi'nin bu kararı, demokratik ilkelere aykırı olmayan görüşlerin siyasal platformda yer almasında sakınca bulmayan ve parti programındaki görüşlerden dolayı, henüz ifade özgürlüğü aşamasındayken bir siyasi partinin kapatılmasını reddeden bir karar olarak AİHM'nin siyasi partilere ilişkin verdiği kararlara benzerlik taşımaktadır.

²³⁵ ARSLAN, "Anayasa Mahkemesi'nin Siyasal Partiler Politikası...", s. 6-7. Benzer görüşler için bkz. Atilla YAYLA, "FP'nin Kapatılması ve Türkiye'deki Cari Sistemin Çıkmazları", **Liberal Düşünce Dergisi**, S. 23, 2001. s. 62-64. Anayasa yargısının siyasal ihtilafları hukuki bir görüş açısıyla mı, yoksa siyasi bir görüş açısıyla mı ele aldığı yönünde bir tartışma için bkz. TİKVEŞ, s. 325.

²³⁶ **İdeoloji Eksenli Paradigma**: Devleti ve onun dayandığı resmi söylemi koruma kaygısına dayanan, otoriter nitelikli yaklaşım. ARSLAN, "Anayasa Mahkemesi'nin Siyasal Partiler Politikası...", s. 7-8.

²³⁷ KARAKUŞ, s. 220. Ayrıca bkz. ERDOĞAN, **Anayasa ve Özgürlük**, s. 128.

²³⁸ Mehmet Tefvik GÜLSOY, "Anayasa Mahkemesi Kararlarında Ölçü-Norm ve Siyasal Alanın Sınırı Olarak Başlangıç İlkeleri", **Liberal Düşünce Dergisi**, S. 22, 2001, s. 55-56.

anlamda anayasaya uymak ile anayasayı benimsemek arasında bir ayrım yapılmamaktadır. Huzur Partisi davasında, laiklik ilkesi açısından verilecek en ufak bir ödünün, Atatürk Devrimleri'ni yörüngesinden saptırarak, yok olması sonucunu doğuracağı ileri sürülmüştür. Bu nedenle başlangıç ilkelerinde belirtildiği gibi, hiçbir görüş Atatürk milliyetçiliği ve inkılapları karşısında koruma göremeyecektir.²³⁹ Sosyalist Parti kararında olduğu gibi, bir partinin Atatürk Milliyetçiliğini kabul etmemesini Türkiye gerçekleriyle bağdaşır bulmamakta ve vazgeçilmez olarak nitelendirmektedir.²⁴⁰ Oysa demokratik devletlerde vazgeçilmez kavramlara yer yoktur. Siyasi parti programlarını homojenleştirmeye çalışan bu tutum, çok partili sistemin ve çoğulculuğun özünü tahrip eder özelliktedir.²⁴¹

Anayasa Mahkemesi'nin siyasi partilerle ilgili gösterdiği anti-patik tutumu, sadece kendine gelen davalarla sınırlı değildir. Zira, TBMM Anayasa Komisyonu tarafından siyasi partilerin kapatılmasını zorlaştıracak bir takım düzenlemelerin de yer alacağı anayasa değişikliğinde varılan uzlaşma karşısında Anayasa Mahkemesi, bir "Basın Duyurusu" yayımlayarak, anayasa değişikliği girişiminin demokratik düzeni koruma bakımından yaratacağı tehlikeye dikkat çekmiştir.²⁴²

B. ALMANYA FEDERAL ANAYASA MAHKEMESİ'NDE SİYASİ PARTİ DAVALARI

Almanya'da Anayasa Mahkemesi'ne elli yıllık geçmişinden günümüze beş defa parti kapatma davası açılmıştır. Bunlardan en fazla yankı uyandıranlar; 1950'li yıllarda açılan ilk iki davadır. Bunlar kapatma ile sonuçlanan ve kapatma kararı çok tartışılan Sosyalist İmparatorluk Partisi (Sozialistische Reichpartei-SRP) ve Alman Komünist Partisi (Kommunistische Partei Deutschland-KPD) davalarıdır. SRP davası çok kısa sürede sonuçlanmış ancak, Kore Savaşı'nın sürdüğü bir ortamda açılan KPD davasının sonuçlanması

²³⁹ GÜLSOY, s. 56.

²⁴⁰ SANCAR, s. 215-216.

²⁴¹ ARSLAN, "Anayasa Mahkemesi'nin Siyasal Partiler Politikası...", s. 9; SANCAR, s. 216.

²⁴² 22 Ocak 2001 tarihli bu basın açıklaması hemen hemen bütün ulusal basında yer almıştır ve çoğunda "muhtıra" olarak nitelendirilmiştir. Anayasa Mahkemesi Başkanı'nın Başbakanı ziyaret ederek Anayasa Değişikliği girişimini askıya aldırması ve ayrıca basın açıklamasının Milli Güvenlik Kurulu toplantısıyla aynı güne denk gelmesi, yaptığı çağrışımlar bakımından talihsizlik olarak nitelendirilmektedir. Ayrıntı için bkz. Mustafa ERDOĞAN, **Dersimiz Özgürlük**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2001, s. 251-252. Anayasa Mahkemesi, yaptığı bu açıklamayla TBMM'nin anayasayı değiştirme yetkisine açıkça müdahale etmiştir. Demokratik devletlerde anayasa mahkemelerinin anayasal düzenin nasıl olması gerektiğini belirlemek yetkisi yoktur. Aksine, anayasa mahkemeleri görevlerini yürütürken anayasal çerçevede hareket etmek durumundadırlar. Anayasa Mahkemesi'nin bu tutumu siyasi partilere karşı kesin bir önyargı ile yaklaştığını açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Zira, Anayasa Mahkemesi parti kapatmanın zorlaştırılmasında duyduğu endişeyi belirtmekle yetinmemekte, bunun tehlikeli olduğu teşhisinde de bulunmaktadır. ERDOĞAN, **Dersimiz Özgürlük**, s. 253.

beş yıl sürmüştür. Diğer iki kapatma davası, 1993 yılında Özgürlükçü İşçi Partisi (Freiheitlichen Arbeiterpartei-FAP) ve Ulusal Liste (Nationalen Liste-NL) aleyhinde açılmıştır. Bu davalarda Federal Anayasa Mahkemesi, Federal Anayasa Mahkemesi Kanunu'nun 45. maddesine göre, her iki oluşumu da hukuki anlamda siyasi parti kabul etmeyerek davayı reddetmiştir. Aşırı sağcı her iki örgüt de siyasi iradenin oluşuna katılmada ciddiyet ve siyasi parti gibi fonksiyon görme eksikliğinden dolayı parti olarak kabul edilmemişlerdir. Son parti kapatma davası ise 2001 yılı başında açılan ve henüz sonuçlanmayan Almanya Ulusal Demokrasi Partisi (Nationaldemokratischen Partei Deutschlands-NPD) davasıdır.²⁴³

1. Sosyalist İmparatorluk Partisi (SRP) Davası

Sosyalist İmparatorluk Partisi (SRP), İkinci Dünya Savaşı'nda sonra eski sağcı parti üyelerinin siyasi yönden yeniden teşkilatlandırılması için girişilen teşebbüslerden biri olarak 1949 yılında kurulmuştur.²⁴⁴

SRP'nin hükümete ve Federal Almanya'da siyasi iradenin oluşumuna yönelik faaliyetleri, 1950 yılında sertleşmiş ve had safhaya gelmiştir.²⁴⁵ SRP hakkında anayasaya aykırılık iddiasında bulunan Federal Hükümet, 19 Kasım 1951 tarihinde Anayasa Mahkemesi'ne müracaat etmiştir. Federal Anayasa Mahkemesi, kısa bir süre sonra soruşturma açmış ve partiye geçici propaganda yasağı getirmiştir. Federal Anayasa Mahkemesi, 23 Ekim 1952 tarihinde SRP'nin anayasaya aykırılığını tespit ederek, bu partinin kapatılmasına karar vermiştir.²⁴⁶

Federal Anayasa Mahkemesi'ne göre, SRP'nin parti programı, çeşitli sosyal gruplara bir takım ütöpik vaatlerde bulunmakta, parti programında demokrasiyi açıkça tanıyan bir ifade bulunmamakta, imparatorluk hayallerinin hortlatılmak istenmesi ve genel üslubu dolayısıyla Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi (NSDAP)'nin parti programına benzemektedir. NSDAP ve sağ partiler gittikçe sertleşen muhalefetle işe başlamışlar ve amaçlarını uygulamak için devleti ortadan kaldırmaya kadar gitmişlerdir. SRP yöneticileri, eski Nazi rejiminde faal roller almışlar; ayrıca taraftarlarının davranışlarının Hitler'in

²⁴³ Ayrıntı için bkz. Martin MORLOK, "Parteiverbot als Verfassungsschutz – Ein unauflösbarer Widerspruch?", **NJW**, Heft 40, 2001, s. 2934-2935.

²⁴⁴ Doğu PERİNÇEK, "Federal Almanya'da Neo-Nazi Sosyalist Rayh Partisinin (SRP) Yasaklanması", **AÜHFD**, C. XXV, S. 3-4, 1968, s. 273.

²⁴⁵ PERİNÇEK, "Federal Almanya'da SRP'nin Yasaklanması", s. 274.

²⁴⁶ SAN, s. 30; TİKVEŞ, s. 510. Federal Anayasa Mahkemesi'nin bu kararı 80 sayfalık bir hacimdedir ve nasyonal-sosyalist sistemin mükemmel bir eleştirisi niteliğindedir.

düşüncelerine uygun olarak, hür ve demokratik düzeni ortadan kaldırmaya yöneliktir.²⁴⁷ SRP, gerek çok partili demokrasiyi, gerekse halk demokrasisini Almanya için uygun bir siyasi rejim olarak kabul etmemektedir. Kendi dışında kurulmuş partileri ise “ruhsatlı partiler” olarak adlandırmakta ve işgal devletlerinin kontrolünde bulmaktadır.²⁴⁸

Federal Anayasa Mahkemesi’nin SRP’ni yasaklama gerekçesi ise şu şekilde sıralanmaktadır:²⁴⁹ 1- SRP, insan haklarına, özellikle insan haysiyetine, kişiliği serbestçe geliştirme hakkına, kanun önünde eşitlik esasına saygı göstermemiştir. 2- Yahudi düşmanlığını yeniden canlandırmaya çalışmaktadır. 3- Hür demokratik düzenin çok partili rejimiyle mücadele içindedir ve diğer partileri siyasal yaşamın dışına atma amacındadır. 4- SRP, yukarıdan aşağıya doğru “Führer” prensibinin ruhuna uygun teşkilatlandırılmıştır ve dünya görüşü ve üslubuyla NSDAP’ne benzemektedir. 5- Demokrasinin sözünü etmekten kaçınmakta ve “Alman hegemonyasında büyük alan” söylemiyle komşu devletlere karşı saldırgan tutumu gerektirecek fikirleri vardır. 6- Yan organları ve propaganda vasıtaları NSDAP’ne benzemektedir ve bünyesinde eski Naziler toplamaya gayret etmiştir.

Federal Anayasa Mahkemesi’nin verdiği SRP’nin kapatılması kararında üzerinde en çok tartışılan konu milletvekilliklerinin düşmesi olmuştur. Kararda, anayasaya aykırı bir partinin milletvekillerinin “bütün milletin temsilcileri” sayılamayacağı kabul edilmektedir. SRP baştan beri anayasaya aykırı bir parti olduğuna göre, parti ile ilişkileri kesilmiş olsa dahi, bu partinin gösterdiği aday olarak seçimi kazanmış bütün milletvekillerinin bu sıfatlarının düşmesi gerekmektedir.²⁵⁰

2. Alman Komünist Partisi (KPD) Davası

Federal Hükümet 22 Kasım 1952 tarihinde, Alman Komünist Partisi (KPD)’nin kapatılması talebiyle Federal Anayasa Mahkemesi’ne başvurmuştur. Federal Anayasa Mahkemesi 17 Ağustos 1956 tarihinde KPD’nin kapatılmasına karar vermiştir.²⁵¹

²⁴⁷ SAN, s. 32-34; PERİNÇEK, "Federal Almanya’da SRP’nin Yasaklanması", s. 274-277, 281.

²⁴⁸ PERİNÇEK, "Federal Almanya’da SRP’nin Yasaklanması", s. 282.

²⁴⁹ PERİNÇEK, "Federal Almanya’da SRP’nin Yasaklanması", s. 284.

²⁵⁰ SAN, s. 34-36. Federal Anayasa Mahkemesi’nin bu kararı doktrinde de destek bulmuştur: “Modern partiler devletinde, milletvekilleri temsili parlamentarizm anlamında bütün milletin temsilcileri olmaktan çıkmışlar, partinin ve parti yüksek kademelerinin tavsiyeleri ile bağlı bir “icracı” karakterine bürünmüşlerdir. Ayrıca unutulmamalıdır ki; milletvekilleri genellikle kişisel başarıları ve yetenekleri dolayısıyla değil, belli bir partinin adayı oldukları için halk tarafından parlamentoya seçilmektedir.”

²⁵¹ SAN, s. 30; TİKVEŞ, s. 510. Federal Anayasa Mahkemesi’nin KPD kararı 308 sayfadır. Karar Anayasa’nın 21. maddesinin eksiksiz yorumu ve komünist doktrinin tam bir eleştirisi niteliğindedir.

Federal Anayasa Mahkemesi, partinin güttüğü amaç ve taraftarlarının eylemlerinin Anayasanın 21/2. maddesinde yer alan ilkelere aykırı olması nedeniyle KPD'nin kapatılmasına karar vermiştir. Kararda, KPD'nin Marksist-Leninist ilkeleri benimsediği, buna bağlı olarak işçi sınıfının diktatörlüğünü amaçladığı ve zamanla bunu gerçekleştirmeye çalıştığı; eylemleriyle hür demokratik düzeni ihlal etmeye yöneldiği belirtilmiştir. KPD, siyasi kampanyalarında sosyalist devrim ve işçi sınıfı diktatörlüğü propagandası yapmakta ve bunları sürekli olarak siyasi mücadelesine konu etmektedir.²⁵²

Federal Anayasa Mahkemesi, KPD'nin anayasaya uygun olarak çıkarılan kanunları kanun koyucuyu küçültür biçimde eleştirdiğini; Federal Hükümeti yerli yersiz, hakaret ettiğini; bir çok vesilelerle seçime hile karıştırdığını; sözde seçimler yapıldığını ileri sürmek kaydıyla, planlı olarak anayasal düzeni sarsmak için çaba sarf ettiğini, parti üyelerinin beyanları ve propagandalarından bölümlere yer vererek ispata çalışmıştır.²⁵³

KPD'nin kapatma kararında milletvekilleriyle ilgili bir hüküm bulunmaması nedeniyle, KPD milletvekilleri, yasama üyeliklerini kaybetmedikleri yönünde itirazda bulunmuşlardır. Federal Kanun Koyucunun, 7.5.1956 tarihinde Federal Seçim Kanunu'na (Bundeswahlgesetz-BWG) eklediği bir madde (m. 46/1 (5)) ile birlikte, kapatılan bir siyasi partinin milletvekillerinin yasama üyeliğinin düşmesi kanun hükmü haline getirilmiş ve bu itiraz geçersiz kılınmıştır.²⁵⁴

3. Federal Anayasa Mahkemesi'nin Siyasi Partilere İlişkin Kararları

Bir siyasi partinin kapatılması için; partinin veya taraftarlarının hür demokratik düzeni veya federal cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmeye yönelmiş olması gerekir. Amaç edinmek, planlamak, maksatlı olmak anlamına gelmekle beraber, sadece niyet etmek kapatma için yeterli değildir. Saldırgan bir davranışın varlığı da gereklidir. Mevcut düzene karşı faal mücadele sergilemek; mütecaviz tutum ve davranış içinde bulunmak; bu davranışların planlı bir şekilde ve düzenin işleyişini engellemeye, uzun vadede düzeni bertaraf etmeye yönelik olması partiler için kapatma nedeni olarak görülmektedir.²⁵⁵

Alman Federal Anayasa Mahkemesi, parti yasağı ve siyasal düşünce özgürlüğü arasındaki gerilimi, birbirlerine karşı hiyerarşik üstünlüğü olmayan; özgürlükleri koruma ile

²⁵² ÜNAL, *AİHS İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri*, s. 304.

²⁵³ SAN, s. 42.

²⁵⁴ SAN, s. 43, 45.

²⁵⁵ SAN, s. 23-24; ÜNAL, *AİHS İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri*, s. 303.

düşünce özgürlüğü gibi iki temel anayasal değer arasında, düşünce özgürlüğünün demokrasilerdeki kurucu rolünü göz önünde tutarak, karşılıklı etkileşim kuramıyla hassas bir denge sağlamaya çalışmaktadır.²⁵⁶

²⁵⁶ Fazıl SAĞLAM, "Siyasal Parti Özgürlüğü", **İnsan Hakları** (editör: Korkut Tankuter), YKY, İstanbul, 2000, s. 207.

Üçüncü Bölüm

AİHS VE AİHM KARARLARI ÇERÇEVESİNDE SİYASİ PARTİLER

I. AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİNDE SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ

İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da barışın sağlanması, ekonomik ve siyasal gelişme için birlik oluşturmak; ekonomik, sosyal, kültürel, bilimsel, hukuksal ortaklık kurmak; insan hakları ve özgürlüklerini koruyarak geliştirmek maksadıyla, 5 Mayıs 1949 tarihinde Londra'da imzalanan bir antlaşma ile kurulan Avrupa Konseyi'ne üye devletler, Birleşmiş Milletlerin insan haklarını uluslararası düzeyde güvence altına almak için yaptığı çalışmaların bitmesini beklemeden kendi aralarında harekete geçerek bir sözleşme yapmayı kararlaştırmışlardır.¹ Bunun üzerine kısaca Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi denilen, İnsan Haklarının ve Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Sözleşme [European Convention on Human Rights] 4 Kasım 1950'de Roma'da imzalanarak, 3 Eylül 1953'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye tarafından imzalanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 10 Mart 1954'de 6366 sayılı yasa ile kabul edilmiştir.²

Bu sözleşme, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nden farklı olarak hak ve özgürlükleri kapsam bakımından daha dar tutmuştur. Ancak genel formüllerle açıklamak yerine, hak ve özgürlükleri mümkün olduğu kadar geniş ve somut bir biçimde tanımlamış ve sınırlarını belirleme yoluna gitmiştir. Sözleşme ile Evrensel Bildirge arasındaki en önemli fark ise, hiç kuşkusuz Sözleşmenin kapsadığı hak ve özgürlüklerin korunmasını sağlamak maksadıyla getirdiği denetim mekanizması ve denetimi yaptırıma bağlamasıdır. Sözleşme insan haklarının korunması sorununu, ulusal düzeyden uluslararası düzeye taşımakta ve bireyi uluslararası hukukun süjesi haline getirmektedir.³

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk SÖNMEZOĞLU ve diğerleri, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, 2. baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s. 53-54; Münci KAPANI, **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, 3. baskı, Bilgi, Ankara, 1996, s. 43.

² Feyyaz GÖLCÜKLÜ/GÖZÜBÜYÜK A. Şeref, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi**, 3. baskı, Turhan, Ankara, 2002, s. 18.

³ GÖLCÜKLÜ/GÖZÜBÜYÜK, s. 11; İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin karşılaştırılması için bkz. KAPANI, **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, s. 45.

Sözleşme'ye taraf devletlerin insan haklarını pratikte uygulanıp uygulanmadığını kontrol etmek üzere oluşturduğu denetim mekanizmasında başlangıçta üç organ yer almakta idi. Bunlar; 1954 yılında kurulan Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, 1959 yılında faaliyete geçen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (Divanı) ve Avrupa Bakanlar Komitesi'dir. Gerek denetim mekanizmasını hızlandırmak ve tamamen yargısal kılmak, gerekse zaman ve işlemden tasarruf sağlamak amacıyla 1950 Sözleşmesi'nin kurduğu sistemde Kasım 1998'de yürürlüğe giren 11 nolu Ek Protokol ile değişikliğe gidilerek Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Divanı kaldırılmış, bunların yerine tam zamanlı tek bir mahkeme kurulmuştur.⁴

Başlangıçta imzalanan sözleşmenin yanı sıra, çeşitli zamanlarda kabul edilen ek protokoller ile Sözleşmenin kapsamı genişletilmiştir. Bunda İnsan Hakları Komisyon ve Divanı'nın içtihatları önemli ölçüde etkili olmuştur.⁵

AİHS, salt insan haklarını koruyucu bir belge değil, aynı zamanda batı demokrasisini somutlaştıran bir belge niteliğindedir.⁶ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne göre, AİHS, Avrupa kamu düzeninin yaşayan cihazıdır. Bu salt normatif düzenlemelerle sınırlı olmayıp, denetim mekanizmalarının yapısı ve uyguladıkları prosedür için de geçerlidir. Sözleşme'nin konusu ve amacı, düzenlemelerin hakların gündelik hayatta etkili kullanımını gerçekleştirecek biçimde yorumlanmasını gerektirir.⁷

A. SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ VE TEMEL ÖZGÜRLÜKLER

Sözleşme metninde ve protokollerde siyasi parti özgürlüğünden açıkça söz edilmemektedir. Ancak, ulusal makamlarca kapatılan siyasi partiler tarafından AİHM'ne yapılan başvurular Komisyon/Mahkemece kabul edilmiştir. Siyasi partilerin Sözleşme korumasından yararlanamayacağı hususunda yapılan itirazları AİHM reddetmiş ve siyasi partilerin Sözleşme korumasından faydalanmasında kuşku bulunmadığını belirtmiştir. Zira, Mahkeme'ye göre Sözleşme'nin koruma kapsamına aldığı örgütlenmelerin başında siyasi

⁴ Vahit BIÇAK, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü**, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2002, s. 3. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 11. Ek Protokol ile değiştirilen denetim mekanizmasının yeni yapısı ve işleyişi ile ilgili olarak bkz. s. 4 vd.; ayrıca bkz. GÖLCÜKLÜ/ GÖZÜBÜYÜK, s. 24-30.

⁵ Ek Protokoller hakkında ayrıntı için bkz. GÖLCÜKLÜ/GÖZÜBÜYÜK, s. 12-13. Sözleşme'nin özellikleri hakkında ayrıntı için bkz. s. 13-18.

⁶ Emin MEMİŞ, "İnsan Hakları Avrupa Standardı ve İç Hukuk Etkileşimi Analizleri", **Anayasa Yargısı**, S. 17, Ankara, 2000, s. 131.

⁷ Bakır ÇAĞLAR/ÇAVUŞOĞLU Naz, "Parti Kapatma Davalarında Mermer-Mozaik İkilemi", **Anayasa Yargısı**, S. 16, Ankara, 1999, s. 148.

partiler gelmektedir.⁸

1. Dernek ve Toplantı Özgürlüğü (Madde 11)

AİHM, siyasi parti özgürlüğünü öncelikle, Sözleşme'nin 11. maddesinde yer alan dernek kurma ve toplantı özgürlüğü kapsamında değerlendirmektedir. TBKP ve Sosyalist Parti davalarında, siyasi partilerin 11. madde korumasından yararlandığı kararına varmıştır.⁹ AİHM'ne yapılan müteakip başvurularda, bu davalara atıfta bulunan Mahkeme, siyasi partilerin ulusal makamlarca kapatılması durumunda, 11. maddeye uygun karar verilip verilmediğini incelemektedir.¹⁰ AİHM, siyasi parti özgürlüğünü öncelikle, Sözleşme'nin 11. maddesinde yer alan dernek kurma ve toplantı özgürlüğü kapsamında değerlendirmektedir. TBKP ve Sosyalist Parti davalarında, siyasi partilerin 11. madde korumasından yararlandığı kararına varmıştır.¹¹ AİHM'ne yapılan müteakip başvurularda, bu davalara atıfta bulunan Mahkeme, siyasi partilerin ulusal makamlarca kapatılması durumunda, 11. maddeye uygun karar verilip verilmediğini incelemektedir.¹²

Demokrasilerde, bireyin saygınlığının sağlanması ve taleplerinin karşılanması ile bu rejimin özünde yer alan katılım olgusunun gerçekleşmesinde dernek, sendika gibi gruplaşmalar temel rol oynamaktadırlar.¹³ Dernek, sendika gibi kurumlar, siyasi gruplaşma ve faaliyetlerin en geniş şekilde yer aldığı demokratik toplumun vazgeçilmez koşullarından biridir.¹⁴ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ana metninin 11. maddesinde örgütlenme özgürlüğüne yer verilmiştir. Dernek kurma ve toplantı özgürlüğüne ilişkin madde şu şekildedir:

“Dernek Kurma ve Toplantı Özgürlüğü

- 1. Herkes barışçı amaçlarla toplantı yapmak, dernek kurmak, ayrıca çıkarlarını korumak için başkalarıyla birlikte sendikalar kurmak ve bunlara katılmak haklarına sahiptir.*
- 2. Bu hakların kullanılması, demokratik bir toplumda zorunlu tedbirler niteliğinde olarak ulusal güvenlik, kamu güvenliği, barış ve düzenin sağlanması ve suç*

⁸ Case of Socialist Party and Others v Turkey, <http://hudoc.coe.fr>, (erişim tarihi: 15.01.2002), par. 26, 28.

⁹ TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE, <http://www.adalet.gov.tr>, (erişim tarihi: 15.01.2002), par. 33-34; **Socialist Party and Others v. Turkey**, par. 28.

¹⁰ Case of Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v Turkey, <http://hudoc.coe.fr>, (erişim tarihi: 15.01.2002), par. 44.

¹¹ **TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE**, par. 33-34; **Socialist Party and Others v. Turkey**, par. 28.

¹² **Refah Partisi and Others v. Turkey**, par. 44.

¹³ Reyhan SUNAY, **Avrupa Sözleşmesinde ve Türk Anayasasında İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları**, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2001, s. 219.

¹⁴ GÖLCÜKLÜ/GÖZÜBÜYÜK, s. 367.

işlemenin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amaçlarıyla ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu madde, bu hakların kullanılmasında silahlı kuvvetler ve güvenlik güçleriyle devletin idare mekanizmasında görevli olanlar hakkında yasal sınırlamalar korumasına engel değildir.”¹⁵

Bu maddede, korumaya alınan haklar, demokratik toplumun sosyal ve siyasi değerleridir.¹⁶ Sözleşme’de örgütlenme türleri, ayrı ayrı maddeler yerine, tek bir madde içinde düzenlemiştir. Burada örgütlenme özgürlüğü kapsamında yer alan siyasi partilere somut bir biçimde yer verilmemekle birlikte, Komisyon ve Mahkeme kararlarında siyasi partiler, siyasal amaçların aktif olarak gerçekleşmesini sağlayan kurumlar olarak ele alınmakta ve 11. madde kapsamında değerlendirilmektedir.¹⁷

Sosyalist Parti ve diğerleri v Türkiye davasında, Türk Hükümeti’nin siyasi partilerin 11. madde kapsamında değerlendirilemeyeceği şeklindeki itirazı üzerine, Komisyon, örgütlenme hürriyetinin dernek ve sendikalar ile sınırlandırılmayacağını ve bu maddede siyasi partilerin istisna tutulması gerektiğine dair hiçbir hükmün yer olmadığını belirtilerek itirazı reddetmiştir.¹⁸ Mahkeme daha önce, TBKP Davası kararında benzer şekilde, Sözleşme’nin 11. maddesinin siyasi partileri kapsamamasından kuşku duyulamayacağını “Demokrasinin sözleşme sistemindeki önemi karşısında siyasal partilerin 11. maddenin kapsamına girdikleri konusunda kuşku yoktur” ifadesiyle kesin olarak belirtmiştir. Komisyon’a göre, demokrasinin düzenli işlemlerini sağlayan hukuksal korumalardan biri 11. madde yer alan örgütlenme özgürlüğüdür ve siyasi partiler bu maddenin koruduğu en önemli dernek şekillerinden biridir.¹⁹

Toplanma ve örgütlenme özgürlüğü, düşünce özgürlüğü gibi özgürlükçü temel düzenin temeli sayılmaktadır.²⁰ Bu maddeyi, kendine özgün kabul etmekle beraber (*lex specialis*), kimi zaman inanç ve ifade özgürlüklerini düzenleyen 9. ve 10. maddelerin ışığında değerlendirmek gerekmektedir. Mahkemeye göre, 9. ve 10. maddeler 11. maddenin

¹⁵ GÖLCÜKLÜ/GÖZÜBÜYÜK, s. 451.

¹⁶ Şeref ÜNAL, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri*, 2. baskı, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2001, s. 284.

¹⁷ SUNAY, *İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları*, s. 219-220; ayrıca bkz. Oktay UYGUN, "Siyasi Partilerin Kapatılması Rejiminin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *Anayasa Yargısı*, S. 17, Ankara, 2000, s. 257-258.

¹⁸ *Socialist Party and Others v Turkey*, par. 41.

¹⁹ *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 24-25. Ayrıca bkz. *Socialist Party and Others v Turkey*, par. 41.

²⁰ Durmuş TEZCAN/ERDEM M.Ruhan/SANCAKDAR Oğuz, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu*, Seçkin, Ankara, 2002, s. 349.

unsurlarındandır ve bu maddelerin ihlali, 11. maddenin ihlaline katılan ilave ihlallerdir.²¹

Sözleşme'nin 11. maddesi, 8., 9. ve 10. maddeleri gibi iki paragraftan oluşmaktadır. Birinci paragrafta, toplantı, dernek ve sendika özgürlüğü açıklanmakta; ikinci paragrafta ise bu özgürlüğü kısıtlama şartlarından bahsedilmektedir. Sözleşme'nin 11. maddesinin ihlali iddiasıyla yapılan başvurularda Mahkeme, öncelikle şikayetin bu madde kapsamına girip girmediğini tespit etmekte ve son aşamada, özgürlüğe yapılan müdahalenin ikinci paragraf kapsamında meşru olup olmadığına bakmaktadır.²²

Siyasi parti kurma özgürlüğünü de içine aldığı kuşku götürmeyen 11. maddede yazılı özgürlük, -demokratik toplumda zorunlu tedbir niteliğinde olarak- şu nedenlerle kısıtlanabilir: 1- Ulusal güvenliğin sağlanması, 2- Kamu güvenliğinin sağlanması, 3- Barış ve düzenin sağlanması, 4- Suç işlenmesinin önlenmesi, 5- Sağlığın veya ahlakın korunması, 6- Başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması.

Sözleşme, taraf bir devletin örgütlenme özgürlüğünü –ve dolayısıyla siyasi parti özgürlüğünü- yukarıda sayılan amaçlara bağlı olarak; ancak kanun ile sınırlayabileceğini öngörmektedir. Ayrıca getirilecek bu sınırlamalar demokratik toplumda zorunlu olmalıdır. Bir başka deyişle, meşru sınırlama sebepleri “demokratik toplum” kriteriyle sınırlıdır. Örgütlenme özgürlüğü, sayılan meşru sınırlama sebepleriyle ve ancak demokratik toplumda zorunlu olduğu hallerde kısıtlanabilecektir.²³

Sözleşme, örgütlenme özgürlüğüyle ilgili olarak getirilen genel sınırlama sebeplerine ek olarak, özel bir sınırlama nedeni daha ortaya koymaktadır. İkinci paragrafın son cümlesinde, 11. maddedeki örgütlenme hakkının kullanılmasında, silahlı kuvvetlere, güvenlik güçlerine ve devletin idare mekanizmasında görevli olanlara yasal sınırlamalar konmasının bir engel teşkil etmediği vurgulanmaktadır.²⁴

2. İfade Özgürlüğü (Madde 10)

Siyasi partilerin, demokrasilerdeki işlevleri dikkate alındığında, Sözleşme'nin ifade özgürlüğünü düzenleyen 10. maddesi ile düşünce ve kanaat özgürlüğünü düzenleyen 9. maddesi bakımından da değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira, siyasi partiler kolektif düşüncenin ürünleri olmakla birlikte, aynı zamanda ifade özgürlüğünün toplu olarak

²¹ GÖLCÜKLÜ/GÖZÜBÜYÜK, s. 367-368.

²² ÜNAL, *AİHS İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri*, s. 284.

²³ Mehmet TURHAN, "Siyasi Parti Kapatma Davaları", *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 17, 1997, s. 398.

²⁴ ÜNAL, *AİHS İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri*, s. 285.

kullanılmasını sağlamaktadırlar.²⁵

Sözleşme'nin 10. maddesi, "ifade özgürlüğü" başlığını taşımaktadır. İfade eylemine konu olan, bilgilenme sonucu elde edilen kişisel kanı, düşünme ve bir değer yargısına varma tarzı anlamına gelen kanaat ve görüşür.²⁶ *Castells v İspanya* davasında AİHM, ifade özgürlüğünün demokratik toplumun esas temellerinden birini oluşturduğu ve demokratik toplumun gelişmesinin temel şartlarından biri olduğu kararına varmıştır.²⁷

AİHM, *Handyside* kararında ifade özgürlüğünün, maddenin ikinci fıkrasında yazılı olan durumlar saklı kalmak kaydıyla, saldırgan olmayan ya da önemsiz görünen haber veya düşüncelerin yanı sıra, devleti yahut halkın bir bölümüne karşı gelen, onları inciten, sarsan ya da rahatsız eden düşünceler için de geçerli olduğunu belirtmiştir.²⁸ *TBKP ve ÖZDEP* kararlarında, demokrasinin temel özelliklerinden birinin bir ülkenin karşılaştığı sorunları, taciz edici de olsa şiddete başvurmaksızın diyalogla çözülmesi olduğu belirtilerek; demokrasinin ifade özgürlüğü ile beslendiği vurgulanmıştır.²⁹

Sözleşme'nin 10. maddesinde yer verilen ifade özgürlüğü, 9. ve 11. maddede yer verilen inanç ve örgütlenme özgürlüklerini de kapsayan, daha genel (*lex generalis*) anlam taşımaktadır.³⁰ Bu sebeple ifade özgürlüğü, toplanma ve dernek kurma özgürlüğü içinde yer almakta; Sözleşme'nin 10. maddesinin ihlali, 11. maddenin ihlali içinde erimektedir. İsviçre makamlarının belli bölgelerde bütün siyasi toplantıları yasakladığı *Jurasienne* olayında Komisyon; 11. maddede öngörülen barışçı amaçlarla toplanma özgürlüğünün ifade özgürlüğü gibi demokratik toplumun temel haklarından biri olduğunu vurgulayarak, bu iki özgürlüğün birbirinden ayrılamayacağı kararına varmıştır.³¹

TBKP v Türkiye ve *ÖZDEP v Türkiye* davalarında Mahkeme, 11. maddenin özerk anlamına ve özel uygulama alanına karşın, görülmekte olan davanın 10. madde ışığında değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Düşüncenin korunması ve bunu açıklama özgürlüğü, 11. maddede öngörülen toplanma ve örgütlenme özgürlüğünün önemli unsurlarından biridir. Siyasi partilerin demokrasinin layıkıyla işleminde ve çoğulculuğun

²⁵ *Socialist Party and Others v. Turkey*, par. 41; *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 45.

²⁶ GÖLCÜKLÜ/GÖZÜBÜYÜK, s. 356.

²⁷ ÇAĞLAR/ÇAVUŞOĞLU, s. 167.

²⁸ Feyyaz GÖLCÜKLÜ, "Avrupa İnsan Hakları Divanında Söz ve İfade Özgürlüğü", *İnsan Hakları Yıllığı*, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Ankara, 1980, s. 58.

²⁹ *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 57; *ÖZDEP/Türkiye Davası*, *Yargı Mevzuatı Bülteni*, S. 111, 24 Mayıs 2000, par. 37, 44.

³⁰ GÖLCÜKLÜ/GÖZÜBÜYÜK, s. 356.

³¹ ÜNAL, *AİHS İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri*, s. 285.

korunmasındaki önemli rolleri dikkate alındığında 10. madde hükmünün öncelikle uygulanacağı açıktır.³² *Sosyalist Parti v Türkiye* davasında, toplanma ve dernek kurma özgürlüğü, ifade özgürlüğünün tezahür şekillerinden biri olarak kabul edilmiştir.³³ Siyasi partilerin ifade özgürlüğünün kollektif kullanılmasını sağlayan en önemli araçlar olması ve onların tüzel kişilik olarak ifade özgürlüğüne sahip olması, siyasi partilerin Sözleşme'nin 10. ve 11. maddelerini dayanak alabilmelerini sağlamaktadır.³⁴

AIHM'ne göre, siyasi partiler, demokratik toplumun özünü oluşturan ve kamusal tartışmayı mümkün kılan kolektif ifade araçları olduklarından, bir siyasi partinin dile getirdiği görüşler çoğunluğun veya devlet görevlilerinin hoşuna gitmese de kamusal tartışmaya bir katkıdır.³⁵ Mahkeme, demokratik toplumu tanımlarken muhalefet hakkını ve bu hakkın kullanılmasında ifade özgürlüğünü esas almaktadır. Muhalefet hakkı demokratik toplum düzeninin gereklerini belirleyici faktör olmaktadır. AIHM, *Piermont v Fransa* davasında verdiği kararda, ifade özgürlüğünü **muhalefet estetiği** olarak formüle etmiştir. Kararda resmi görüşlere karşı gelen kimselerin politik arenada yer alması gerektiği vurgulanarak; barışçıl ve izinli bir gösteride yerel partilerin bağımsızlık taleplerini desteklemek amacıyla yaptıkları şiddet çağrısı içermeyen konuşmalar demokratik tartışmaya katkı olarak değerlendirilmiştir. Demokratik toplumun, çoğulculuk, hoşgörü ve açık fikirliliğin gereği olarak siyasi partilersiz olamayacağı, önceki AIHM kararlarına atfen bir kez daha belirtilmiştir.³⁶

3. Düşünce ve İnanç Özgürlüğü (Madde 9)

Sözleşme'nin 9. maddesinde, düşünce, din ve vicdan özgürlüğüne yer verilmiştir. Buna göre, herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme; açık veya özel bir biçimde ibadet, öğretim, uygulama ve tören yapmak suretiyle tek başına veya toplu olarak dinini ve inancını açıklama özgürlüğünü içermektedir. Maddenin ikinci fıkrasında, demokratik bir toplumda din veya inancı açıklama özgürlüğünü kısıtlama nedenleri açıklanmıştır. Düşünce ve vicdan özgürlüğü, kişinin iç dünyasını ilgilendiren olgular olarak, kısıtlama kapsamı dışındadır. İkinci fıkrada sayılan kısıtlama sebepleri, birinci fıkrada sayılan hakların tümü açısından değil, sadece din ve vicdanı açıklama özgürlüğü

³² *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 42-43; *ÖZDEP/Türkiye Davası*, par. 37.

³³ ÇAĞLAR/ÇAVUŞOĞLU, s. 178.

³⁴ *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 43.

³⁵ Mustafa ERDOĞAN, "AIHM'nin RP Kararının Düşündürdükleri", *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 23, 2001, s. 41.

³⁶ ÇAĞLAR/ÇAVUŞOĞLU, s. 165-168.

bakımından söz konusu olmaktadır.³⁷

Komisyon ve Mahkeme, 9. maddede düzenlenen din ve vicdan özgürlüğüne, ifade ve örgütlenme özgürlüğüne tanınan üstün korumayı sağlamamaktadır. Mahkeme'nin çeşitli kararlarında, çoğulcu demokratik toplum ve fert özerkliği ile bağdaşmayan “İslamcı Fundamentalizm” mahkum edilmiştir. *Yanaşık ve Kalaç* kararlarında, demokratik toplumun savunulmasında, kamu yönetiminde dinsel yansızlık prensibinin yararı vurgulanmıştır. Türk Anayasa Mahkemesi'nin, yüksek öğretim kurumlarında başörtüsü kullanmaya imkan tanıyan yasal düzenlemeyi laiklik prensibine aykırı bularak iptal etmesinin ardından AİHK'na yapılan başvuru, açıkça temelden yoksun bulunarak, kabuledilebilir görülmemiştir. *Şenay Karaduman* davasında Komisyon, Sözleşme'nin 9. maddesinin, kamusal alanda bir inancın gerektirdiği biçimde davranma hakkını mutlak olarak güvence altına almadığını belirtmiştir. Sözleşme'nin 9/1 maddesinde yer alan “bir dinin uygulanması” ifadesinin, bir dinin veya inancın zorunlu kıldığı veya esinlediği her türlü hareketin yapılabileceği anlamına gelmediği kararına varmıştır.³⁸

Avusturya Nasyonal Sosyalist Partisi'nin yasaklanmasına ilişkin kanun gereği yargılanarak, cezalandırılan başvuruçunun başvurusu, Sözleşme'nin 9. ve 10. maddesinde yer alan haklardaki kısıtlamaların meşruluğu bakımından ele alınmıştır. Komisyon, Avusturya Nasyonal Sosyalist Partisi'nin faaliyetleri göz önüne alındığında bu kısıtlamaları kamu güvenliği, milli güvenlik ve başkalarının haklarının korunması açısından demokratik bir toplumda alınması gereken önlemler kabul edilerek; 9/2 ve 10/2. madde uyarınca özgürlüğün kısıtlanması haklı bulunmuştur.³⁹

Refah Partisi davasında, demokratik bir toplumda dinin açıklanması, eğitim sisteminin tarafsızlığını sağlamak, kamu düzeni veya başkalarının haklarını korumak amacıyla kısıtlanabileceği belirtilmiştir. Laik bir üniversite sisteminde kamu düzenini rahatsız eden ve başkalarının inançlarını dikkate almayan kökten dinci hareketlerin engellenmesinin, 9. maddenin ihlali olmadığı görüşüne varılmıştır.⁴⁰

4. Seçim Özgürlüğü (1. Protokol Madde 3)

Sözleşme'nin bir parçası olan 1 nolu Protokolün 3. maddesinde seçim özgürlüğünden bahsedilmektedir ki; seçim özgürlüğünü siyasi parti özgürlüğü olmaksızın tahayyül etmek

³⁷ ÜNAL, *AİHS İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri*, s. 229, 235.

³⁸ ÇAĞLAR/ÇAVUŞOĞLU, s. 175-176.

³⁹ ÜNAL, *AİHS İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri*, s. 235-236.

⁴⁰ *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 49-51.

imkansızdır. Mahkeme'nin bir çok kararında belirttiği gibi, demokrasi Sözleşme'ye uygun tek siyasal rejimdir ve siyasi partiler demokrasinin layığıyla işlemlerini sağlayan en önemli kurumlardır. Bu bakımdan siyasi partileri Sözleşme hukukundan ayrı düşünmek olanaksızdır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 1 Nolu Ek protokolünün 3. maddesi yasama organının serbest seçimlerle oluşturulmasını öngörmektedir. "Serbest Seçim Hakkı" başlığını taşıyan 3. madde şu şekildedir:

Serbest Seçim Hakkı

*"Yüksek sözleşen taraflar yasama organının seçiminde halkın kanaatinin özgürce açıklanmasını sağlayacak koşullar içinde, makul aralıklarla, gizli oyla serbest seçimler yapmayı taahhüt ederler."*⁴¹

Bu madde ile Sözleşme, yasama organının halkı temsil edecek serbest seçimlerle oluşturulması gibi demokratik devlet düzeninin temel ilkelerden birini ortaya koyarak, taraf devletlere demokratik hukuk devleti olmayı empoze etmektedir.⁴² Kamuoyunun özgürce ifade edildiği koşullarda ve makul süre içinde, gizli oyla serbest seçimler düzenleme zorunluluğu getirilmektedir.⁴³

Bu madde, basit bir oy hakkından ziyade, devletlerin yasama organını serbest seçimler ile oluşturulması mükellefiyetine işaret etmektedir. Komisyon ilk kararlarında, bu hakkın kurumsal bir hakkı içerdiğini ifade etmiştir. Komisyon ve Mahkemenin görüşü zamanla gelişerek genişlik kazanmış ve bu hakkın Sözleşme'deki diğer haklar gibi sübjektif bir hak olduğu sonucuna varılmıştır. Madde "oy kullanma" ve "aday olma" haklarını içermektedir.⁴⁴

Seçimlerin serbest olması; halkın kanaatini özgürce ortaya koyacak koşulların sağlanması ve seçmenin belli bir yönde oy kullanma zorunda bırakılmaması anlamındadır. Bu koşullar Sözleşme'nin 10. ve 11. maddeleriyle sıkı bağlantı içindedir. Ayrıca maddede, maddi ve mekanik anlamda bir seçimin yanı sıra, seçimde ortaya çıkabilecek bir "tercih"ten söz edilmekte ve birden çok siyasi parti özgürlüğü öngörülmektedir.⁴⁵

B. SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜNÜN SINIRI

1. Özgürlüklerin Sınırı (Madde 17)

AIHS'nin 17. maddesi, Sözleşme'de öngörülen temel hak ve hürriyetlerin korunması

⁴¹ GÖLCÜKLÜ/GÖZÜBÜYÜK, s. 463.

⁴² GÖLCÜKLÜ/GÖZÜBÜYÜK, s. 437.

⁴³ *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 44.

⁴⁴ GÖLCÜKLÜ/GÖZÜBÜYÜK, s. 437.

⁴⁵ GÖLCÜKLÜ/GÖZÜBÜYÜK, s. 438-439.

ve demokratik kurumların serbestçe ve gerektiği gibi işlemesi bakımından temel bir kural olarak görülmektedir. Bu madde, Sözleşme’de öngörülen hak ve özgürlüklerden hiçbirisinin bu hak ve özgürlüklerin yok edilmesi veya belirlenenden daha çok kısıtlanması amacıyla kullanılmayacağını ifade etmektedir. Bu maddede yer alan hüküm, Sözleşme’de güvence altına alınan temel hak ve özgürlükleri tahrip etmek isteyenleri bu emellerinden alıkoyacak bir düzenleme değildir. Mahkeme, bu niyette olan kimselerin, Sözleşme hükümlerine dayanarak, Sözleşme’de öngörülen temel hak ve özgürlükleri tahrip edecek nitelikte eylemlere girişemeyeceklerini belirtmiştir.⁴⁶

AİHM’nin yerleşik içtihatlarına göre Sözleşme’nin 17. maddesi hak ve özgürlükleri yok etme amacına ulaşmayı kolaylaştıran hakları kapsar. Sözleşme’nin 10. ve 11. maddesindeki özgürlükler, totaliter amaçlar için kullanılabilir. Buna karşılık diğer bir çok maddede öngörülen haklar, nitelikleri gereği totaliter ve antidemokratik amaçlar için kullanılamaz.⁴⁷ Örneğin, herkes 5. ve 6. maddelerde yer alan, kişi güvenliği ve adil yargılanma haklarından, siyasal eğilimi ya da niyeti ne olursa olsun, sonuna kadar yararlanabilecektir. Zira, bu maddelerdeki haklar, kamu makamlarının bireylere karşı görevlerini içermektedir.⁴⁸

AİHM kararlarında, 17. maddenin fazla bir uygulama alanı yoktur. AİHM, 17. maddenin uygulanmasını, 11. maddenin ihlal edilmemiş olması ya da ulusal makam tarafından getirilen kısıtlamanın 11. maddenin 2. fıkrasına uygun olması koşuluna bağlamaktadır.⁴⁹

AİHM, Alman Federal Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan, Alman Komünist Partisi’nin başvurusunu reddederken, Sözleşme’nin hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmasına ilişkin 17. maddesine dayanmıştır.⁵⁰ Komisyon, soğuk savaş döneminin de etkisi ile Sözleşme’nin 17. maddesini biraz da geniş yorumlayarak, partinin örgütlenme şekli ile faaliyetlerinin Sözleşme’de öngörülen hak ve özgürlükleri ortadan kaldırma amacı taşıdığı sonucuna varmıştır.⁵¹

⁴⁶ ÜNAL, **AİHS İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri**, s. 365; TURHAN, "Siyasi Parti Kapatma Davaları", s. 398.

⁴⁷ Mehmet TURHAN, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları", **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 24, 1998, s. 999.

⁴⁸ ÜNAL, **AİHS İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri**, s. 365.

⁴⁹ **TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE**, par. 32.

⁵⁰ Fazıl SAĞLAM, "Siyasal Parti Özgürlüğü", **Cogito İnsan Hakları**, (editör: Korkut Tankuter), YKY, İstanbul, 2000, s. 207.

⁵¹ Ömer ANAYURT, "Türk Hukukunda Siyasal Partilerin Kapatılması Rejimi: Ulusal Demokrasinin Strasbourg Demokrasisi Karşısında Hükmen Yenilgisi", **Liberal Düşünce Dergisi**, S. 23, 2001, s. 11.

Komisyon tarafından 17. maddenin ilk kez bir siyasi parti (*Alman Komünist Partisi v Almanya*) davasında uygulanması; Batı Avrupa ülkelerinde komünist partilerin varlığının Sözleşmez ideolojisiyle bağdaşmaz bulunduğu şeklinde anlaşılmış ve eleştirilmiştir. Bugün, Strasbourg yargı organları, 17. maddeyi nasyonal-sosyalist partilere karşı kullanmaktadır. Komisyon, nasyonal sosyalizmin, demokrasi ve insan hakları ile bağdaşmaz bir doktrin olduğunu belirterek, üyelerinin 17. maddede sıralanan amaçları hedeflediği kararına varmıştır. Irk ayrımcılığı ile halkı düşmanlığa tahrik etme aynı kategoride değerlendirilmektedir. Hangi biçimiyle olursa olsun faşist düşüncelerin üretilmesi ve yayılması Sözleşme değerlerine aykırı bulunarak, Sözleşme korumasından yararlandırılmamaktadır.⁵²

Hollanda'da bir siyasi parti üyeleri, beyaz ırka mensup olmayan tüm yabancı işçilerin sınır dışı edilmesi için kampanya başlatmışlar ve bildiri dağıtmışlardır. Eylemlerinin engellenmesi üzerine Sözleşme'ye aykırı olarak özgürlüklerinin ihlal edildiği iddiasında bulunan başvuruçuların talebi; Komisyon tarafından, Sözleşme'nin 10/2. maddesinin ifade özgürlüğü hakkını kullananlara bazı görev ve sorumluluklar yüklediğine işaret edilerek ve 17. maddeyle faşist grupların Sözleşme'de öngörülen hakları kendi çıkarları için kullanmalarının yasaklandığı belirtilerek reddedilmiştir.⁵³

Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, özellikle terörle mücadele söz konusu olduğunda, demokratik toplumda kamu yararını öncelikli görmektedir. Özellikle ifade özgürlüğü konusunda Mahkeme, çok liberal bir yaklaşım ile bu özgürlüğü maksimum korumadan yararlandırırken; kamu düzeninin açık ihlali halinde, ifade özgürlüğüne getirilen kısıtlamayı meşrulaştırabilmektedir. Komisyon, *Mehdi Zana v Türkiye* davasında, ifade özgürlüğünün görev sorumluluklar içerdiğini belirterek, terörle mücadelenin demokratik toplum için önemini vurgulamıştır. Demokratik bir toplumda siyasal amaçlı şiddet, toplum hayatına ve güvenliğine sürekli bir tehlike teşkil ediyor ve şiddet taraftarları medya aracılığıyla destekleniyorsa; ifade özgürlüğü ile toplumun demokratik rejimi yıkma amacı taşıyan grupların eylemlerine karşı korunması meşru amacı arasında sağlam bir dengenin kurulması gerekmektedir.⁵⁴

2. Sınırlamanın Sınırı (Demokratik Toplum)

Demokrasi, “Avrupa kamu düzeni”nin temel unsurunu teşkil etmektedir. Sözleşme, insan hakları ve temel özgürlüklerin gerçekleştirilmesi ile etkili bir siyasal demokratik rejime

⁵² ÇAĞLAR/ÇAVUŞOĞLU, s. 179.

⁵³ ÜNAL, *AİHS İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri*, s. 366.

⁵⁴ ÇAĞLAR/ÇAVUŞOĞLU, s. 168-169.

dayanmaktadır. Demokrasi Sözleşme tarafından tasarlanan ve bağdaşabilen tek siyasal modeldir.⁵⁵

Sözleşme'nin 11. maddesinin ikinci fıkrasında örgütlenme özgürlüğünün sınırlanabileceği haller sayılmakla birlikte, burada sınırlama sebepleri "demokratik toplum" kavramıyla çerçeve içine alınmaktadır. Örgütlenme özgürlüğüne yönelik her kısıtlama sebebi, ancak demokratik toplum için gerekli olduğu zaman ve gerektiği ölçüde kullanılabilir. Aksi halde, örgütlenme özgürlüğünün kısıtlanması, Sözleşme'nin sınırlarını aşarak, 11. maddenin ihlali anlamına gelecektir.⁵⁶

II. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARINDA SİYASİ PARTİLER

A. AİHM'İN DAVALARI İNCELEME YÖNTEMİ

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Sözleşme'nin herhangi bir maddesinin ihlal edildiği savıyla yapılan başvuruyu incelerken üçlü test uygulamaktadır. Öncelikle, işin usulü sayılabilecek şekilde, başvuru konusunda Sözleşme hükümlerinin uygulanıp uygulanmayacağı kararlaştırılmaktadır. Bu testten geçen bir başvuru, müdahale olup olmadığı yönünde değerlendirilmeye alınmaktadır. Sözleşme korumasındaki bir özgürlüğe müdahale söz konusu olmamışsa dava reddedilmektedir. Ancak Mahkeme başvuru konusu özgürlüğe müdahale edildiği kararına varırsa, bu kez müdahalenin Sözleşme hükümlerine uygun yapıp yapılmadığını belirlemektedir.⁵⁷

1. Maddenin Uygulanabilirliği

AİHM, kendine gelen davalardaki olguları tespit ederek, yapılan başvurunun hukuki dayanağına bakmaktadır. Yapılan başvurunun dayandığı sebepler, ihlal edildiği iddia edilen Sözleşme hükümlerine uymakta mıdır ve başvuru konusu Sözleşme korumasından faydalanabilir mi, Mahkeme öncelikle bu soruya yanıt bulmaktadır. Siyasi parti davalarında, başvuru 11. maddenin ihlal edildiğini öne sürmektedirler. Komisyon ve Mahkeme, siyasi partilerin 11. maddede öngörülen örgütlenme özgürlüğü içinde yer aldığına ve bu madde hükmündeki korumadan yararlanacağına kuşku olmadığını belirterek, davanın 11. madde kapsamında ele alınması gerektiği sonucuna varmıştır.⁵⁸

⁵⁵ *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 45.

⁵⁶ TURHAN, "Siyasi Parti Kapatma Davaları", s. 398.

⁵⁷ GÖLCÜKLÜ/GÖZÜBÜYÜK, s. 372 vd.

⁵⁸ *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 26; *Socialist Party and Others v. Turkey*, par. 29.

2. Müdahale Olup Olmadığı

AİHM, bir siyasi partinin kapatılmasıyla ilgili olarak kendisine ulaşan başvuruda, örgütlenme özgürlüğüne getirilen bir yasaklama veya kısıtlama olup olmadığına bakmaktadır. Bir siyasi partinin kapatılması, davaya mensup kimselerin bireysel özgürlükleri ile parti tüzel kişiliğinin kurumsal özgürlüğüne bir müdahaledir. Şimdiye kadar Mahkeme'ye gelen siyasi parti kapatmayla ilgili davalarda, gerek başvuru, gerek dava tarafı hükümetler ve gerekse AİHM, partilerin kapatılmasının örgütlenme özgürlüğüne bir müdahale olduğu hususunda hem fikir olmuşlardır.⁵⁹

3. Müdahalenin Haklı Olup Olmadığı

Hak ve özgürlüklere yapılan bir müdahale, yasallık ilkesine uygun olarak, 11/2. maddede yazılı meşru amaçlara yönelik yapılmadıkça ve demokratik toplumda zorunlu olmadıkça haklı sayılamaz. Bu nedenle AİHM, yapılan müdahalenin haklı olup olmadığını kararlaştırmak için dört konuya karar vermek durumundadır. Bunlar sırasıyla müdahalenin “kanuniliği”, “2. fıkrada yazılı meşru sebeplerden olması”, “demokratik bir toplumda zorunlu olması” ve “ortaya çıkan kamu zararı ile uygulanan yaptırım arasında orantı olması; ölçülülük”tür.⁶⁰

a) Kanunilik

AİHM, başvuru siyasi partinin kapatılmasına karar veren ülkenin, iç hukuka uygun davranıp davranmadığına; kapatma kararının iç hukukta yer alan hükümlere aykırı olup olmadığına karar verir. Sözleşme'ye taraf olan ve hukuk devleti olma iddiasında bulunan bir devlette özgürlüklerin sınırlandırılması ancak kanunla öngörülebilir. Zira AİHM, parti kapatma işlemlerinin Federal Alman ve Türk Anayasa Mahkemesi tarafından, anayasa ve yasadaki parti kapatma hükümlerinin uygulanarak yapılmasından dolayı yasallık ilkesine aykırılığın söz konusu olmadığını tespit etmiştir.⁶¹

b) Meşru Amaç

AİHM, bu aşamada, siyasi partinin kapatılmasına karar veren ulusal makamın, bu kararını Sözleşme'nin 11/2. maddesinde sıralanmış olan meşru sınırlama sebeplerinden en az

⁵⁹ UYGUN, s. 260; ÖZDEP, par. 27. TBKP davasında Türk Hükümeti, Komisyon önünde, partinin kapatılmasının örgütlenme özgürlüğüne bir müdahale teşkil etmediğini savunmuş, ancak bu tezini Divan önünde ileri sürmemiştir. *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 35-36;

⁶⁰ Konu için ayrıca bkz. Tahsin FENDOĞLU, "2001 Anayasa Değişikliği Bağlamında Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması (AY. md.13)", *Anayasa Yargısı*, S. 19, (basım yeri yok), 2002, s. 204-207.

⁶¹ *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 38; *Socialist Party and Others v. Turkey*, par. 32; *ÖZDEP/Türkiye Davası*, par. 29; *Refah Partisi and Others v Turkey*, par. 39. Ayrıca bkz. UYGUN, s. 260.

birine dayandırıp dayandırmadığına bakmaktadır. AİHM, şimdiye kadar yapılan başvurularda, genellikle Kürt sorunu ile ilgili çözümler öne süren ve kimi ayrılıkçı fikirler dile getiren partilerin bu görüşleri karşısında, yapılan müdahaleyi “ulusal güvenlik” bakımından gerekli bularak, Türk Hükümeti’nin görüşleri paralelinde karar vermiştir.⁶² Refah Partisi kararında ise AİHM, laik düzene aykırı eylemleri bakımından partinin kapatılmasını, “ulusal güvenlik”, “kamu güvenliği”, “düzenin sağlanması”, “suçun önlenmesi” ve “başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması” gibi birkaç meşru nedene dayandırıldığı sonucuna varmıştır.⁶³

c) Demokratik Toplumda Gereklik

AİHM, siyasi parti özgürlüğüne yapılan müdahalenin salt kanuni ve meşru olmasıyla yetinmemekte, bunu bir de “demokratik toplumda zorunlu olma” koşuluna bağlamaktadır. Bu anlamda meşru sınırlama sebepleri “demokratik toplum” kriteriyle sınırlandırılmaktadır.⁶⁴ Demokratik toplumdan Sözleşme’de sıkça bahsedilmekle birlikte, bu kavramın açıklamasına ve unsurlarına açıkça yer verilmemiştir. Sözleşme organları içtihat yoluyla demokratik toplumun unsurlarını belirleme yoluna gitmişlerdir. Bir çok kararda demokratik toplumun unsurları, çoğulculuk, hoşgörü ve geniş fikirlilik olarak ortaya çıkmaktadır. “Demokratik toplum” kavramı, Sözleşme’de yer alan hak ve özgürlüklerin yorumunda yönlendirici bir fonksiyona sahiptir. Ayrıca özgürlüklerin sınırlandırılmasında son ölçüdür.⁶⁵

AİHD, Hükümet’in TBKP’nin anayasal düzeni tehdit ettiği yönündeki savını, bu savın doğruluğunu ve bu iddianın partinin tüzük ve programına dayandırıldığı konusunu incelemeye gerek görmeyerek, yapılan müdahalenin demokratik toplumda gerekliliğini inceleyeceğini belirtmiştir.⁶⁶ TBKP, Sosyalist Parti ve ÖZDEP kararlarında AİHM, bu partilerin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmalarının “ulusal güvenlik” meşru nedenine dayandırıldığını kabul etmiş olmakla beraber, demokratik toplumda gerekli bir yaptırım olarak görmemiştir.⁶⁷

d) Ölçülülük

Demokratik bir toplumda özgürlüklerinin sınırlanmasının hukuka uygun olabilmesi için sınırlama ve izlenen amaç arasında ölçülü bir oranın olması gerekmektedir.⁶⁸ Ölçülülük

⁶² *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 41; *Socialist Party and Others v. Turkey*, par. 35-36; *ÖZDEP/Türkiye Davası*, par. 32-33.

⁶³ *Refah Partisi and Others v Turkey*, par. 42.

⁶⁴ TURHAN, "Siyasi Parti Kapatma Davaları", s. 398.

⁶⁵ SUNAY, *İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları*, s. 106-107.

⁶⁶ *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 26.

⁶⁷ *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 61; *Socialist Party and Others v. Turkey*, par. 59; *ÖZDEP/Türkiye Davası*, par. 48.

⁶⁸ Yüksel METİN, *Ölçülülük İlkesi Karşılaştırmalı Bir Anayasa Hukuku İncelemesi*, Seçkin, Ankara, 2002,

konusunu AİHM, “kanunilik, meşru amaç veya demokratik toplumda gereklilik” gibi ayrı bir başlık altında incelememekte, bu konuyu demokratik toplumda gereklilik kriterinin içinde görmektedir.⁶⁹

Ölçülülük ilkesinin temelinde, hukuki ilişkilerin adaletli, dengeli ve ölçülü şekilde düzenlenmesi yer almaktadır. Bu ilke, AİHM kararlarında önemli bir rol oynamaktadır. AİHM, istikrarlı olarak Sözleşme’nin tamamına hakim olduğunu söylediği ölçülülük ilkesini, toplumun genel çıkarı ile temel haklara saygı arasında bulunması gereken adil bir denge ile ele almaktadır.⁷⁰

AİHM, şikayet konusu müdahaleye mevcut olayın ışığında bir bütün olarak bakmak ve müdahalenin “izlenen meşru amaçla orantılı” olup olmadığını ve müdahaleyi haklı kılmak için ulusal makamlar tarafından gösterilen gerekçelerin “ilgili ve yeterli” olup olmadığını değerlendirmektedir.⁷¹

B. SİYASİ PARTİ DAVALARI

Siyasi partilerin kapatılmasının Sözleşme karşısındaki durumu, ilk kez Federal Alman Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan Alman Komünist Partisi davası ile ortaya çıkmıştır.⁷² AİHM’nin siyasi partilere bakışını ise, Türkiye tarafından kapatıldıktan sonra başvuruda bulunan partilerle ilgili kararlardan oluşan “siyasi parti içtihatları” ortaya koymaktadır.

1. Alman Komünist Partisi Davası

17.8.1956 tarihinde Almanya Federal Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmış olan KPD (Alman Komünist Partisi), 11.2.1957 tarihinde AİHS’nin 25. maddesine⁷³ dayanarak, Komisyon’a müracaata bulunmuştur. KPD’nin kapatılmasıyla Alman Hükümeti’nin, AİHS’nin 9. (düşünce özgürlüğü), 10. (düşüncelerin serbestçe açıklanması özgürlüğü) ve 11. maddelerini (dernek kurma özgürlüğü) ihlal ettiği öne sürülmüştür.⁷⁴

Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, yapılan bu müracaatın, Sözleşme’nin 27/2.

s. 19, 88; Mehmet TURHAN, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları", **Liberal Düşünce Dergisi**, S. 22, 2001, s. 26.

⁶⁹ SUNAY, **İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları**, s. 99-100.

⁷⁰ GÖLCÜKLÜ/GÖZÜBÜYÜK, s. 145-146; METİN, **Ölçülülük İlkesi**, s. 91.

⁷¹ **TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE**, par. 47.

⁷² ANAYURT, s. 10.

⁷³ Sözleşme’nin yeni metninde 34. madde ve **Bireysel Başvurular** başlığındadır. GÖLCÜKLÜ/GÖZÜBÜYÜK, s. 456.

⁷⁴ Coşkun SAN, **Bonn Anayasasına Göre Siyasi Partilerin Kapatılması**, Ankara, Yarı Açık Cezaevi Matbaası, 1966, s. 47.

maddesine göre, Sözleşme'deki hükümler ile telif edilmediği için, dinlenmemesine karar vermiştir. AİHK, 250/57 nolu kararında, Alman Komünist Partisi'nin proletarya ihtilali ve proletarya diktatörlüğü vasıtasıyla komünist bir düzen kurmak istediğini, böyle bir dikta rejiminin hiçbir şekilde Sözleşme ile telif edilemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca bir dikta rejimi, zorunlu olarak AİHS tarafından garanti edilen bir çok hak ve hürriyeti ortadan kaldıracaktır ki; bu durumda Sözleşme'nin 17. maddesi ihlal edilmektedir.⁷⁵

Komisyon, hür, demokratik düzeni tahribe yönelik totaliter eğilimlerin hiçbir şekilde Sözleşme'ye dayanamayacaklarını belirtmiştir. Alman Komünist Partisi, anayasada öngörülen yasal yollarla iktidara geleceğini kanıtlaya bile, bu partinin geleneksel hedefi olan proletarya diktatörlüğü amacını terk ettiği anlamına gelmemektedir. Bir rejim kurmak için diktatörlüğe başvurmak, Sözleşme ile bağdaşmadığından Alman Komünist Partisi'nin kuruluş ve işleyişi 17. madde anlamında yasak bir faaliyettir.⁷⁶

2. Türk Anayasa Mahkemesince Kapatılan Partilerin Davaları

a) Türkiye Birleşik Komünist Partisi Davası

Türk Anayasa Mahkemesi'nin 16.7.1991 tarihli kapatma kararının ardından, Türkiye Birleşik Komünist Partisi'nin (TBKP) yöneticileri Nabi YAĞCI ve Nihat SARGIN, 7.1.1992 tarihinde AİHK'na, hem partileri hem de kendi adlarına başvuruda bulunmuşlardır. Başvuru sahipleri; TBKP'nin kapatılmasının, Sözleşme'nin 6/2., 9., 10., 11. maddelerinin ihlali olduğu iddiasında bulunmuşlardır.⁷⁷

aa) Başvuru Sahiplerinin İddiası

Başvuru sahiplerine göre; siyasi partilerin Sözleşme'nin 11. maddesi (örgütlenme özgürlüğü) kapsamına girdiğinde tereddüt yoktur. Ulusal hukuk, Sözleşme ışığında yorumlanmalıdır ve Sözleşme'nin uygulama alanı, Türk Anayasası ile daraltılamaz.⁷⁸

Türk Hükümetinin öne sürdüğü gibi, TBKP'nin bölücülere yardım ettiği doğru değildir. Türk Devleti sınırları içinde Türk ve Kürt halklarının dostane bir biçimde, demokratik ve barışçı biçimde yaşamaları konusunda parti tüzüğü açıktır. TBKP, ülkenin bütünlüğüne karşı değildir. Zira parti yöneticileri böyle bir iddia ile TCK'nun 125. maddesi

⁷⁵ SAN, s. 47-48.

⁷⁶ ÜNAL, **AİHS İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri**, s. 366. Bu karar, "Komisyon'un, soğuk savaş döneminin de etkisi ile Sözleşme'nin 17. maddesini biraz da geniş yorumlayarak; partinin örgütlenmesinin ve faaliyetlerinin Sözleşme'de öngörülen hak ve özgürlükleri ortadan kaldırma amacı güden faaliyetler olduğu sonucuna varması" nedeniyle eleştirilmiştir. ANAYURT, s. 11.

⁷⁷ **TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE**, par. 13.

⁷⁸ **TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE**, par. 22.

uyarınca yargılanmamışlardır. TBKP'nin, terörist bir örgüt olduğu sonucuna varılamaz. Çünkü parti hiçbir eylemde bulunmadan, kuruluşunun onuncu gününde kapatılmıştır.⁷⁹

bb) Türk Hükümeti'nin İtiraz ve İddiaları

Türk Hükümeti, AİHS'nin 11. maddesinin siyasi partilerden açıkça bahsetmediğini, bu sebeple bu madde kapsamına alınamayacağını ileri sürmüştür. Türk Hükümeti'ne göre, Sözleşme'de siyasi kurumlardan bahseden tek hüküm 1 Nolu Protokolün 3. maddesidir (seçim hakkı) ve bu madde, devletlere subjektif hak sağlama yükümlülüğünden çok, belli zamanlarda seçim yapma yükümlülüğü getirmektedir. Sözleşme'nin açıkça siyasi partilerden bahsetmemesi, böyle bir düzenleme olmadığını gösterir. Davanın doğrudan reddedilmesi ya da 17. madde çerçevesinde reddedilmesi gerekmektedir.⁸⁰

Türk Hükümeti'ne göre, TBKP'nin tüzüğü ve programı Türk anayasal prensipleriyle bağdaşmamaktadır. Parti, komünist ismini alarak, totaliter bir rejim benimsediğini göstermekte, bu ise ülkenin toprak bütünlüğü ile siyasi birliğine aykırılık oluşturmaktadır. Ayrıca bazı sözcükleri kullanan partiler; Almanya, Polonya ve Portekiz gibi ülkelerde anayasa tarafından yasaklanmıştır.⁸¹

Türk Hükümeti, TBKP'nin tüzük ve programının Türk ve Kürt halkı arasında ayrım yaptığını, bu nedenle ülkenin ulusal bütünlüğüne ağır bir saldırı yapıldığını öne sürmüştür. Kürtlere self-determinasyon hakkının tanınmasını istemek, ırk temeline dayanmayan vatandaşlık kavramını yok edecektir. Bu ise anayasa tarafından yasaklanmıştır. Bu tarz uygulamaya örnekler; Alman Federal Mahkemesi'nin 31.10.1991 tarihli yabancıların yerel seçimlerde oy hakkıyla ilgili ve Fransız Anayasa Konseyinin 9.5.1991 tarihli Korsika'nın statüsüyle ilgili kararlarıdır. Türk Hükümeti, Sözleşme'ye taraf ülkelerin anayasal kurumlarını ve özellikle var oluş koşullarını oluşturan; olmazsa olmaz temel ilkelerini, AİHM denetimine tabi tutmayı hiçbir şekilde düşünemeyeceklerini belirterek, bu hususta TBKP'nin herhangi bir iddiada bulunamayacağını öne sürmüştür.⁸²

Türk Hükümeti'ne göre, örgütlenme özgürlüğü ifade özgürlüğü kadar kesin değildir ve demokratik bir toplumda, diğer üstün menfaatlerle sıklıkla çatışmaktadır. Buna bağlı olarak, takdir marjı (özgürlüklere getirilen sınırlamalar konusunda taraf ülkelerin takdir

⁷⁹ *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 48. Ayrıca bkz. Durmuş TEZCAN, "Örgütlenme Hakkının Sınırları Açısından Siyasi Partileri Kapatma Kararlarına İlişkin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Ortaya Koyduğu Eğilim", *Anayasa Yargısı*, S. 16, Ankara, 1999, s. 132 vd.

⁸⁰ *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 19.

⁸¹ *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 20.

⁸² *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 21; ayrıca bkz. TEZCAN, "Örgütlenme Hakkının Sınırları...", s. 133.

yetkisi), özgürlüğe yapılan müdahale ile özgürlüğün kısıtlanmasında gözetilen meşru amaç ve dava koşullarının özelliği dikkate alınarak ölçülmelidir. Zira Divan, *Wingrove v Birleşik Krallık* davasında, koşulları tayin ederken tarihsel şartlardan kaynaklanan ihtiyaçları dikkate almıştır. Bu sebeple, ulusal topluluğun, ulusal güvenlik ve ülke bütünlüğü gibi asli çıkarlarına yapılan bir meydan okumayla karşılaşan Türk makamları, kendilerine Sözleşme tarafından sağlanan takdir marjını aşmamışlardır.⁸³

Son olarak, Türk Hükümeti, TBKP'nin özgürlükleri yok etmeyi amaçladığını savunarak, Sözleşme'nin 17. maddesi çerçevesinde davanın reddedilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Bu talebin Komisyon'un daha önce vermiş olduğu, *Glimvermen ve Hagenbeek v Hollanda, Kühnen v Almanya, Remer v Almanya* kararlarını doğrular nitelikte olduğunu belirtmiştir.⁸⁴

cc) Komisyon ve AİHM'nin Kararı

Komisyon, Sözleşme'nin 11. maddesinde belli tip dernek veya topluluktan bahsedilmediğini ve bu maddenin demokrasinin iyi işlemesi için güvence oluşturduğunu belirtmiştir. Bu bakımdan siyasi partiler, 11. madde korumasından faydalanan en önemli dernek türlerinden biridir. Davanın Sözleşme'nin 17. maddesi çerçevesinde reddedilmesi kabul edilemez. Komisyon, bu maddenin çok özel ve istisnai durumlarda uygulandığını belirterek, TBKP'nin Alman Komünist Partisi'nden çok farklı olduğu üzerinde durmuştur. Zira, TBKP'nin tüzük ve programında, bu partinin demokratik olmadığını, yasadışı ve demokratik olmayan eğilimler içinde olduğunu, şiddete başvuracağını veya ülkenin demokratik ve çoğulcu sistemini çökerteceğini, insan hak ve özgürlüklerini yok etmeye yönelik olduğunu gösteren bir içerik bulunmamaktadır.⁸⁵

TBKP davasında Divan, konunun 11. madde açısından incelenmesi gerektiğine kuşku duyulmayacağını ortaya koyduktan sonra, başvuruçuların benzer siyasi gruplarda sorumluluk almasını yasaklayan kararlar, örgütlenme özgürlüğüne bir müdahalede bulunulduğu sonucuna varmıştır.⁸⁶ Bu müdahale anayasa ve siyasi partiler yasası tarafından öngörülmektedir; yani kanunidir.⁸⁷ Partinin kapatılması, programında açıkça bir Kürt ulusunun yaratılması, bu sebeple Türkiye Devleti'nin dağılma olasılığının ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Türk Hükümeti, TBKP'ni kapatırken, Sözleşme'nin 11/2. maddesinde sayılan meşru

⁸³ *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 49.

⁸⁴ *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 21.

⁸⁵ *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 23.

⁸⁶ *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 34, 36.

⁸⁷ *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 38.

amaçlardan en az biri; “ulusal güvenliğin korunması” amacını takip etmektedir. Ancak, müdahale partinin adında “komünist” kelimesinin bulunmasından kaynaklanıyorsa, bu müdahalenin herhangi bir meşru amaçla haklılaştırılması mümkün değildir.⁸⁸

AİHM, partinin isminde “komünist” kelimesi yer almasının, Türk toplumu ve devleti açısından gerçek bir tehlike yarattığını gösteren herhangi bir somut delil ortaya koyulmadığından, TBKP’nin salt adından dolayı kapatılmasını, örgütlenme özgürlüğünün ihlali olduğu kararına varmıştır. Başka yeterli koşullar bulunmaması halinde, siyasi partinin seçtiği adın kapatma gibi ağır bir yaptırımı haklı kılamaz. Parti adının SPK’nun 96/3. maddesinde yer alan kapatma sebebi olması, kapatmayı haklı kılmamaktadır.⁸⁹

AİHM, özellikle TBKP’nin, henüz faaliyete geçmiş olmadan kapatılması üzerinde durmuştur. Partinin herhangi bir eylemi olmaksızın, sadece program ve tüzüğünde yer alan ifadeler nedeniyle, yani ifade özgürlüğünü kullanma aşamasında kapatılması ve liderlerine siyaset yasağı getirilmesi; meşru amaçla orantısız ve demokratik bir toplumda gerekli olmayan bir önlemdir.⁹⁰ TBKP, faaliyete geçmeden kapatıldığına göre, terörle ilgisinin olduğu veya Sözleşme’de yer alan hak ve özgürlükleri tahribe yönelik faaliyet içinde bulunduğu söylenemez. Dolayısıyla, Alman Komünist Partisi’nin kapatılmasını Sözleşme’nin 17. maddesine dayanarak haklı bulan Mahkeme kararı, bu açıdan emsal oluşturamaz. Çünkü, AİHM’ne göre, TBKP sınıf tahakkümünü amaçlamamış, bilakis demokratik ilke ve yöntemlerini benimsemiştir ve bu yönüyle Alman Komünist Partisi’nden ayrılmaktadır.⁹¹ Ayrıca Anayasa Mahkemesi, TBKP’nin kapatılmasında parti tüzük ve programının bir kısmına dayanmaktadır. Bu bölümler hiçbir şekilde şiddeti teşvik etmediği gibi; partinin hedeflerinin Kürt kökenli nüfusla ilgili olanları bile demokratik araçlar, yasalar ve kurumlar ile uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmek istenmektedir. Program ve tüzükte yer alan ifadeler, Kürtler’in bir azınlık olarak tanımlanmamakta, onlar için özel işlem ve haklar talep etmemekte, hele hele Türk nüfusunun bütününden ayrılmaya yönelik bir anlam taşımamaktadır. Mahkeme, terörizmle mücadelede ortaya çıkan güçlükleri dikkate almaya hazırdır. Ancak bir partinin ilan ettiği programdan ayrı olarak gizli hedefler güdebileceği ve başka amaçlar

⁸⁸ *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 40-41.

⁸⁹ *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 54. Ayrıca bkz. Fazıl SAĞLAM, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Türkiye'de Kapatılan Partilere İlişkin Kararlarının Partiler Hukukuna Etkisi", *Anayasa Yargısı*, S. 16, Ankara, 1999, s. 189; TEZCAN, "Örgütlenme Hakkının Sınırları...", s. 135; ÜNAL, *AİHS İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri*, s. 296.

⁹⁰ *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 58, 61. Ayrıntı için bkz. METİN, *Ölçülülük İlkesi*, s. 90.

⁹¹ *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 60.

taşıyacağı, hiçbir eylemde bulunmaksızın bilinemez.⁹²

Burada uygulamada güçlük arz eden bir durum söz konusudur. Yasal olmayan bir parti programı ile yasada değişiklik yapmak isteyen parti programı arasında bir fark söz konusudur. Siyasi partiler de dahil olmak üzere örgütlerin, devletin hukuksal, anayasal ve yasal yapılarını değiştirmek için mücadele edebilmeleri gereklidir. Ancak bu mücadele için kullanılan araçlar herhalde hukuka uygun olmalı ve demokratik araçlara dayanmalı; önerilen değişim demokratik ilkelere uyumlu olmalıdır. TBKP'nin kapatılmasında ifade özgürlüğünün; "taciz eden, şok eden, rahatsız eden bilgi ve fikirleri" kapsamı kuralı göz önüne alınmalıdır.⁹³

Komasyon'un 28.10.1996 tarihinde kabul edilebilir bularak Divan'a gönderdiği başvuru sonucunda Divan, 30.1.1998 tarihinde, Türkiye Birleşik Komünist Partisi'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasının, "hedeflenen amaca göre orantısız ve demokratik toplumda gereksiz olduğuna" karar vererek; Sözleşme'nin örgütlenme özgürlüğünü düzenleyen 11. maddesine aykırı olduğuna hükmetmiştir.

dd) Kararın Değerlendirilmesi

AİHM'nin verdiği TBKP kararı, siyasi parti yasakları konusunda iki önemli sonuç ortaya koymaktadır. Birincisi, bir parti sadece adından dolayı yasaklanamaz ve ikinci olarak demokratik bir toplumda, ülke sorunlarının şiddete başvurmadan, diyalog yoluyla çözüme ulaştırılmak istenmesinin önüne geçilemez. Demokrasilerde, ülke sorunları şiddete başvurmadan, diyalog yoluyla çözümlenmesinin önerilmesine imkan verildiğinden; bir siyasal grubun, sırf bir kısım halkın durumunu kamuoyunda tartışmak ve herkesi tatmin edecek bir çözümün bulunması amacıyla siyasal hayata katılmak istemesi yüzünden engellenmesi haklı görülemez.

AİHM, TBKP'nin henüz eyleme geçmeden kapatıldığını sürekli vurgulamaktadır. Bununla birlikte, AİHM'nin faaliyetlerine başlamamış bir partiyi kapatmaya cevaz vermediği anlaşılmalıdır. Zira AİHM, davaya bakarken, parti tüzük ve programını AİHS'nin 10. ve 11. maddeleri açısından incelemiştir. Türk hukukunda partinin tüzük ve programının parti yasaklarına aykırılığı başlı başına kapatma nedenidir ve Anayasa Mahkemesi, TBKP'ni kapatırken sadece tüzük ve programına bakmıştır. İki mahkemenin aynı konuda farklı kararlar ortaya koymaları, iki ayrı hukuku uygulamalarından kaynaklanmaktadır.⁹⁴ TBKP kararı ile

⁹² *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 59; SAĞLAM, "AİHM'nin Türkiye'de Kapatılan Partiler...", s. 197.

⁹³ *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 50.

⁹⁴ SAĞLAM, "AİHM'nin Türkiye'de Kapatılan Partiler...", s. 197-198.

Avrupa ülkeleri arasında ilk kez, bir ülkenin anayasa mahkemesi gibi en yüksek yargı merciinin verdiği siyasi parti kapatma kararı, AİHM tarafından Sözleşme'ye aykırı bulunmuştur.⁹⁵

b) Sosyalist Parti Davası

Türk Anayasa Mahkemesi'nin, 10 Temmuz 1992 tarihinde vermiş olduğu kapatma kararı üzerine, partinin eski başkanı Doğu PERİNÇEK ve yeni başkanı İlhan KIRIT, 31 Aralık 1992 tarihinde hem partileri adlarına hem de kendi adlarına, Türkiye aleyhinde Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna başvurmuşlardır. Başvurucular Türk Hükümeti'nin Sözleşme'nin 6/1-2., 9., 10. ve 11. maddeleri ile 1 nolu Protokolün 3. maddesini ihlal ettiği iddiasında bulunmuşlardır.⁹⁶

aa) Başvuru Sahiplerinin İddiası

Başvurucular, Sosyalist Parti'nin (SP) kapatılmasının ve yöneticilerinin benzer görevlerden men edilmesini 11. maddenin ihlali olduğunu, siyasi partilerin 11. maddenin korumasından yararlanacağı hususunda herhangi bir kuşkuya yer olmadığını iddia etmişlerdir.⁹⁷

Başvuruculara göre, çoğulcu demokratik ve parlamenter sistemde kişilerin Kürt sorunu hakkında görüş belirtme ve çözüm ileri sürme hakkı bulunmaktadır. SP, halkın bir kısmından destek bulan bir siyasi partidir. SP'nin hiçbir şekilde Almanya Federal Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan Alman Komünist Partisi'ne benzerliği yoktur. Zira, SP aleyhinde açılan ilk kapatma davasında Türk Anayasa Mahkemesi, SP'nin tüzük ve programını anayasaya uygun, demokratik kuralları benimseyen ve açıkça terörizme karşı bularak, kapatma davasını reddetmiştir. Ayrıca SP hiçbir zaman kanunsuz bir eylemde bulunmamıştır. SP her zaman Türkiye'nin birliğinden yana olmuştur. Federasyon modeli önerisi ise Kürt sorununun çözülmesinde başvurulabilecek yollardan biridir. Almanya ve İsviçre örneklerinde de olduğu gibi, federasyonun bölücülükle alakası yoktur.⁹⁸

bb) Türk Hükümetinin İtiraz ve İddiaları

Türk Hükümeti, öncelikle 11. maddenin siyasi partilere uygulanamayacağı iddiasında

⁹⁵ TEZCAN, "Örgütlenme Hakkının Sınırları...", s. 140. AİHM'nin başvuru sahiplerinin manevi tazminat istemlerini geri çevirmesi ve Türk Anayasa Mahkemesi'nin kararının Sözleşme'nin 11. maddesine aykırı bulunmasının yeterince manevi tatmin sağladığını belirtmesi, konu hakkında AİHM'nin tutumunun olgunluğunu göstermektedir. s. 137.

⁹⁶ *Socialist Party and Others v. Turkey*, par. 19.

⁹⁷ *Socialist Party and Others v. Turkey*, par. 24-25.

⁹⁸ *Socialist Party and Others v. Turkey*, par. 37.

bulunarak; AİHM'nin, bir devletin anayasal düzene saldıran tüzük veya programa sahip bir partinin başvurusunu kabul edilemez bularak reddetmesi gerektiğini veya burada 11. madde yerine 17. maddeyi uygulaması gerektiğini belirtmiştir.⁹⁹

Türk Hükümeti, Sosyalist Parti'nin Türkiye Devleti'nin temel anayasal ilkelerine aykırı amaç ve eylemlerde bulunduğunu, Kürt kökenli yurttaşlardan “ulus” ve “halk” olarak bahsettiğini ve “ayrı bir devlet kurma hakkı”nın varlığından bahsettiğini, federasyon modeli önerdiğini belirterek; Anayasa Mahkemesi'nin, Alman Anayasa Mahkemesi'nin yabancıların mahalli seçimlerde oy kullanması ve Fransız Anayasa Konseyi'nin Korsika'nın statüsü hakkında verdiği kararlarda olduğu gibi, devletin anayasal temelleri doğrultusunda karar verdiğini ifade etmiştir. Türk Hükümeti'ne göre, Sözleşme'ye taraf devletlerde, hiçbir siyasi parti, devletin anayasal kurumları ile onu oluşturan olmazsa olmaz ilkelere aykırı hareket ederek Sözleşme'nin korumasından faydalanma talebinde bulunamaz. SP örneğinde olduğu gibi, devletin temel anayasal ilke ve kurumlarını sorgulayan ve Sözleşme ile hiç de bağdaşmayan self-determinasyon hakkını savunan bir partinin Sözleşme ve onun protokollerinden yararlanması mümkün değildir. SP, Türkiye'de yaşayan halkı iki zıt kampa ayırarak, bunlar arasında ayrımcılığı körüklemekte ve şiddet kullanmayı teşvik ederek, onları bölünmeye yönlendirmektedir. Bu anlamda terör örgütü PKK'dan söylem ve eylem bakımından hiçbir farkı bulunmamaktadır. Bu durumda Sözleşme'nin 17. maddesi uygulanmalıdır. Zira, Türk Anayasa Mahkemesi SP'nin kapatılmasına karar verirken Sözleşme'nin 17. maddesine dayanmıştır.¹⁰⁰

Ayrıca, bu davayı TBKP davasından ayırmak gerekmektedir. Anayasa Mahkemesi, tarafından kapatılmış olma dışında iki parti ve dava arasında benzerlik bulunmamaktadır. SP, anayasaya ve Türkiye'nin anayasal kurumlarına aykırı program ve eylemleri nedeniyle kapatılmıştır. SP'nin genel başkanı PERİNÇEK, mitingler, kongreler ve politik sohbetlerde çeşitli konuşmalar yapmış, bunlar sonradan parti tarafından yayımlanmıştır. Bu kişi konuşmalarında, şiddetli, agresif ve kışkırtıcı bir dil kullanmış ve diğer siyasi partileri küçük düşürmüştür. “Ayağa kalk!” sloganında olduğu gibi söylem ve yöntemleri şiddet ve terör içermektedir. Anayasa Mahkemesi ise bu yaklaşımı kardeşçe ve eşitlikçi bulmamıştır.¹⁰¹

Türk Hükümeti, AİHM'nin *Zana v Türkiye* kararına atıfta bulunarak, Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlar söz konusu olduğunda, 1990-1991 yıllarında bir çok masum insan,

⁹⁹ *Socialist Party and Others v. Turkey*, par. 26.

¹⁰⁰ *Socialist Party and Others v. Turkey*, par. 27.

¹⁰¹ *Socialist Party and Others v. Turkey*, par. 38.

kadın ve çocuğun ölümüne neden olan terörist eylemlerin artışının arkasında, tanınmış politikacıların şiddet ve düşmanlık içeren sözleri olduğunu belirtmiştir. Anayasa Mahkemesi bu davada, bütün toplumun ekonomik ve siyasi sorunlarını ilgilendiren bir yaklaşım değil, anayasa ve yasalar tarafından ayırım gözetmeksizin, aynı hak ve özgürlüklerin tanındığı iki halk arasında, kanlı ve ölümcül mücadeleyi teşvik eden bir tavır bulmuştur. Türk Hükümeti'ne göre, kamu düzeni, ülke bütünlüğü, kamu menfaatleri veya demokrasiyi koruma amacı taşıyan meşru müdahale sebepleriyle birlikte; müdahaleyi haklı kılan, “gerçek, doğrudan ve yakın şiddet” riskine Sözleşme organları müsaade etmeyecektir.¹⁰²

cc) Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun Kararı

Komisyon konuyu 11. madde açısından kabul edilebilir bulmuştur.¹⁰³ Sözleşme'nin örgütlenme özgürlüğünü düzenleyen 11. maddesinin, siyasi partilere uygulanmayacağını belirten hiçbir ibare bulunmamaktadır. Aksine demokrasinin işlemesinde önemli göreve sahip siyasi partiler, 11. maddenin koruduğu en önemli örgütlerdir. Zira, Komisyon daha önceki siyasi parti davalarında da 11. maddeyi uygulamıştır. Ayrıca ne Sosyalist Parti'nin programında, ne de Doğu PERİNÇEK'in açıklamalarında, Sözleşme'de yer alan hak ve özgürlükleri ortadan kaldırmaya yönelik bir işaret bulunmamaktadır. Bu nedenle 17. maddenin uygulanması yersizdir.¹⁰⁴

Komisyon SP'nin kapatılmasının demokratik toplumda gereksiz olduğu sonucuna varmıştır. Çünkü Anayasa Mahkemesi'nin partiyi kapatma nedeni olarak gösterdiği konuşma metinlerinden dolayı adli mahkemelerde açılan davalarda PERİNÇEK aklanmıştır. Komisyon partinin kapatılmasına neden olan yayımlara Türk yargı organlarının gözüyle bakmaya çalışmış ancak, şiddet kullanarak Kürt devleti kurmayı veya Türk devletinin anayasal düzenini yok etmeyi amaçlayan terörist veya uç grupları cesaretlendirici bir niyet taşıyan herhangi şeye rastlamamıştır. Ayrıca SP, gerçek siyasi amacını açıkça ortaya koymaktadır. SP, Türkiye'nin demokratik ve çoğulcu düzenini veya ırk ayrımcılığını körükleyerek temel insan hak ve özgürlüklerini yok etmeye çalışan gizli bir amaç gütmemektedir.¹⁰⁵

dd) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Kararı

AİHM, Komisyon'un görüşlerine katılarak, siyasi partilerin 11. madde korumasından

¹⁰² *Socialist Party and Others v. Turkey*, par. 39.

¹⁰³ *Socialist Party and Others v. Turkey*, par. 20-21. Ancak Komisyon, 11. madde içinde yer almasından ötürü 9. ve 10. madde bakımından ayrıca incelemeye gerek bulmamış; davayı ayrıca 6., 14. ve 18. madde ile 1 nolu Protokolün 3. maddesi açısından inceleme gereği görmemiştir.

¹⁰⁴ *Socialist Party and Others v. Turkey*, par. 28.

¹⁰⁵ *Socialist Party and Others v. Turkey*, par. 40.

yararlanmasında kuşku bulunmadığını belirtmiştir. Demokrasi, AİHS'nin temel aldığı bir rejimdir ve siyasi partilerin demokrasinin işlemedeki rolleri tartışılmazdır. SP'nin kapatılmasının haklı ve yerinde bir müdahale olup olmadığına bakılmalıdır. AİHM'ne göre yapılacak olan, kendini ulusal yargı organlarının yerine koymak değil, sadece onların kararını 11. madde ölçüsünde denetlemektir.¹⁰⁶

AİHM, 11. maddedeki örgütlenme özgürlüğüne müdahalede bulunulduğu ve bu müdahalenin kanuni olduğu kanaatine varmıştır. SP, devletin bölünmez bütünlüğüne aykırı eylemlerinden dolayı kapatıldığından, bu müdahale 11. maddede yazılı meşru sebeplerden en az birine; “mili güvenliğin korunması”na dayanmaktadır.¹⁰⁷

AİHM konuyu “demokratik toplumda gereklilik” açısından incelemeye aldığında, şu tespitlerde bulunmuştur: 1- Anayasa Mahkemesi, SP'nin kapatılmasına partinin tüzük ve programı hukuka aykırı olduğu için değil, genel başkan tarafından yapılan bazı konuşmaları ve partinin yayımlarını hukuka aykırı bulduğu için karar vermiştir. 2- Anayasa Mahkemesi'ne göre, PERİNÇEK, Kürt halkı ve Türk halkı olarak ulusu ikiye bölmek; azınlık yaratmak; Türkiye'nin ve ulusun üniter yapısı ile devletin bölünmez bütünlüğünü bozarak Türk-Kürt federasyonu kurmak istemektedir. SP ideolojik olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkelerinden olan Atatürk milliyetçiliğine karşıdır. Parti farklı metotlar kullansa da siyasi amaçları terör örgütlerinininkine benzerdir. SP bölücülüğü ve ayrımcılığı körüklemektedir.¹⁰⁸ 3- Ancak, PERİNÇEK'in konuşmaları incelendiğinde, şiddet kullanmaya iten ya da demokratik ilkelere karşı çıkan unsurlar yoktur. Aksine PERİNÇEK, demokratik kurallar, seçim ve referandum yolunu kullanarak yeni siyasal projeler önermekte; bir toplumdaki farklı uluslar arasındaki sorunların şiddet veya güç kullanılarak çözülmesine karşı olduğunu belirtmektedir. 4- “Karpuz değil cesaret ekin!”, “Kürtler ayaklanıyor!” gibi sözler, Kürt yurttaşları, siyasi amaçlarını gerçekleştirmede beraber hareket etmeye davet etmekle birlikte, bunların hiçbirinde şiddet kullanmaya veya demokratik kuralları çiğnemeye teşvik eden bir unsur bulunmamaktadır. Bu ve benzeri sözler, Avrupa Konseyi üyesi diğer ülkelerdeki siyasi partilerin söylemlerinden çok farklı değildir.¹⁰⁹ 5- Kamuya açıklanan fikirler ile gerçek niyetler birbirinden farklı olabilmektedir. Ancak burada PERİNÇEK'in aleyhinde gösterilebilecek somut bir eylem bulunmadığına göre onun samimiyetinden şüphe duyulmamalıdır. Bu durumda SP, sadece ifade özgürlüğünü kullandığı için

¹⁰⁶ *Socialist Party and Others v. Turkey*, par. 29, 44.

¹⁰⁷ *Socialist Party and Others v. Turkey*, par. 30-36.

¹⁰⁸ *Socialist Party and Others v. Turkey*, par. 42-43.

¹⁰⁹ *Socialist Party and Others v. Turkey*, par. 46.

cezalandırılmıştır.¹¹⁰

AİHM'ne göre bu dava, 11. maddenin özerk rolü ve özel uygulama alanına karşın, ayrıca 10. madde ışığında değerlendirilmelidir. İfade özgürlüğü örgütlenme özgürlüğünün en önemli unsurudur ve siyasi partilerin demokrasinin işlemesi ve çoğulculuğun korunmasındaki rolleri dikkate alındığında, bu hüküm öncelikle uygulanmalıdır. Siyasi partiler, ifade özgürlüğünün kolektif olarak kullanılmasını sağlayan en önemli araçlar olduğundan, onların 10. ve 11. madde korumasından yararlanmalarını sağlar.¹¹¹ AİHM'ne göre, demokrasinin temel özelliklerinden biri, sıkıcı da olsa ülkenin sorunlarını şiddete başvurmaksızın diyalog yoluyla çözülmesini önerebilmektir. Demokrasi ifade özgürlüğüyle gelişir. Bu bağlamda, bir devlette halkın bir kısmının durumunu tartışmak, tüm ulusu ilgilendirecek çözümler bulmak amacıyla siyasal yaşamda yer almak isteyen örgütlerden endişe duyulmamalıdır.¹¹² AİHM, TBKP kararına atıfta bulunarak, siyasi partilerin örgütlenme özgürlüğünün tezahür biçimlerinden biri olmasından öte, demokrasinin layığıyla işlemesinde çok önemli fonksiyonları olduğundan söz etmiştir. Siyasi partiler söz konusu olduğunda Sözleşme'nin 11/2. maddesi daha dar yorumlanmalıdır. Sözleşme tarafı devletlerin burada takdir yetkisi daha sınırlıdır.¹¹³

AİHM, geçmiş davalara atıfla, terörle mücadelenin zorluklarını dikkate aldığını belirtmiştir. Oysa, PERİNÇEK'in ifadelerinde bir aşırılık ve demokratik kurallara aykırılık yoktur ve demokratik yolları tercih eden ve şiddeti reddeden açıklamalarından sonra SP'nin Türkiye'deki terörizmden sorumlu tutulması mümkün değildir. Ayrıca SP'nin Sözleşme hükümlerinden faydalanarak, Sözleşme'deki hak ve özgürlükleri yok etmek istemesi söz konusu olmadığından 17. maddenin uygulanmasına yer yoktur.¹¹⁴ SP'nin hızlı bir süreçte ve temelli kapatılması, bütün mal varlığının Hazineye aktarılması ve liderlerinin -ki; parti kapatıldığında PERİNÇEK parti üyesi değildi- benzeri siyasi faaliyetlerden men edilmesi, çok radikal bir önlemdir. Bu tür bir yaptırım ancak çok önem arz eden davalarda uygulanmalıdır.¹¹⁵

AİHM, 25 Mayıs 1998 tarihli kararında, Sosyalist Parti'nin kapatılmasının, öngörülen

¹¹⁰ *Socialist Party and Others v. Turkey*, par. 48-49. Ayrıca, AİHM, partinin kapatılmasına neden olan sözler nedeniyle PERİNÇEK'in DGM'de yargılandığına, ancak beraat ettiğine dikkat çekerek aynı konuda Türk mahkemelerinin birbirinden ayrı görüşlerde olduğunu vurgulamıştır.

¹¹¹ *Socialist Party and Others v. Turkey*, par. 41.

¹¹² *Socialist Party and Others v. Turkey*, par. 45.

¹¹³ *Socialist Party and Others v. Turkey*, par. 50.

¹¹⁴ *Socialist Party and Others v. Turkey*, par. 52-53.

¹¹⁵ *Socialist Party and Others v. Turkey*, par. 51.

amaca göre orantısız bir önlem olduğu ve demokratik bir toplumda gerekli olmadığı düşüncesiyle 11. maddenin ihlali olduğu sonucuna varmıştır.¹¹⁶

c) Özgürlük ve Demokrasi Partisi Davası

Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP), Türk Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasının ardından, 21 Mart 1994 tarihinde Sözleşme'nin 9., 10., 11. ve 14. maddelerinin ihlal edildiği iddiasıyla AİHK'na başvurmuştur.¹¹⁷

aa) Başvuru Sahiplerinin İddiası

Başvuru sahiplerine göre, parti programında Kürt sorununa demokratik, barışçıl ve uluslar arası hukuka uygun bir çözümden yana olduğu açıkça belirtilmiştir. Parti Türkiye'nin bölünmesini savunmamaktadır. Bilakis ÖZDEP, eşitlik ve gönüllülük esasına dayanan Türk ve Kürt halklarının birliği için çalışmakta ve parti programında ülkenin bütün olarak kalması gerektiğini vurgulamaktadır. Zira, bölücülük TCK'nda suçtur ve hiçbir parti yöneticisi bu suçun yazılı olduğu 125. maddeden dolayı mahkum edilmemiştir. Kürt sorunu Türkiye'nin en önemli sorunlarından biridir ve bu konuda çözümler ileri sürmek siyasi partiler için bir haktan öte görevdir. ÖZDEP, sadece programında "Kürt, Kürt halkı, azınlık, halklar" kelimeleri yer alması nedeniyle kapatılmıştır. Bir partinin, programında sadece Kürt sorununa adil, demokratik ve barışçıl bir çözüm için çalışmayı amaçlaması nedeniyle yasaklanması Sözleşme'nin 11. maddesinin ihlalidir.¹¹⁸

bb) Türk Hükümeti'nin İtiraz ve İddiaları

Türk Hükümeti, Anayasa Mahkemesi'nin 14 Temmuz 1993 tarihindeki kapatma kararından önce ÖZDEP'in 30 Nisan 1993'te kendiliğinden kapanma kararı aldığını; kapatma kararının ise sadece eski yöneticilerin aynı isim ve statüde yeni bir parti kurulmasını engellemek için bir tedbir olduğunu; bu sebeple ÖZDEP'in kapatılma mağduru olamayacağı yönünde itirazda bulunmuştur.¹¹⁹

Türk Hükümeti'ne göre, ÖZDEP'in programında bulunan amaçlar, Türk nüfusunun bir kısmını isyana veya Türk Devleti'nin anayasal ilkelerine uygun olmayan yeni bir siyasi düzen ve kanunların oluşturulması gibi yasadışı hareketlere teşvik etmeye yatkındır. ÖZDEP, azınlıkların (özellikle Kürtler'in) sözde ezilmesini savunarak, demokratik özgürlükleri Türkiye'yi bölme çabası için kullanmaktadır. Halkların kendi kaderini tayin hakkından söz

¹¹⁶ *Socialist Party and Others v. Turkey*, par. 54.

¹¹⁷ *ÖZDEP/Türkiye Davası*, par. 17.

¹¹⁸ *ÖZDEP/Türkiye Davası*, par. 34.

¹¹⁹ *ÖZDEP/Türkiye Davası*, par. 22.

etmekte ve halkların adil ve meşru bağımsızlık ve özgürlük mücadelesini desteklediğini; bu mücadelede yanlarında olduğunu belirtmektedir. Bu devletin bölünmez bütünlüğünün zedelenmesi, Türk nüfusunun belli bir bölümünün isyana teşvik edilmesi ve yasadışı terör örgütünün eylemlerinin desteklemesi anlamına gelmektedir. Halkların kendi kaderini tayin etme hakkı sadece anayasaya aykırı olmayıp; ülkenin bölünmezliğini tehlikeye attığından ayrıca Sözleşme korumasından yararlanmak için uygun değildir. Bu haktan söz etmek, herkesin eşit olduğu bir ülkede toplum içinde huzursuzluğa neden olacaktır. Ayrıca ÖZDEP'in hedefi; TBKP ve SP'nin aksine demokratik uzlaşma kurallarına uymak yerine, bir yandan nüfusun bir kesiminin desteğini sağlamaya çalışarak, diğer yandan terör örgütü tarafından verilen savaşı onaylayarak, ülkenin bölünmesini sağlamaktır. Özellikle teröre karşı verilen mücadeledeki zorluklar da dikkate alındığında, ÖZDEP'in Türkiye'deki terörün sebebiyet verdiği sorunlardan sorumlu olması nedeniyle kapatılması orantısız bir önlem olmayıp; Sözleşme'nin 11. maddesinin ihlali sayılmaz.¹²⁰

cc) Komisyon ve AİHM'nin Kararı

Komisyon davayı; 9. ve 10. maddeler kapsamında ayrı bir hususun bulunmadığını ve 14. maddenin ihlal edilip edilmediğine bakılmasına ayrıca gerek olmadığını belirterek, sadece 11. maddenin ihlali açısından ele almıştır.¹²¹ AİHM, öncelikle Türk Hükümeti'nin, ÖZDEP'in kapatılma kararından önce kendini feshettiğini, dolayısıyla kapatma kararının mağduru olamayacağı yönündeki itirazını değerlendirmiştir. AİHM, fesih kararının kapatma davası üzerine alındığını ve dolayısıyla özgür bir karar olmadığını, ayrıca SPK'nun 108. maddesine göre hakkında kapatma davası açılmış bir siyasi partinin fesih kararının sonucu etkilemeyeceği nedeniyle, Hükümet'in itirazını reddetmiştir.¹²²

AİHM, müdahalenin mevcut olduğunu tespit ettikten sonra, bunun kanuni olduğuna ve 11. maddede belirtilen meşru amaçlardan birine; ülke bütünlüğü ve dolayısıyla "milli güvenliğin korunması"na yönelik bir tedbir olduğuna karar vermiştir.¹²³

AİHM, Komisyon'un görüşlerine paralel olarak, ÖZDEP'in programında, şiddete veya isyana teşvik eden ya da benzer bir yolla demokratik ilkelerin reddedilmesine yönelik bir çağrı bulunmadığı; partinin Kürt sorununa yönelik olarak Helsinki Nihai Senedi, AİHS ve İHEB gibi uluslar arası sözleşmelere riayet eden barışçı ve demokratik bir çözüm savunduğu

¹²⁰ *ÖZDEP/Türkiye Davası*, par. 35.

¹²¹ *ÖZDEP/Türkiye Davası*, par. 18.

¹²² *ÖZDEP/Türkiye Davası*, par. 22-26; UYGUN, s. 265.

¹²³ *ÖZDEP/Türkiye Davası*, par. 27-33.

kanaatine varmıştır. ÖZDEP'in halkların özgürlük ve bağımsızlık mücadelelerini desteklediğini ve bu mücadelenin yanında olduğunu beyan etmesinde, Hükümet'in ileri sürdüğü gibi terörle bağlantısı söz konusu değildir. Parti programı, Avrupa Konseyi'nin üye devletlerinde faaliyet gösteren siyasi kurumların programlarından farklı bir unsur içermemektedir.¹²⁴

AİHM'ne göre parti programında Kürtler'in ayrılığını öngören herhangi bir önerme yoktur. Ortaya konan siyasi proje, Türkiye Devleti'nin mevcut anayasal düzeni ve ilkeleriyle uyumlu olmamakla birlikte, demokratik kurallarla çelişmemektedir. AİHM, Sosyalist Parti kararına atıfta bulunarak, demokrasi açısından herhangi bir zarara sebebiyet vermemesi kaydıyla, bir devletin mevcut düzenleme şeklini sorgulayanlar da dahil olmak üzere, çeşitli projelerin önerilmesinin ve görüşülmesinin demokrasinin temel unsurlarından biri olduğu ve bunun Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılmasına ilişkin teklifler için de geçerli olduğu kararına varmıştır.¹²⁵ AİHM, demokrasinin en başta gelen özelliğinin çoğulculuk olduğuna değinerek, demokrasinin tahrik edici olanlar dahil bir ülkenin sorunlarının şiddete başvurmaksızın diyalog yoluyla çözümlenmesi için fırsat sağladığına karar vermiştir. Demokrasi ifade özgürlüğü ile gelişmektedir. Bu sebeple devlet nüfusunun bir kısmının durumunun açıkça görüşülmesini istemesi ve demokratik kurallara uygun olarak ilgili herkesi hoşnut edecek çözümleri bulmak üzere ulusun siyasal hayatına katılmak istemesi nedeniyle bir siyasi grubun engellenmesi için herhangi bir meşru sebep bulunmamaktadır.¹²⁶

AİHM, TBKP kararına atıfta bulunarak, terörizmle mücadeleyi dikkate aldığını belirtmiştir. Türk Hükümeti, Türkiye'de mevcut olan terör olaylarından, ÖZDEP'in pay sahibi olduğunu öne sürmektedir. Oysa, ÖZDEP'in herhangi bir önemli faaliyette bulunabilmek için yeterli zamanı olmamıştır. Hükümet, partinin çok kısa bir sürede bahsedilen durumu nasıl oluşturduğunu açıklamakta başarısız olmuştur. Bu kanaat olsa olsa parti programından kaynaklanabilir ki; parti programında terörü teşvik eden bir olguya rastlanılmamaktadır.¹²⁷ Parti programında, Sözleşme'de yazılı hak ve özgürlüklerin yok edilmesine yönelik eylemleri gerçekleştirmek üzere Sözleşme'ye dayalı olarak hareket edildiğini gösteren bir husus bulunmadığından, 17. maddenin dikkate alınması gerekmemektedir.¹²⁸

¹²⁴ *ÖZDEP/Türkiye Davası*, par. 40.

¹²⁵ *ÖZDEP/Türkiye Davası*, par. 41.

¹²⁶ *ÖZDEP/Türkiye Davası*, par. 44.

¹²⁷ *ÖZDEP/Türkiye Davası*, par. 46.

¹²⁸ *ÖZDEP/Türkiye Davası*, par. 47.

AİHM, verilen kapatma kararını çok radikal bir önlem kabul etmektedir. Zira, ÖZDEP derhal yürürlüğe girmek üzere temelli kapatılmış, malları hazineye devredilmiş ve yöneticileri benzeri siyasi faaliyetlerden men edilmiştir. Bu katı önlemler ancak çok ciddi davalarda uygulanabilecek türdendir.¹²⁹

Sonuç olarak Mahkeme, 8 Aralık 1999 tarihinde ÖZDEP'in kapatılmasını “amaçlanan hedef açısından orantısız” ve dolayısıyla “demokratik toplumda gereksiz” olduğu görüşüne vararak, Sözleşme'nin 11. maddesinin ihlal edildiğine karar kılmıştır.¹³⁰

d) Refah Partisi Davası

Refah Partisi yöneticileri, Türk Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasının ardından 1 Kasım 1998'de, partinin kapatılması ile bazı yöneticilerinin benzeri siyasi faaliyetten men edilmesinin Sözleşme'nin 11. maddesi tarafından koruma altına alınan örgütlenme özgürlüğünün ihlali olduğu iddiasıyla AİHM'ne başvuruda bulunmuşlardır.¹³¹

aa) Başvuru Sahiplerinin İddiası

Dava tarafları ile AİHM, Refah Partisi'nin kapatılmasının, Sözleşme'nin 11. maddesi kapsamında olduğunu ve kapatma işleminin örgütlenme özgürlüğüne bir müdahale olduğunu kabul etmişlerdir.¹³² Ancak Refah Partisi, kapatma davasının Anayasa Mahkemesi'nde başladığı gün, Refah Partisi'nin anayasaya aykırı eylemlerin odağı haline geldiğine karar verilebilmesi için Siyasi Partiler Kanunu'nda yeni bir düzenlemeye gidildiğini belirtmiştir. Partinin kapatılmasını haklı göstermek üzere yapılan bu değişiklikle birlikte, kapatma işleminin meşru ve hukuki olduğu kabul edilemez.¹³³

Refah Partisi, kamu düzeni, ulusal güvenlik, başkalarının haklarının korunması ve suçun önlenmesi gibi meşru sebeplerin laik düzenin korunması için gerekli olduğu görüşüne katılmıştır. Ancak Anayasa Mahkemesi'nin partinin kapatılmasıyla birlikte siyasi faaliyetlerden men ettiği siyasetçiler demokratik yollardan, seçimle işbaşına gelmişler ve yaptırımı neden olan eylem ve sözler gerçekleştiğinde bu siyasetçiler milletvekili

¹²⁹ *ÖZDEP/Türkiye Davası*, par. 45.

¹³⁰ *ÖZDEP/Türkiye Davası*, par. 48.

¹³¹ *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 34.

¹³² *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 35.

¹³³ *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 37. Refah Partisi temsilcilerinin söz konusu ettiği durum, Anayasa Mahkemesi'nin Siyasi Partiler Kanunu'nun “odak olma hali”ni düzenleyen 103/2. maddesini, odak olma halinin Anayasa Mahkemesi tarafından belirleneceğini belirten Anayasa'nın 69. maddesindeki amir hükmüne aykırı bulması nedeniyle, davaya bakan mahkeme sıfatıyla iptal etmesidir. Bkz. **Anayasa Mahkemesi'nin RP Hakkındaki Gereçeli Kararı**, Alkım, İstanbul, 1998 s. 1 (E. 1998/2 K. 1998/1 KT. 9.1.1998).

dokunulmazlığına sahiptir.¹³⁴

Refah Partisi, Türkiye Cumhuriyeti ve bütünüyle Türk halkı söz konusu olduğunda, laiklik ilkesinin hayati önem taşıdığına itiraz etmemektedir. Bu ilke Refah Partisi'nin programında çok açık bir şekilde ortaya konmuştur ve Anayasa Mahkemesi'nin parti liderinin söylemlerinin laiklik ilkesine karşı olduğu yönündeki iddiaları kabul edilemez. Zira, Anayasa Mahkemesi kapatma davasında, çok uzun olan konuşmaları bir bütün olarak değerlendirmemiş; konuşmaların içinden bazı kısımları seçerek bunlar üzerinde değerlendirme yapmayı yeterli bulmuştur. Refah Partisi, 1983 yılında kurulmuştur ve 1996-1997 yılları arasında DYP ile birlikte koalisyon kurarak iktidar partisi olmuştur. Hükümet programında da Türkiye'nin Kemalist ilkelere bağlı, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olduğu kabul edilmiştir. Özgürlüklere karşı çıkmanın aksine, Refah Partisi, özgürlükleri koruma adına laikliğin parçasıymış gibi gösterilen, ifade özgürlüğüne yapılan müdahaleleri eleştirmiştir.¹³⁵ Refah Partisi'nin kapatılmasına gerekçe olarak gösterilen konuşmalardan dolayı yargılanan bir parti üyesi olmamıştır. Bu sebeple partinin kapatılmasının toplumsal bir ihtiyaçtan kaynaklandığını söylemek olanaksızdır.¹³⁶

bb) Türk Hükümeti'nin İtiraz ve İddiaları

Türk Hükümeti, Refah Partisi'nin kapatılmasının örgütlenme özgürlüğüne müdahale olduğunu kabul etmiştir. Ancak başvurucuların iddia ettiği gibi, kapatma işlemi hukuksuz değildir ve tamamen anayasal kurallar çerçevesinde yapılmıştır. Örgütlenme özgürlüğüne yapılan bu müdahale, kamu düzeni, ulusal güvenlik, başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması ve suçun önlenmesi gibi birkaç meşru amaca dayanmaktadır.¹³⁷

Türk Hükümeti'ne göre laiklik, liberal ve çoğulcu demokrasinin önkoşuludur. Laik prensipleri kabul etmiş bir devlet, toplumu dinsel kurallara, buyruklara göre düzenlemeyi reddeden siyasal bir birliktir. Böyle bir birliktelikte devlet, bütün dinlere ve inançlara karşı eşit mesafede olmalıdır. Üstelik Türkiye'nin içinde bulunduğu mevcut koşullar dikkate alındığında, diğer demokrasilere kıyasla bunun ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti, teokratik bir devlet üzerine yapılan bir devrimle laik bir devlet olarak ortaya çıkmıştır ve İslami temayüller bugün demokrasi için hala tehlike oluşturmaktadır. Siyasi İslam, kendini sadece birey-tanrı ilişkisi içinde kabul etmemekte, toplumu ve devleti

¹³⁴ *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 40-42.

¹³⁵ *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 54-55.

¹³⁶ *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 57.

¹³⁷ *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 38, 41.

düzenleme hakkını kendinde görmektedir. Bu bütünüyle totaliter rejimin özellikleridir. Siyasal İslam, amaçlarına ulaşana kadar inançlarını başkalarından saklama “takiyye” metodunu kullanarak, sonuçta mevcut düzeni ortadan kaldırarak yerine şeriatı getirmek istemektedir. Türkiye nüfusunun %95’i Müslümandır ve siyasetçilerin dini inançları kötüye kullanmaları Türkiye demokrasisi için tehdit oluşturmaktadır. Dünyada İslami fundamentalizmin hakim olduğu ülkeler, Müslüman Türkiye’nin demokratik rejimini kendi teokratik rejimlerine tehdit olarak görmekte; kendi rejimlerini Türkiye’ye ihraç etmek istemektedirler. Bu yöndeki fundamentalist İslami hareketleri, maddi ve manevi olarak desteklemektedirler. Yurt dışında yaşayan Türk yurttaşlar arasında laiklik karşıtı hareket gittikçe güçlenmektedir. Refah Partisi ise, bu yurttaşları cihada davet etmekten çekinmemektedir.¹³⁸

Türk Hükümeti’ne göre, Türkiye batı modelinde demokrasinin ve laikliğin uygulandığı tek Müslüman devlettir ve Sözleşme’nin uygulanması için fevkalade iyi koşullara sahiptir. Bu bağlamda İslam her ne kadar başka dinlere hoşgörü ile baksa da taraftarlarının bakışı aynı olmamaktadır. Şeriat bir çok konuda Sözleşme ile uyum içinde değildir. İslam ceza hukukunda bedensel cezalar vardır, kadının statüsü farklıdır. Siyasal İslam ile insan haklarına dayanan demokratik rejim kıyaslandığında, Türk Hükümeti demokratik rejimin, Şeriat tehlikesine karşı kendini savunma hakkı olduğunu kabul etmektedir. Örgütlenme ve ifade özgürlüğünü kötüye kullanan partileri ve siyasi grupları önleme amacı bir çok Avrupa ülkesi anayasasında yer almaktadır. Bu temayül, demokrasinin, insan haklarının ve taraf devletlerde hakim olan temel hukuk ilkelerinin korunması için Avrupa partilerinin anayasal konumlarının, programlarının ve faaliyetlerinin nasıl sürmesi gerektiğini belirleyen, 10 Aralık 1996 tarihli Avrupa Parlamentosu kararında da kendini göstermektedir. Bu anlamda AİHM’nin daha önce vermiş olduğu Alman Komünist Partisi (KDP) kararı örneğinde olduğu gibi davanın reddedilmesi gerekir.¹³⁹ Anayasa Mahkemesi’nin Refah Partisi’nin kapatılmasına gerekçe olarak gösterdiği konuşmalar, güç kullanmayı önermekte, kışkırtıcı öğeler içermekte ve sonuçta “cihat” olarak tarif edilebilecek bir disipline ulaşacak şekilde, şiddet kullanmayı desteklemektedir. Bu anlamda Refah Partisi’nin kapatılması, demokrasinin korunması için alınmış bir önlemdir ve “toplumsal bir zorunluluk”tan kaynaklanmaktadır.¹⁴⁰

¹³⁸ *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 59-60.

¹³⁹ *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 61-62.

¹⁴⁰ *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 63.

cc) AİHM'nin Kararı

AİHM, Refah Partisi'nin kapatılmasını ve beraberinde başvurucuların siyasetten men edilmelerini durumu örgütlenme özgürlüğüne bir müdahale olarak kabul etmektedir.¹⁴¹ AİHM müdahalenin kanuniliği konusunda partiye katılmamış ve kapatma eyleminin anayasanın 68., 69. ve 84. madde ve SPK'nun 101. ve 107. maddelerine göre yapıldığına işaret etmiştir.¹⁴² Ayrıca AİHM, Türk Hükümeti'nin görüşlerine katılarak, Türkiye'nin demokratik rejimi açısından laikliğin çok önemli olduğunu vurgulamış ve müdahalenin, “ulusal güvenlik”, “kamu düzeni”, “suçun önlenmesi” ve “başkalarının özgürlüğünün korunması” gibi birkaç meşru sebebe dayandırıldığını kabul etmiştir.¹⁴³

AİHM'nin, Refah Partisi davasında, yapılan müdahalenin “demokratik toplumda gereklilik” ilkesine uygunluğunu denetlemesinde konuyu “genel prensipler” ve “mevcut davaya uygulanması” olarak iki başlıkta incelenmesi ve oldukça geniş yer vermesi, diğer davalara göre farklılık arz etmektedir.

aaa) Genel Prensipler

AİHM'ne göre, demokrasi “Avrupa kamu düzeni”nin temel unsurunu teşkil etmektedir. Demokrasi Sözleşme'ye uygun tek siyasal rejimdir ve sadece onunla bağdaşabilir. İnsan hakları ile temel hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi bakımından Sözleşme ile demokrasi arasında sıkı bir bağlantı vardır. Ayrıca demokrasi ile hukukun temel ilkeleri arasında çok yakın bir bağlantı söz konusudur. Hukukun temel ilkesi, bütün insanların hak ve ceza bakımından kanun önünde eşit olmasıdır. Demokratik toplumlarda yasama, toplumdaki farklılıkları göz önünde bulundurarak kanun yapmalıdır. Ancak demokratik toplum, insanların cinsiyet veya değişik siyasi-dini görüşe sahip olmalarından dolayı farklı yönetilmeleri demek değildir. Her grup için ayrı bir hukuk sistemi olması mümkün değildir.¹⁴⁴

AİHM, Sözleşme'nin düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü düzenleyen 9. maddesini “demokratik toplum”un temellerinden biri kabul etmektedir. Birden farklı dinin var olduğu demokratik toplumlarda, dinler arasında uzlaşma sağlamak ve bireylerin dini inançlarını güvenceye almak amacıyla bu özgürlük kısıtlanabilmektedir. Devletin görevi, dinlerin yaşanmasında tarafsız bir organizatör olmak ve dinlerin uyum ve hoşgörü içinde yaşanmasını sağlamaktır. Bu sebeple, demokratik bir toplumda dinin açıklanması, eğitim sisteminin

¹⁴¹ *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 35.

¹⁴² *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 38-39.

¹⁴³ *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 42.

¹⁴⁴ *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 43.

tarafsızlığını sağlamak, kamu düzeni veya başkalarının haklarını korumak amacıyla kısıtlanabilmektedir. Bunun gibi, laik bir üniversite sisteminde kamu düzenini rahatsız eden ve başkalarının inançlarını dikkate almayan, kökten dinci hareketlerin engellenmesi 9. maddenin ihlali olmaz. İnsan haklarının korunması ve hukuk devleti ile yakın ilişki içinde olan laiklik ilkesinin, Türkiye Devleti'nin temel ilkelerinden biri olduğunda şüphe yoktur. Bu ilkenin korunmasını sağlamayan hiçbir davranış, dini açıklama özgürlüğünün bir parçası olarak görülemez ve 9. madde tarafından koruma altına alınamaz.¹⁴⁵

Demokrasinin temel özelliklerinden birisi, ülkenin karşılaştığı sorunların, rahatsız edici de olsa, şiddet içermeksizin diyalog yoluyla çözülmesidir. Demokrasi ifade özgürlüğü ile gelişir. Bu durumda demokratik kuralları reddetmeden, ülkenin bir kısmıyla ilgili bir problemi bütün tarafları tatmin edecek biçimde çözmek ve bu şekilde siyasal yaşamda yer almak isteyen siyasi gruplar engellenemez. İfade özgürlüğünün korumasından sadece kabul edilebilir fikirler değil, halkı veya devleti şok eden, rahatsız eden “bilgi” ve “görüş”ler de yararlanır. Ancak bir siyasi parti, bulunduğu ülkenin hukuk sistemini veya devletin temellerini oluşturan anayasal sistemini iki şarta bağlı olarak değiştirebilir: 1- Bu amaca ulaşmak için kullanılan yollar meşru ve demokratik kurallara uygun olmalıdır, 2- Ulaşılmak istenen hedefin kendisi demokrasinin temel ilkelerine uygun olmalıdır. Bu sebeple lideri, şiddet kullanmayı teşvik eden veya demokratik kurallara uygun olmayan bir siyaset izleyen ve demokratik düzendeki hak ve özgürlükleri yok etmeyi amaçladığından dolayı cezaya çarptırılmış olan bir siyasi parti, Sözleşme korumasından yararlanmayı talep edemez.¹⁴⁶

bbb) Mevcut Davaya Uygulanması

AİHM, “toplumsal bir zorunluluk”tan kaynaklanma ölçütünü incelerken, laikliğin Türkiye’deki demokratik sistemin korunmasındaki önemini dikkate almıştır. AİHM’nin taraflarla birlikte yanıtlamaya çalışacağı asıl soru, Refah Partisi’nin “laiklik karşıtı eylemlerin odağı” ve teokratik bir rejim kurmayı amaçlayan bir siyasal grup olup olmadığıdır. Refah Partisi’nin kapatılması, liderinin ve üyelerinin konuşmaları ile siyasal söylemlerine dayandırılmıştır. Partinin tüzük ve programının kapatılmasıyla ilgisi yoktur. Bu sebeple AİHM de müdahalenin gerekli olup olmadığını, kapatılmaya neden olan bu konuşmalar ve siyasal söylemlere bakarak karar verecektir. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı’nın öne sürdüğü ve Anayasa Mahkemesi’nin de kabul ettiği gibi, Refah Partisi’nin laiklik ilkesine karşı eylemleri üç ana kategoriden oluşmaktadır: 1- Refah Partisi’nin inanç ayrılığı temeline

¹⁴⁵ *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 49-52.

¹⁴⁶ *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 44, 46-47.

dayanan, çoklu hukuk sistemi (çok hukuklu sistem) kurmak istemesi, 2- Refah Partisi'nin Müslüman topluma Şeriat uygulamak istemesi, 3- Refah Partisi üyelerinin siyasi bir metot olarak "cihat" çağrısında bulunmasıdır.¹⁴⁷

Çoklu hukuk sistemi: Mahkeme iki nedenle, Necmettin ERBAKAN tarafından öne sürülen ve isteyen kişinin inancına göre seçebileceği çoklu hukuk sistemini Sözleşme ile uyuşmaz bulmuştur. Öncelikle demokrasilerde devlet, kişilerin hak ve özgürlüklerini garantiye almak ve tarafsız bir biçimde her bireyin kendi dinini yaşamasını sağlamakla görevlidir. Devletlerin, Sözleşme tarafından garantiye alınan hak ve özgürlüklerden, bütün bireylerin eşit ve ayırım yapmaksızın yararlanmasını sağlama yükümlülüğü vardır. İkinci olarak, önerilen sistem şüphesiz, demokrasinin temel ilkelerinden biri olan bireylerin kamu özgürlüklerinden ayrımsız faydalanabilmelerini reddetmektedir. Kişilerin inançları doğrultusunda kamu ve özel hukukta birbirilerinden ayrı tutulmaları, Sözleşme tarafından kabul edilemez. Aynı toplum içinde farklı inanca sahip kimseler ayrı hukuk kurallarıyla yönetildiklerinde, aralarında hoşgörü kalmayacak ve her grup ötekileri kendisi gibi yaşamaya zorlayacaktır.¹⁴⁸

Şeriat: Refah Partisi'nin kapatılma nedenlerinden ikincisi, partinin Müslüman topluma şeriat getirmek istemesidir. Anayasa Mahkemesi şeriatı; dogmatik değerlere dayalı, özgürlük, bağımsızlık ile bilim tarafından ortaya konan ideal insanlık ile aklın üstünlüğüne karşı, demokrasinin tam zıddı bir rejim olarak tanımlamıştır. Refah Partisi'nin şeriatı istediği ise parlamento mensubu olan bazı üyelerinin konuşmalarından anlaşılmaktadır. Bu konuşmaların bazılarında şeriat kelimesi açıkça zikredilmemekte; "adil düzen", "hak nizamı" gibi söylemler ile şeriat kastedilmektedir. AİHM, Anayasa Mahkemesi'nin görüşlerine katılmakta ve şeriatı, sadakatle değişmez ve değiştirilemez dogmalar ve dini esas alan ilahi kurallar olarak görmektedir. Bu durumda şeriat içinde kamu özgürlüklerinin gelişmesi ve çoğulculuktan söz edilmesi mümkün değildir. Parti lideri ve üyelerinin şeriat isteklerine yer verdikleri söylemlerinde, Sözleşme'nin bütünüyle esas aldığı demokratik ilkelere rastlamak söz konusu değildir. Bir kimsenin hem demokrasiyi benimsediğini söylemesi, hem de aynı zamanda şeriat istiyorum demesi birbiriyle bağdaşmaz. Ceza hukuku, kadının toplumdaki yeri ve bir çok konuda, şeriat ile Sözleşme çatışma halindedir.¹⁴⁹ Ayrıca AİHM, Refah Partisi'nin başörtüsü ve mesai saatlerinin ibadet vakitlerine göre düzenlemesi konusundaki görüşlerinin,

¹⁴⁷ *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 65-68.

¹⁴⁸ *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 70.

¹⁴⁹ *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 71-72.

Adalet Bakanı'nın dini ayrımcılığa dayalı kine teşvik nedeniyle sanık parti üyesini hapishanede ziyaretinin ve ERBAKAN'ın değişik İslami hareketlerin yöneticilerine vermiş olduğu resepsiyonun, Türkiye'deki laik rejim için yakın tehlike oluşturmadığını belirtmekle beraber; bu eylemleri, Türk Hükümeti'nin RP'nin Şeriat'a dayalı bir siyasi rejim kurma gizli amacı taşıdığı yönündeki tezini doğrular nitelikte bulmuştur.¹⁵⁰

Cihat: Refah Partisi'nin kapatılma gerekçelerinden sonuncusu ise parti üyelerinin cihat istemeleridir. Cihat, bir toplumda İslam'ı tamamen hakim kılan kadar mücadele etmek, kısaca "kutsal savaş yapmak"tır. Ayrıca bazı üyeler konuşmalarında, açıkça cihat kelimesini zikretmeseler de siyasal iktidarı elde etmek amacıyla güç kullanmayı teşvik eden bir ağız kullanmaktadırlar. Parti yöneticilerinin, siyasal metot olarak şiddet ve güç kullanmayı teşvik etmedikleri doğrudur. Ancak, açıkça güç ve şiddet kullanmayı teşvik eden üyelere karşı tavır alıp, haklarında işlem yapmamışlardır. Aksine parti yöneticileri bu üyeleri açıkça desteklemişler ve şiddet kullanmayı teşvik ettiği konusunda belirsizlik bulunan sözlerin ne anlama geldiğine dair bir açıklama getirememişlerdir.¹⁵¹

AIHM, Refah Partisi'nin, haklarında ceza soruşturması başlatılan üyelerine karşı disiplin cezası uygulandığı; ayrıca kapatma konusu olan kimi konuşmaların, konuşmayı yapan kimselerin parti tarafından aday gösterilmeden önce yapıldığından partiyi bağlayamayacağı yönündeki iddialarını kabul etmemiştir. Refah Partisi her ne kadar, seçildikten önce ya da sonra teokratik bir rejim istediğini dile getiren üyelerini ihraç etmişse de bu üyelerin bazılarını büyük şehirlerin belediye başkanlığı veya milletvekilliği gibi önemli kamu görevlerine getirmekten ve bu konuşmaların bazılarını çoğaltıp taşra teşkilatında üyelere eğitim amacıyla dinletmekten çekinmemiştir. Kapatma sürecinden önce partinin, ilgili üyelerinin ihraç edilmesi veya yapılan konuşmaların eleştirilmesi söz konusu olmamıştır. Bu gösteriyor ki; Refah Partisi liderinin verdiği bu karar, partinin 11. madde kapsamında tanınmasını sağlayacak şekilde özgürce yapılmamıştır.¹⁵²

Refah Partisi, dini inanç esasına dayalı çok hukuklu sistem kurulmasını, Müslüman topluma şeriat kurallarının uygulanmasını istemekte ve böyle bir düzen kurulana kadar güç ve

¹⁵⁰ *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 73; Atilla YAYLA, "AIHM'nin RP Kararı Üzerine", **Liberal Düşünce Dergisi**, S. 22, 2001, s. 79. AIHM, bir partinin güdebileceği amacı belirlemekte ve birkaç yerde bu noktaya atıfta bulunmaktadır. Böylelikle bir partiye, resmen açıklamadığı ve sahiplenmediği görüşler atfedilebilmekte ve sonra partiye izafe edilebilirliği şüpheli olan bu noktadan hareketle onun demokratik toplum için tehlikeli olduğu sonucuna varılmaktadır. Ayrıntı için bkz. ERDOĞAN, "AIHM'nin RP Kararının Düşündürdükleri", s. 45.

¹⁵¹ *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 74.

¹⁵² *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 78; AIHM, burada ÖZDEP kararına atıfta bulunarak, partilerin özgür iradelerine dayanmayan eylemlerinin 11. madde kapsamında değerlendirilemeyeceğini vurgulamıştır.

şiddet kullanmayı reddetmemektedir. Partinin açıkça ortaya koyduğu profilde, yönetimi dini kurallara bağlı olan, eski rejimin (teokratik) aynısına sahip bir toplum söz konusudur. Refah Partisi'nin siyasi amaçları teorik ya da hayali değildir. Refah Partisi'nin bu amaca ulaşması çok zor olmayacaktır. Öncelikle, iktidarı elde etme yönünde en güçlü ve buna en yakın siyasi parti Refah Partisi'dir. Zira, kapatıldığı sırada 157 milletvekiline sahiptir. Bu meclisin üçte biri etmektedir ve yerel seçimlerde aldığı oy oranı daha da fazladır. Ayrıca geçmişteki kökten dinci siyasi hareketler, büyük bir siyasi güce ulaşmışlar; Refah Partisi'nin savunduğu sosyal modeli kurma fırsatı elde edebilmişlerdir. Bunlar bütünüyle değerlendirildiğinde Refah Partisi'nin siyasi amaçları, kamu düzeni açısından somut ve yakın tehlike oluşturmaktadır.¹⁵³

AİHM; Refah Partisi yöneticilerinin, laikliği yeniden tanımlamak bahanesiyle; çoklu hukuk sistemi istemeleri, Müslüman topluluğa şeriat uygulanmasını önermeleri ve iktidarı elde edene kadar güç ve şiddet kullanmaya teşvik etmeleri karşısında, başvuruçulara uygulanan cezanın “toplumsal bir zorunluluk”tan kaynaklandığına karar vermiştir. Siyasi partiler söz konusu olduğunda, taraf devletlerin Sözleşme'deki sınırlama sebeplerini daha dar yorumlamaları gerekmektedir. Ancak bu çoğulcu düşünceye sahip ve kendisini demokrasinin doğal bir parçası olarak gören partiler için geçerlidir. Demokratik bir devlet, Sözleşme ile uyuşmayan her türlü siyaseti, kendi demokratik rejimini ve toplumsal huzurunu zarara uğratacak somut bir durum oluşmadan teşebbüs halindeyken, önce kendisi men etmelidir.¹⁵⁴

AİHM, uygulanan yaptırım ile meşru amaç arasındaki “ölçülülük” kriterini incelerken *Sosyalist Parti* kararına atıfta bulunarak, bir siyasi partinin kapatılmasının ve liderinin benzeri siyasi faaliyetlerden men edilmesinin çok ciddi bir yaptırım olduğunu belirtmiş ve ancak çok önemli durumlarda kapatma kararı verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu davada örgütlenme özgürlüğüne yapılan müdahale “toplumsal bir zorunluluk”tan kaynaklanmaktadır. Ayrıca partinin sadece beş tane üyesi siyasetten men edilmiştir, 152 milletvekili ise halen parlamentoda eski statülerinde siyasete devam etmektedir. Üstelik başvuruçular, partinin mallarının hazineye aktarılmasından dolayı herhangi bir talepte bulunmamışlardır. AİHM bu durumu (parti mallarının hazineye aktarılması ve beş üyesinin siyasetten men edilmesini) “ölçülülük” kriterine uygun olan kapatma işleminin doğal bir sonucu kabul etmektedir. AİHM, daha önceki davalarda, ulusal makamların sınırlı takdir hakkından bahsederken birlikte, Anayasa Mahkemesi'nin Refah Partisi'nin kapatılmasına yönelik verdiği kararı izlenen meşru amaçla ölçülü (orantılı) ve demokratik toplumda zorunlu bulmuştur. Ayrıca

¹⁵³ *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 76-77.

¹⁵⁴ *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 81.

başvurucuların siyasetten men edilmesi davayla ilgili ve yeterli bir yaptırımdır.¹⁵⁵

Sonuç olarak AİHM, 31 Temmuz 2001 tarihinde, üçe karşı dört oyla Refah Partisi'nin kapatılmasının Sözleşme'nin 11. maddesinin ihlali olmadığına karar vermiştir.

dd) Karşı Oy

Refah Partisi'nin kapatılmasının 11. maddenin ihlali olmadığı yönündeki çoğunluk kararına muhalefet şerhi koyan üç üye, partinin kapatılması ve başvurucuların siyasi faaliyetlerden men edilmesini, 11. maddenin ihlali kabul etmişlerdir.¹⁵⁶

Karşıoy yazısında, Refah Partisi'nin Türk Anayasa Mahkemesi tarafından son zamanlarda temelli kapatılan onbeşinci parti olduğuna işaret edilmiştir. Bu partilerden bazıları (TBKP, Sosyalist Parti ve ÖZDEP) AİHM'ne başvurmuştur. Bu dava ise onlardan farklıdır. Zira, bu üç parti marjinal olmalarının yanında henüz kuruluş aşamasında kapatılmıştır. Oysa Refah Partisi 1983 yılında kurulmuştur ve son seçimde Türkiye'nin en büyük partisi haline gelmiştir. İktidarın büyük ortağı durumundadır. Bunun yanında iki önemli fark daha vardır. Birincisi diğer partiler "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü"ne aykırı olmaktan kapatılmıştır. Refah Partisi'nin kapatılma nedeni ise laiklik karşıtı eylemlerin "odak"ı haline gelmesidir. Ayrıca TBKP ve ÖZDEP'nden farklı olarak parti programı ya da tüzüğü nedeniyle değil, üyelerinin söylem ve eylemleri nedeniyle kapatılmıştır. Oysa, Refah Partisi'nin programında anti-laik bir ifade bulunmamaktadır.

Refah Partisi 1995 seçimleriyle, demokratik yollardan iktidara gelmiştir. Partinin ne

¹⁵⁵ *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 82-83.

¹⁵⁶ FUHRMANN, LOUCAIDES ve BRATZA, Karşıoy Yazısı (**Joint Dissetting Opinion**). AİHM'nin verdiği Refah Partisi kararı bazı yönlerden eleştiriye uğramıştır. Öncelikle AİHM, dava taraflarının iddialarını tarafsız bir gözle incelemek yerine Türk Hükümetinin tezlerini ve Anayasa Mahkemesi'nin bulguların kayıtsız kabul etmiştir. Bu AİHM'nin tarafsızlığı ile bağdaşmamaktadır. Eğer siyasi partiler, tasarladıkları projeleri barışçı yoldan savunamayacaklarsa, demokratik siyasal yaşamın ve demokratik kamusal müzakerenin vazgeçilmez unsuru olmaları zedelenmiş olacaktır. Refah Partisi kararı, demokrasi ve sivil toplum merkezli değil, devlet merkezlidir. Bu bakımdan karar sadece bireyi siyasal iktidarların baskısından korumayı amaçlayan evrensel insan hakları anlayışına değil, AİHS sistemine ve Avrupa değerlerine aykırıdır. ERDOĞAN, "AİHM'nin RP Kararının Düşündürdükleri", s. 49-50.

Türk Anayasa Mahkemesi, Refah Partisi'ni laiklik karşıtı eylemlerin odağı haline geldiği için kapatmıştır. Laiklik karşıtlığı ise 11/2. maddede sayılan meşru sınırlama sebeplerinden biri değildir ve AİHM, Türk Anayasa Mahkemesi'nin kısıtlayıcı mantığına paralel bir karar vermiştir. AİHM, baştan Refah Partisi'nin Şeriat düzeni kurmak gibi gizli bir amacı olduğunu teşhis etmiştir. Dolayısıyla gizli amaç içinde kurulmak istenen rejimin ne kadar anti-demokratik olduğunu gösterme çabasıyla, gereksiz yere Şeriat hakkında tartışmaya girmiştir. AİHM, Refah Partisi'nin şiddete yönelip yönelmediğine bakmakla yetinmemiş, ayrıca partinin ideolojisini de sorgulamıştır. Partinin programıyla hiç ilgisi olmayan ve partiye bağlanamayacak çoklu hukuk sistemini talepten dolayı, siyasi partiye müeyyide uygulanmıştır. Ayrıca, AİHM'nin Refah Partisi kararında, İslam şeriatı, İslam'ın ne olduğu ve demokrasiyle bağdaşıp bağdaşmadığı yönünde fikir beyan etmesi anlamsızdır. Zira, bu eleştirileri yapmak, sosyoloji, felsefe ve teolojinin işidir, AİHM bu konuda bir yargıya varamaz. Bu konuda uzman olmayan bir mahkemenin böylesine kategorik olarak dışlayıcı bir hüküm vermesi, yargısal işlevine aykırı olduğu kadar, imaları bakımından da demokratik değildir. ERDOĞAN, "AİHM'nin RP Kararının Düşündürdükleri", s. 42-45; YAYLA, "AİHM'nin RP Kararı Üzerine", s. 77-79.

programında ne de tüzüğünde laiklik ve demokrasi karşıtı ve de şiddet kullanmayı teşvik eden herhangi bir ifade bulunmamaktadır. TBKP ve Sosyalist Parti davalarında Hükümet, KPD davasında olduğu gibi 17. maddenin uygulanmasını istemiş; AİHM ise bu partilerin demokratik ilkelere aykırı bir eylemde bulunmadığını belirterek, 17. maddeyi uygulamayı reddetmiştir.

Parti yöneticisi ve partinin resmi sözcüsü olmayan kimselerin konuşmalarının partinin kapatılmasına dayanak yapılması kabul edilemez. Ayrıca, laik düzenin Türkiye açısından önemi kabul edilmekle birlikte, AİHM'nin "bir devlet, kendi demokratik rejimini ve toplumsal huzurunu zarara uğratacak somut bir durum oluşmadan önce teşebbüs halindeyken, Sözleşme ile uyuşmayan her türlü siyaseti önce kendisi men etmelidir" görüşü yanlıştır. Zira, bir partiye müdahale etmeden önce partinin; demokratik ve hukuk sistemine karşı tehlike oluşturduğu, din düşmanlığını körüklediği, şiddet kullanmayı cesaretlendirdiği, laik düzeni bertaraf etmeye çalıştığı veya Sözleşme'ye aykırı bir politikada aşama kaydettiği yönünde kanıt ortaya konmalıdır.

Karşılıy yazısında siyasi partilerin Sözleşme ve AİHM karşısındaki konumlarıyla ilgili dört ana noktaya işaret edilmiştir:

- 1- Sözleşme'nin 11. maddesinin özerk ve özel uygulama alanına karşın, 10. madde tarafından korumaya alınan ifade özgürlüğü örgütlenme özgürlüğünün unsurlarından biri olduğundan; konu ayrıca 10. madde açısından değerlendirilmelidir. 10. madde ise demokratik bir topluda sadece düzene uygun görüşlerin değil, aynı zamanda şok eden ve rahatsızlık verici görüşlerin açıklanmasını da öngörür. (TBKP, par. 42-43; SP, par. 41; ÖZDEP, par. 37)
- 2- Devletler, çoğulculuğun garantörü olarak 1 nolu Protokolün 3. maddesi gereğince kamuoyunun özgürce ifade edilmesinin sağlandığı koşullarda serbest seçimler düzenlemekle mükelleftir. Siyasi partiler ülke nüfusu içindeki değişik görüşlerin temsilcileridir. (TBKP, par. 44)
- 3- Örgütlenme özgürlüğü sadece inandırıcı ve zorlayıcı sebeplerle kısıtlanabilir. Siyasi partiler söz konusu olduğunda 11/2. madde daha dar bir yoruma tabi tutulmalıdır. Zira, kapatma çok ağır bir yaptırımdır ve ancak çok önemli durumlarda başvurulmalıdır. (TBKP, par. 46; SP, par. 50; ÖZDEP, par. 45)
- 4- Demokrasinin temel prensiplerinden biri, rahatsız edici de olsa ülke sorunlarını şiddete başvurmaksızın diyalog yoluyla çözülmesine imkan tanımasıdır. (TBKP, par. 57; SP, par. 45, 47; ÖZDEP, par. 44)

e) Büyük Divanın Kararı

AİHM'nden Refah Partisi aleyhinde karar çıkması üzerine, partinin yöneticileri Necmettin ERBAKAN, Şevket KAZAN ve Ahmet TEKDAL tarafından, 30 Ekim 2001 tarihinde, AİHM Büyük Divanına temyiz başvurusunda bulunmuşlardır. 12 Aralıkta temyiz başvurusunu kabul eden ve 19 Haziran 2002'de ilk duruşmasını yapan Büyük Divan, 13 Şubat 2003 tarihinde; Refah Partisi'nin kapatılmasının AİHS'ne aykırı olmadığı kararına yeniden varmıştır. Büyük Divan'a göre, RP ve yöneticilerine getirilen yaptırımlar, demokratik toplumun korunması için zorunlu bir sosyal ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. RP yöneticilerinin, laikliğe yeni bir içerik getirme bahanesiyle, çok hukuklu bir sistem kurmak, şeriat tesis etmek ve kuvvet kullanarak iktidara gelme yönündeki tavırları, AİHS'nin ruhuna aykırıdır. Zira, her devlet, AİHS normlarıyla çelişen bir siyasi projeyi, demokratik rejimi ve iç barışı tehlikeye düşürme riski taşıyan somut eylemleri hayata geçmeden engelleme hakkına sahiptir. Büyük Divan, RP'nin temyiz başvurusunu oybirliği ile reddetmiştir. Böylelikle RP'nin, kapatılmasının insan hakları ihlali olduğu yönünde başvurabileceği bir makam kalmamıştır.¹⁵⁷

e) Halkın Emek Partisi Davası¹⁵⁸

Halkın Emek Partisi, 1993 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından kaaptıldıktan sonra, 24 Eylül 1993 tarihinde AİHM'ne başvuruda bulunmuşlardır. Başvurucular, HEP'in kapatılmasının Sözleşme'nin 11. maddesinde koruma altına alınan örgütlenme özgürlüğünü ihlali olduğunu, ayrıca 9. ve 10. maddelerin ihlal edildiğini; HEP'in siyasi görüşleri nedeniyle kapatılmasının 14. maddedeki ayrımcılık yasağına aykırı olduğunu ve Anayasa Mahkemesi'nde duruşmanın aleni yapılmamasının 6. maddenin ihlali anlamına geldiğini iddia etmişlerdir.

Başvuruyu kabul edilebilir bulan Komisyon, Sözleşme'nin 11. maddesinin ihlal edildiği, davanın ayrıca 9., 10. ve 14. maddeler bakımından incelenmesine gerek olmadığı ve Sözleşme'nin 6. maddesinin ihlal edilmediği yönünde bir rapor hazırlamıştır. Dava AİHM'ne 3 Haziran 1999'da intikal etmiştir.

AİHM, HEP'in kapatılmasına gerekçe oluşturan self-determinasyon hakkı ve dilin (Kürtçe) tanınması vb taleplerin demokratik ilkelere aykırı olmadığı kararına varmıştır.

¹⁵⁷ 13 Şubat 2003 tarihli NTV ve CNN TÜRK Ana Haber Bültenleri; www.ntvmsnbc.com, (erişim tarihi: 20.04.2003).

¹⁵⁸ AİHM'nin internet sitesinde henüz kararın İngilizce metni yayımlanmadığından, karar özetine yer verilmiştir. AİHM Yazı İşleri Müdürlüğü'nün 191 sayılı ve 9 Nisan 2002 tarihli karar özeti için bkz. *Chamber Judgement In The Case Of Yazar, Karataş, Aksoy And The People's Labour Party v. Turkey*, <http://hudoc.coe.fr>, (erişim tarihi: 15.06.2003).

Devletin temel ilkeleri ve toplumun genelinin görüşlerine aykırı da olsa demokrasinin layıkıyla işlemesi bakımından, toplumun geneli için çözüm üreten her görüşten siyasi grubun, siyasal yaşamda rahatça yer alması gerekmektedir. AİHM, HEP'in Türkiye'deki demokratik rejimi yıkma amacı taşıyan politikaları nedeniyle kapatılmasının yeterince gerekçelendirilemediği görüşündedir. Ayrıca HEP'in siyasi platformda başka görüşlere yer vermeyen bir rejim kurmak için ciddi bir gücünün olup olmadığı (AİHM safhasından) önce tartışılmamıştır.

Ayrıca, HEP yöneticilerinin terörle mücadele eden silahlı kuvvetleri kıyasıya, şiddetle eleştirmeleri, HEP'in şiddet kullanan bir silahlı grup olduğuna delil teşkil etmemektedir. AİHM bu bağlamda, hükümete getirilecek eleştirilerin, herhangi bir vatandaşa karşı yapılacak eleştirilerden daha geniş olduğunu yinelemiştir. Demokratik bir sistemde, hükümetin icraatları ve ihmalleri, yasama ve yargı yerleri, basın ve kamuoyunun en sıkı takip ve tetkik etmesi gereken konulardır. AİHM, HEP milletvekilleri ve yöneticileri tarafından silahlı kuvvetlerin eleştirilmesinin, HEP'in taraftarlarının kaygıları doğrultusunda, silahlı kuvvetlerin görevlerini yerine getirirken daha dikkatli olmalarını talep etme dışında başkaca bir amaç taşıdığına ikna olmamıştır. HEP Türkiye'deki demokratik rejimin yıkılmasını amaçlayan bir politika savunmadığına ve siyasal amacına ulaşmak için şiddete başvurmayı meşru kabul etmediğine göre, partinin kapatılmasında "toplumsal zorunluluk"tan söz edilemez.

AİHM'ne göre, siyasi partilerin kapatılması çok ağır ve ciddi durumlarda uygulanması gereken bir yaptırımdır. HEP'in kapatılması ve başvuruçuların örgütlenme özgürlüğünün engellenmesi demokratik bir toplumda zorunlu değildir. Sonuç olarak AİHM, 9 Nisan 2002 tarihinde oybirliğiyle HEP'in kapatılmasının 11. maddenin ihlali olduğu kararına varmıştır.

AİHM, 11. maddenin unsurları olması nedeniyle davayı ayrıca 9., 10. ve 14. madde bakımından incelememiş; 6. maddeyi bu davada uygulanamaz bulmuştur.

f) Demokrasi Partisi Davası¹⁵⁹

Türk Anayasa Mahkemesi tarafından 16 Haziran 1994 tarihinde kapatılan DEP, 23 Ağustos 1994'te AİHK'na başvuruda bulunmuştur. Komisyon 2 Eylül 1996'da başvuruyu kabul edilebilir bularak, davayı 1 Kasım 1999 tarihinde AİHM'ne taşımıştır. Başvuru sahipleri, DEP'in kapatılmasının ve üyelerinin siyasi faaliyetlerden men edilmesinin,

¹⁵⁹ AİHM'nin internet sitesinde henüz kararın İngilizce metni yayımlanmadığından, karar özetine yer verilmiştir. AİHM Yazı İşleri Müdürlüğü'nün 630 sayı ve 10 Aralık 2002 tarihli karar özeti için bkz. *Chamber Judgement In The Case Of Dicle On The Behalf Of The Democratic Party (DEP) v. Turkey*, <http://hudoc.coe.fr>, (erişim tarihi:15.06.2003).

Sözleşme'nin 9., 10. ve 11. maddelerine aykırı olduğunu öne sürmüşlerdir. Ayrıca, DEP siyasi görüşlerinden dolayı yasaklandığından, sözleşmenin 14 maddesinde yer alan ayrımcılık yasağı ile 6 maddedeki adil yargılanma hakkı ihlal edilmiştir.

AİHM, Anayasa Mahkemesi'nin DEP'i program ve tüzüğünün Anayasa ve SPK' na uygun olup olmadığını denetlemediğini ve partiyi yayımladığı bildiri ile konuşmaları (yani eylemleri) dayanak yaparak kapattığını tespit etmiştir. Ancak, DEP' in eylem ve amaçları demokratik ilkelere aykırı değildir. Ayrıca partinin kapatılmasına neden olan bildiri ile konuşmalarda Kürt kimliğinin tanınmaması ve devletin Kürt kökenli yurttaşlara yönelik kötü politikaları eleştirilmektedir. Bu demokrasinin temel prensiplerine aykırılık teşkil etmediği gibi, demokrasinin iyi çalışması bakımından, devletin temel ilkelerine ve toplumun genelinin düşüncelerine aykırı fikirlerin ve toplumsal önerilerin ortaya konması önem taşımaktadır. Üstelik AİHM, Türk Hükümeti'nin, DEP'in otonomi veya ayrılık isteyen fikirlerini terörist eylemleri desteklemekle eşdeğer olduğu yönündeki iddialarını inandırıcı bulmamıştır. Bu açıdan, Türk Anayasa Mahkemesi partinin kapatılmasında, DEP'in Tür demokrasisinin yıkmak çabası içinde politika yaptığını gösteren yeterli bir gerekçe ortaya koyamamıştır. Ayrıca, DEP'in siyasal arenadaki diğer aktörleri saf dışı bırakacak bir siyasal sistem kurmak isteme ihtimali söz konusu değildir. AİHM, DEP'in siyasal faaliyetlerini hukuk ve demokratik ilkeler içinde yürütüp yürütmediğini, liderlerinin siyasal araç olarak şiddet kullanmayı savunup savunmadıklarını veya Türk Hükümeti'nin öne sürdüğü gibi etnik düşmanlığı, isyanı ve şiddeti tahrik olup olmadığını incelemiştir.

Genel başkanın Bonn'da yaptığı konuşmada ile parti merkezinin yayımladığı bildiride Hükümetin mevcut uygulamalarını çok şiddetli eleştiriler bulunmakla birlikte; bunlarda siyasal amaçlara ulaşmak için şiddet kullanmayı açıkça destekleyen veya uygun olan herhangi bir unsur bulunmamaktadır. AİHM, Türk Hükümeti'ne yönelik bu eleştirileri çok şiddetli bulmakla birlikte, bu DEP'in şiddet eylemlerine karışmış silahlı gruplara eşdeğer olduğuna delil oluşturamaz. AİHM, partinin yaptığı bu açıklamaların, seçmenlerine yönelik bir sesleniş görevinden öte bir amaç taşıdığı konusunda ikna olmamıştır. Sonuç olarak, Bonn'da yapılan konuşma ile partinin yayımladığı bildiri, partinin kapatılması için "toplumsal bir zorunluluk" teşkil etmemektedir.

Partinin eski genel başkanı tarafından Irak'ta yapılan konuşmaya gelince, AİHM burada üç mesajın ortaya konduğunu tespit etmiştir: 1- bağımsız bir Birleşik Kürdistan devletinin kurulması arzulanmaktadır. 2- Türk Silahlı Kuvvetleriyle PKK arasındaki çatışmalar, Kuzey Kürdistan'ın bağımsızlığı ve burada bir Kürt Devletinin kurulması amacını

taşıyan bir savaş olarak değerlendirilmektedir. 3- DEP'in siyasal muhalefeti (hasımlığı), Türk hükümeti tarafından kesinlikle kabul edilemez. AİHM, bunlardan ikincisi ve üçüncüsün siyasal araç olarak güç kullanmayı uygun bulma ve güç kullanmaya çağırma anlamına geldiğini göz önünde bulundurmaktadır. Bu konuşmadaki sözler, söylendiği koşullarda Kürt kökenli halka düşman olarak tanıtilen kimselere karşı derin bir düşmanlık yaratmaya muktedirdir. Burada şiddete başvurmanın, düşmandan özgürlüğü elde etmek için meşru ve de gerekli gösterildiği ortaya çıkmaktadır. AİHM, bu konuşmaya karşı uygulanan yaptırımın “toplumsal zorunluluktan” kaynaklandığı kararına varmıştır.¹⁶⁰

Ancak, konuşmacı aleyhinde cezai kovuşturma yapılmıştır ve konuşmacı zaten cezalandırılmıştır. Konuşma değerlendirildiğinde ortaya şu çıkmaktadır. Bu, partinin eski genel başkanı tarafından yapılan tek bir konuşmadır. Türkçe'den çok ayrı bir dilde ve Türkiye il doğrudan ilgisi olmayan (bu ülkede yaşamayan) bir kitleye yapılmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin “ulusal güvenliği”, “kamu düzeni” ve “toprak bütünlüğü” açısından çok sınırlı bir tehlike taşımaktadır. Buna bağlı olarak AİHM, bu konuşmayı bir siyasi partinin kapatılması ile sonuçlanacak genel bir ceza verilmesini haklı kılmak için tek başına yeterli bulmamaktadır. Bu nedenle, DEP'in yalnızca Irak'ta yapılan bir konuşma nedeniyle kapatılması, amaçlanan hedef ile orantısızdır. Sonuç olarak, DEP'in kapatılması “demokratik toplum için zorunluluk” teşkil etmemekte ve Sözleşme'nin 11. maddesinin ihlalidir. Karar Türk Hakim Feyyaz GÜLCÜKLÜ'nün kısmi karşıoyu dışında oybirliği ile verilmiştir.

AİHM, 11. maddenin unsurları olması nedeniyle davayı ayrıca 9. ve 10. madde bakımından incelememiş; 6. maddeyi bu davada uygulanamaz bulmuştur.

C. AİHM'İN SİYASİ PARTİLERE İLİŞKİN KARARLARI

1. AİHM'in Siyasi Partilere Uygulanabilirliği

Siyasi partiler, Sözleşme'nin 11. maddesinin koruduğu en önemli örgütlerden biridir. Demokrasinin işleyişi açısından taşıdıkları önemden ötürü, aksi düşünülemez ve siyasi partilerin 11. madde kapsamına girdiğinde hiçbir kuşku yoktur.¹⁶¹ AİHM'nin bir çok kararında da belirttiği gibi Sözleşme, teorik veya aldatıcı bir biçimde değil, pratik ve etkili bir biçimde hakları garanti altına almaktadır. Dolayısıyla dernek özgürlüğü ve siyasi parti özgürlüğü, sadece dernek ve parti kurmayı değil aynı zamanda faaliyette bulunmayı kapsayan

¹⁶⁰ AİHM, Refah Partisi kararı dışında ilk defa bir eylemden dolayı kapatma kararının “toplumsal zorunluluk”tan kaynaklandığı kararına varmıştır. Ancak bu sefer de eylem ile uygulanan yaptırım arasında orantı olmadığı tespitinde bulunarak, eylemin kapatma yaptırımı için yeterli bir sonuç doğurmadığı kararına varmıştır.

¹⁶¹ UYGUN, s. 257; *TBKP ve diğerleri/ TÜRKİYE*, par. 25.

bir özgürlüktür. Sözleşme, siyasi partilerin faaliyetlerini özgürce yürütmesini güvence altına almaktadır.¹⁶²

Demokrasinin temelini düşünce özgürlüğü ve çoğulculuk oluşturur. Ülkenin karşılaştığı sorunları şiddete başvurmaksızın, diyalog yoluyla çözmek üzere, rahatsız edici de olsa fikir ve düşüncelerin ifade edilebilmesi ve bunların güvence altına alınması, demokrasinin temel prensiplerindedir.¹⁶³

İfade özgürlüğü, 11. maddede düzenlenen toplantı ve örgütlenme özgürlüğünün önemli unsurlarından biridir ve siyasi partiler söz konusu olduğunda, Sözleşme'nin 10. ve 11. maddesi birlikte değerlendirilmelidir. AİHM'nin daha önceki bir çok kararında da belirttiği gibi ifade özgürlüğü toplumun hoşuna gitmeyen, taciz edici, rahatsız edici fikirler için de geçerlidir. Bunlar çoğulculuğun, hoşgörünün ve açık fikirliliğin gerekleridir.¹⁶⁴

2. Siyasi Partilere Uygulanacak Yaptırımın Sınırı

AİHM, siyasi partiler söz konusu olduğunda 11/2. maddedeki, sınırlama sebeplerini daha sıkı bir incelemeye tabi tutmakta, ancak inandırıcı veya zorlayıcı nedenlerin varlığı halinde partilerin yasaklanmasını haklı bulmaktadır.¹⁶⁵ Bu anlamda AİHM, siyasi partilerin kapatılmasını, istisnai ve sınırlı durumlarda başvurulabilecek nihai bir yol olduğunu kabul eden hak-eksenli paradigmayı benimsemektedir.¹⁶⁶

Sözleşme'nin 11/2. maddesindeki meşru nedenlerin varlığı bakımından, gerek yasama, gerek uygulama ve yargı aşamasında taraf devletlere sınırlı bir takdir hakkı tanınmaktadır. *ÖZDEP* kararında belirtildiği gibi bu takdir hakkı, Avrupa'da geçerli olan hukuk kurallarının uygulanmasında ve bağımsız mahkemelerin verdiği kararlarda, AİHM kararlarına bağlı olarak kullanılmalıdır.¹⁶⁷ Partiler söz konusu olduğunda, örgütlenme özgürlüğü için Sözleşme'de öngörülen sınırlamalar daha dar yorumlanmalıdır. Ulusal otoritelerce hak ve özgürlüklere getirilen sınırlamalar meşru amaçlarla yapılırsa dahi, özgürlüğe getirilen sınırlamalar bu amacın zorunlu veya gerekli kıldığından fazla olmamalı; sınırlamalar ölçülü olmalıdır.¹⁶⁸

¹⁶² TURHAN, "AİHS ve Siyasi Parti Kapatma Davaları", s. 1001; *TBKP ve diğerleri/ TÜRKİYE*, par. 33.

¹⁶³ ANAYURT, s. 13.

¹⁶⁴ ANAYURT, s. 13.

¹⁶⁵ *TBKP ve diğerleri/ TÜRKİYE*, par. 46; SAĞLAM, "AİHM'nin Türkiye'de Kapatılan Partiler...", s. 201.

¹⁶⁶ **Hak Eksenli Paradigma:** Bireye ve onun haklarına devlet karşısında öncelik veren, liberal yaklaşım. Zühtü ARSLAN, "Anayasa Mahkemesi'nin Siyasal Partiler Politikası: 'Ve çağında 'Ya-ya da'cı Yaklaşımın Anakronizmi Üzerine Bir Deneme", *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 22, 2001, s. 7, 11.

¹⁶⁷ *ÖZDEP/Türkiye Davası*, par. 44; SAĞLAM, "AİHM'nin Türkiye'de Kapatılan Partiler...", s. 201; ÜNAL, *AİHS İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri*, s. 300.

¹⁶⁸ *ÖZDEP/Türkiye Davası*, par. 44; TURHAN, "AİHS ve Siyasi Parti Kapatma Davaları", s. 1002.

Kapatma, siyasi partilere uygulanabilecek en radikal yaptırımdır. Dolayısıyla siyasi partinin oluşturduğu sorunun başka bir şekilde giderilme yolu yoksa, hedeflenen amaçla orantılı olması ve ancak demokratik toplumda zorunlu olması halinde kapatma yoluna gidilmelidir.¹⁶⁹ AİHM'ne göre bir siyasi parti ancak antidemokratik ve totaliter amaçlarla özgürlükçü düzeni yok etmeye yönelmişse ve ciddi tehlike oluşturuyorsa, özgürlükçü demokratik düzeni korumak amacıyla kapatılabilir. Kapatılan siyasi partinin özgürlükçü düzeni yok etmeye yöneldiğinin kanıtlanmasının yanı sıra, kapatma kararının hukuki dayanaklarının özgürlükçü ve çoğulcu demokrasiyi koruma işlevi gördüğü ortaya konmalıdır.¹⁷⁰

İtalya'da faşist partinin yasaklanmasını öngören düzenleme ile ilgili kararında AİHM, böyle bir yasağın 11. maddede sayılan meşru sebeplerden, "kamu güvenliği ve başkalarının haklarını koruma" bakımından gerekli olduğu görüşüne varmıştır. Bu karar, devlet bütünlüğü yahut ulusal bütünlük gerekçesiyle kapatılan partiler hakkında verdiği kararlar ile karşılaştırıldığında, AİHM'nin bireysel hakları ön planda tuttuğunu göstermektedir. Özellikle *Sosyalist Parti* kararında olduğu gibi, bir parti devlet bütünlüğüne aykırı görüş veya eylemler içinde bulunabilir, yeter ki; bireysel özgürlükleri ortadan kaldırmaya yönelik amaç ve eylem içinde olmasın.¹⁷¹

AİHM, *TBKP, Sosyalist Parti ve ÖZDEP* davalarında her üç partinin kapatılmasının 11/2. maddede yer alan meşru sınırlama sebeplerinden "milli güvenlik" ile ilişkilendirilebileceğini belirtmiştir. Ancak TBKP'nin kapatma nedenlerinden biri olarak, adında "komünist" sözcüğünün yer alması biçimindeki şekli yasağın, Sözleşme'de yer alan meşru nedenlerden biri olmadığını vurgulayarak, bir partinin isminin, diğer şartlar olmadan tek başına kapatma gibi bir önlemin uygulanmasını haklı kılamayacağı görüşüne varmıştır.¹⁷²

3. AİHM'nin Siyasi Parti İçtihatları

a) Militan Demokrasi Anlayışında İlk Karar

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin siyasi partilerle ilgili görüşünün bilinmesi ilk olarak, Federal Alman Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan Alman Komünist Partisi'nin başvurusuyla birlikte olmuştur. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın etkilerinin henüz geçmediği bir dönemde, Avrupa ülkelerinde yaşanan "komünizm" korkusunun bir sonucu olarak,

¹⁶⁹ ANAYURT, s. 13.

¹⁷⁰ TURHAN, "AİHS ve Siyasi Parti Kapatma Davaları", s. 999.

¹⁷¹ SAĞLAM, "Siyasal Parti Özgürlüğü", s. 207.

¹⁷² UYGUN, s. 261; ANAYURT, s. 13.

Komisyon tarafından verilen “kabul edilmezlik” kararı neticesi, esas olarak Divan’ın konuyla ilgili görüşleri anlaşılammıştır.

Komisyon, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ülkeleri tarafından yaratılmaya çalışılan demokratik toplum düzeninin hiçbir şekilde zarar görmesine müsaade etmemiştir. Komisyon demokratik ilkeler konusunda katı bir tutumla, KPD’nin savunduğu fikirleri demokratik düzenle bağdaşır bulmamış; konuyu örgütlenme özgürlüğü (11. madde) bakımından değerlendirmek yerine, Sözleşme’ye dayanarak özgürlükleri ortadan kaldırma hakkının olmadığını hüküm altına alan 17. madde bakımından değerlendirmiştir. Komisyon aynı tutumu İtalya’da faşist partinin yasaklanmasını öngören yasal düzenleme üzerine yapılan başvuruda da sürdürmüştür.¹⁷³

b) Özgürlükçü Yeni İctihatlar

Türk Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılanlardan beş partinin, AİHM’ne 11. maddenin ihlal edildiği iddiasıyla yaptığı başvuruda, AİHM, Türk Hükümeti’nin Sözleşme’yi ihlal ettiği kararına varmıştır. Tıpkı Anayasa Mahkemesi’nin yaptığı gibi, Sözleşme organı önüne gelen ilk parti davasıyla birlikte bir sistem oluşturmuştur.

TBKP, Sosyalist Parti, ÖZDEP, HEP ve DEP¹⁷⁴ davalarında AİHM, bu partilerin kapatılmasını ve liderlerinin siyasetten men edilmelerini öngörülen meşru amaçla orantısız ve demokratik toplumda gereksiz bularak, 11. maddenin ihlal edildiği kararına varmıştır. AİHM’nin bu davalardaki tutumu ve yorumu, kırk yıl önceki tutumundan çok farklıdır. Siyasi partilerle ilgili olarak ortaya çıkan ilkeler şunlardır:

- 1- Siyasi partiler 11. maddede düzenlenen örgütlenme özgürlüğünün korumasından yararlanan en önemli örgütlerdir.
- 2- Ortaya koyduğu görüşler ve getirdiği öneriler, devletin anayasal düzeniyle bağdaşmasa veya taban tabana zıt olsa dahi, şiddet kullanmayı teşvik etmeyen ve demokratik yolları kullanmaktan ayrılmayan partiler yasaklanamaz.
- 3- Partilere getirilecek yasaklama ve sınırlamalar ile yasaklama kararından beklenen kamu yararı birbiriyle orantılı olmalıdır.
- 4- Kapatma bir partiye yönelik en radikal yaptırımdır ve sadece zorunlu hallerde uygulanabilir.
- 5- Bir partinin yasaklanmasında 11/2. maddede sayılı meşru hallerin varlığı yeterli değildir,

¹⁷³ GÖLCÜKLÜ/GÖZÜBÜYÜK, s. 34.

¹⁷⁴ AİHM’nin DEP kararından önce 14 Kasım 2002 tarihli **Milliyet Gazetesi**’nde; aralarında Leyla ZANA ve Ahmet TÜRK’ün bulunduğu 13 DEP milletvekilinin yaptığı başvurunun, 11 Haziran 2002 tarihli AİHM kararıyla, Türkiye’nin “serbest seçim hakkı”nı ihlal etmesi nedeniyle mahkum edilmesiyle sonuçlandığı; bunun üzerine Türkiye’nin Büyük Daire’ye başvurduğu ve Büyük Daire’nin bu itirazı 6 Kasım 2002 günü reddettiği şeklinde bir haber yer almıştır.

kapatma yaptırımı ayrıca demokratik toplumda zorunlu olmalıdır.

AİHM'nin, birinin adında komünist (TBKP), diğerinin adında sosyalist (SP) kelimesi bulunan iki parti hakkındaki kararı, Alman Komünist Partisi kararına paralel değildir. Bu temelde iki nedenden kaynaklanabilir. Öncelikle AİHM, komünizmi eskisi gibi tehlikeli görmemektedir. İkinci olarak AİHM, bu partilerin siyasal yaşamda yer alırken, demokrasinin koyduğu kurallara saygı duyduklarına ve ortaya koydukları önerileri gerçekleştirmede demokratik yöntemi kullandıklarına dikkat çekmiştir. Bu siyasi partiler ayrılıkçı fikirlerini açıkça dile getirdikleri halde; AİHM, devletin anayasal düzenine aykırı, hatta ayrılıkçı da olsa demokratik ilkelerden ayrılmadıkça bütün siyasi görüşlerin siyasal yaşamda yer alması gerektiği sonucuna varmıştır.

c) Refah Partisi Kararı

AİHM'nin vermiş olduğu Refah Partisi kararı bir çok açıdan sürpriz bir karardır. Çünkü bu karar, AİHM'nin bu ana kadar siyasi partilerle ilgili verdiği kararlardaki çizgisini değiştirdiğine işaret eden bir karardır. Yaklaşık yarım asırdır Avrupa'da bir siyasi parti kapatılmamıştır ve gelecekte Avrupa'nın anayasası niteliğinde olacak temel belgelerde, özgürlükleri daraltan değil, genişleten bir anlayış hakimdir.¹⁷⁵

Burada AİHM'nin yorumunu daraltıcı kılan nokta ise, Türkiye'de kapatılan üç siyasi partinin (TBKP, SP, ÖZDEP) başvurusunda verdiği kararlarda, siyasi partilerin siyasal yaşamda var olabilmeleri için onlara getirdiği yükümlülükler ek olarak yeni bir yükümlülük getirmesidir. Buna göre siyasi partiler:

- 1- Görüş ve önerilerini hiçbir şekilde şiddete başvurmaksızın, demokratik yollardan ortaya koyacaklardır.
- 2- Sözleşme tarafından öngörülen demokratik düzene aykırı veya bu düzenle uyuşmayan bir sistem öneremeyecekler; siyasi partilerin ileri sürdükleri siyasal düzen Sözleşme çerçevesinde kalacaktır.

AİHM'nin yerleşik içtihatlarına ve Venedik Komisyonu kriterlerinden uzaklaşmayı ve Alman Anayasa Mahkemesi'nin elli yıl önceki içtihadına yaklaşmayı gösteren bu geri dönüş, uzun vadede bir içtihat niteliğinde değil, geçici bir sapma olarak değerlendirilmiştir.¹⁷⁶

¹⁷⁵ ERDOĞAN, "AİHM'nin RP Kararının Düşündürdükleri", s. 41; YAYLA, "AİHM'nin RP Kararı Üzerine", s. 76.

¹⁷⁶ ERDOĞAN, "AİHM'nin RP Kararının Düşündürdükleri", s. 41. Benzer görüşler için bkz. YAYLA, "AİHM'nin RP Kararı Üzerine", s. 76-77. "Refah Partisi kararının bir içtihat değişikliği sonucu olduğuna karar vermek, biraz aceleci olabilir. Zira, karar 4'e 3 gibi kritik bir oy dengesiyle alınmıştır. Ayrıca, bu dört hakimden birinin Türkiye'nin kamu görevlisi olduğu saikiyle hareket etmesi muhtemel bir Türk yargıcı olması, AİHM'nin sonuca varmakta oldukça zorlandığının bir göstergesidir." Ancak AİHM Büyük Divan'ın Refah Partisi'nin

AİHM'nin Alman Komünist Partisi'nin başvurusunu 11. madde kapsamında değerlendirmeyi reddetmesinin nedeni, partinin amaçladığı rejimi kurmak için diktatörlüğe başvurmasını Sözleşme hükmüyle bağdaşamaz bulmasıdır.¹⁷⁷ Aynı gerekçe Refah Partisi için de öne sürülmekte, partinin önerdiği iddia edilen rejim, Sözleşme ile bağdaştırılmamaktadır. Burada AİHM daha demokratik bir tavırla, Refah Partisi davasını 11. madde kapsamında değerlendirilebilir bulmuştur.¹⁷⁸

4. AİHM İçtihatlarının Değerlendirilmesi

AİHM, Alman Komünist Partisi'nin başvurusu bir kenara bırakılırsa, özellikle Türk Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan partilerin yaptığı başvuruları son derece özgürlükçü bir anlayış içinde değerlendirmiştir. AİHM, Sözleşme ile uyushabilen tek siyasal modelin demokrasi olduğunu vurgulamakla birlikte, bir ülkenin demokratik anayasal düzeni için tehlike oluşturabilecek örgütlenmeleri, demokratik kurallardan ayrılmadığı sürece yasaklanabilir bulmamaktadır. Bu anlamda AİHM'nin siyasi parti kararları son derece özgürlükçü ve militan demokrasi anlayışından oldukça uzaktır.

Türk Anayasa Mahkemesi'nin resmi ideolojiyi korumaya yönelik olarak ortaya koyduğu politik sınıra karşı olarak AİHM, *TBKP* ve *Sosyalist Parti* davalarında; siyasi hayatta şiddet çağrısında bulunmadan, demokratik kurallara saygılı partilerin, üniter ve merkezi jakoben devlet anlayışı üzerine kurulu anayasal yapıları değiştirme projesinin mahkum edilemez olduğu kararına varmıştır. Bir siyasi partinin proje ve programının ülkenin mevcut siyasal ve sosyal yapıyla bağdaşmaması, bunların demokrasiyle bağdaşmadığı anlamına gelmemektedir. Mevcut yapıyla çatışsa da farklı siyasal programların üretilmesi, tartışmaya açılması demokratik ilkeler içersinde kalmak kaydıyla demokrasinin özünü ifade etmektedir.¹⁷⁹ Üniter bir ülkede federal devlet modelinin benimsenmesi veya ayrılma hakkından söz edilmesi; bu amaçlara ulaşmak üzere şiddete başvurulmadığı sürece, ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilmektedir.¹⁸⁰

temyiz kararını reddetmesi, ilk mahkeme kararının geçici olmadığını ve AİHM'nin şeriatı savunan partileri, siyasal hayattan men edilmesi gerektiği görüşünde sabit olduğunu göstermektedir.

¹⁷⁷ GÖLCÜKLÜ/GÖZÜBÜYÜK, s. 34.

¹⁷⁸ Bu görüşe karşı olarak, Refah Partisi'nin, programı ve eylemleri bütün olarak ele alındığında, şeriat rejimini kurmak için yakın bir tehlike oluşturmaması, anlayış bakımından AİHM'nin tutumunu 1957 gerisine götürdüğü yönünde değerlendirilmektedir. YAYLA, "AİHM'nin RP Kararı Üzerine", s. 76-77.

¹⁷⁹ ÇAĞLAR/ÇAVUŞOĞLU, s. 170; ANAYURT, s. 13.

¹⁸⁰ AİHM, bu tür eylemlerin ülke üzerinde yaratacağı objektif tehlike ve parçalayıcı etkiler üzerinde durmamakta, kapatma konusu olan partinin eylemlerini subjektif açıdan değerlendirmektedir. Bu tür bir değerlendirme militan demokrasi anlayışı açısından eksik bir değerlendirmedir. SAĞLAM, "AİHM'nin Türkiye'de Kapatılan Partiler...", s. 201. Bu görüş, Sözleşme'nin 17. madde yoluyla militan demokrasi anlayışını

AİHM'nin, "faşist" adı ile kurulacak bir parti için de *TBKP* kararıyla aynı paralellikte bir karar vereceğinden kuşku duyulmalıdır. Zira, AİHM İtalya'da faşist partinin yasaklanmasını öngören yasal düzenleme ile ilgili kararında, böyle bir yasağın "kamu güvenliği ve başkalarının haklarının korunması" meşru sebepleri bakımından gerekli olduğu sonucuna varmıştır. Faşist partilere ilişkin yasaklar, Avrupa'nın çoğu ülkesinde yer alan ve uluslar arası standartlarda değerlendirilmesi gereken bir yasaklama kategorisidir.¹⁸¹

Refah Partisi kararında, siyasi partilerin Sözleşme'nin 11. maddesinin öngördüğü korumadan yararlanabilmeleri için şiddeti kullanmama veya teşvik etmeme şartının yanında, ayrıca anayasal düzende yapılması istenen değişikliğin de demokratik olması şartı getirilmektedir. Bu durumda sadece kullanılan araçların demokratik olması yetmemekte, ayrıca program içeriği açısından da demokratik olmak zorundadır. RP kararı ile AİHM, demokrasinin özü olarak gördüğü kamusal tartışmayı, ulusal makamların ideolojik gerekçelerle sınırlandırmasını onaylamaktadır. Burada, AİHM'nin birçok kararında atıfta bulunduğu demokratik toplum düzeni ile çelişen militan demokrasi anlayışına yaklaştığı görülmektedir.¹⁸²

Refah Partisi kararıyla birlikte AİHM ilk kez bir partinin gizli yahut açık hedeflerine ulaşip ulaşamayacağını tartışmıştır. Refah Partisi'nin TBMM'nde 157 milletvekili olduğu, iktidarın en büyük ortağı olduğu ve yerel seçimlerde genel seçimlere oranla oyunun arttığını belirterek; Refah Partisi'nin açık ya da gizli hedeflerine ulaşmasının çok zor olmadığı vurgulanmıştır. Bu açıdan AİHM'nin bu kararı, Amerikan Yüksek Mahkemesi'nin özgürlüklerin kısıtlanmasında temel ölçüt kabul ettiği "açık ve yakın tehlike" (*clear and present danger*) kriterine benzerlik oluşturmaktadır. HEP, kararında da benzer bir yaklaşımla, AİHM'ne başvurmadan önce dava Anayasa Mahkemesi'nde iken, partinin amaçlarına ulaşmak için yeterli güce sahip olup olmadığını tartışılmadığı belirtilmiştir. Oysa önceki kararlarında, AİHM böyle bir tartışmaya girmemiştir. AİHM, bu partiler gizli amaçlar taşısa

benimsediği varsayımına dayanmaktadır. Gerçekten Sözleşme'nin 17. maddesi, hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmasını yasaklayan bir madde olarak ve 1957 tarihli Alman Komünist Partisi davası ele alındığında, bu varsayım destek bulmaktadır. Oysa, İkinci Dünya Savaşı sonrasında totaliter rejimlere tepki olarak ortaya çıkan Sözleşme'nin organı olarak AİHM'nin böyle bir karar vermesi doğaldır. Ayrıca Sözleşme'nin 17. maddesi sadece bireylere ve topluluklara değil, hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmaması açısından devletlere de yükümlülükler getirmektedir. ARSLAN, "Anayasa Mahkemesi'nin Siyasal Partiler Politikası...", s. 12-13.

¹⁸¹ Fazıl SAĞLAM, "Siyasi Partiler Kanunu'nda Uluslar arası Standartlara Uygunluk Sağlamak İçin Yapılması Gereken Değişiklikler", *Anayasa Yargısı*, S. 17, Ankara, 2000, s. 234; SAĞLAM, "AİHM'nin Türkiye'de Kapatılan Partiler...", s. 196.

¹⁸² ERDOĞAN, "AİHM'nin RP Kararının Düşündürdükleri", s. 41-42. AİHM'nin Refah Partisi davasında verdiği karar, "cadıdan korkup kadın yakma" olarak formülendirilebilecek, militan demokrasi anlayışındaki temel problemi taşımaktadır. Bu konu için bkz. Bakır ÇAĞLAR, "Anayasa Mahkemesi Kararlarında Demokrasi", *Anayasa Yargısı*, S. 7, Ankara, 1990, s. 65.

bile, bu amaçlarına ulaşmak için yeterli güce sahip olup olmadıklarını değerlendirmemiştir. Kuşkusuz, bunun en önemli sebebi, bu partilerin yeni kurulmuş olmaları ve parlamentoda temsil edilmemeleri, dolayısıyla hedeflerine ulaşmak için yeterli zaman ve fırsat bulamamış olmalarıdır. *Refah Partisi* ve *HEP* kararları, AİHM'nin gerektiğinde, “açık ve yakın tehlike” kriterini uyguladığını ve bundan sonra da uygulayacağını göstermektedir.

Sosyalist Parti ve *ÖZDEP* kararlarında, partilerin gizli hedefler taşıyabileceğini, ancak bunu ispatlamanın kolay olmadığı; ayrıca parti program ve eylemlerinde her iki partinin de gizli hedefler taşıdığını gösteren bir delil bulunmadığı kararına varan AİHM, *Refah Partisi* kararında Türk Anayasa Mahkemesi'nin şüpheli ve kısıtlayıcı mantığına yakın bir şekilde karara vararak; parti üyelerinin sözlerinin ne anlama geldiğini tespit yerine, ne anlama gelebileceğini yönünde yorumda bulunmuştur. Zira, AİHM kararında, “adil düzen, hak nizamı” gibi söylemlerin şeriat anlamına geldiği kararına varmıştır. Ayrıca AİHM, yersiz bir şekilde şeriat ve cihat kavramlarını tartışmıştır. Anayasa Mahkemesi'nin *HEP* davasında “...özgün bir Kürt dili yoktur” biçimindeki kararına benzer bir şekilde şeriatın demokrasiye uygun olmadığından; bedensel cezaların varlığından ve kadının statüsünden söz etmiştir.

Refah Partisi kararının diğer bir yanı da AİHM bu kararıyla Türkiye'nin subjektif koşullarına çok itimat etmiştir. TBKP, SP, *ÖZDEP*, *HEP* ve *DEP* kararlarının aksine, anayasal ilkelerin ve özellikle laiklik ilkesinin Türkiye açısından öneminden söz etmiştir. Türkiye'nin eski rejiminin (teokratik Osmanlı rejimi) demokratik bir devrimle yıkıldığını ve bir daha eski rejime dönülemeyeceğini belirten AİHM, laiklik ilkesini demokrasinin olmazsa olmaz koşullarından biri olduğunu ve laiklik karşıtı partilerin demokrasi için tehlike oluşturduğundan bahsetmiştir. AİHM *Refah Partisi* davasında Türk Anayasa Mahkemesi taşıdığı bütün kaygıları değerlendirmiş ve *Refah Partisi* eylemlerini Türk rejimi açısından sakıncalı bulmuştur. Önceki üç kararında ve son iki kararında AİHM ısrarla siyasi parti özgürlüğünün anayasal ilkelerle sınırlandırılmayacağından söz etmiştir.

Sonuç olarak AİHM, devletin anayasal düzenine aykırı örgütlerin siyasal yaşamda faaliyetlerini sürdürmesinin son derece olağan olduğunu belirtmekle birlikte, Sözleşme'nin ortaya koyduğu demokratik toplum düzenine aykırı herhangi bir görüş ve bu yöndeki bir örgütlenmeyi kabul etmemektedir. Sözleşme'ye hanel getirebilecek “şeriatçı, faşist, nasyonal sosyalist” herhangi bir görüş ve bu görüşü savunan parti Sözleşme korumasından yararlanamaz.

III. AİHS ve AİHM KARARLARININ TÜRK İÇ HUKUKUNA ETKİSİ

A. AİHS ve TÜRK İÇ HUKUKU

1. AİHS'nin İç Hukuka Etkisi

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, iç hukuka etkisi bakımından, öncelikle Türkiye'nin taraf olduğu diğer uluslar arası antlaşmalarla aynı biçimde; Anayasanın 90. maddesinde yer alan genel hükümler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu durumda Sözleşmeyle ilgili olarak şu iki ilke ortaya çıkmaktadır: Sözleşme kanun hükmündedir ve anayasaya aykırılığı ileri sürülemez. Ancak AİHS'nin kendine özgü (*sui generis*) özelliği, diğer uluslar arası antlaşmalar ile iç hukuk arasındaki ilişkileri açıklayan klasik görüşlerle kavranmasına izin vermemektedir.¹⁸³

Sözleşme'nin 1. maddesinde, taraf devletlerin Sözleşme'de yer alan hak ve özgürlükleri kendi yetki alanları içinde bireylere sağlama yükümlülüğü getirilmekle birlikte, bunun nasıl uygulanacağı açık olarak belirtilmemiş ve taraf devletlere bırakılmıştır. Burada önemli olan seçilecek yolun Sözleşme'ye uygun olmasıdır.¹⁸⁴

Sözleşme'nin iç hukuka etkisi konusunda taraf devletlerde uygulamada, "tekçi görüş" ve "ikinci görüş" olmak üzere iki ayrı görüş yer almaktadır. İkinci görüşe göre uluslararası hukuk kuralları ile iç hukuk kuralları birbirinden tamamen farklı ve uygulama yerleri ayrıdır. Bu nedenle çatışmaları söz konusu değildir. Taraf devletlerden Danimarka, İzlanda, Malta, Norveç ve İngiltere'de bu anlayış hakimdir. Tekçi görüşe göre ise, bir devletin tek hukuk düzeni vardır. Uluslar arası hukuk kuralları ile iç hukuk kuralları bu düzenin parçalarıdır. Uluslar arası hukuk kuralları düzenledikleri alanlara göre uygulanır. Bu görüşü benimseyen devletlerde ortaya çıkan sorun ise hangi kuralın önce uygulanacağıdır.¹⁸⁵

Sözleşme hükümleri ile iç hukuk kuralları arasında bir çatışma söz konusu olmadığında hangisinin öncelikle uygulanacağı bir sorun oluşturmamaktadır. Sonuç itibariyle aynı hukuki sonuçları doğuran hükümler yerine getirilmektedir. Zira, 1982 Anayasası'nda "Temel Haklar ve Ödevler" başlığını taşıyan ikinci kısmın gerekçesinde insan hakları ve özgürlüklerinin

¹⁸³ Naz ÇAVUŞOĞLU, **İnsan Hakları ve Avrupa Topluluk Hukuku'nda Temel Hak ve Hürriyetler Üzerine**, AÜSBF İnsan Hakları Merkezi, Ankara, 1994, s. 83; ayrıca bkz. Zühtü ARSLAN, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Anayasa Yargısı: Uyum Sorunu ve Öneriler", **Anayasa Yargısı**, S. 17, Ankara, 2000, s. 274 vd.

¹⁸⁴ Rıza TÜRMEN, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin İç Hukukumuzda Etkileri", **Anayasa Yargısı**, S. 17, Ankara, 2000, s. 32.

¹⁸⁵ GÖLCÜKLÜ/GÖZÜBÜYÜK, s. 19; MEMİŞ, s. 159; Hasan TUNÇ, "Milletlerarası Sözleşmelerin Türk İç Hukukuna Etkisi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Türkiye ile İlgili Örnek Karar İncelemesi", **Anayasa Yargısı**, S. 17, Ankara, 2000, s. 174-175.

düzenlendiği bu kısımda, 1948 tarihli İHEB ve 1950 tarihli AİHS'nin göz önünde bulundurulduğu belirtilmektedir.¹⁸⁶

Sözleşme hükümleriyle yasa hükümleri çatıştığında öncelikle uygulanması gereken neler olduğu hususunda şunlar ileri sürülebilir.¹⁸⁷

- 1- Sözleşme'nin 1. maddesi taraf devletlere yetki alanları içinde tüm bireylere Sözleşme'de yer alan hak ve özgürlükleri sağlama yükümlülüğü getirmektedir.¹⁸⁸
- 2- 19. madde Sözleşme'de öngörülen taahhütlerin yerine getirilmesini denetlemek amacıyla, bir AİHM kurulacağını öngörmektedir.
- 3- 46. madde ise Sözleşme'ye taraf devletlerin taraf oldukları davalarda AİHM'nin verdiği kararlara uyma yükümlülüğünü getirmektedir.
- 4- Sözleşme karşılıklı yükümlülükler öngören bir antlaşma değildir. Taraf devlet öngörülen yükümlülüklerin yerine getirilmesini tek taraflı olarak kabul etmektedir.¹⁸⁹

Gerek 1961 Anayasası, gerekse 1982 Anayasası uluslar arası antlaşmalar hususunda iki önemli kural getirmiştir. "Usulüne uygun olarak yürürlüğe girmiş antlaşmalar yasa hükmündedir" ve "uluslar arası antlaşmaların anayasaya aykırılığı ileri sürülemez".¹⁹⁰ Bu ilkeler doğrultusunda anayasa koyucunun "tekçi görüş"ü benimsediği açıktır. Zira, kabul edilen antlaşmanın uygulanması için başka bir hukuki tasarruf gerekmemektedir. Böylelikle iç hukuk ve uluslar arası antlaşma tek bir hukuk sisteminin parçası olmaktadır.¹⁹¹

Esasında Anayasanın 90. maddesine göre Sözleşme'nin kanun hükmünde olmasının yanında, Anayasadaki "Temel Haklar ve Ödevler" bölümünün genel hükümlerindeki genel gerekçesinde yapılan atıf nedeniyle anayasa sistemimizin bir unsuru olmaktadır. Sözleşme karşısında sonraki yasa (*lex posteriori*) veya özel yasa (*lex specialis*) kuralları geçerli olmayacaktır. Çünkü, Sözleşme ile Avrupa'da ortak bir hukuk yaratılmakta; AİHM kararlarında belirlenen esaslar Avrupa'da geçerli olan standartları ortaya koymaktadır.¹⁹²

¹⁸⁶ Müjgan ŞAKAR, **1982 Anayasası ve Önceki Anayasalar**, 3. baskı, Beta, İstanbul, 1994, s. 29.

¹⁸⁷ TÜRMEEN, s. 35-37; Kadir YILDIRIM, "Sözleşmenin ve Divan Kararlarının Uygulama Niteliği", **Anayasa Yargısı**, S. 17, Ankara, 2000, s. 300.

¹⁸⁸ TUNÇ'a göre Sözleşme'nin 1. maddesi "doğrudan uygulanabilirlik" in normatif dayanağını oluşturmaktadır. TUNÇ, s. 185; ayrıca bkz. ÇAVUŞOĞLU, s. 83. Bu görüşlere katılan ARSLAN, 1. maddede öngörülen yükümlülüğün, Sözleşme'nin mutlak üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkesine dayandığını belirtmektedir. ARSLAN, "AİHS ve Türk Anayasa Yargısı...", s. 275.

¹⁸⁹ Sözleşme'nin diğer uluslar arası antlaşmalardan farklı olarak, "karşılıklılık" prensibine dayanmaması ile birlikte taraf devletler, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne dayalı Avrupa ortak kamu düzeni kurmayı amaçlayan yeni bir tür hukukla bağlanmışlardır. ÇAVUŞOĞLU, s. 83.

¹⁹⁰ GÖLCÜKLÜ/GÖZÜBÜYÜK, s. 19.

¹⁹¹ TÜRMEEN, s. 33.

¹⁹² TÜRMEEN, s. 37; ÇAVUŞOĞLU, s. 85; TURHAN, "AİHS ve Siyasi Parti Kapatma Davaları", s. 996.

Anayasanın 15. maddesine göre savaş ve benzeri durumlarda dahi, temel hak ve özgürlüklerin, uluslar arası yükümlülüklerin ihlal edilmemesi koşuluyla sınırlanabileceği hükmü ile konusu insan hakları olan antlaşmalara öncelik tanınmaktadır.¹⁹³ Bu bakımdan AİHS anayasa üstü bir norm özelliğindedir. Çünkü anayasa ile çatışma halinde olsa bile uygulanacaktır ve taraf devlet Sözleşme'ye aykırı iç hukuk kuralını anayasa da olsa ortadan kaldırarak yeni düzenleme yapmayı taahhüt etmektedir.¹⁹⁴

AİHS ve uluslar arası diğer antlaşmalar için öngörülen bu "üstün yasa"¹⁹⁵ ve "anayasa üstü norm" tanımlamaları karşısında, "Anayasaya aykırılığı ileri sürülemeyen kanun hükmünde iç hukuk kuralı" şeklinde formüle edilen ve anayasayı bir ülkedeki en yüksek hukuk normu kabul eden, "anayasanın yetkili kılmadığı hiçbir organ, anayasanın koyduğu esaslar dışına çıkarak, öngörmediği hiçbir devlet yetkisini kullanamaz ve hukuksal sonuç yaratamaz" görüşü yer almaktadır.¹⁹⁶

Bu görüşü Anayasa Mahkemesi'nin de benimsediği, Sosyalist Parti kapatma davasında vermiş olduğu kararlar çok açık bir biçimde görülmektedir. Buna göre Anayasa Mahkemesi'nin esas görevi Sözleşme'yi uygulamak değil, yürürlükteki Anayasa ve yasaları uygulamaktır.¹⁹⁷ Sözleşme ve Anayasa hükümlerinin çatışması söz konusu olduğunda, iki ihtimal ortaya çıkmaktadır: Ya Anayasa ihmal edilerek Sözleşme uygulanacaktır ya da Sözleşme ihmal ederek Anayasa uygulanacaktır. Türk yargı organlarının yapması gereken ise ikinciyi tercih ederek Anayasayı uygulamaktır. Zira, Sözleşme'yi uygulamak Sözleşme organlarının işidir.¹⁹⁸

Uygulama ve doktrindeki tartışmalar bir yana, Sözleşme'nin ilk halinde "seçimlik

¹⁹³ TURHAN, "AİHS ve Siyasi Parti Kapatma Davaları", s. 996.

¹⁹⁴ Tekin AKILLIOĞLU, **İnsan Hakları-I Kavram Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**, AÜSBF İnsan Hakları Merkezi, Ankara, 1995, s. 67-68. benzer görüş için bkz. ARSLAN, "AİHS ve Türk Anayasa Yargısı...", s. 278.

¹⁹⁵ AİHS ulusal hukukun bir parçası olmakla birlikte, bir ayrıcalığa sahip olduğu yönünde görüş için bkz. MEMİŞ, s. 134-135. MEMİŞ tarafından AİHS'nin üstünlüğüne dair ileri sürdüğü olgular şunlardır: 1- AİHS ulusal hukukun bir parçasıdır ve ayrıcalıklıdır. 2- AİHS kendiliğinden uygulanır. 3- AİHS'nin anayasaya aykırılığı ileri sürülemeyeceğine göre, anayasaya aykırı olsa bile uygulanabilir. Keza, uygulanmaması anayasanın ürettiği sisteme ters düşer. 4- Uluslar arası niteliği nedeniyle yasa ile değiştirilemez, değiştirilmesi uluslar arası kurallar ile olabilir. TEZCAN'a göre bu ileri sürülen olgulara ek olarak, Sözleşme'yi diğer normlara nazaran üstün hukuk normu olduğu yönünde gösterilebilecek unsurlardan birisi de Sözleşme'nin 53. maddesidir. Buna göre, Sözleşme hükümlerinden hiçbiri taraf devletlerin kanunlarına ya da taraf olduğu diğer uluslar arası sözleşmelere atfen temel hak ve özgürlükleri sınırlar veya ihlal eder şekilde yorumlanamaz. Durmuş TEZCAN, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Verdiği Kararlar ve Bu Kararların Yaptırım Gücünün Türkiye Açısından Değerlendirilmesi", **Kopenhag Kriterleri**, (hazırlayan: İbrahim Kaboğlu), İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2001, s. 163.

¹⁹⁶ Sait GÜRAN, "Egemenlik Ulus'undur Üstünlük Anayasa'dadır", **Anayasa Yargısı**, S. 17, Ankara, 2000, s. 45-47.

¹⁹⁷ **AYMKD**, S. 28/2, s. 767-768.

¹⁹⁸ GÜRAN, s. 50 vd.

hüküm” olan bireysel başvuru hakkı 11. protokol ile zorunlu hale getirilmiştir. AİHS’nin, taraf devletleri kendi yetki alanları içinde bulunan bireylerin hak ve özgürlüklerini Sözleşme’ye uygun olarak korumasından sorumlu tutması; insan haklarının etkin olarak korunmasının ulusal düzeyden uluslar arası düzeye geçmesi bakımından bir devrim niteliğindedir.¹⁹⁹ AİHM, *Belilos* kararında Sözleşmeye getirilen genel nitelikte çekinceleri geçersiz saymış ve taraf devletin (İsviçre) kayıtsız bağı olduğu kararına varmıştır.²⁰⁰

AİHM’ne göre AİHS’nin amacı, insan haklarının korunmasında çok yakın bir birlikteliği gerçekleştirmektir. “Herkes kendi evinde politikası”na karşı çıkan AİHM; AİHS’ni “Plüralist Ortak Hukuk”un anayasası, Strasbourg Mahkemesi yargıçlarını da bu anayasanın yargıçları olarak kabul etmektedir.²⁰¹ AİHS, insan haklarının hukuki anlamda korunmasında, en güçlü uluslar arası belgedir ve taraf devletlerin, AİHM’nin “hukuk devleti” ve “demokratik toplum” görüşlerini benimseyerek yaşama geçirmeden, demokratik bir hukuk devleti olma yolu kalmamıştır.²⁰²

2. AİHM Kararlarının Bağlayıcılığı

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, insan haklarını koruma ve etkin hale getirme konusunda, ulusal çevre ve Avrupa çevresi olmak üzere, iki çevreli bir koruma sistemi getirmektedir. İnsan haklarının korunmasında öncelik ulusal çevrededir ve AİHM ikincil sistem kabul edilmektedir.²⁰³

AİHM kararları, iç hukukta doğrudan sonuç doğurmamakta, milli mahkeme kararlarını değiştirerek onların yerine geçmemektedir. Sözleşme’ye taraf devletlerin iç hukuklarında “kesin hüküm” (*res judicata*) kavramı yerleşmiş olduğundan, AİHM kararı bu niteliği ortadan kaldırmamaktadır. AİHM, iç hukukta yapılan işlem ve eylemlerle AİHS hükümlerinin ihlal edilip edilmediğini tespit etmektedir. Bu anlamda AİHM uluslar üstü bir temyiz mercii değildir.²⁰⁴

AİHS’nin 46. maddesine göre, AİHM kararları taraf ülkeleri bağlayıcı niteliktedir. AİHM, *Hornsby v Yunanistan* kararında, herhangi bir yargı kararının sonuç amacının Sözleşme’nin 6. maddesindeki düzenlemenin etkili kılınması olduğunu belirterek, ulusal

¹⁹⁹ TURHAN, "AİHS ve Siyasi Parti Kapatma Davaları", s. 997.

²⁰⁰ ÇAĞLAR/ÇAVUŞOĞLU, s. 145.

²⁰¹ ÇAĞLAR/ÇAVUŞOĞLU, s. 146.

²⁰² TURHAN, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları", s. 15.

²⁰³ ÇAĞLAR/ÇAVUŞOĞLU, s. 182-183.

²⁰⁴ TEZCAN, "AİHM’nin Verdiği Kararlar...", s. 158-159; Şeref ÜNAL, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Türk İç Hukukuna Etkileri", **Anayasa Yargısı**, S. 17, Ankara, 2000, s. 63.

yargıca, AİHM'nin kesin yargı kararlarını uygulama yükümlülüğü getirmiştir. Bununla birlikte, AİHM kararları milli yargı organının kararlarını ortadan kaldırmamaktadır. AİHM kararlarının kapsamı, sözleşmeye aykırılığın tespiti ve tazminata hükmedilmesi ile sınırlıdır. AİHM kararlarının uygulanması için taraf devletler gerekli tedbirleri almak durumundadır. Bunu nasıl yapacaklarını ise kendileri belirlemektedirler.²⁰⁵

Sözleşme'yi iç hukukun parçası haline getirmek, Sözleşme'de yer alan hakların korunmasında en etkili yoldur. AİHS'nin 46. maddesi taraf devletler için ileriye yönelik yükümlülükler öngörmektedir. İnsan hakları ihlali yasa hükmünden kaynaklanmaktaysa, ihlalin tekrarlanmaması ve Sözleşme'ye uygun hale getirilmesi gerekmektedir.²⁰⁶ Bu kendiliğinden Sözleşme'ye bağlılığı sağlamamakla birlikte, ulusal mahkemelere doğrudan Sözleşme'yi uygulama fırsatı verecektir.²⁰⁷ Nitekim, Sözleşme'ye taraf birçok devlet, tekçi ya da ikici sistemden hangisini kabul ederse etsin, yasalarını AİHS ve AİHM kararları ışığında uygulamaktadır.²⁰⁸

Taraf devletlerin “eski halin iadesi” (*restitutio in integrum*) yükümlülüğü olmamakla birlikte, eski halin iadesi ihlalin engellenme yollarından biridir. Eski halin iadesi, yargılamanın yeniden yapılması şekliyle olabilir. Ancak, mevzuatın değişmemesi halinde yeniden yargılamanın sonucu büyük ihtimalle öncekiyle aynı olacaktır. Eski halin iadesi mümkün değilse, Sözleşme'nin 41. maddesi gereğince tazminat dışında bir yol kalmamaktadır.²⁰⁹

3. AİHM'nin Ulusal Makamlara Karşı Tutumu

AİHS'nin getirdiği sistem, insan haklarını korumak amacıyla iç hukuktaki mekanizmaları tamamlamaya yöneliktir. AİHM, iç hukuk mekanizmalarının yerini alma amacını taşımamaktadır. Nitekim, insan haklarının uluslar arası seviyede korunması, tek mahkeme ile mümkün değildir. AİHM'nin yargı alanı içinde her gün binlerce insan hakları ihlali yaşanmaktadır ve AİHM'nin bunların her birini engelleme imkanı yoktur.²¹⁰

AİHM, Sözleşme'nin siyasal gelenekler, ülküler, özgürlükler ve hukukun üstünlüğüne

²⁰⁵ ÜNAL, "AİHM Kararlarının Türk İç Hukukuna Etkileri", s. 63; Vahit BIÇAK, "Uluslar arası İnsan Hakları Normlarını Yorum Organı Olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Kararlarının Türk Hukukunun Gelişimine Katkısı", **Anayasa Yargısı**, S. 17, Ankara, 2000, s. 110; ÇAĞLAR/ÇAVUŞOĞLU, s. 154, 186-187.

²⁰⁶ SAĞLAM, "AİHM'nin Türkiye'de Kapatılan Partiler...", s. 194-195.

²⁰⁷ BIÇAK, "Uluslar arası İnsan Hakları Normlarını...", s. 110; Osman DOĞRU, "İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarının İç Hukuklara Etkileri", **Anayasa Yargısı**, S. 17, Ankara, 2000, s. 208-209.

²⁰⁸ TÜRMEK, s. 33.

²⁰⁹ ÜNAL, "AİHM Kararlarının Türk İç Hukukuna Etkileri", s. 63-64.

²¹⁰ BIÇAK, "Uluslar arası İnsan Hakları Normlarını...", s. 109.

dayanan ortak mirastan söz ettiğini, anayasaların bu ortak mirastan bir parçası olduğunu belirtmiştir. Sözleşme tarafından öngörülen hak ve özgürlüklerin uygulanması, taraf devletlerin yetki alanı içinde, herhangi bir istisna olmaksızın bütün yargısal alanı kapsamaktadır. Bu nedenle taraf devletler, egemenliklerini Sözleşme’ye saygı çerçevesinde kullanırlar ve devletlerin yargı kurumları ve siyasi organları Sözleşme’de öngörülen hak ve ilkelere saygı göstermek durumundadır.²¹¹

Örgütlenme özgürlüğü yalnızca zorunlu sebeplerle sınırlandırılabilir olduğundan, 11. maddede öngörülen istisnaların, siyasi partiler söz konusu olduğunda daha dar bir yoruma tabi tutulması gerekmektedir. Taraf devletler, 11. maddenin 2. fıkrasında öngörülen meşru sınırlama sebeplerinin varlığının tespiti konusunda, sınırlı bir takdir marjına sahiptir. Zira, gerek yasalar gerekse bağımsız yargı kararları, sıkı bir AİHM denetimine tabidir. Bir siyasi partinin tümüyle kapatılması ve yöneticilerinin benzer faaliyetlerden men edilmesinde bu denetim daha da gereklidir.²¹²

TBKP davasında Divan, siyasi partiler de dahil olmak üzere örgütlenmelere Sözleşme tarafından sağlanan ve korumaya alınan hakların, ulusal makamlar tarafından anayasal düzenin tehdit edildiğine dair değerlendirmelerle sınırlandırma getirilemeyeceğini belirtmiştir. AİHD’na göre, ulusal makamların anayasal haklara işlerlik kazandırmak ve hukukun üstünlüğüne saygıyı sağlamak amacıyla gerekli önlemleri almakta ilke olarak takdir yetkisine sahip iseler de ulusal makamların getirebilecekleri sınırlamalar, Sözleşme’den kaynaklanan yükümlülüklerle bağdaşır biçimde ve sözleşme organlarının denetimi kaydı ile yapılabilir.²¹³

AİHM, söz konusu denetimi yaparken, ulusal makamın yerine geçmemekte; yetkili iç organların verdikleri kararları, takdir yetkileri bakımından 11. madde açısından denetlemektedir. AİHM, davayı bütünüyle ele alarak, “takip edilen meşru amaçla orantılı” ve ulusal makamlarca kararın gerekçesinde ileri sürülen nedenlerin “uygun ve yeterli” olup olmadığını değerlendirmektedir.²¹⁴

4. Türk Anayasa Mahkemesi’nin AİHM Kararlarına Karşı Tutumu

AİHM’nin verdiği kararlar, Türkiye gerçekleri ile bağdaşmaz bulursa dahi; Sözleşme’nin 58. maddesine göre, dikkatle değerlendirilmek ve bundan sonra açılacak olan

²¹¹ *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 29-30; TÜRMEEN, s. 38.

²¹² *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 46; *ÖZDEP/Türkiye Davası*, par. 44.

²¹³ *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 27.

²¹⁴ *TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE*, par. 47; ayrıca bkz. *ÖZDEP/Türkiye Davası*, par. 39.

siyasi parti kapatma davalarında göz önünde tutulmak zorundadır. Oysa, AİHM'nin verdiği kararlar, Türkiye'de insan hakları ve hukuk devletinin en büyük güvencesi sayılan Anayasa Mahkemesi'nin Sözleşme'yi dikkate almadan karar verdiğini ortaya koymaktadır.²¹⁵

Sosyalist Parti davasında, davalı partinin o sırada AİHK'nda devam etmekte olan TBKP davasında verilecek olan kararın beklenmesi gerektiğini belirtmesi üzerine; Anayasa Mahkemesi çok net bir biçimde, Anayasa Mahkemesi'nin görevinin anayasa ve kanunları uygulamak olduğunu vurgulayarak, AİHK'nda çıkacak kararın ancak TBKP'ni ilgilendireceği kararına varmıştır.²¹⁶ AİHM kararları Anayasa Mahkemesi'ni uzaktan yakından ilgilendirmemektedir.

TBKP'nin Türk Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasından sonra, AİHM'nin 11. maddenin ihlal edildiği kararını vermesiyle birlikte, yeni vakıa ve delilin ortaya çıktığı iddiasıyla TBKP avukatları, CMUK madde 327/1(5) ve AİHS'nin 53. maddesi gereğince, yargılamanın yenilenmesi iddiasında bulunmuşlardır.²¹⁷ Anayasa Mahkemesi ise, 16.2.1999 tarihinde oybirliği ile verdiği kararda, AİHM kararını “yeni vakıa ve delil” niteliğinde bulmayarak, yeniden yargılama talebini reddetmiştir. Anayasa Mahkemesi, AİHM kararının yeni bir delil ortaya koymadığını, AİHM'nin parti tüzüğünü ve Sözleşme'nin 11. maddesini yorumladığını belirtmiştir.²¹⁸ Anayasa Mahkemesi ret kararında “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının doğrudan uygulanabilir nitelikte olmadığını” belirtmiştir. Kuşkusuz, Anayasa Mahkemesi'nin bu görüşü salt 11. madde ile sınırlı olmayıp, Sözleşme'de yer alan diğer maddeler için de geçerlidir.²¹⁹

Anayasa Mahkemesi'nin, AİHM kararlarını yeni bir vakıa veya delil olarak kabul

²¹⁵ TEZCAN, "Örgütlenme Hakkının Sınırları...", s. 140.

²¹⁶ AYMKD, S. 28/2, s. 750-751.

²¹⁷ ÇAĞLAR/ÇAVUŞOĞLU, s. 185-186.

²¹⁸ 23.1.2003 tarih ve 4793 SK ile HMUK m. 445 ve m. 447; CMUK m. 327'ye yeni hükümler eklenmiştir. Buna göre hukuk mahkemeleri veya ceza mahkemelerinin verdiği kararların, AİHS ve ek protollerin ihlali suretiyle verildiği AİHM'nin kesinleşmiş kararı ile tespit edilirse iadei muhakeme mümkün olabilmektedir. İadei muhakeme süresi ise AİHM kararının kesinleştiği tarihten itibaren bir yıldır. 23.1.2003 tarih ve 4793 sayılı **Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun**, 04 Şubat 2003 tarih ve 25014 sayılı **Resmî Gazete**. Yasalardaki bu değişikliğe binaen; tutuklu bulunan eski DEP milletvekilleri, 4 Şubat 2003 tarihinde avukatları aracılığıyla, “yeniden yargılanma” talebiyle mahkemeye başvurmuşlardır. Temmuz 1994'te Ankara 1 No'lu DGM, kamuoyunda “DEP Davası” diye bilinen davada, kapatılan DEP'in eski milletvekillerini terör örgütü PKK'nın liderlerinden aldığı emir ve talimat doğrultusunda ülke içinde ve dışında yoğun bölücü faaliyetlerde buldukları gerekçesiyle, TCK m. 168/2 ve 3713 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu'nun 5. maddesi uyarınca, 15'er yıl ağır hapis cezalarına mahkum etmişti. Yargıtay 9. Ceza Dairesi, bu kararı onamıştı. <http://www.ntvmsnbc.com>, (erişim tarihi: 15.04.2003). 1994 yılında eski DEP milletvekillerinin başvurusunu kabul eden AİHM, 11 Haziran 2002 tarihinde Türkiye'yi Ek Protokol 3. maddesi “serbest seçim ilkesi”ni ihlal etmiştir. Türkiye'nin yaptığı itirazı Büyük Divan 6 Kasım 2002'de reddetmiştir. 14 Kasım 2002 tarihli **Milliyet Gazetesi**.

²¹⁹ TÜRMEEN, s. 33.

etmemesinin nedeni; kesin hüküm kavramının ortadan kalkması ve hukuk güvenliğinin yok olacağı düşüncesiyle, böyle bir yaklaşımı tehlikeli bulmasıdır. Sözleşme hükümlerinin Türk Hukukunun en yüksek yargı organı tarafından doğrudan uygulanamaz bulunuşu, Türk hukukçularının Sözleşme'ye bakış açısını yeterince açık bir biçimde ortaya koymaktadır.²²⁰

B. SÖZLEŞME HUKUKU İLE TÜRK HUKUKU ARASINDAKİ UYUMSUZLUKLARIN KAYNAĞI

1. Özgürlük Anlayışı Arasındaki Farklılık

Siyasi parti kapatma davaları söz konusu olduğunda, AİHS ile Türk hukuku arasında ciddi farklılıkların bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Bu büyük ölçüde, demokrasi ve insan hakları anlayışındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Türkiye tarafından, Sözleşme'de geçen demokratik toplum kavramının, Türk Anayasası'ndaki ilkelere ve özellikle başlangıç kısmı ile 13. maddesine uygun yorumlanması koşuluyla Komisyon'un yetkisini kabul edebileceği şeklindeki çekince konulması; Türkiye'nin Sözleşme'yi imzalayan ülkeler arasındaki ortak demokrasi ve insan hakları anlayışını benimsemek istememesinin göstergesidir.²²¹

Çoğulcu bir felsefi zemin üzerine kurulu olan demokrasilerde temel ilke, farklı fikirlerin savunulması ve proje halinde sunulmasının olağan sayılmasıdır. Bütün fikirler eşdeğerde olup, serbestçe yarışabilmekte ve iktidara gelebilmektedir. Bu sistemlerde hukuk

²²⁰ ÇAĞLAR/ÇAVUŞOĞLU, s. 186.

²²¹ UYGUN, s. 266. 2001 Anayasa Değişikliği öncesinde, Anayasa'nın 13. maddesi hak ve özgürlüklere genel sınırlama getiren bir madde idi: "Temel hak ve hürriyetler, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğin, Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunma amacı ile ve ayrıca Anayasanın ilgili maddelerinde öngörülen özel sebeplerle, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak kanunla sınırlanabilir. Temel hak ve hürriyetlerle ilgili genel ve özel sınırlamalar demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamaz ve öngörülükleri amaç dışında kullanılamaz. Bu maddede yer alan genel sınırlama sebepleri temel hak ve hürriyetlerin tümü için geçerlidir." Yapılan anayasa değişikliği ile madde oldukça kısaltılmıştır. Maddenin yeni hali şöyledir: "Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve laik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz." FENDOĞLU, s. 191-193. Komisyonun yargı yetkisine koşul olarak uygun yorumlanması şeklinde çekince konuların maddenin ilk hali olduğu düşünüldüğünde, AİHS'nin ortaya koyduğu özgürlük anlayışından ne kadar uzakta kaldığı daha kolay anlaşılacaktır. Ancak burada Türkiye'nin bireysel başvuru hakkı ile AİHM'nin yargı yetkisini kabul ettiği 1990'lı yıllardaki PKK terörünün yoğunluğunu dikkate almak gerekir. Türkiye teröre karşı en çok bu dönemde mücadele vermiş ve Türk halkı terörden en çok bu dönemde zarar görmüştür.

Anayasada yapılan değişiklikleri değerlendiren ARSLAN, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasını AİHS'ndeki ölçütlere benzetmeye çalışırken kullanılan "demokratik toplum düzeninin gerekleri" tabirini "hangi demokratik toplum?" sorusuyla tartışmaya açmıştır. Nitekim, maddede bahsi geçen demokratik toplumun, genellikle kabul gören demokratik rejim değil; Anayasanın Başlangıç kısmında ifade edilen demokratik toplum olduğundan kuşku duyulmalıdır. Zühtü ARSLAN, "Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması: Anayasa'nın 13. Maddesi üzerinde Bazı Düşünceler", *Anayasa Yargısı*, S. 19, (basım yeri yok), 2002 s. 224; benzer görüşler için bkz. Mehmet TURHAN, "Anayasamız ve Demokratik Toplum Düzeninin Gerekleri", *Anayasa Yargısı*, S. 8, Ankara, 1991, s. 407 vd.

düzenleri her türlü ideolojinin kurumsallaşmasına açık olup, anayasanın koyduğu temel tercihlerin benimsenmek zorunda bırakılması söz konusu değildir. Oysa Türkiye’de anayasa ve SPK’nun oluşturduğu siyasi partiler hukukunda, siyasi örgütlerin anayasanın koyduğu tercihleri benimsemek zorunda bırakıldığı bir anlayış ortaya çıkmaktadır.²²²

AİHM, TBKP, Sosyalist Parti ve ÖZDEP kararlarında, çoğulculuğun gereği olarak, çoğunluğun görüşleri ile ters görüşlerin de savunulabileceğini ve bunu parti programında dile getirilmek suretiyle halkın onayına sunulabileceği görüşüne varmıştır. Örgütlenme biçimi, devletin anayasal ideolojisine aykırı da olsa mevcut devlet yapısı ve sistemini tartışmaya açan fikirler, örgütlenme özgürlüğünün kapsamındadır.²²³ Oysa, Anayasa Mahkemesi’nin gerek bölücü, gerekse anti-laik olduğu iddiasıyla kapattığı siyasi partilerin kapatma kararlarının gerekçelerinde, hukuk sisteminin ve bunun uzantısı olarak yargının örgütlenme özgürlüğünü anayasa ideolojisi ile sınırladığı görülmektedir.²²⁴ Türk hukuk sisteminde siyasi parti özgürlüğü ancak anayasanın öngördüğü fikirler düzleminde gerçekleşebilmektedir.

Siyasi parti kapatma davaları söz konusu olduğunda dikkate alınması gereken diğer bir husus da Sözleşme’nin ifade özgürlüğünü düzenleyen 10. maddesidir. İfade özgürlüğü, çoğulculuğun temel unsurudur. Çoğulculuk, hoşgörü ve açık fikirlilik olmadıkça demokratik toplum düşünülemez. İfade özgürlüğü söz konusu olduğunda, Türk yargı organları ifadenin içeriğini esas alırken, AİHM ifade edilen şeyin şiddete teşvik veya tahrik niteliğinde olup olmadığına; içeriğinden çok doğuracağı sonuca bakmaktadır.²²⁵ Hiçbir anti-demokratik eylemleri olmadığı halde salt programları nedeniyle kapatılan TBKP ve ÖZDEP davalarını AİHM, ifade özgürlüğü açısından değerlendirmiştir. İki mahkeme arasındaki karar çatışması, Türk hukukundaki özgürlük anlayışı ile AİHS’nin getirdiği sistemdeki özgürlük anlayışı arasındaki farkı çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Zira, AİHM’ne göre bir ülke ile

²²² Reyhan SUNAY, "'Siyaset-İdeoloji-Yargı Ekseninde' Türkiye’de Parti Özgürlüğü ve Avrupa Sözleşmesi Uygulaması", **Liberal Düşünce Dergisi**, S. 22, 2001, s. 37-38.

²²³ SUNAY, "'Siyaset-İdeoloji-Yargı Ekseninde' Türkiye’de Parti Özgürlüğü...", s. 38-39.

²²⁴ Mithat SANCAR, '**Devlet Aklı' Kıskaçında Hukuk Devleti**, 2. bası, İletişim, İstanbul, 2000, s. 216; ARSLAN, "Anayasa Mahkemesi’nin Siyasal Partiler Politikası...", s. 9.

²²⁵ TURHAN, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları", s. 23-24; TÜRMEEN, s. 35. AİHS’ne göre bir siyasi parti ancak, antidemokratik ve totaliter amaçlarla özgürlükçü düzeni yok etmeye yönelmiş ve ciddi bir tehlike oluşturuyorsa, özgürlükçü hukuk devletini korumak için kapatılabilir. AİHM, sadece "ihtilalci", "faşist", "ırkçı" ve "şeriatçı" partileri yasaklanabilir bulmaktadır. Türkiye’nin sahip olduğu militan demokrasi anlayışı ve diğer yandan "azınlık hakları"na ilişkin şekillenmekte olan uluslar arası ortak standartlar birlikte ele alındığında, siyasi ve hukuki açıdan önemli sorunlar ortaya çıkmaktadır. SAĞLAM, "AİHM’nin Türkiye’de Kapatılan Partiler...", s. 196; ÇAĞLAR/ÇAVUŞOĞLU, s. 180-181; Hakan KARAKUŞ, "Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Parti Kapatma Kararları ve Davalarında 'Azınlık Hakları'", **Kopenhag Kriterleri**, (hazırlayan: İbrahim Kaboğlu), İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2001, s. 221 vd.; SUNAY, "'Siyaset-İdeoloji-Yargı Ekseninde' Türkiye’de Parti Özgürlüğü...", s. 40.

ilgili bir sorunu çözmeye yönelik olarak her türlü fikirler açıklanma ve örgütlenme özgürlüğünün kapsamındadır. Şiddet içermediğine göre, bir parti salt programı nedeniyle kapatılamaz. Oysa, Türk hukukundan kaynağını alan özgürlükler sisteminin, bazı şeylerin ifade edilmesine bile tahammülü yoktur. Kullanılan yöntem önemsenmeksizin, anayasa ideolojisi dışında bir görüşün beyan edilmesi bile siyasi parti özgürlüğü içinde değerlendirilmemektedir.

Sözleşme sistemi, partilerin dünya görüşleri ve ideolojileri karşısında devletin tarafsızlığı ilkesi ile her fikrin eşit değerinde olduğu, serbestçe yarışabildiği ve hiçbir fikrin düşman kabul edilerek siyasal yaşamdan dışlanmadığı çoğulculuk ilkesi üzerine kuruludur. AİHM'nin Türkiye aleyhinde verdiği kararlarda, devletin korunması düşüncesinin ürünü olarak ortaya çıkan militan demokrasi anlayışının sorgulandığı gözlenmektedir.²²⁶

2. Sözleşme Hukukunun Objektif Uygulanışı

AİHM, Sözleşme hukukunun taraf devletlerce uygulanmasını denetlerken kendini sadece Sözleşme hukukuyla bağlı görmektedir. Herhangi bir Sözleşme hükmünü ihlal ettiği savıyla, aleyhinde başvuru yapılan taraf devletlerin içinde bulunduğu subjektif koşullar AİHM tarafından değerlendirilmemektedir. Ülkelerin subjektif koşullarını göz önüne almak, onların içinde bulunduğu her türlü durumu değerlendirmeyi, hatta iç hukukuna başvurmayı gerektirir. Bu onlarca taraf devletin ortak insan hakları mahkemesi olan bir yargı kuruluşu için imkansız olduğu gibi, Sözleşme'nin ruhuna da aykırıdır.

Bir düşünceye göre, Almanya'da siyasi partilerin federal yapıyı değiştirip üniter bir yapı kurmak amacıyla, Federal Cumhuriyet'in varlığını tehlikeye düşürmesi, nasıl parti kapatma nedeniyse, aynı şekilde Türkiye'nin üniter yapısını değiştirme amacı gütmek, bir siyasi parti için kapatma nedenidir. Bu durumun AİHM'nin 11. maddesiyle bağdaşmaz bir yönünün olmaması gerekir.²²⁷ Türkiye'nin ekonomik yapısı sağlam değildir ve siyasi istikrar bir türlü sağlanamamaktadır. Bölücü terör, ülkede ağır can ve mal kaybına sebep olmaktadır.

²²⁶ SUNAY, "'Siyaset-İdeoloji-Yargı Ekseninde' Türkiye'de Parti Özgürlüğü...", s. 45.

²²⁷ SAĞLAM, "SPK'nda Uluslar arası Standartlara Uygunluk Sağlamak...", s. 239. Alman Komünist Partisi davasında AİHM, siyasal düşünce hürriyeti ve özgürlükleri koruma yükümlülüğü karşısında Alman Anayasa Mahkemesi'nin tavrına yakın bir tavır içinde olmuştur. Militan demokrasi anlayışı evrensel bir değer kazanmakla beraber, bu anlayışın kendi rejimini korumak için önlemeye çalıştığı tehdit ve tehlike her ülkenin kendine özgü koşulları esas alınarak değerlendirilmelidir. Çünkü, tehdit ve tehlike her ülkenin kendi somut unsurları içinde bir anlam taşır. Bu dikkate alınmadan yapılacak değerlendirme objektif değer taşımaz. SAĞLAM, "Siyasal Parti Özgürlüğü", s. 207-208. AİHM'nin bu ikili değerlendirmesi eleştiri konusu yapılmıştır. Zira, AİHM sergilediği tutumda, ülkenin düzenini yıkmayı amaçlayan davranışlarda bulunan partilerin kapatılabileceğine ilişkin ipuçları vermekle birlikte, diğer parti davaları ele alındığında, her olayın özelliğine göre farklı kararların verilebileceği ihtimali ortaya çıkmaktadır. TEZCAN, "Örgütlenme Hakkının Sınırları...", s. 137.

Kapatılan bazı partiler, terörü açıkça desteklediği halde, AİHM, Türkiye'nin içinde bulunduğu özel durumu göz önüne almadan, Türkiye gerçeklerini değerlendirmeden karar vermiştir.²²⁸

Ancak AİHM, devletin toprak bütünlüğünün korunmasını, 11. maddenin ikinci paragrafında yer alan "ulusal güvenliğin sağlanması" amacına bağlı olarak, parti yasakları söz konusu olduğunda prensipte meşru amaç sayarken; "ayrılıkçı" ve "otonomist" parti programlarını, şiddet üretmediği sürece parti kapatma nedeni olarak görmemektedir.²²⁹ Türkiye'de üniter, Almanya'da federal sistemin değişmezliği esası doğrudan Sözleşme'de güvence altına alınan haklardan hiçbirinin kapsamı içinde değildir.²³⁰

Türkiye'nin parti kapatma davalarıyla ilgili, AİHM'ne götürülen dosyaların çoğunluğu "ulusal bütünlük"le ilgilidir.²³¹ AİHM, Türk hukuk sisteminin öngördüğü anlayışı ve taşıdığı kaygıları tam olarak taşımamaktadır. Türkiye'nin uluslar arası düzeyde hak etmediği eleştirilere uğraması ve muamelelere maruz kalmaması, ancak ülke bütünlüğü ile insan haklarına saygı gereklerinin bağdaştırılmasını sağlayan çözümlerin bulunmasıyla mümkün olabilecektir.²³²

AİHM, ulusal bütünlük konusunda olduğu kadar, laiklik konusunda da objektif değerlendirme yapmayı yeğlemektedir. Türk Anayasa Mahkemesi'nin ÖZDEP'i, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılması gerektiğini öne sürmesi üzerine, laikliğe aykırı davrandığı gerekçesiyle kapatması, AİHM tarafından objektif bulunmamaktadır. Anayasa Mahkemesi, daha duygusal bir yaklaşım ile Türkiye'nin koşullarını subjektif değerlendirildiğinde, Diyanet

²²⁸ ÜNAL, *AİHS İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri*, s. 304.

²²⁹ ÇAĞLAR/ÇAVUŞOĞLU, s. 177. AİHM'nin ayrılıkçı amaçları olan partilerin kapatılmasının Sözleşme hukukuna aykırı olduğu yönündeki kararı, sadece Türk Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan partilerin başvuruları üzerine olmuştur. Zira, başka ülkelerde ayrılıkçı fikirleri nedeniyle kapatılarak AİHM içtihatlarına konu olan başka parti yoktur. AİHM'nin ayrılıkçı partilere karşı net ve objektif tavrı, İspanya'da ayrılıkçı fikirleri nedeniyle kapatılan Batasuna Partisi ile ilgili verilecek karardan sonra belli olacaktır. İspanya Hükümeti, 26 Ağustos 2002 tarihinde, Bask bölgesinin bağımsızlığı için savaştan, ayrılıkçı terör örgütü ETA'nın siyasi kanadı olarak gösterilen Batasuna Partisi'nin üç yıl faaliyetten men edilmesini kararlaştırmış; İspanyol Parlamentosu da Batasuna'nın yasaklanması için hükümetin girişimde bulunmasını isteyen karar tasarısını kabul etmiştir. Batasuna Partisi'nin temyiz talebi ise reddedilmiştir. Parti AİHM'ne başvurmaya hazırlanmaktadır. www.ntvmsnbc.com, (erişim tarihi: 20.04.2003).

²³⁰ UYGUN, s. 269.

²³¹ ÇAĞLAR/ÇAVUŞOĞLU, s. 180. Avrupa Konseyi bünyesinde hazırlanan Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme 1.2.1995 tarihinde imzaya açılarak 1.2.1998 günü yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşme, ulusal azınlıkların korunmasını konu alan hukuki bağlayıcılığa sahip çok taraflı ilk belgedir. Sözleşme hükümlerinin çoğu programatik nitelikte olduğundan, hükümlerin doğrudan uygulanabilirliği bulunmamakla beraber; üniter devletlerin politikalarının bu düzenlemelerden etkileneyeceği açıktır. Taraf devletler, sözleşme hükümlerine uygun politikalar izlemeyi taahhüt etmektedir. Konseyin 40 üyesinin 36 tanesi sözleşmeyi imzalamıştır. Sözleşmeyi imzalamayanlar arasında Fransa ve Türkiye bulunmaktadır. Sözleşme hükümlerinin uygulanmasında devletlere takdir hakkı tanımakla birlikte, bu Türkiye için ciddi sorunlar doğurabilir.

²³² TEZCAN, "Örgütlenme Hakkının Sınırları...", s. 140.

İşleri Başkanlığı'nın varlığını laiklik ilkesinin korunmasında yegane sistem olarak görmektedir. Bu düşünce doğrultusunda SPK'nun 89. maddesinde, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genel idare içinden çıkarılmasını savunan siyasi partilerin kapatılması öngörülmektedir. Oysa, anayasal bir kurumun varlığını laiklik ile özdeş görmek demokratik ilkelere aykırı olduğu gibi, bir kurumun varlığını tartışmaya açmaktan dolayı siyasi parti kapatmaya karar vermek son derece ağır ve ölçsüz bir yaptırım olmaktadır.²³³

3. Sözleşme Hukukunun Doğrudan Uygulanamaz Oluşu

AIHS taraf ülkelerin iç hukukunun bir parçası olduğundan, AIHM kararları ile ulusal anayasa mahkemesi kararlarının birbiriyle uyumlu olması gerekmektedir. Esasında anayasa mahkemeleri ulusal anayasayı ve yasaları uygularken, AIHM ise elindeki tek anayasal araç olan Sözleşme'yi uygulamaktadır. Temel hak ve özgürlüklere yönelik düzenlemelerin uygulanması konusunda, AIHM ile anayasa mahkemeleri arasında kimi zaman yorumdan kaynaklanan farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Temel hak ve özgürlüklerin korunması ve uygulanması konusuna, ulusal hukuk ve makamlar, kimi zaman Sözleşme hukukundan daha özgürlükçü yaklaşırken; çoğunlukla Sözleşme hukuku iç hukuktakinden daha özgürlükçü olmaktadır. Ne yazık ki; Türk hukukundaki özgürlükler rejimi, Sözleşme tarafından benimsenen özgürlükler rejiminden daha alt seviyededir.²³⁴

AIHS'ndeki hak ve özgürlükler sisteminin taraf devletlerce uygulanmasının en kolay ve etkin yolu, Sözleşme hukukunun ulusal hukukun ayrılmaz bir parçası kabul edilerek, adli ve idari makamlarca doğrudan uygulanmasıdır. Hollanda ve Avusturya AIHS'ne anayasal değer tanımaktadır. Fransa, Yunanistan ve Portekiz'de AIHS yasaların üstünde bir değerdedir. Bazı ülkelerde ise AIHM kararlarının iç hukuk üzerinde doğrudan etkisi yönünde çalışmalar vardır.²³⁵

Türkiye'de 2001 yılındaki anayasa değişikliklerinin yapıldığı esnada TBMM'nde Anayasanın 90. maddesine, "Kanunlar ile milletlerarası andlaşmaların çatışması halinde milletlerarası andlaşmalar esas alınır." şeklinde yeni bir fıkranın eklenmesi gündeme gelmiştir. Kabul görmeyerek kanunlaşamayan bu hüküm ile Sözleşme-iç hukuk çatışmasına

²³³ SUNAY, "'Siyaset-İdeoloji-Yargı Ekseninde' Türkiye'de Parti Özgürlüğü...", s. 39-41. Bununla birlikte AIHM, Refah Partisi kararında daha subjektif bir yaklaşım sergileyerek, Türkiye'nin demokratik rejimi açısından laikliğin çok önemli olduğunu vurgulayarak, Refah Partisi'nin kapatılmasını, "ulusal güvenlik", "kamu düzeni", "suçun önlenmesi" ve "başkalarının özgürlüğünün korunması" gibi birkaç meşru sebebe dayandırıldığını kabul etmiştir. *Refah Partisi and Others v. Turkey*, par. 42.

²³⁴ TURHAN, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları", s. 20-21.

²³⁵ SAĞLAM, "AIHM'nin Türkiye'de Kapatılan Partiler...", s. 194.

son verilmek istenmiştir.²³⁶ Gerekli düzenlememenin yapılamamış olması, Türk demokrasisinin geleceği için oldukça önemli bir kayıp olmuştur.

²³⁶ Genel Kurul Tutanağı 21. Dönem 3. Yasama Yılı 135. Birleşim 28/Eylül /2001 Cuma, <http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak>, (erişim tarihi: 28.03.2003). 4793 SK'nun 32. maddesi olarak öngörülen bu fıkranın kabul edilmesi amacıyla konuşma yapan Erzurum Milletvekili Fahrettin KUKARACI, madde gerekçesini şöyle açıklamıştır: "...anayasa değişiklik teklifleri içerisinde en önemli maddelerden biri olan bu madde, kanaatimce bir reform mahiyetindedir. Zira, eklenen bir cümleyle, tereddütlere sebep olan bir hüküm açıklığa kavuşturulmuş, kanunlar ile milletlerarası anlaşmaların çatışması halinde milletlerarası anlaşmaların esas alınacağı hükmü açık bir şekilde ifade edilmiştir; Avrupa Birliğine uyum çalışmaları hususunda, cesaretle atılmış bir adım olarak kabul edilebilir. Bununla, hukukumuzun çağdaş hukukla entegre olması sağlanacak, vatandaşlarımızın hak aramak için Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kapısında sıraya girmesi önlenmiş olacaktır..."

SONUÇ

Siyasi partiler günümüz demokrasilerinin en önemli ve vazgeçilmez unsurları kabul edilmektedir. Toplumdaki dağınık fikirlerin bir araya getirilmesi, siyasi düşünce ve ifade özgürlüğünün kollektif olarak kullanılması, ülke yönetimi ile ilgili siyasal projelerin üretilmesi, bireylerin siyasal sosyalleşmelerinin sağlanması gibi önemli işlevleri yerine getiren araçlar olarak siyasi partiler; demokrasinin temel unsurları olan, çok sesliliğin, açık fikirliliğin, çoğulculuğun, çoğunluğa karşı muhalefet hakkının ve siyasal hoşgörünün oluşmasını sağlayan başlıca örgütlenmelerdir.

Demokrasiyi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile bağdaşan tek rejim olarak kabul eden Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, demokrasilerdeki işlevlerinden ve taşıdıkları önemden dolayı siyasi partilere karşı özel bir yaklaşım içinde olmuştur. Siyasi partiler Sözleşme'nin dayandığı demokrasinin sağlıklı işlemlerini sağlayan araçlardır. Demokrasinin özünü oluşturan çoğulculuk, çok seslilik ve siyasi fikirlerin temsili ancak partilerle gerçekleşebilir. Bu sebeple siyasi partiler, alelade derneklerden daha çok örgütlenme özgürlüğüne sahiptir ve Sözleşme korumasından faydalanacak örgütlerin en başında gelmektedir. Siyasi partiler inanç, düşünce ve ifade özgürlüğünün kolektif kullanım araçları olduklarından Sözleşme korunmasından sadece örgütlenme özgürlüğü bakımından değil, düşünce ve ifade özgürlüğü bakımından da yararlanırlar.

Sözleşme'de örgütlenme özgürlüğünün kısıtlanabileceği durumlar, ulusal güvenlik, kamu güvenliği, barış ve düzenini sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması olarak sayılmıştır. Sınırlama ancak kanunla yapılabilir ve demokratik toplumda zorunlu bir tedbir olarak uygulanabilecektir. Bu durumda örgütlenme özgürlüğünün kısıtlanabileceği haller demokratik toplum ile sınırlandırılmaktadır. Siyasi partiye uygulanacak yaptırım demokratik toplumun devamı için zorunlu değilse, sayılan meşru sınırlama nedenlerinin varlığı tek başına yeterli olmayacaktır.

AİHM, siyasi partilerin alelade derneklerden farklı olduğunu defalarca belirterek, Sözleşme'de örgütlenme özgürlüğünün kısıtlanmasını öngören kuralların siyasi partiler için daha dar yorumlanması gerektiğini vurgulamıştır. Siyasi parti özgürlüğünün kısıtlanması ve

siyasi partilerin kapatılması, ancak çok ciddi durumlarda söz konusu olabilecektir. Uygulanacak yaptırımın demokratik toplumda bir zorunluluktan kaynaklanması ve amaçlanan kamusal yarar ile orantılı olması gerekmektedir. Orantılılık şartı, sadece kapatma yaptırımı için değil, siyasi partilere uygulanabilecek her türlü yaptırım için geçerlidir.

AİHM, siyasi parti özgürlüğü ve sınırlarını belirlerken tek ölçüt olarak demokrasiyi ve demokratik toplum kavramını almıştır. Siyasi partiler, bir toplumda her türlü fikrin temsil edilmesine aracı olarak demokrasinin layıkıyla işlemlerini sağlarlar. Bu nedenle hiçbir ayırım yapılmaksızın, her türlü siyasi görüşün demokrasilerde temsil edilmeye hakkı vardır. Bunlar halkın büyük çoğunluğu tarafından kabul görmeyen, hatta halkı rahatsız eden marjinal fikirler de olabilir.

Siyasi partilerin kurulma ve faaliyette bulunma özgürlüğünü kullanmalarında tek kural demokrasiye bağlılıktır. Bu birbirine bağlı iki sonuç ortaya çıkarmaktadır. Öncelikle siyasi partiler faaliyetlerini sürdürürken demokratik ilkelere bağlı kalmak durumundadırlar. Siyasi partilerin başlıca varlık nedeni olan iktidarı ele geçirme işi, sadece seçim yoluyla yapılacaktır. Şiddet, terör, ihtilal gibi antidemokratik yöntemlerle iktidarın kazanılması siyasi parti özgürlüğü kapsamı içinde değildir. İkinci olarak siyasi partilerin kullandıkları araçlar gibi öne sürdükleri fikirler ve ortaya koydukları projeler demokrasiye uygun olmak zorundadır. Sözleşme sadece demokrasi ile bağdaştığına göre, demokrasi dışında bir rejim kurma amacı, siyasi parti özgürlüğü kullanılarak gerçekleştirilemez. Buna karşın ülkenin anayasal prensiplerini benimsemeyen ve bunlara aykırı projeler öne süren siyasi partiler özgürce kurulup faaliyette bulunabilirler.

AİHM, halkın bütün kesimlerinin siyasal platformda temsil edilmelerini önemsemekte ve siyasi partilere büyük bir özgürlük anlayışı ile yaklaşmaktadır. Türk makamları tarafından devletin anayasal ilkelerine aykırı programa sahip olmaları ve bu yönde projeler öne sürmeleri nedeniyle kapatılan beş ayrı parti davasında Türkiye aleyhinde tazminata hükmetmiştir. Zira, AİHM bu partilerin devletin anayasal ilkelerini ihlal etmiş olsalar da demokratik ilkeler dışına çıkmadıklarını tespit etmiştir. Demokratik araçları kullanmaktan ayrılmayan ve demokrasi dışında bir rejim kurmayı hedeflemeyen bir siyasi partinin yasaklanması, demokrasilerde gereksiz bir uygulamadır. Sözleşme hukukunun taraf bütün devletlerce objektif olarak uygulanması gerekmektedir. Herhangi bir ülkenin anayasal ilkeleri ve subjektif koşulları, Sözleşme hukukunun ihlal edilerek siyasi parti özgürlüğünün ortadan kaldırılmasını haklı gösteremez.

Siyasi parti özgürlüğünün açık ilkeler ile belirlenmesi, onun sınırlarını da net bir

biçimde ortaya çıkarmaktadır. Siyasi partiler demokratik araçlardan ve demokrasi hedefinden uzaklaştıkları sürece Sözleşme korumasından faydalanamazlar. Demokrasiyi tahrip ederek, halk arasında ayrımcılık ve düşmanlık yaratan, kutsal değerleri istismar eden, terör ve şiddet kullanmayı mubah görerek iktidarı ele geçirmeyi amaçlayan partiler kapatılabilmektedir. Aynı şekilde, demokratik siyasal rejimi yıkarak, demokrasi dışında ve ona taban tabana zıt bir rejim tesis etme amacıyla olan siyasi partiler yasaklanabilmektedir. Hatta AİHM, Sözleşme'ye taraf ülkelerin demokratik rejimlerini tehlikeye düşürecek olan bu tür siyasi partilerin yasaklanması gerektiği görüşündedir.

AİHM, ilk olarak Almanya'da proletarya diktatörlüğü kurarak komünist bir rejim tesis etme amacıyla olan Alman Komünist Partisi'nin kapatılması sonucu yapılan başvuruyu değerlendirmeye almıştır. Demokratik ilkelere aykırı olarak sadece halkın bir bölümünün yönetimiyle, halkın diğer bölümüne herhangi bir şans tanımayan bir rejim kurma amacıyla olan partinin başvurusunu siyasi parti özgürlüğü kapsamında değerlendirmeyen AİHM, başvuruyu Sözleşme'deki özgürlüklerden faydalanarak başkalarının hak ve özgürlüklerinin engellenmesi kapsamında reddetmiştir. Aynı şekilde İtalya'da faşist partinin yasaklanmasıyla ilgili başvuru AİHM tarafından reddedilmiştir. Halkın ayrımcılık ve düşmanlığına dayanan her türlü diktatörlük, demokrasiye aykırıdır ve böyle bir amaç güden siyasi partiler, örgütlenme özgürlüğü kapsamında Sözleşme korumasından faydalanamamaktadır. AİHM son olarak dine dayalı rejimleri ve bunları savunan partileri de aynı kefedeyi değerlendirmeye almıştır. Dine dayalı bir rejim tesis etmeyi amaçladığı için Türk Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan Refah Partisi ile ilgili kararında AİHM, böyle bir partinin kapatılmasının örgütlenme özgürlüğünün ihlali olmayacağı kararına varmıştır.

AİHM, siyasi parti konusuna son derece özgürlükçü bir anlayış ile yaklaşmaktadır. Siyasi parti özgürlüğünün kullanılmasında özgürlük temel alınmakta ve sınırlama istisna olarak kabul edilmektedir. AİHM, hak eksenli bu yaklaşımıyla, demokratik ilkeleri benimsediği halde salt anayasal ilkelere aykırı olmaları nedeniyle kapatılan siyasi partilerin örgütlenme özgürlüklerinin ihlal edildiğine karar vermektedir.

Türk Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan partilerden altısının yaptığı başvuru sonucunda, AİHM'nin bu davaların beşinde siyasi partilerin kapatılmasının örgütlenme özgürlüğüne aykırı olduğuna ve Türkiye'nin başvuruculara tazminat ödemesi gerektiğine karar vermesi; siyasi partiler hususunda AİHM ile Türk Anayasa Mahkemesi arasında önemli bir anlayış farkı olduğunu ortaya koymaktadır.

Türk Anayasa Mahkemesi ile AİHM arasındaki ortaya çıkan bu önemli farklılık,

Türkiye'deki siyasi partiler mevzuatı ile Sözleşme hukuku arasındaki uyumsuzluk ve iki yargı organı arasında kıyaslanamayacak bir özgürlük anlayışından kaynaklanmaktadır. Türkiye'de siyasi partiler hukuku, anayasa, özel bir siyasi partiler kanunu ve muhtelif kanunlarda yer alan maddeler ile Sözleşme'ye nazaran oldukça kalabalık kurallardan oluşmaktadır. Anayasada siyasi partilerin uyacakları esasları ve onların yasaklanmalarını düzenleyen kurallar, Sözleşme'nin ortaya koyduğu özgürlükçü anlayışın çok altında, siyasi parti özgürlüğünü daraltıcı ve daha çok yasaklayıcı anlayış taşımaktadır. Siyasi Partiler Kanunu da anayasanın gerisinde kalmamakta, haddinden fazla madde sayısı ile, anayasanın çizdiği özgürlük sınırını aşan emirler ve yasaklar getirmektedir. Siyasi partiler hukuku kuralları kimi zaman birbirleriyle çelişmekte, kimi zaman ise normlar hiyerarşisini bozarak, alt norm üst normdan daha kısıtlayıcı hükümler getirebilmektedir. Türkiye'de siyasi parti özgürlüğü, adeta resmi ideoloji ile sınırlandırılmakta ve dar bir alana hapsedilmektedir. Mevzuatta anayasaya aykırı parti ile anayasada belirtilen ilkeleri benimseyen parti ayırımına gidilmemekte, bu sebeple partiler tek tip bir örgütlenme içinde, benzer görüşleri savunmaya zorlanmaktadır. Ortaya konan bu sistemin dışına çıkan siyasi partiler kapatılma tehdidi ile karşı karşıya kalmaktadır.

Siyasi partilere sınırlı bir özgürlük getiren mevzuatın yasaklayıcı anlayışına paralel olarak, siyasi partiler hukukunun uygulaması da dar bir bakış açısıyla olmaktadır. Anayasa Mahkemesi tarafından siyasi partiler mevzuatı özgürlükçü bir anlayışla yorumlanmamaktadır. Siyasi parti kapatma davalarında Anayasa Mahkemesi, genellikle siyasi parti faaliyetlerinin devamı yerine kapatılmalarına yönelik kararlara varmıştır.

Anayasa Mahkemesi de siyasi parti davalarında, anayasaya uygun olmakla anayasal ideolojiyi benimsemek arasında bir ayırma gitmemiştir. Türkiye'nin son yıllarda bölücü terör tehdidi ile karşı karşıya kalması, siyasi parti örgütlenmelerine karşı daha hassas yaklaşmasına neden olmuştur. Siyasi partiler faaliyete başlamalarının ilk aylarında bölücü terör ile ilişkilendirilerek kapatmaya konu olmuşlardır. Salt isimleri, tüzük ve programları nedeniyle siyasi partiler henüz ifade özgürlüğü aşamasında, herhangi bir eyleme girişmeden Türkiye Cumhuriyeti rejimine karşı tehlikeli ve tehdit unsuru bulunarak kapatılmışlardır.

Siyasi parti özgürlüğünde ve bu özgürlüğün sınırlamasında demokrasiye bağlılığı yeterli gören Sözleşme hukuku ile anayasal ideolojiyi kriter alan ideoloji eksenli Türk hukuku arasında büyük bir farklılığın olduğu ortadadır. Bu durum AİHM ve Anayasa Mahkemesi yargılarında da kendini göstermekte ve Türk yargısı tarafından uygulanan siyasi parti yasakları Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından yanlış bulunarak, Türkiye'nin yüklü miktarlarda tazminat ödemesine karar verilmektedir. Birbirine benzer nedenlerle kapatılan

siyasi partilerin başvuruları üzerine, üst üste Türkiye aleyhinde kararlar çıkmasına karşın, siyasi parti özgürlüğüne karşı yürütülen baskıcı ve jakoben politikalar devam etmektedir. Kısa bir süre önce 13 Mart 2003 günü, AİHM tarafından Türkiye'nin örgütlenme özgürlüğünü ihlal ettiği sonucuna varılan sebepler ile Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) kapatılmış; benzer nedenlerle 29 Nisan 2003 günü Demokratik Halk Partisi (DEHAP) hakkında temelli kapatma davası açılmıştır.

Türkiye'nin demokrasisiyle özdeş görülen ve AİHM kararlarıyla en önemli siyasal sorun haline gelen siyasi parti özgürlüğü meselesi, ancak Sözleşme hukukunu uygulamak ile ortadan kalkacaktır. Siyasi partiler mevzuatını oluşturan uzun kurallar ve yasaklar zinciri yerine, Sözleşme'nin 11. maddesine doğrudan anayasada yer verilerek; Siyasi Partiler Kanunu'nun bu çerçevede kural doğrultusunda, AİHM kararları da dikkate alınarak yeniden düzenlenmesi, en başta gelen çözüm olacaktır.

Siyasi partiler hukukunun uygulanmasında da AİHM kararlarının dikkate alınması ve daha önce AİHM tarafından Sözleşme'ye uygun bulunmayan uygulamaların tekrar edilmemesi gerekmektedir. Her ne kadar siyasi partilerin kapatılmasına devam edilse de AİHM kararlarının, yeniden yargılama için yeni vakıa kabul edilmesi, siyasi parti özgürlüğü açısından iyi bir gelişmedir. Böylelikle kapatılmaları örgütlenme özgürlüğünün ihlali olarak karar verilen siyasi partiler yeniden yargılanma imkanına kavuşabileceklerdir. Bunun için Anayasa Mahkemesi kararlarının yeniden yargılanması yolunun açılması gerekmektedir.

Siyasi partilerin kapatma dışında bir yaptırıma uğrayamaması, uzun süre siyasi partilerin eylemlerinin ağırlığına bakılmaksızın aynı cezaya maruz kalmalarına neden olmuş ve ortaya adaletsiz durumlar ortaya çıkmıştır. Bölücü terör örgütü ile bağlantısı olan partilerle, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genel idareden çıkarılmasının istenmesinden ve isimlerinden dolayı partiler aynı kefeye konarak kapatılmışlardır. Siyasi partiler mevzuatına kapatma dışında yaptırım girmesi bu bakımdan isabetli bir karar olmuştur. Böylelikle siyasi partiler eylemlerinin ağırlığına göre kapatma veya devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakma yaptırımına uğrayabilecekler; her yasak nedeniyle siyasi partilerin kapatılması söz konusu olmayacaktır. Ancak, Türkiye'de sadece genel milletvekili seçimlerinden %7 oranında oy alan partilerin hazine yardımından faydalanması, bu yaptırımın da adaletli bir uygulama olacağı yönünde kuşku doğurmaktadır. Sözleşme hukukunda siyasi partilere uygulanacak yaptırımlar hususunda tek ölçüt uygulanacak yaptırımın, yaptırımdan beklenen kamusal yarar ile ölçülü olmasıdır. Bu nedenle siyasi parti eylemlerinin ağırlığına göre, idari cezalar, para cezaları, seçime katılmama, faaliyetten kısa süreli men gibi yeni yaptırımlar

öngörülmesi, siyasi partiler açısından daha adaletli ve özgürlükçü yaptırımlar olacaktır.

Siyasi partilerin kapatılması ise ancak şiddet kullanmaları, taraftarlarını şiddete teşvik etmeleri, halk arasında ırkçılık, ayrımcılık, kin ve düşmanlık yaratmaları durumunda ve demokrasiye aykırı bir rejim tesis etmeyi amaçladıklarında uygulanmalıdır. AİHM kararlarında açıkça ortaya konduğu gibi, toplumun geneli veya bir bölümü için çözüm getiren, hatta federasyon öneren, ideolojileri ya da projeleri anayasal ilkelerle çatışan partilerin kapatılması söz konusu olmamalıdır. AİHM her devletin anayasal ilkelerine bağlı olarak ayrı kurallar uygulayamayacağına göre, Sözleşme'nin getirdiği sistem, herhangi bir çekince ya da anayasal ilkelere bağlı olarak kayıtlamaya tabi olmadan uygulanmalıdır.

Sonuçta, siyasi parti özgürlüğünün çerçevesi, devlet-toplum ilişkilerinden siyaset anlayışına, normatif düzenlemelerden yargıya kadar uzanan bir dizi unsura bağlı olarak şekil almaktadır. Demokrasinin vazgeçilmez unsuru olan siyasi partiler, çoğulculuğun gerçekleşmesini sağlamaları, toplumda her kesimin yönetimde ifade bulmasından dolayı önemlidir. Siyasi partilerle ilgili normlar, örgütlenme özgürlüğünü en geniş biçimiyle ortaya koyacak şekilde ve en az sayıda kurallarla düzenlenmeli; siyasi partiler hukuku gereksiz ve boşucu kurallarla doldurulmamalıdır. Yargı organları, özgürlükleri en geniş şekliyle yorumlamalı ve özgürlüğü esas, sınırlamayı istisna kabul etmelidirler.

Türkiye'nin uymayı taahhüt ettiği Sözleşme kurallarının içeriği, AİHM'nin içtihatları ile açık bir şekilde ortaya konmuştur. Türkiye Sözleşme'nin kurucularından biri olarak, AİHM kararlarını dikkatle incelemelidir. Yasal düzenlemeler ile yargı kararları bu içtihatlar çevresinde belirlenmelidir. Türkiye'de demokrasinin yerleşmesi ve sağlıklı işlemeye başlaması, kapatıldıktan sonra yeniden kurulan yap-boz partilerine son verilmesine ve Türkiye'nin bir siyasi partiler mezarlığı olmaktan çıkarılmasına bağlıdır.

KAYNAKLAR

Kitaplar :

AKILLIOĞLU Tekin, İnsan Hakları-I Kavram Kaynaklar ve Koruma Sistemleri, AÜSBF İnsan Hakları Merkezi, Ankara, 1995

ALİEFENDİOĞLU Yılmaz, Anayasa Yargısı ve Türk Anayasa Mahkemesi, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996 (**Anayasa Yargısı**)

ATAR Yavuz, Türk Anayasa Hukuku, 2. baskı, Mimoza, Konya, 2002

BEETHAM David/BOYLE Kevin, Demokrasinin Temelleri, Çev.: Vahit Bıçak, Liberte, Ankara, 1998

BIÇAK Vahit, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2002 (**AİHM Kararlarında İfade Özgürlüğü**)

ÇAVUŞOĞLU Naz, İnsan Hakları ve Avrupa Topluluk Hukuku'nda Temel Hak ve Hürriyetler Üzerine, AÜSBF İnsan Hakları Merkezi, Ankara, 1994

DAVER Bülent, Siyaset Bilimine Giriş, 5. baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993 (**Siyaset Bilimine Giriş**)

DONNELLY Jack, Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları, Çev.: Mustafa Erdoğan-Levent Korkut, Yetkin, Ankara, 1995

DURMUŞ Arzu, Siyasi Partilerin Kapatılması ve Yüce Divan Kararlarını Yeniden Tartışmak (Anayasa Mahkemesi Kararlarına Karşı Olağanüstü Kanun Yolları), Beta, İstanbul, 2001

DUVERGER Maurice, Siyasi Partiler, 4. baskı, Çev.: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993 (**Siyasi Partiler**)

ERDOĞAN Mustafa, Anayasal Demokrasi, 3. baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999 (**Anayasal Demokrasi**)

-----, Dersimiz Özgürlük, Pınar Yayınları, İstanbul, 2001 (**Dersimiz Özgürlük**)

-----, Anayasa ve Özgürlük, Yetkin Yayınları, Ankara, 2002 (**Anayasa ve Özgürlük**)

GÖLCÜKLÜ Feyyaz /GÖZÜBÜYÜK A. Şeref, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi, 3. baskı, Turhan, Ankara, 2002

HAKYEMEZ Yusuf Şevki, Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası, Seçkin, Ankara, 2000 (**Militan Demokrasi Anlayışı**)

KABOĞLU İbrahim Ö., Özgürlükler Hukuku İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı, 4. baskı, AFA, İstanbul, 1998 (**Özgürlükler Hukuku**)

- KAPANİ Münci**, Kamu Hürriyetleri, 7. baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993 (**Kamu Hürriyetleri**)
- , İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları, 3. baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996 (**İnsan Haklarının Uluslar arası Boyutları**)
- , Politika Bilimine Giriş, 9. baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997 (**Politika Bilimine Giriş**)
- KAYNAR Mete**, Devletin Ülkesi ve Milleti, Maki Yayıncılık, Ankara, 2001
- KIŞLALI Ahmet Taner**, Siyaset Bilimi, 7. baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1999
- KOCAOĞLU Mehmet**, Anayasa Hukuku, Ankara, 1998
- KOÇAK Mustafa**, Siyasal Partiler ve Türkiye’de Siyasi Parti Yasakları, Turhan, Ankara, 2002
- METİN Yüksel**, Ölçülülük İlkesi Karşılaştırmalı Bir Anayasa Hukuku İncelemesi, Seçkin, Ankara, 2002 (**Ölçülük İlkesi**)
- OPPENHEIMER Franz**, Devlet, Çev.: Alaeddin Şenel-Yavuz Sabuncu, Engin Yayıncılık, İstanbul, 1997
- ÖZBUDUN Ergun**, Siyasal Partiler, AÜHF Yayınları, 2. baskı, Ankara, 1977 (**Siyasal Partiler**)
- , Türk Anayasa Hukuku, 4. baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995 (**Türk Anayasa Hukuku**)
- ÖZTEKİN Ali**, Siyaset Bilimine Giriş, 2. baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000
- PERİNÇEK Doğu**, Anayasa ve Partiler Rejimi Türkiye’de Siyasal Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması, 3. baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985 (**Anayasa ve Partiler Rejimi**)
- SAĞLAM Fazıl**, Siyasal Partiler Hukukunun Güncel Sorunları, Beta, İstanbul, 1999 (**Siyasal Partiler Hukuku**)
- SAN Coşkun**, Bonn Anayasasına Göre Siyasal Partilerin Kapatılması, Ankara, Yarı Açık Cezaevi Matbaası, 1966
- SANCAR Mithat**, ‘Devlet Aklı’ Kıskaçında Hukuk Devleti, 2. baskı, İletişim, İstanbul, 2000
- SARIBAY Ali Yaşar**, Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler, Alfa, İstanbul, 2001
- SOYSAL Mümtaz**, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, 11. baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1997
- SÖNMEZOĞLU Faruk ve diğerleri**, Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, 2. baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1996
- SUNAY Reyhan**, Avrupa Sözleşmesinde ve Türk Anayasasında İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2001 (**İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları**)
- ŞAKAR Müjgan**, 1982 Anayasası ve Önceki Anayasalar, 3. baskı, Beta, İstanbul, 1994
- TANİLLİ Server**, Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş, 8. baskı, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1996
- TANÖR Bülent**, Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu, 3. baskı, BDS Yayınları, İstanbul, 1994 (**Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu**)

-----, Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası, Öncü Kitabevi, İstanbul, 1969

TEZCAN Durmuş/ M.Ruhan ERDEM/ Oğuz SANCAKDAR, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, Seçkin, Ankara, 2002

TEZİÇ Erdoğan, Anayasa Hukuku, 5. baskı, Beta, İstanbul, 1998 (**Anayasa Hukuku**)

-----, 100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler), Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976 (**Siyasi Partiler**)

TİKVEŞ Özkan, Teorik ve Pratik Anayasa Hukuku, DEÜHF Yayını, İzmir, 1982

TOKGÖZ Zübeyir G., Demokratikleşme Sürecinde Siyasi Partiler, Günce Yayıncılık, Ankara, 1999

TUNAYA Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1952 (**Türkiye'de Siyasi Partiler**)

-----, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, 5. baskı, Araştırma Eğitim Ekin Yayınları, İstanbul, 1982 (**Siyasi Kurumlar ve Anayasa Hukuku**)

TUNCAY Suavi, Parti İçi Demokrasi ve Türkiye, 2. baskı, Gündoğan, Ankara, 2000

ÜNAL Şeref, Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku, Yetkin, Ankara, 1997

-----, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri, 2. baskı, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2001 (**İnsan Haklarının Uluslar arası İlkeleri**)

Makaleler :

ALİEFENDİOĞLU Yılmaz, "Siyasal Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri" Anayasa Yargısı, S. 16, Ankara, 1999, s. 95-115 ("**Siyasal Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri**")

-----, "2001 Yılı Anayasa Değişikliklerinin Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılmasında Getirdiği Yeni Boyut", Anayasa Yargısı, S. 19, (basım yeri yok), 2002, s. 141-176

ANAYURT Ömer, "Türk Hukukunda Siyasal Partilerin Kapatılması Rejimi: Ulusal Demokrasinin Strasbourg Demokrasisi Karşısında Hükmen Yenilgisi", Liberal Düşünce Dergisi, S. 23, 2001, s. 5-28

ARSLAN Zühtü, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Anayasa Yargısı: Uyum Sorunu ve Öneriler", Anayasa Yargısı, S. 17, Ankara, 2000, s. 274-293 (**AİHS ve Türk Anayasa Yargısı**)

-----, "Anayasa Mahkemesi'nin Siyasal Partiler Politikası: 'Ve çağı'nda 'Ya-ya da'cı Yaklaşımın Anakronizmi Üzerine Bir Deneme", Liberal Düşünce Dergisi, S. 22, 2001, s. 5-14 ("**Anayasa Mahkemesi'nin Siyasal Partiler...**")

-----, "Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması: Anayasa'nın 13. Maddesi üzerinde Bazı Düşünceler", Anayasa Yargısı, S. 19, (basım yeri yok), 2002, s. 216-231

BİÇAK Vahit, "Uluslar arası İnsan Hakları Normlarını Yorum Organı Olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Kararlarının Türk Hukukunun Gelişimine Katkısı", Anayasa Yargısı, S. 17, Ankara, 2000, s. 87-114 ("**Uluslar arası İnsan Hakları Normlarını...**")

ÇAĞLAR Bakır, "Anayasa Mahkemesi Kararlarında Demokrasi", Anayasa Yargısı, S. 7, Ankara, 1990, s. 57-140

ÇAĞLAR Bakır/ÇAVUŞOĞLU Naz, "Parti Kapatma Davalarında Mermer-Mozaik İkilemi", Anayasa Yargısı, S. 16, Ankara, 1999, s. 143-187

DAVER Bülent, "Anayasa Mahkemesi Kararları Açısından Siyasal Partiler: Birkaç Örnek Olay", Anayasa Yargısı, S. 2, Ankara, 1986, s. 91-140 ("**Anayasa Mahkemesi Kararları Açısından Siyasal Partiler...**")

DOĞRU Osman, "İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarının İç Hukuklara Etkileri", Anayasa Yargısı, S. 17, Ankara, 2000, s. 194-225

DUVERGER Maurice, "Partiler ve Siyasi Rejimler", (Çev.: Ergun Özbudun), AÜHFD, C. XIX, S. 1-4, 1962, s. 23-51 ("**Partiler ve Siyasi Rejimler**")

ERDOĞAN Mustafa, "AİHM'nin RP Kararının Düşündürdükleri", Liberal Düşünce Dergisi, S. 23, 2001, s. 41-50 ("**AİHM'nin RP Kararının Düşündürdükleri**")

-----, "Siyasi Partiler, Devlet ve Demokrasi", Liberal Düşünce Dergisi, S. 22, 2001, s. 59-66 ("**Siyasi Partiler, Devlet ve Demokrasi**")

-----, "Fazilet Partisi'ni Kapatma Kararı Işığında Türkiye'nin Anayasa Mahkemesi Sorunu", Liberal Düşünce Dergisi, S. 23, 2001, s. 36-40 ("**FP'ni Kapatma Kararı Işığında...**")

FENDOĞLU Tahsin, "2001 Anayasa Değişikliği Bağlamında Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması (AY. md.13)", Anayasa Yargısı, S. 19, (basım yeri yok), 2002, s. 178-214

FINKELNBURG Klaus, "Demokraside İfade Özgürlüğü", (Çev.: Nihat Ülner), Düşünce Özgürlüğü, (hazırlayan: Hayrettin Ökçesiz), AFA, İstanbul, 1998, s. 196-205

GİRİTLİ İsmet, "2001 Anayasa Değişikliklerinin Temel Hak ve Özgürlüklere Yansıması", Anayasa Yargısı, S. 19, (basım yeri yok), 2002, s. 88-103

GÖKÇE Birsen, "2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin Sosyal, Ekonomik ve Siyasal Yönden Değerlendirilmesi", Anayasa Yargısı, S. 19, (basım yeri yok), 200, s. 534-548

GÖLCÜKLÜ Feyyaz, "Avrupa İnsan Hakları Divanında Söz ve İfade Özgürlüğü", İnsan Hakları Yıllığı, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Ankara, 1980, s. 41-76

GÖZLER Kemal, "3 Ekim 2001 Tarihli Anayasa Değişikliği: Bir Abesle İştigal Örneği", Anayasa Yargısı, S. 19, (basım yeri yok), 2002, s. 326-354

GÜLSOY Mehmet Tefrik, "Anayasa Mahkemesi Kararlarında Ölçü-Norm ve Siyasal Alanın Sınırı Olarak Başlangıç İlkeleri", Liberal Düşünce Dergisi, S. 22, 2001, s. 46-58

GÜRAN Sait, "Egemenlik Ulus'undur Üstünlük Anayasa'dadır", Anayasa Yargısı, S. 17, Ankara, 2000, s. 43-61

GÜRİZ Adnan, "İfade Hürriyetinin Sınırları", Düşünce Özgürlüğü, (hazırlayan: Hayrettin Ökçesiz), AFA, İstanbul, 1998, s. 82-87

HAFIZOĞULLARI Zeki, "Liberal Demokratik Bir Hukuk Düzeninde İfade Hürriyetinin Sınırı", İnsan Hakları Merkezi Dergisi, C. II, S. 2, 1994, s. 3-14.

HAKYEMEZ Yusuf Şevki, "İkibinli Yıllarda Militan Demokrasinin Güncelliği: Federal Almanya, Avusturya ve Türkiye Örnekleri", Liberal Düşünce Dergisi, S. 22, 2001, s. 74-92 ("**İkibinli Yıllarda Militan Demokrasinin Güncelliği...**")

-----, "2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin Siyasal Parti Özgürlüğü Üzerindeki Etkileri", Anayasa Yargısı, S. 19, (basım yeri yok), 2002, s. 550-571 ("**2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin...**")

KARAKUŞ Hakan, "Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Parti Kapatma Kararları ve Davalarında 'Azınlık Hakları'", Kopenhag Kriterleri, (hazırlayan: İbrahim Kaboğlu), İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2001, s. 220-230

KEKEÇ Sait, "Siyasi Parti Yasaklıları, Yasaklık Süresinde Bağımsız Milletvekili Olabilir mi?", Ankara Barosu Dergisi, S. 4, 1999, s. 69-74

KUZU Burhan, "1961 ve 1982 Anayasalarında ve Bunlara İlişkin Siyasal Partiler Kanunlarında Siyasal Parti Kavramı, Kuruluşu ve Kapatma Rejimi (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)", İÜHFMD, C. LII, S. 1-4 (Ord. Prof. Dr. Sulhi DÖNMEZER'e Armağan), 1987, s. 145-185 ("**1961 ve 1982 Anayasalarında...**")

-----, "Anayasamızda Düşünce ve Düşünceleri Açıklama Hürriyeti", Yeni Türkiye Dergisi, S. 22 (İnsan Hakları Özel Sayısı), 1998, s. 783-803

MAUER Hartmut, "Die Rechtsstellung der Politischen Parteien", Juristische Schulung, November 1991, Heft 11, s. 881-889

MEMİŞ Emin, "İnsan Hakları Avrupa Standardı ve İç Hukuk Etkileşimi Analizleri", Anayasa Yargısı, S. 17, Ankara, 2000, s. 130-172

METİN Yüksel, "Siyasi Parti Kapatma Davalarında Ortaya Çıkan Ön Sorunlar", SDÜİİBF Dergisi, S. 3, 1998, s. 223-236 ("**Siyasi Parti Kapatma Davalarında Ortaya Çıkan Ön Sorunlar**")

MORLOK Martin, "Parteiverbot als Verfassungsschutz – Ein unauf lösbarer Widerspruch?", NJW, Heft 40, 2001, s. 2931-2942

ODYAKMAZ Zehra, "Siyasi Partilerin Kapatılması ile İlgili Hükümlerde Uyumsuzluklar ve Uygulamadaki Güçlükler", Anayasa Yargısı, S. 13, Ankara, 1996, s. 231-245

ÖZBUDUN Ergun, "Siyasi Partiler ve Demokrasi", Siyasal Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, TESAV Yayınları, Ankara, 1995, s. 1-25 ("**Siyasi Partiler ve Demokrasi**")

ÖZHAN Hacı Ali, "Demokrasi, Siyasal Partiler ve Kapatma Davaları", Yeni Türkiye Dergisi, S. 17, Ankara, 1997, s. 406-416

PERİNÇEK Doğu, "Siyasal Partilerin Hukuki Rejimleri", Siyasal Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, TESAV Yayınları, Ankara, 1995, s. 145-156 ("**Siyasal Partilerin Hukuki Rejimleri**")

-----, "Federal Almanya'da Neo-Nazi Sosyalist Rayh Partisinin (SRP) Yasaklanması", AÜHFD, C. XXV, S. 3-4, 1968, s. 273-285 ("**Federal Almanya'da SRP'nin Yasaklanması**")

-----, "Federal Almanya Siyasal Partiler Kanunu", AÜHFD, C. XXIV, S. 1-4, 1967, s. 105-123 ("**Federal Almanya Siyasal Partiler Kanunu**")

SAĞLAM Fazıl, "Anayasa Hukukumuz Açısından Siyasal Parti Kurumunun Güncel Sorunları", Anayasa Yargısı, S. 14, Ankara, 1997, s. 367-383 ("**Anayasa Hukukumuz Açısından...**")

-----, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Türkiye'de Kapatılan Partilere İlişkin Kararlarının Partiler Hukukuna Etkisi", Anayasa Yargısı, S. 16, Ankara, 1999, s.189-203 ("**AİHM'nin Türkiye'de Kapatılan Partiler...**")

-----, "Siyasi Partiler Kanunu'nda Uluslar arası Standartlara Uygunluk Sağlamak İçin Yapılması Gereken Değişiklikler", Anayasa Yargısı, S. 17, Ankara, 2000, s. 233-254 ("**SPK'nda Uluslar arası Standartlara...** ")

-----, "Siyasal Parti Özgürlüğü", Cogito İnsan Hakları, (editör: Korkut Tankuter), YKY, İstanbul, 2000, s. 195-215 ("**Siyasal Parti Özgürlüğü**")

-----, "2001 Yılı Anayasa Değişikliğinin Yaratabileceği Bazı Sorunlar ve Bunların Çözüm Olanakları", Anayasa Yargısı, S. 19, (basım yeri yok), 2002, s. 288-310 ("**2001 Yılı Anayasa Değişikliğinin...**")

SERİM Bülent, "Örgütlenme Özgürlüğü 'Depolitizasyon' ve Engeller", Amme İdaresi Dergisi, C. 27, S. 1, 1994, s. 83-105

SEZER Ahmet Necdet, "Anayasa Mahkemesi'nin 37. Kuruluş Yıldönümü Açış Konuşması" Anayasa Yargısı, S. 16, Ankara, 1999, s. 1-14

SUNAY Reyhan, "'Siyaset-İdeoloji-Yargı Ekseninde' Türkiye'de Parti Özgürlüğü ve Avrupa Sözleşmesi Uygulaması", Liberal Düşünce Dergisi, S. 22, 2001, s. 32-45 ("**Siyaset-İdeoloji-Yargı Ekseninde' Türkiye'de Parti Özgürlüğü...**")

TANÖR Bülent, "Siyasi Partiler Yasası", TÜSİAD 'Demokratik Standartların Yükseltmesi Paketi' Tartışma Toplantıları Dizisi-1, 1997, s. 17-27 ("**Siyasi Partiler Yasası**")

TEZCAN Durmuş, "Örgütlenme Hakkının Sınırları Açısından Siyasi Partileri Kapatma Kararlarına İlişkin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Ortaya Koyduğu Eğilim", Anayasa Yargısı, S. 16, Ankara, 1999, s. 130-141 ("**Örgütlenme Hakkının Sınırları...**")

-----, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Verdiği Kararlar ve Bu Kararların Yaptırım Gücünün Türkiye Açısından Değerlendirilmesi", Kopenhag Kriterleri, (hazırlayan: İbrahim Kaboğlu), İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2001, s. 146-172 ("**AİHM'nin Verdiği Kararlar...**")

TEZİÇ Erdoğan, "Türkiye'de Siyasi Düşünce ve Örgütlenme Özgürlüğü", Anayasa Yargısı, S. 7, Ankara, 1990, s. 31-46 ("**Türkiye'de Siyasi Düşünce...**")

TUNÇ Hasan, "Milletlerarası Sözleşmelerin Türk İç Hukukuna Etkisi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Türkiye ile İlgili Örnek Karar İncelemesi", Anayasa Yargısı, S. 17, Ankara, 2000, s. 174-192

TURHAN Mehmet, "Anayasamız ve Demokratik Toplum Düzeninin Gereklere", Anayasa Yargısı, S. 8, Ankara, 1991, s. 401-420

-----, "Siyasi Parti Kapatma Davaları", Yeni Türkiye Dergisi, S. 17, 1997, s. 374- 405 ("**Siyasi Parti Kapatma Davaları**")

-----, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları", Yeni Türkiye Dergisi, S. 24, 1998, s. 995-1005 ("**AİHS ve Siyasi Parti Kapatma Davaları**")

-----, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları", Liberal Düşünce Dergisi, S. 22, 2001, s. 15-31 ("**Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları**")

TÜRK Hikmet Sami, "Siyasi Partiler Yasası", TÜSİAD 'Demokratik Standartların Yükseltilmesi Paketi' Tartışma Toplantıları Dizisi-1, 1997, s. 68-73

TÜRMEEN Rıza, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin İç Hukukumuzda Etkileri", Anayasa Yargısı, S. 17, Ankara, 2000, s. 32-40

UYGUN Oktay, "Siyasi Partilerin Kapatılması Rejiminin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi", Anayasa Yargısı, S. 17, Ankara, 2000, s. 256-272

ÜNAL Şeref, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Türk İç Hukukuna Etkileri", Anayasa Yargısı, S. 17, Ankara, 2000, s. 63-85 ("**AİHM Kararlarının Türk İç Hukukuna Etkileri**")

ÜZELTÜRK Sultan, "İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinin (İHAS) 10. Maddesi; İfade Özgürlüğü", Yeni Türkiye Dergisi, S. 22 (İnsan Hakları Özel Sayısı), 1998, s. 1316-1324

YAYLA Atilla, "AİHM'nin RP Kararı Üzerine", Liberal Düşünce Dergisi, S. 23, 2001, s. 76-80 ("**AİHM'nin RP Kararı Üzerine**")

-----, "Demokrasiyi Koruma Kılavuzu", Liberal Düşünce Dergisi, S. 22, 2001, s. 67-73 ("**Demokrasiyi Koruma Kılavuzu**")

-----, "FP'nin Kapatılması ve Türkiye'nin Cari Sisteminin Çıkmazları", Liberal Düşünce Dergisi, S. 23, 2001, s. 61-75 ("**FP'nin Kapatılması...**")

YILDIRIM Kadir, "Sözleşmenin ve Divan Kararlarının Uygulama Niteliği", Anayasa Yargısı, S. 17, Ankara, 2000, s. 295-325

Diğer Kaynaklar :

AYMKD, S. 24, Ankara, 1989 (1. Sosyalist Parti Kararı)

AYMKD, S. 27/2, Ankara, 1993 (Türkiye Birleşik Komünist Partisi Kapatma Kararı)

AYMKD, S. 28/2, Ankara, 1993 (Sosyalist Parti Kapatma Kararı)

AYMKD, S. 29/2, Ankara, 1994 (Özgürlük ve Demokrasi Partisi Kapatma Kararı)

AYMKD, S. 30/2, Ankara, 1995 (Halkın Emek Partisi Kapatma Kararı)

AYMKD, S. 33/2, Ankara, 1998 (Demokrasi Partisi Kapatma Kararı)

AYMKD, S. 34/2, Ankara, 1999 (Refah Partisi Kapatma Kararı)

AYMKD, S. 37/2, Ankara, 2002 (Fazilet Partisi Kapatma Kararı)

Anayasa Mahkemesi'nin RP Hakkındaki Gerekeçeli Kararı, Alkım, Ankara, 1998

CASE OF REFAH PARTISI AND OTHERS v. TURKEY, <http://hudoc.coe.fr>

CASE OF SOCIALIST PARTY AND OTHERS v. TURKEY, <http://hudoc.coe.fr>

CHAMBER JUDGEMENT IN THE CASE OF YAZAR, KARATAŞ, AKSOY AND THE PEOPLE’S LABOUR PARTY (HEP) V. TURKEY, <http://hudoc.coe.fr>

CHAMBER JUDGEMENT IN THE CASE OF DICLE ON THE BEHALF OF DEP (DEMOCRATIC PARTY) V. TURKEY, <http://hudoc.coe.fr>

ÖZDEP/TÜRKİYE DAVASI, Yargı Mevzuatı Bülteni, S. 111, 2000

PROHOBITION OF POLITICAL PARTICIES AND ANALOGOUS MEASURES, <http://coe.fr/venice>

Resmi Gazete, 16 Temmuz 1965, sayı: 12050, "13.7.1965 tarih ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu"

Resmi Gazete, 14 Ağustos 1999, sayı: 23486, "12.8.1999 tarih ve 4445 sayılı Siyasi Partiler Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun"

Resmi Gazete, 9 Nisan 2002, sayı: 24721, "28.3.2002 tarih ve 4748 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun"

Resmi Gazete, 11 Ocak 2003, sayı: 24990, "2.1.2003 tarih ve 4778 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun"

Resmi Gazete, 4 Şubat 2003, sayı: 25014, "23.1.2003 tarih ve 4793 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun"

Seçim Kanunları, hazırlayan: Yılmaz Alasu, Adil Yayınevi, Ankara, 1998

Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TESAV), Ankara, 1995

Siyasi Partileri Düzenlemek Üzere Hazırlanması Düşünülen Kanun Tasarısı Hakkında Ankara Hukuk Fakültesi Komisyonunun Mütalaası, AÜHFD, C. XX, S. 1-4, 1963. (s. 248-272)

TBKP ve diğerleri/TÜRKİYE DAVASI, <http://www.adalet.gov.tr>

TC 1982 Anayasası, (hazırlayan: A. Şeref Gözübüyük), 5. bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002